ПЕТЪР АЦЕВ

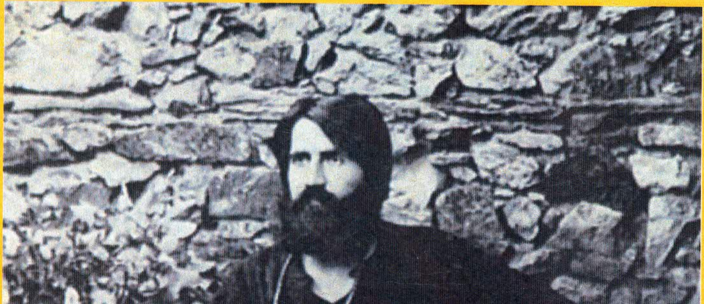

СПОМЕНИ

СЪЗДАВАНЕ НА НЕЛЕГАЛНИЯ ИНСТИТУТ И ОРГАНИЗИРАНЕ НА ЧЕТИТЕ В СЕВЕРНИТЕ ОКОЛИИ НА БИТОЛСКИЯ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ

ПОСЛЕДСТВИЯТА ОТ ВИНИШКАТА АФЕРА ЗА БИТОЛСКИЯ ОКРЪГ

Първоначално тази афера внесе едно голямо смущение в редовете на малкото кадри от граждани, посветени в тайната. Затова пък в народа дотегна наситеният от зулумите на пладнешките деребеи и турските официални власти и създаде едно силно негодувание против нечовешките изтезания на които бяха подхвърлени арестуваните в околийския затвор. Това негодувание даде възможност да се скоро изживее от първите хора на Организацията. И като от сън събудени с нова енергия те забродиха в недрата на негодуваната маса. В едно непродължително време вече в градовете не остана по–събуден и по–честен гражданин непосветен в тайната на Организацията. Агитацията взе бързо да се ниже из селата, дето се гнездеше залога на успеха на освободителното движение, тъй като масата народ това бе селото: учители, свещеници по села и манастири, търговци и събудени работници, имащи връзка със селото, разбъркваха понятията и хвърляха бацила на революционната треска. Само две години след Винишката афера вече Организацията беше взела невероятни разамери, които дадоха повод в Първият окръжен конгрес на битолчани да се разменят мисли дали не би било и през пролетта на 1900 год. възможно едно въстание?! Но заедно с това ръководните среди бяха сериозно загрижени за бъдещето развитие на Организацията, която от ден на ден ставаше масова и колкото се шireше, толкова и като че ли беше готова да се изплъзне из ръцете им. Особено това беше опасно за селските групи, които се създаваха повече в селата, дето имаше учители и защото тези учители често бяха местени и замествани от много случайни негодни за делото хора на Организацията, която така западаше и губеше в дисциплинарно отношение.

Във всичките ръководни кръгове не всичко беше ясно и строго установено, поради което чести бяха погрешните и ненавременните инициативи. Те ставаха причина да се разкрие тайната и да предупредят турските власти да вземат мерки за предотвратяване злото за държавата. Честите обиски и следене довеждаха до разкрития, които подлагаха на опасност добрите работници, както и ръководителите по села и градове.

Това ново положение създаде мисълта как да се запазят ръководните сили на Организацията от тъй честите афери и аферички, които ни изпращаха или зад граница или в затворите.

В много от селата селяните бяха паднали духом. Поддържано бе робското подчинение от разни турци–дерибеи и разбойници–ятаци, с които бяха и турските пъдари из селата. Много села, посветени в тайната организация, пищяха конски от тези пъдари, които често бяха в услуга на полицията в издирването организационни тайни. Прогонването на тези пъдари и вразумяването на дерибеите, както и премахването на разбойниците можеше да се постигне само със сила. Започна се възстановяване на комитетите. Трябваше да се помисли и за обучението на въоръжените сили, за да бъдат използвани за нуждите на Организацията.

* * *

През пролетта на 1900 г. трябваше да се гледа едно дело за намерени книги при един обиск в Неделното училище в гр. Крушово. Обвиняеми бяха, естествено, учителите и училищните настоятели. Делата се гледаха в Битоля. В свободното си време отидох да видя Даме, който беше казал да го намеря в квартирата му в ул. "[...]Дере". Между другото той ме запита, ще ли могат да се получат резултати, ако брат ми Мирчо дойде с четата си в Прилепско, а може би и към Крушовско. Брат ми Мирчо, който беше сподвижник на Димо Дядото, Коне Павлев и Диме Бешмодев, като легален, сега беше с една група из Малешевско. Даме бе предупреден, че Мирчо, начело на чета от 9 души, е бил на път за Прилеп. И действително към м. юни получих известие и в Крушово, че четата е била пристигнала в Прилепско и е обикаляла околията за създаване връзки между нея и посветените в делото селски работници, полагайки старания да увеличат членовете на Организацията, която още работеше много тайно, предпазливо и поединично. Работниците не се познаваха един други, често, макар и комшии, от едно и също село. Четата се движеше така тайнствено, че и най–сигурните хора на Организацията само в случай на най–голяма нужда можеха да знаят местонахождението ѝ само за един–два часа, след което тя пак прикриваше следите си, за да се обади ненадейно на друго място. През юли отидох в Прилеп, дето, като ме видяха, взеха да ме разпитват за местонахождението на четата. Учуден и смаян от тези въпроси научих, че четата предприела едно посещение на Крушовския район с цел да извършела известна акция, след което да се отделили 3–4 души под войводството на Пиперката [Йордан] за Кичевско и Демирхисарско.

Прилепската хайдушка чета на Павле Конев от 1886г.

Без да се бавя, върнах се в Крушово да чакам да ми се обади четата от някъде.

Сведението от с. Г. Дивяци, дето имахме добри хора, казха, че е минала една група, която е искала от една къща хляб, без да се обади от какви хора е била съставена и, понеже минаването на четата през селото е внесло между непосветените хора някакви тайни движения, това смущение не останало незабелязано от селския пъдар Ариф, албанец от с. Заяц, Кичевско. На другия ден, преди ние да получим какво да е известие, Ариф беше уведомил крушовските власти, които надвечер изпратиха едно отделение аскер под началството на един офицер в Дивянската котловина за проверка на инцидента и преследване неканените гости. И понеже в тези места си бе нещо обикновено подобно минаване на чети, били български или албански, повече албански разбойници лятно време, не се вдигна голям шум, пък и потерята с минаването на прохода Слива, слизайки към с. [Арилево] и Д. Дивяци, започнала да предупреждава за пристигането си с изстрели.

Кръстю войвода

А в същото време и ние готвехме исканите вещи и провизии за четата, защото едновременно с Арифа бе пристигнал и един куриер от Д. Диваци с поръчка за това, от което бе се лишила четата през дългата си обиколка и безплодните и мъчителни очаквания на белязаните си жертви. Като минала през Д. Диваци и не е можала да срещне никакъв човек, тя бе влязла в долнодивяшко землище и в желанието си да прекоси Пусторешката река (десен приток на р. Жаба), минала през ливадите долнодивяшки. Тук забелязала едно лице да пуска коня си да пасе. На въпроса "Кой там," получава отговор, "Мицко паси коин!" Когато го доближили, видели, че действително това е бил смиреният и добродушен като овца долнодивлянчанец Мицко, който от този момент почнал да носи пълното си име "Мицко паси коин" и сега живите наши сподвижници си спомнуват за тоя добродушен старец, който на нас бе известен, поради голямото му желание детето му да се учи на писмо в Крушово, за която цел, макар и крайно беден, той плащаше квартира и за гледането му и то посещаваше училището. Когато уплахата е била отминала и "Мицко паси коин" можел вече не само да разбира какво му се приказва, но и скрито да се радва на щастието, че му се удава случай да види така отблизо невиждании свои братя; предназначението им той вече разбрал и с голямо внимание изслушал.

ПРИЛЕПСКАТА РЕВОЛЮЦИОННА ОКОЛИЯ ПРЕДИ ВЪСТАНИЕТО

Прилепската революционна оклолия се състои от града Прилеп и селата около този град, разположени в северната половина на Пелагонийската равнина, от двете страни на Бабуна планина и Марихово.

Околията, една от най–големите, е населена в болшинството си от българи.

Географически тя е разделена на три главни части:

Марихово, Прилепското поле и Прекурид.

I. МАРИХОВО

Представлява голяма планинска котловина, заградена от планините Нидже, Селечка и Радобилска.

През средата й тече р. Църна, която през цялото й мариовско течение лъкатуши из дъното на един тесен скалист, с отвесни брегове пролом, който само на три места може да се минава от едната страна на другата с товарен добитък. До Голямата война нито една пътека не можеше да се намери, за да мине кола. Марихово не познаваше и не употребяваше в живота си кола.

Проломът на р. Черна разделя Марихово на две: югоизточната страна от самото население се нарича Старо Марихово, а северозападната, с център с. Дуйне, старомариовци наричат населението полени и не ги признават за мариовци.

Третата част от Марихово съставляват селата, разположени от двете страни на завоя на р. Черна, главно около Маковската височина, която е най–южната част от Селечката планина. Тази част от Марихово се нарича Малко Марихово.

Мариховци живеят в около 40 села, някои от които бяха по–големи от 200 къщи – често пъти с повече от хиляда души население, като се има предвид, че те живеят в задруги, повечето от по 30 души в една къща.

Административно Марихово се падаше в пет каази. Почти цялото Малко Марихово с 5 големи села от Старото Марихово влизаше в Битолската кааза, няколко села, пак от него, спадат в Леринската, а селата Галища, Конско, Рожден и др. влизаха в Тиквешката, и само Баово, Тушинци и Сборско – в Воденската кааза. В Марихово няма нито една мохамеданска къща, нито един мохамеданин заселен. В Голямо Марихово няма нито един непокрит имот в турски ръце, само в с. Маково имаше чифлик и в с. Крушевица. В последното село чифликът беше на Бомболови от Прилеп. Това се дължеше на обстоятелството, че Марихово е била привилигирована област след завладяването на Македония от турците. Тая привилегия беше запазена до началото на втората половина от 19–то столетие.

II. ПРИЛЕПСКОТО ПОЛЕ

Пелагонийската равнина е разделена на две: северна и южна. Дели я един от склоновете на Селечката планина, която над село Тополчани се издига за последен път и образува Загоранския връх, спуща се стръмно и дава път на р. Черна, след което пак се издига в Новоселанския връх, който се свързва с Крушовската планина при селото Древеник.

Селата, разположени в полите и гънките на Крушовската планина, западно от р. Блато, ляв приток на р. Черна, спадаха в Крушовската революционна околия, а всички села, източно от р. Блато и край планините Бабуна и Селечка, образуваха северозападната половина на Прилепската революционна околия. Всички полени са бързити.

III. ПРЕКУРИД

Югоизточните склонове на пл. Бабуна образуват една тясна каменииста котловина, която повече прилича на една речна система от сухдолища, които в горното течение носят названията на селата край, които текат.

Тази област прилепчани наричат с общото название Прекурид, тъй като за да се иде в най–близкото от тях село, трябва да се мине "ридот" през някой от проходите Плетвар или Белото.

Населението от тази област е от средновардарското, което по говор, нрави и обичай е сродно с тиквешкото.

След като и в трите области Прилепската революционна околия бе оформена в органиационно отношение, наложи се, за по–голям контрол и постоянно ръководство, разпределение и на нелегалните сили.

В края на 1902 г. в четата ми бяха се събрали около 19 души четници, между тях имаше няколко млади гражданчета с по няколкокласно образование и житейска опитност, но нито един от тях не проявяваше организаторски способности, нито пък прояваха някаква инциатива. Като че ли всичко наготово очакваха. Нуждата, обаче, от разпределение на тези сили, както и от разпределение на работата беше налице. Най–наперен момък измежду прилепчаните беше Христо Попето от семейство Оклевци. Хрисо беше дошел през пролетта на 1902 г. от зад граница с паспорт. Слаб физически, с полупарализирана лява ръка, поради рана от нож, той обърна вниманието ми с твърдата си воля, която още в самото начало прояви. Той беше дотолкова слаб, че не можеше да вдигне пушката да се прецели. А с лявата ръка почти не можеше да си служи. Обаче, никога той не се оплакваше от нищо и с една упоритост присъща на силните само характери, той следваше съветите ни за тренирането си. По цели дни правеше упражнения, скоро започна да се оправя и физически. Христо беше жизнерадостен, весел характер, при това много благ в другарските си обноски. Измежду всички четници той беше най–развит природно. В приказката му винаги проличаваше един приятен хумор, за разлика от прилепския саркастичен и често пъти обиден такъв. Приятно дори беше на всекиго от другарите да бъде закачан от Христо, защото Христовата закачка не унижаваше, не оскърбяваше: напротив, тя изтъкваше в приятна форма характера, макар и в отрицателната му страна. Явно беше, че Христо нямаше за цел да унижи другаря си, но да го поправи и с много благия си хумор бичуваше не лицето, а самия недъг. По такъв начин Христо с хубавата си черна брада, с бялото си с вечна усмивка лице и с проницателния си орлов поглед внушаваше не само доверие, но и издаваше скрити способности и дарования, които чакаха ред, за да се проявят. Привлекателният му характер, както и откровеността му привързаваха всекиго, достатъчно беше да се види с някого, за да го привърже и към себе си, и към делото. Той не беше подготвен да държи речи и по такъв начин да дава насока на делото, но умееше да беседва на всякакви теми с всекиго и в тези си беседи той беше приятен партньор, доминирайки над събеседниците си с ум, воля и житейска опитност. Скоро Христо се оправи физически и стана най–издражливия четник. В интимните разговори Христо ми повери тайната на своята физическа немощ; "През последната година рядко ми се удаваше да се нахраня веднъж поне в седмицата." Христо беше от малкото верни момчета на Георче Петров. Когато Георче беше преследван от българските власти и интерниран от София и беше останал без средства за себе си, в неволя бяха и най–приближените му момчета. Христо, който беше достатъчно разумен, за да пази своето достойнство, мъчно можел да се приспособи през тези дни на неволя. Скривайки своите страдания от очите на най–близките си, както и от родния му брат Йордан Оклев, той буквално е гладувал дълго време, особено през дните, когато беше отвлечена Мис Стон. Под давлението на върховистите Георче беше преследван. Преследвани бяха и хората му. Христо най–сетне е бил принуден да дойде при нас – по съветите на Гоце.

В Марихово се прояви неграмотният Толе Паша с войводски способности. Дадохме му за секретар младия и подвижен Аргир Гермов, известен под имената Шакир и Кръсте. Той прояви на свой ред, както Христо голями организаторски способности. Без да проявява някакви амбиции и претенции като секретар, той беше централната личност и в четата, войвода на която стана Толе Паша, и между селяните от мариховския район.

Христо, който беше с непълно прогимназиално образование, беше назначен за войвода, като му поверихме най–трудната задача, да ръководи полския район.

Преди разпределението на четите, околията беше разделена на райони, а районите на центрове.

I. Мариовски район с центрове: *Витолишки, Старавински, Дунски.*
II. Полски – с центрове: *Плетварски, Чумовски, Вселчански, Малоконярски, Мажовички, Врапечки, Небреговски.*
III. Прекуридски – с центрове: *Троячки, Топлички и Степанечки.*

До въстанието неорганизирани останаха селата от Маргаревския център

Прекуридският район остана под прякото наше ръководство до намиране подходящо лице за районен войвода.

Така разпределена околията по райони, четите започнаха своята работа в началото на 1903 г., когато научихме за решението на Общия комитет за вдигане на въстание през пролетта на 1903 г.

След Смилевския конгрес, когато бързахме да дойдем в околията си и се заемем със сериозната работа да се приготвим за какви годе акции през предстоящото въстание, заварихме положение невдъхващо нищо добро. Добрият ни другар Христо Попето при една засада на един зъл турчин бил ренен в рамото, куршумът от мартина беше влязъл в рамото над ключалката и излязъл под лявата лопатка на гърба му. За лекуване беше отнесен в гр. Прилеп: отрязана му беше дясната ръка.

Вместо да се заема с непосредствената работа – откриването канал за Поречие и по–нататък за Тетово, трябваше да уреждам и работите на района на Христо, а за една само обиколка на района, необходими бяха не по–малко от 30 дни.

Предателя на Патчевата чета в с. Кадино село беше още жив. Поведох четата на Христо на обиколка в района му. През нея обикола уловихме предателя, наказахме го, но това предизвика едно цяло сражение с турското деврие, от заптиета и башибозук. В това сражение отнехме четири коня, но след мръкване ги изоставиме, за да не бъдем сподирени от потерите, които се вдигнаха от Прилеп.

След това произшествие поведох една сборна чета и се отправих през Мукос за Азот.

На пътя ни беше селото Ораов дол. Чрез работници от нашите села влязохме във връзка с жителите му. То беше от Велешката околия, неорганизирано, както бяха и всички села в тази котловина.

Отдалечена от Прилеп и Велес, тази котловина беше останала незасегната от организационната агитация.

Голямо село е Ораов дол. В това село сръбската пропаганда чрез един подкупен свещеник беше могла да привлече на своя страна оклоло 20 къщи.

Ние поискахме всички да бъдат поканени на селското събрание. Събранието беше многолюдно. Организирахме селото, избрахме ръководно тяло и дадохме наставление как да се отнасят спрямо всички селяни наоколо. Ръководителите проявиха опасения от сърбоманите, които и друг път са си служили чрез властта на турците да обсебват известни права, макар да бяха нищожно малцинство. Заявихме на ръководителите, че Организацията гарантира спокойствието им по отношение такива действия от която и да е страна. Който и да е в бъдеще, послужи ли си чрез турските власти, постъпката му ще се счита враждебен акт спрямо Организацията, и за контрадеяния лицата ще отговарят с главите си.

От това село се отправихме за селата Габровник и Мокрени, обаче още рано сутринта се срещнахме с едно отделение войска. Благодарение на недоразумение, войската ни взе за башибозук от с. Десово, за каквито ни беше предал габровничкият пъдар, та сполучихме да се отдалечим от неудобното място с една много кратка престрелка без всякакви жертви. Обърка ни се, обаче,планът. На следващия ден беше блокирана планината Мукос, дето двама наши четници щастливо се спасиха от засадата на аскера, а всички заедно трябваше да се върнем към с. Степанци

Извикан по работа към Ореховечкия център, получих писмо от града, че Христо Попето се бил вече излекувал, но , че било необеснимо, защо още не искал да излиза от града. Окоийският комитет ме молеше да пиша лично на Христо и го поканя да поеме веднага четата.

Писах писмо. Христо, който никога не беше отказал готовност да изпълнява своите обязаности, веднага се озова на поканата ми. Но когато ме помоли да му превържа раната и я отворих, аз се ужасих и го укорих защо не писа,че тя е в това положение, и че той не ще може да се движи. *"Само когато умра, не ще мога да изпълня твоята заповед"* – беше отговорът му.

От двете дупки, дето беше излязъл куршумът и излезъл, раните бяха отворени. Необходими бяха редовни превръзки, а в четата това беше почти невъзможно. Между четниците, които бяха дошли с Сарафов, имаше едно момче, което заявяваше, че ще може да го превързва, а Христо по никой начин не искаше да се връща в Прилеп, тъй като, макар и никой да не беше му казал, сподели: "Знам защо прилепчани са прибързали и казали, че съм здрав, та да бъда извикан." Действително, след смъртта му, Тале Христов изповяда, че те са се усъмнили от интимните отношения, създадени през време на лекуването му с една от градските учителки. Христо беше, както другаде споменувам, красив момък, мил събеседник, умен и привлекателен. Младостта във всяко време търси своето. Една от красивите учителки, изглежда, се е влюбила в него, или е била на път да стори това; ревнивите плилепчани бяха се изплашили от това обстоятелство и бяха ми писали нарочно да го извикам. Сега Христо по никой начин не се съгласяваше да остане неподвижен из по–спокойните села, за да продължи лекуването си. Поведе четата си и тръгна да обикаля района си. След няколко дни над с. Алинци случайна среща с отделение аскер, придружаващо оклийския бирник, предизвика сражение , в което, ведно с 4–5 души свои най–верни другари, над селото Марул под върха Веслец падна пронизан храбрият Христо от куршумите на присигнала от Прилеп войска, а четата му се прибра след това като попарена. Изгубихме ние най–надеждния другар за предстоящата акция, а в същото време ни се объркваше и целият план.

През м. май на 1903 г., когато се върнахме от похода ни в Азот, присигнала беше една група четници от зад граница. Тази група е била въоръжена със средства на Организацията и отчасти от емиграцията в София, както и с частните средства на самите доброволци.

Била е под войводството на Коста Кондов, запасен офицер из средата на върховистите, които през 1903 г. предложиха услугите си. Когато Кондов присигна до Велешката околия, получава нареждане от Скопския окръжен комитет да изпрати групата за Прилепско, а той сам да остане и замине за Скопска околия, която е имала нужда от интелегентен войвода. Кондов, не държейки закъде ще бъде изпратен, изпълнил тази наредба и, преди да се яви в Прилепско, изпраща четата си под старшинството на Никола Божков от с. Трояци.

Като присигнала над с. Топлица, групата е имала една случайна среща, та даде няколко жертви, между които и Никола Вълчев, ст.[арши] подофицер от българската армия, дошъл доброволно в помощ на въстаналия народ. Между четниците от тази група имаше още двама старши подофицери – единият Димитър Андонов и другият Нестор Тенев Байнов. За прекуридски войвода беше назначен Никола Божков с инстуктори Димитър Андонов и Нестор Байнов.

Към края на месец юни Организацията пожела се да се турят на безопасно място по–видните легални ръководители, които след конгреса в Смилево бяха станали полунелегални. В града почти не се движеха, а прекарваха потайно из разни квартири, обиколени от най–добрите работници в града, които бяха оставили вече своите работи и се занимаваха изключително с организационните дела, а те бяха много и разнообразни, най–важното, много тежки, защото почти всички излизаха безплодни или нецелесъобразни.

Например, необходими бяха няколко десетки хиляди мартинови патрони. Турците, ухитрени, вместо такива предлагаха маузерови, а мартиновите продаваха изключително на мохамеданското население, което беше въоръжено с такова оръжие.

Мохамедани, помаци и албанци, предлагаха тетовски, съвършено негодни, пушки без патрони.

Турските войници, събрани от запаса, с удоволствие влизаха в престрелки с разни нелегални групи, стреляха често на хавая и донасяха, че са преследвали комити, за да крадат патрони, които продаваха, но това бяха само маузерови, които не ни попълваха липсата от патрони в нашето въоръжение; сраженията и незначителните чести престрелки от друга страна харчеха ни малкото патрони.

Движението из града беше почти предизвикателно. Българите почти всички знаеха, че се готви въстание, та мислеха, че турците и да предизвикат, скоро ще настане денът на разплата. За по-буйните това беше предтекст да се укрият и легнат на гърба на Организацията, за да ги издържа поне с храна, и ако и да нямаше оръжие, да ги издържа в четите.

В четите нахлуваха десетки млади и стари хора, предизвикани по различни причини на преследване от властта. Опитите за отнемане на оръжието на пъдари, башибозуци, заптиета, войници станаха така обикновени, че турците почнаха да се затварят и денем в квартирите си, за да обядват, оставяйки оръжието си настрана. Турчин въоръжен със заредена пушка, не смееше да минава покрай българин въоръжен с тояга или брадва. Престана всякакво движение из пътищата. Двамата членове от Горското околийско началство в Прилепска околия бяха вече нелегални в града. Двамата различносхващайки движението, както и положението на Организацията, сякаш бяха хора, които са предопределени да си противодейсвуват и пак да се преструват, че са другари. Факт е, че там, дето единият се страеше да гради, другият рушеше, а той беше от средата на върховистите, които се бяха слели с ВМОРО. В града се мислеше, че има известно количество оръжие – пушки и револвери. Когато се потърсиха тези пушки да бъдат използвани, или вдигнати нарамо от притежателите им, се оказаха не повече от десетина съ-

Никола Божков

вършено негодни оръжия, част от които бяха иззети, за да се въоръжат другарите на Толе Христов.

Когато всички опити за снабдяване с оръжие се оказаха съвършено безполезни, писах подробен рапорт на Щаба на въстанието с заключение: Ако това е положението, което се създаде не по наша вина, а поради обстоятелството, че в околните околии не е развито чувсвото на колегиалност и че няма ни сянка от желанието да ни се услужи с каквото и да е улесение за нашето въоръжение, може ли да се считат задължителни решенията на Смилевския конгрес за околията ни и, ако ние не въстанем по простата причина, че няма с какво да водим борбата, Горското началство ще бъде ли отговорно и обвинено в бездействие?

Ако е необходимо да се предприеме каквото и да е четническо движение вместо въстание, задължение на Щаба е да застави Окръжния комитет да достави обещаните муниции, които притежавахме, а те бяха 120 бердани от старото гръцко въоръжение, а именно пушки система "Гра". По липса на патрони четниците бяха въоръжени кой с каквото беше можал да намери: кримки с по 4 до 15 патрона в джобовете си, чифтета, мартини без патрони, отнети от турци, пъдари и др. Четниците, които пристигнаха от задграница бяха относително добре въоръжени; но и те имаха много малко патрони.

След връщането си от разните походи, реших да разпределя четническия кадър по районите в околията, като я разделя по следния начин:

Марихово се разделя на два района.

По десния бряг на р. Черна – в старото Марихово остана Толе Паша със секретар Аргир Гермов - Шакир, с около 14 четници.

Левия бряг и селата от южната половина на полето Прилепчански – веселечкия и Подмолския центрове с четата на Никола Пешков, със секретар Мойсо Крапчев и 15 души четници.

Прекуридски район се раздели на две – лява и десна страна на р. Троячка.

Левия с войвода Нестор Байнов, десния район с войвода Димитър Андонов.

Степанечкият център с Врапечкия, Долненския и Варошкия образуваха Мукоския район с войвода Анте Василев, секретар Иван Смичков. Плетварският център остана за централната чета на разположение на Горското началство. В тази чета влязоха четниците от разни чети, които не можеха да се спогаждат нито с другарите си, нито с войводите, като хора с големи претенции, но без особени способности. Така, че околията беше разделена на седем района с по около 10–15 души. След като бяха произведени общи учения, изпратени бяха четите в своите райони да предприемат всички мерки, за да турят в изправност наличното оръжие, да набавят каквото им попадне ново оръжие и да се постараят и снабдят с барут районите си за старите системи пушки – кремаклии, чифтета – евзалийки и др., да обучават четниците и милиционерите, като се препоръча за инструктори да бъдат двамата старши подофицери Димитър Андонов и Нестор Байнов.

След това разпределение предприехме една обоколка из районите, за да се запознаем с положението и видим работата на войводите. От тази обиколка останахме пак с убеждението, че ние всичко можем да си въобразяваме, но да мислим за въстаннически действие, беше невъзможно. Пред невъзможността да се снабди с оръжие в населението почна да се изпарява настроението. На много места с недоверие даже се гледаше на въпроса за въстание, особено в съседните райони на Тиквешката и Велешката околии. В последната даже и нелегална чета нямаше, а в Скопския окръг не се и приказваше за въстание нито, за четническо движение, по простата причина, че в този окръг не беше се развила Организацията с всичките си институти, а Тиквешката околия преживя една ужасна афера, поради която четата беше принудена да потърси прибежище в нашата околия. За да се възстанови положението на Организацията в Тиквешко, бяхме принудени да предприемем една съвместна наказателна експедиция, за да се респектират малодушните характери, които бяха почнали да разкриват всичко пред натиска на турските власти. Донасяйки за това състояние на работите у източните ни съседи, молехме Щаба на въстанието да нареди до окръжните комитети да вземат мерки за подобрение на революционните работи. От Окръжният комитет ни съобщиха, че ще получим, вместо патрони за пушките "Гра," гилзи, барут и инструменти за пълнене. Стоенето на Тале Христов в града беше станало невъзможно. На 2 юни ведно със 7–8 души граждани, той дойде в с. Кръстец и се присъедини към централната чета.

Коста Кондов

СЛЕД ИЛИНДЕН 1902 г.

Около 1813 год. в Македония, както и в цяла България, Цариград и беломорските острови върлувала чума. Тази вещица, която е косила хората безмилостно и наред, посетила и гр. Прилеп. Изплашени, чорбаджиите и по–имотните граждани избягали от града и потърсили убежище из селата. Прочуто село по отдалеченост и здрав климат е било с. Никодим – със своите гори и води то е представлявало отличен курорт.

Това село било пръснато в седем–осем махали и в нито една не е имало църква, поради което скуката на чорбаджиите е била голяма – набожни хора, пък нямало къде да се помолят на Господа да ги пощади от злата напаст.

Най–голямата тогавашна махала, разположена край бистра студена вода, бликаща изобилно, била махалата Никодим, в която са били съсредоточени и чорбаджиите прилепчани. Те решили и издигнали черква, която привлякла всички колибари из Мала Река, Беляк, Градище и пр.; те са образували знаменитото село Никодим.

В това село бунтарският дух е бил събуден още преди С[ан] Стеф[анския] мир от Спиро Църнев и Георги Лажот. В четите на старите войводи всякога е имало по някой и друг четник от селото. То е представлявало най–удобно убежище на тези комити – с пресечената си околност и девствените гори, поени от много извори. Но хората на това село са били не така сигурни и верни на революционните идеи почти във всички времена, включително и през последния освободителен период.

Все в това село се намираха гнили души и продажни, които спъваха делото и му нанасяха тежки рани.

Когато на 1902 год. около "Илинден" бяхме се разположили в топличката гора под местността "Корита", при нас дойде тиквешкият войвода Петър Юруков, комуто Централният комитет бе предписал да замине в Битолския революционен окръг, за да замести убития Марко Лерински.

Петър Юруков, родом от гр. Карлово, висок, млад и интелигентен мъж, на лицето си имаше белег от лошата пъпка, от която се бе заразил в Гевгелийско като четник на Кръстьо Българията. Яли недопечен чер дроб от заразена коза и заболели неколцина. Куриерът, който доставил храната, не можал да издържи на болестта и умрял, а Юруков като по–кален, след изгаряне на пъпката, се спасил. Останала му само трапчинката, която беше едно хубаво украшение за красивото му мургаво с тънки мустачки лице.

Той беше въоръжен с манлихерова пушка, та всички му завиждахме.

С неговите четници станахме 19 души, въоръжени кой с какво намерил.

Бяхме се стъкмили да идем в село Никодим, за да стегнем и разширим организацията, защото тука не беше можал да мине Сугарев след Кадинската афера. Пречеше ни празникът Св. Илия, който привличаше много и всевъзможни гости в Никодим, тъй като на този празник в селото имаше събор, дето покрай яденето и пиенето се извиваха хора и се провеждаха състезания с хвър-ляне камък, борби и скачане на дължина.

Петър Юруков

Когато и Юруков дойде, решихме да идем в Никодимската гора при извора под върха "Градище", дето имаше дебели сенки, а в Никодим имаше достатъчно ядене и за гостите, и за нас, които бяхме постили почти цели седмици, откакто бяхме дошли в тези бедни села.

Извикахме куриер и заминахме. Смятахме да повикаме селяните на събрание – в това лятно и работно време не искахме да влизаме в селото. Имаше двама пъдари–турци от Велес, които можеха да ни забележат. Тези турци имаха за свой летен помощник един селянин от самото село, за да им приготовлява храна, и кога ги нямаше в селото, да ги замества.

Поръчахме храна за 20 души и повикахме ръководителя. Петър Юруков беше много загрижен: плашеше го неговото местоназначение. Колчем се договаряхме, все казваше: "Какви хора ще бъдат леринчани, които ми предстои да организирам, когато Марко [Лерински] не е можал това да стори, а го убиха така рано?"

Описах му местоположението на околията и характера на населението, но тъй като и аз не знаех обстоятелствата, при които бе загинал Марко, думите ми не бяха убедителни. За всеки случай писах на Прилепския комитет, че той е при мене на път за Леринско, та трябваше да му се определи канал, по който да замине.

Тиквешани бяха свикнали с Петър, въодушевен и убеден революционер, с воля и младенческа енергия, интелигентен, с благ и мил характер, нямаше с кого да го заместят, а организацията им беше още в зародиша си.

Петър Ацев

С тези които донесоха храната дойде и селският ръководител Иге, придружен от едно младо момче, Милан, ковача в селото, което било още пълно с гости, та не щяло да може да стане събранието тази вечер, а утре. Остави ни на разположение Милана а той си отиде в селото.

Ние се изместихме от първото място и навлязохме в буковата гора в местността "Манастирище" при студена вода и равнини с дебели сенки за денуване. Наредихме часовите и прекарахме весело целия ден. Очаквахме отговор от Прилеп, за да изпратим Юрукова за Леринско: той не можеше да не изпълни нареждането на Централния комитет.

Вечерта слязохме в местността "Сливите". Очаквахме дълго, но не се явяваше никой, па и храна не ни бяха донесли. След полунощ решихме да се качим по–нависоко из гората, но не на вчерашния бивак, а по–горе, на място, обрасло с млада букова гора, прошарено с вековни буки, които при дънерите си образуваха удобни места за легло на четниците, тъй като мястото беше стръмно и не можеше да се намери удобна полянка за общ бивак. Настанихме се край една вадичка, из която шуртеше студена вода.

Сутринта рано изпратих Милана да се информира защо никой не се явява, та прекарахме нощта без вечеря.

Не ни сдържаше на едно място. Все някакви неясни чувства ме безпокояха. Обясних си това с паразитите, които не ми даваха покой. Съблякох се да се поизчистя. Трябваше да пощя всички дрехи, а ризата ми беше пълна с дребни гадини, гладни като вълци. На пост беше застанал Петър Юруков. По онова време и войводите дежуреха: във всичко трябваше да сме равни с другарите си. Юруков заместил един негов четник, който имал слабостта да заспива на поста си. Аз бях в разгара на лова, гол до пояс, пушката на дясната страна, патрондаша от лявата. Дрехите ми всички накуп край мене, също и чантата с един металик, няколко екземпляра от новото издание на устава и правилника на ВМОРО и бели листа за писане. Часовникът, ножчето, приборът за палене огън, тютюнът, цигарите и пр. – всичко в тагарджика. Както се бях навел над ризата, изгърмя се. Помислих, че някой от тиквешаните си изпуснал пушката и истрела беше неволен. Погледнах към тях. Всички като един човек бяха наскачали и хукнаха нагоре из дерето. Докато се питах на какво се дължи тази паника, изсипа се залп. Грабнах берданата, затворих я и се загледах надолу. Един турчин в арнаутски дрехи бе ме загледал, без да гърми. Насочих пушката си и той хукна надолу и не го видях вече. Над мене на 10 крачки имаше дебел бук, който можеше да ми бъде хубаво закритие. С пушката в лявата ръка, с патрондаша в дясната, хукнах към бука–спасител, а залповете ечаха и заглушаваха всичко наоколо. Четниците ми се бяха подредили след Юруковите също из уврага. Над главите им град куршуми съскаха и ронеха буковата шума. Завивах зад бука, за да открия огън срещу неприятеля, а четниците ми извикаха: "Бай Петре, там ще те убият, ела при нас". Те бяха вече на безопасно място и продължаваха да се изтеглят все по–нагоре и нагоре. Застигнах ги и всички завикаха: "А, а ... Бай Петре гол"... А Коле Пещавлето - Секирата, извика: "Ами чантата какво стана?" Минало му през ума, че чантата може да послужи за нова афера, както онази на Патчев в Кадино село.

Успокоих ги – в чантата ми има само един металик, и който я намери, няма да може да си купи въже да се обеси. Но добавих, гол съм, та ако ме ударят, ще видят четниците и ще се изплашат.

Ние бягахме все нагоре. Никой не падна. Стигнахме една поляна, обиколена с дебели букаци. Тука взех палтото на врачанина Димитър, та се облякох. Взе да ме занимава въпроса как да се измъкнем от този капан, а неприятелят само гърмеше и не се мърдаше. Стреляше, за да ни плаши, та така разстроени да попаднем на горната засада, поставена от прилепския аскер. Поотдъхнахме си на крак. Преброих – четниците бяха в задтилна редица. Аз бях осмият по ред, начело беше Христо Попето – Оклев. Пошепнах на четника пред мене да предаде да вървим в дясно из гъстата гора в по–безопасно направление.

Обаче докато Христо се обърне и вземе новата посока, отпреде му изтрещя нов залп. Един турски куршум опърли потурите му, но сам излезе невредим, както и всички други. За щастие новата засада не причини паника в реда ни, та само след няколко крачки бяхме вече на закрито място, но и тука не спряхме, а продължихме по ребрата на една силно огъната стръмнина, обрасла с гъст 10 – 20 метра висок букак. От новата засада турците удариха на атака с викове и псувни след нас. Не обръщах внимание на псувните – занимаваше ме въпроса ще срещнем ли нова засада в тая посока. “Мама им”, завика Димитър Врачанеца, те псуват майките ни. А Коле Секирата добави: “Не чуваш ли ги, те псуват жените и сестрите ни”. Ослушвахме се и разбрахме, че турците не само са се надвесили над нас, но тръгнали бегом в дирите ни, за да ни настигнат и ни ангажират в боя. Изкомандувах огън. Изпращя сега нашият залп – разменихме ролите си. Шумно побягнаха турците, а моите четници се разплащаха сега с псувните си на български, турски и албански езици. Млъкнаха турците и бягаха нагоре. В тази сляпа гоненица ние убихме един и едного ранихме в крака с бердански куршум, та петата му вероятно била раздробена. На другия ден преведоха ранения през Никодим за Тиквеш.

Предпазливо се прехвърлихме в гъсталаците на Мала Река, дето дочакахме нощта живи и здрави, само аз без дрехи и часовник, а мнозина без шапки и без раници. През нощта побягнахме от това място надолу край с. Никодим и се скрихме в едни чалии и габер под в. “Ножот,” над Никодимските воденици, под селото.

РАЗДЯЛАТА НИ С ПЕТЪР ЮРУКОВ СЛЕД СРАЖЕНИЕТО НИ В НИКОДИМСКАТА ПЛАНИНА

през месец юли 1902 г.

След щастливото ни избавление ние се укрихме в гъстата гора на "Мала река", Никодимска пл[анина]. Преди да се скрием, намерихме двама никодимци, които, за да се намерят на работа, бяха взели брадви да секат дърва. Запитахме ги дали са видели да мине тук аскер. Заявиха ни, че не са видели, но са чули гърмежите и са дошли да секат дърва.

Усъмнихме се в поведението им, но нямайки никакви улики, оставихме ги да си отидат в селото, за да не пострадат тук, в гората, ако ги завари озлобеният аскер. Селяните ни послушаха и си отидоха, като зарязаха и отсечените дърва. Разположихме се в гъсталаците и с трепет се усмихвахме. Никакъв шум не се чуваше. Умълчали се, ние трепвахме при всеки незначителен шум. Непроходимите гъсталаци бяха пълни с всевъзможни живи твари, търсещи потребите за живота си. Мухите бръмчаха по–силно, птичките, сити, избираха най–удобно легло за наближаващата нощ. Соколът, изгладнял, често подгонваше някой щурец или някоя птичка. Очаквайки отново появата на неприятеля, нашите сърца при незначителен шум трепкаха и създаваше материал на духовитите ни другари да се шегуват с това еднакво за всички ни положение.

Орел един, надушил мърша, рекъл да надникне над Мала река. Ненадейно изфуча над нас и нададе остър писклив глас, приличен на лай на ловджийско куче. Шумът му заприлича на наближаващ неприятел, а лаят му на куче, което ни откриваше. Мястото, което бяхме заели за скривалище, което го биваше за това, но за отбрана никак не отговаряше. В глуми и страхове ние замръкнахме в тази гъста гора. Да тръгнем за Кръстец или Ореховец, беше много опасно: неприятелят можеше да ни постави засада и да ни пръсне като пилци из гората.

Измъчвахме се, че не можехме да предвидим намеренията на неприятеля. Не допускахме, че той не ще използува лунната нощ, за да ни причака на тези пътища. Решихме да тръгнем в обратна посока за в. Беляк. Казахме си – неприятелят може да е заел и този път, та да тръгнем из гората без път. Страшно изморително е нощното пътуване из гора гъста и стръмна. Докато месецът грееше, все беше по–поносимо положението, но когато и той залезе, ние се намерихме в едни стръмнини, които бяха покрити с непроницаем мрак. Щастие беше, че посоката поне не можеше да се изгубва. Макар и бавно, ние всички, поддържайки се един друг, наближавахме издигнатата букова гора на Беляк и вече излизахме на широкия равен път за с. Попадия. Тук има вода за пиене. Умиращи от жажда, измъчваше ни мисълта, дали тъкмо тука неприятелят не беше ни турил засада. Но жаждата не ни позволяваше да заобиколим водата и да продължим пътя. И се занареждахме край водата за почивка. Една катеричка, спотаила се в едно надвисило се над водата буково дърво, почна да издава глас, с който вероятно призоваваше за угощение другарката си или малките: "кът, кът", а после веднага вдигна гласа си и завика, та екна и гората: "Мерки–хей"... Първият ни другар, който тъкмо беше загълтал, хукна при нас кашляйки. В първия момент всички трепнахме и шумно затворихме пушките си, за да почнем да отговаряме на огъня, който би се изсипал върху нас. Но когато разбрахме шегата на невинната катеричка, наду ни общ смях, а сърцата ни продължаваха да туптят юнашки, като на заека, преди да го открие ловджийско куче.

Така, гонени от съмнението, че на всяка крачка сме следени от неприятеля и изтощени от глад и преумора, излязохме от гората и тръгнахме из нанадолнището внимателно, за да не бъдем чути от въображаемия неприятел и стигнахме до една полуожъната нива. Невинни селяци спяха на нивата завити с дрипи. Събудени от нашия шум, те понадигнаха глави да видят кой минава край тях. Като видяха въоръжени хора, те ни сметнаха за аскер и покриха тихо главите си. Ние ги отминахме, без да се обаждаме и прегазихме реката край Никодимските воденици. Тука, след ново напълване с изобилна речна вода гладните стомаси, дадохме си последна почивка.

Времето беше доста напреднало и зората започна да се белее из високите върхове. Нямайки къде да идем, ние се настанихме в подножието на в. "Ножот". Тука имаше драки от габер и чалии. Скрихме се и след като поставихме часовия на безопасно място, отдадохме се на пълна почивка. Макар и гладни вече повече от едно денонощие, всички заспахме на това душно място. Денят беше ясен и обещаваше да е задушен в това място на гущерите, които при все че обичат топлото, в тези дни бягат край водите. Желанието ни беше да се свържем с комитета от с. Ракле. Още рано яркото слънце тури край на нашия възстановителен сън. Всеки събудил се, се озърташе да узнае къде се намира и в какво положение е. Вчера бяхме в девствена прохладна гора, край бистра студена вода, а днес в задух ужасен и жарко слънце над главите, което ни поставяше като под връшник и един от зевзеците започна да вика: 'Топъл хляб и сирене кой желае, хвърлям го". Друг пък му отговаря – не желаеш ли да те почеше някой манафски куршум? Тези глуми полека–лека съживяваха лагера ни, когато един от другарите, по–благоразумен, се обърна и каза: "Я не шавайте и не дигайте много врява, че манафите и дето ги не сеем, почнаха да никнат."

В същото това време се заточи една рота от тиквешкия аскер, който вчера ни гонеше из Никодимската планина и ни отне толкова трофеи, без да може да ни "скине сянката", както прилепчани се изразяват при подобни случаи. Другарите, като видяха аскера, млъкнаха като риби. Аскерът продължи пътя си за с. Фариш, за да догони гр. Кавадарци.

Зевзеците пак си влязоха в ролята, наблюдавайки зорко върволицата.

Мъчителен ден прекарахме до пладне. Две мисли ме измъчваха: на кого се дължеше вчерашното предателство и изненадата ни в девствените гори в Никодимската планина. Издадени бяхме, но от кого? Ще се открие ли тази черна душа, за да понесе заслуженото си наказание, или ще се укрие, за да създава и друг път по–трудни моменти от вчерашния.

Марко Лерински

Петър Юрукова занимаваше въпроса да иде ли в Леринско или не, след тази случка, в такава неизвестност – виждаше му се неизпълнимо, нареждането на ЦК, а заповедите в онези времена се изпълняваха безусловно и безпрекословно. Иначе само в някакви 2 – 3 години не можеше да се създадат двата елемента на революцията: масата, която робството беше научило на сляпо подчинение и благоговейно отнасяне към подтисника, да я промениш и да я превъзпиташ в желязна сила, за да почувствува необходимостта да се бори за собствената си свобода.

В Тиквешко още имаше робски души, които на поканата да се подготвят за борба с робството и тиранията, отговаряха: "Аха, бива, оти да не може, ке прашаме бегот, он ке ни научи." Невежеството, ведно с робско подчинение бе изпълнило тези невинни и наивни хорица, убивайки в тях способността да мислят, от друга страна, вчерашната изненада докара това положение. В Никодим някоя душа ни подхвърли на ужасно изпитание; ние не бяхме предупредени, че ще се пита бегот, дали ще позволи на раята да заработи с нас против царщината! В Пътеле на такъв случай се ли дължеше загубата на Марко Лерински? На също такава глупост се дължаха и аферите в Ракитница в Крушовско и Кадино село, Прилепско.

Загрижени така през този зноен ден, трябваше да дойдем до някакво решение. Иначе тези случаи можеха да зачестят и наченатото дело за масова организация се застрашаваше и осуетяваше още в самия си зародиш.

Нова изненада тури край на тези ни мисли.

Към пладне, издебнати от един добър простичък селянин, но доста съобразителен, за да оправдае постъпката си, ни изненада със стомна вода, прясна погача хляб с бито прилепско сирене – постъпка, продиктувана от братско чувство в този час на терзания.

Видял ни е човекът, когато сме минали край воденицата му и сме се насочили към драките, които ни послужиха за скривалище и помислил ни за неприятели, но когато аскерът минал край воденицата му, обяснил си е какви хора сме били ние. Съобразил – гладни са и жадни братята ми. Вода тече под тях, но неприятелят е буден вече. Трябва да им се помогне. Как и с какво? Хляб, сол и вода, – каквото Бог дал на воденицата.

Донесе човекът всичко това с новини отгоре, които бяха достатъчни да повдигнат у нас самочувствието и закрепят изпълващия съзнанието на идеализъм в звездата на ВМОРО. Тази постъпка закрепи вярата ни във възможностите, които таеше и робската душа на този толкова изтерзан народ.

ПРОСВЕТЛЕНИЕ

Изненадата ни се е дължала на факта, че часовият ни е бил задремал на поста си. Когато ние сме изпратили Милана за Никодим, той попаднал на потеря и не можал да се укрие, а бил пленен и заставен да я води из пътя, по който слизал към селото. Проблясва в него мисълта – как да спаси положението. Но това, що той мислил, случаят го изменява. Заспал нашият часовой, а той беше на такова място, което неминуемо водеше към изненадано откриване на бивака ни. Решил Милан да заблуждава аскера. Предния ден прекарахме на бивак в съседство с днешния. Той ще заведе аскера на този бивак, ще види лагера ни, но докато обискира стария бивак, ние от днешния бивак ще забележим опасността и на време ще се скрием из гъстите Никодимски гори. Но това, което минутата може да донесе, не може и годината да приготви. Дошъл аскерът и обискирал стария ни бивак. Когато нищо не намерил, почнал да задава въпроси на Милана. "От де да зная, бре ефенди, планината всякакъв дивеч крие и не е изключено и лоши хора да има." Когато тази сцена се разиграва, един от жандарите забелязал човешка фигура, изправена до един буков пън. Подпряла се на ръката си и стои обърната към реката. Хитрият полицай съобразил, че това е комита и трябва да е заспал, защото иначе не можело да се допусне, че ще стои така в бездействие пред голямата и грозяща го със смърт опасност. Без да обърне внимание на другарите си, заптието задебнало часовоя с желание да се отличи, като улови един жив комита.

Една суха букова клечка, обаче, се намесила и спасила положението. Тя изпращяла под крака на заптието, часовоят се събудил и повалил дебнещия го войник.

Дума ставаше вече, чия пушка изгърмя първа. Ако беше гръмнала пушката на заптието, от такова разстояние само слепият не би улучил жертвата си. По всичко изглежда, че нашият герой е, който пръв бе изгърмял. Като се събудил, той объркал конците.

Този невинен клон и гърмежът изплашиха не само нас, но респектираха и потерята. Без разбор и без команда тя залегна в ниското и веднага откри огън срещу върховете на букака, за да може всички ние, включително с мене, макар и гол, да станем и поемем спасителния увраг из гората. Така или иначе, ние отървахме този път кожата и ни послужи за урок да следим часовите си да не заспиват на поста си.

След тази развръзка, именно, че изненадата се дължеше на заспалия ни часовой, Юруков реши да се върне обратно в Тиквешко, дето и си остана за околийски войвода чак до 1905 г. А Леринско остана без легендарния си войвода [Марко Лерински] и не се намери кой да го замести, поради което през цялата дейност тази околия бе прошарена с вътрешни борби, които често се израждаха в междуособици, донасящи загуби в хора и в морално отношение за ВМОРО.

През 1903 г., през пролетта, се видяхме пак с Юруков, който поради голямата Тиквешка афера беше потърсил убежище в околията ни. Загрижен за работите на съседната ни околия, дадохме му подкрепа да се тури точка на организационният упадък, иначе и ние бяхме заплашени да ни сполети същото нещастие, дължащо се на обезоръжителната акция в Малешевско и Струмишко по повод четническото движение и солунските атентати.

Врочем само с няколко жертви, взети от Келендре, планинско село от Тиквешка околия, вразумихме селяните и четата отново заброди из Тиквешията да възстановява ВМОРО в селата и в двата ѝ града.

Всичко това мина с цената на малко жертви и повече изгубено време и материали, обстоятелства, които отнеха на околията възможността да се прояви през 1903 г. с каквато и да е акция, макар че през нея минаваше по цялата ѝ дължина ж. п. линията Солун – Скопие с много уязвими мостове по цялото продължение край и над р. Вардар и притоците ѝ – р. Черна и р. Ошава.

След възстановяване на положението в Тиквешко, Юруков замина на почивка в България, отдето се върна през 1904г., пролетта. Срещнах го с четата му пак в с. Беловодица, тъкмо в деня на паметното брегалнишко земетресение, което се почувствува и в нашата квартира. Сега Юруков беше обиколен от чета, в която влизаха млади и интелигентни левенти като: Пешо Самарджиев, Добри Даскалов и Душо Желев, които със своя духовит характер убиваха скуката на еднообразния четнишки живот. Запознаха ме с положението на ВМОРО в България след въстанието. Но за това друг път.

Даме Попов

ПЪРВАТА МИ СРЕЩА С ЙОРДАН ПИПЕРКАТА

Организацията не се създаде само с благи и революционни приказки – за нея бяха нужни средства, но такива нямаше и лесно не се намираха. Търсенето им по разни начини и пътища донесе повече грижи вместо улеснения.

През 1899 год. някои комитети бяха прибегнали до старите нелегални сили, които, въоръжени на групи, се опитаха да подгонят турските дерибеи, да задигнат отнякъде суми, за да ги дадат в разположение на Организацията това бяха отживели начала, поради което и резултатите бяха нищожни, а някъде бяха и отрицателни.

В края на същата година секретарят на Крушовския революционен комитет посети гр. Битоля, където в една среща с Дамян Груев размени мисли по състоянието на Организацията в Крушовско и Демирхисарско. Между другото Груев поиска да чуе мнението на секретаря за Мирче Ацев, който бил на път за Прилепско, начело на чета от няколко души.

Секретарят, който познаваше Мирче много добре, отговори:

"Няма съмнение, че четата ще бъде от полза, но тая чета не ще бъде в състояние да задоволи зеещите нужди на Организацията, както в Прилепско, така и в целия окръг". Тук секретарят изложи своето становище по създаване на нелегалния институт в окръга. А за това бяха необходими интелигентни сили, които да завеждат работите на нарасналите селски комитети, както и да водят агитацията в организираните села за затвърдяване на революционната мисъл, а в неорганизираните – за създаване на организации.

Мирче Ацев като делови човек, можеше да бъде използван само като груба сила, но за агитация и ръководене – не можеше, защото не бе подготвен за това, беше и полуграмотен човек, макар и природно развит и надарен с редки качества.

За окръга беше необходимо да има вече не само една чета, която да се занимава само с преследване на дерибеите–турци и да дебне търговци, за да задига суми за издръжка на Организацията, а бяха нужни нелегални групи за всяка околия. В състава на тези групи да има по една интелигентна сила, която да бъде стожера на Организацията.

Йордан Пиперката

От своя страна дисциплината щеше да даде всичко, включително и средства, защото народецът, макар и беден, все можеше да спести малко, за да си издържа едно свое и така близко до сърцето дело. Най–после, нуждата от четите беше наложителна и за това – да се създаде приют за водачите на делото, които, дебнени от турската полиция, започнаха да се замислят какво може да стане с тях във всеки момент, при всяко разкритие и при всяка проява на слабохарактерни работници и подли граждани, които можеха да посочват ръководителите на властта.

Дамян Груев, който умееше да изслушва всекиго и всякога, когато се отнасяше за делото, и сега изслуша изложението на крушовския секретар и вместо да заговори на същата тема, по един много ловък начин пренесе разговора на друга тема. Обаче, ясно беше, че той бе заинтригуван от току–що произнесеното мнение.

В онова време Организацията нямаше лични прояви, които да спират вниманието на масите. Всичко беше в движение. А това движение се направляваше от голямото място, което беше "всякъде и никъде". "Така е наредил Централния комитет" – се носеше от уста на уста или писмено до околиите, а оттам устно до всички работници, за които не беше нужно нищо друго, за да ги подгони на работа, без да държат сметка на личните си интереси и за живота си. "Централният комитет е заповядал" – това значеше: "Родината иска морални и материални жертви от нас". Всички бяхме се клели, че ще изпълняваме безусловно и безпрекословно нарежданията на тая воля. Като воденичен камък тежеше на всички, които биваха възпрепятствувани да изпълнят желанието на тая воля – тя се беше сляла с волята, която движеше в посочвания път идеала за жадуваната от векове свобода – това бе общата воля на робите, които като че ли издън земята се бяха издигнали и създали като народ, на който било отредено място под Божието слънце. И ето че той с всичките си сили се заемаше да се устрои в собствения си дом, в собствената си земя. А в такива минути какво значение може да има личността?

Даме най–добре беше прочел това в народната душа и най–добре умееше да създава причини за делова работа.

През лятото на 1900 г. Мирче Ацев, с 10 до 12 души, сполучи да пребъди цяла Средна Македония и през Кожух и Нидже се озова в Прилепската околия. Една група от четири човека от неговата чета трябваше да остане в Демирхисарско и Кичевско, както и в Крушовско и Поречко.

Начело на тая група бе застанал Йордан Пиперката. Другарите му бяха Гюрчин Наумов от с. Добрушево, Битолско и дядо Андрея.

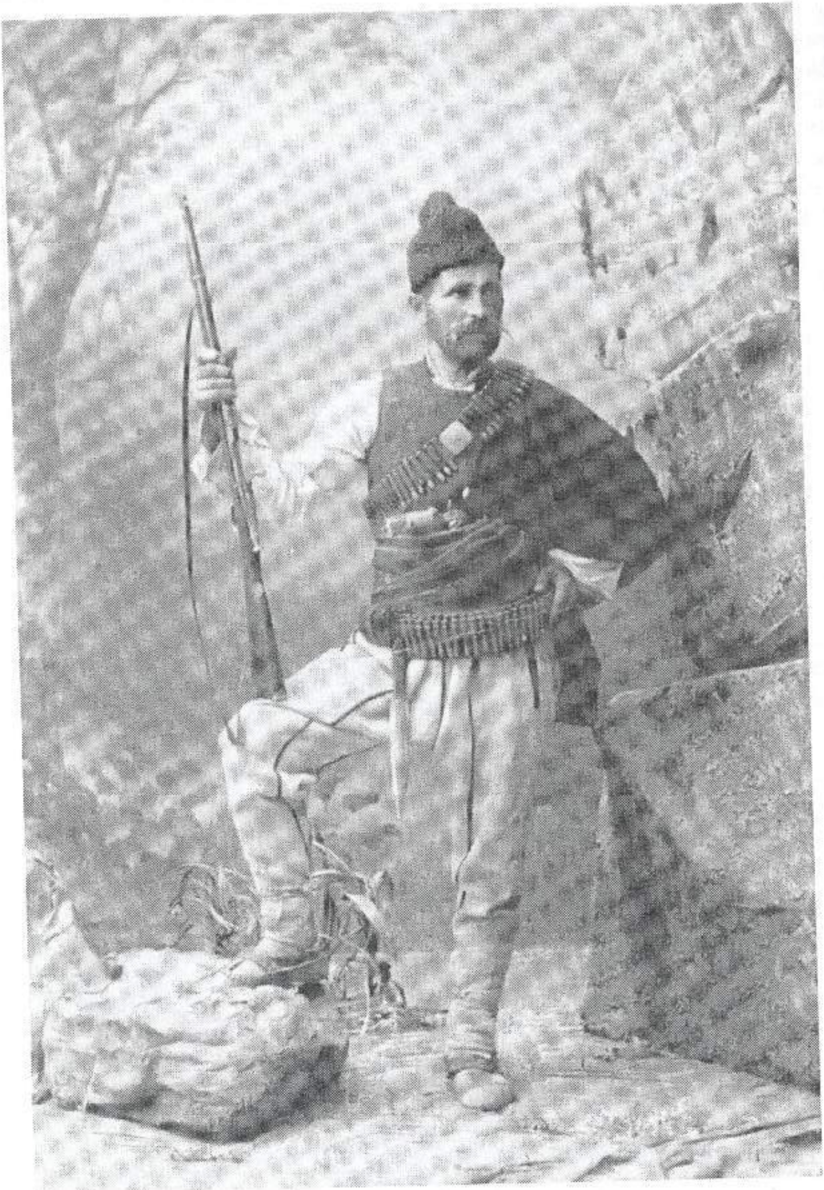

Дядо Андрей

С отделянето си от четата на Мирче Ацев, тези четирима започват да се разпадат като цяло. Пръв избягал Стойче, който се върнал и отишъл в Прилепско, без да се обади на другарите си. Втори напуснал дядо Андрея, който хранел амбиция за първенство – не могъл да се помири, че ще трябва да се подчинява на много по–младия от него Йордан, който, буен и избухлив, с нищо не бе въздействувал на амбициозния си другар.

Останал с вечно сговорливия и без всякакви претенции Гюрчин, Пиперката запитал дали Мирче е още в Прилепско. Получил известие, че е заминал вече. На път по дирята на Мирче, те – Гюрчин и Пиперката – се застояват в Крушовско в с. Горно Диваци. Уведомени за намерението им, ние поискахме среща. Тя стана в края на 1900 г. в Арилевското землище, между с. Долно Диваци и Г. Диваци, на левия скат на Кокошин дол при Арлиевско гумно. Нощ безлунна, облачно – тъмно като в рог. По мръкнало въоръжени, с Никола Шапарданов, добър работник от Крушово, се измъкнахме от града и през Миячката кория, през преслапа Слива, стигнахме гумното, и полузакрити в сламата, тихо приказвахме за да не заспим.

На известно разстояние откъм Кокошин дол се разнесе тихо почукване с два камъка. Отговорихме. Последва и паролата. (Не си спомням каква беше тая първа парола между легални и нелегални в Крушовската револ. околия). Пръв дойде Гюрчин войвода. Прегърнахме се и се разцелувахме братски. След него дойде и Пиперката, придружен от първите хора на с. Г. Диваци. Тъмнината не позволяваше да видим хората, с които така радушно се срещнахме на това място. Слушахме шепнещите им отговори на нашите тихо задавани въпроси, без да гледаме лицата им, чувствуваше се тяхното вълнение, но и те чувствуваха нашето. Вълнението ни идваше от инстинктивно налагащата се мисъл – тази среща е историческа, първата стъпка на делото, което след непълни три години раздруса устойте на една империя. Сърцата ни немирно туптяха. Не чувствувахме и нощния полъхващ ветрец, който в друг случай би смразил душата на човека на това място.

Гюрчин, който беше пушач, не можа повече да се въздържи и пожела да си запали цигара. Предложихме нашите табакери. Той зави цигара и драсна да я запали. Тази мигновена светлина озари гърдите на Пиперката. Лъснаха златожълтите нагантови патрони, наредени дъгообразно на един специален патрондаш, който до самата смърт украсяваше юначните гърди на левента.

Юрдан Пиперката и Гюрчин с удоволствие посрещнаха нашето предложение – да останат през зимата между нас, с цел да създадем една чета по нашите разбирания и желания.

Заявихме им, че те не ще се грижат отсега нататък за облекло, храна и изобщо за издръжката си. Ние поемахме тази грижа, а те трябваше, колкото им е възможно, през зимата да съдействуват за поддържане връзка с революционните ни групи из селата, предлагахме им да дойдат в града, където спокойно можеха да прекарат зимните дни и нощи.

След като свършихме сериоз-ния разговор и уговорихме всичко, Шапарданов, сам добър терекия, напомни за шишетата коняк, които носехме и, докато Гюрчин се сети, Пиперката беше вдигнал едното шише. Гюрчин грабна шишето от ръцете му:

– То не е донесено само за те-бе – смъмри го той по бащински; Гюрчин имаше два пъти годините на Пиперката.

Гюрчин войвода

Горната бележка Гюрчин направи не от желание да запази коняк за другарите, а с цел да предпази Пиперката от една негова слабост. Но беше вече късно. Пиперката скоро млъкна. Само хълцаше. Познавайки характера му, Гюрчин седна близо до него и започна внимателно да следи движенията му, подхвърляйки подигравателно:

– Лесно се вдига, тежко се носи. Само да няма лисици да се дерат.

Действително, само след няколко минути Йордан трябваше да се освобождава от погълнатия коняк. Засрами се като млада булка. Почувствува студ. Нямаше повече какво да се приказва, нямаше и защо повече да се бавим на това място. Сбогувахме се и потеглихме – те за Г. Дивяци, ние – за Крушово.

Не бяхме изминали нито сто крачки, с цел да пропъди чувството на срам, което беше го налегнало след непредпазливата му постъпка, Йордан изгърмя. Моят другар разчуствал се също, вдигна мартината си и пусна веднъж към върха Бела вода. Дядо Гюрчин се провикна:

– А, бре! Хаааа! Като овчар вика, когато гони вълка, нападнал кошарата.

Зацари нощна тишина, нарушавана от далечния лай на арлиевските кучета. Бързахме към Слива, а оттук към Въземково и Миячка кория. Под краката ни почна да пращи заледената кал. Ветрецът бе разгонил облаците. Стана студено. Тръгнахме за града. На затулено място поспряхме да видим колко е часа. Рано беше. Девриeто обикаляше къщите. Шапарданов забеляза – трябва да се почака. Изморен от пътя и преживяното през нощта, подпрян на пушката си, съм задрямал. Когато се събудих, силна кашлица разтърси цялото ми измръзнало тяло – бях се изпотил при движението. Почувствах се зле, та трябваше да се приберем. Предпазливо се добрахме до крайните къщи и прескочихме оградата над гърдановските къщи.

Почукахме на прозореца. Будната баба Пара отговори с покашлюване: клетата, тя не беше мигнала цяла нощ.

Кръстю Льондев

КРУШОВСКАТА "БАБА ТОНКА" – БАБА ПАРА МАТЕВА ГЪРДАНОВСКА

Тая баба от Крушово едничка се кичеше с прозвището "Майка на комитите". И тя бе в пълния смисъл на думата майка на всички, които вършеха опасните работи – тя трепереше не толкова над своите родни внучета, колкото над революционерите – легални и нелегални. Години подред нейната къща беше убежище на опасни комити и революционери. В нейната къща за първи път стъпиха нелегални хора, в нея най–напред в Крушово се установи чета и денува дни подред. От нейната къща цели групи терористи излизаха и влизаха да се преправят, да смъкват маски и облекло, да се снабдяват с оръжие или да се освобождават от него. Не трепна окото й, не потрепера старческата й ръка, когато нуждата налагаше да скрива в пазвата си революционна архива, револвери и друго оръжие. Не й омръзна да пере и готви на всички, на цялата тази денонощно движеща се върволица, без някой да помисли да я възнагради за денонощния й труд, за рисковете, които ежеминутно застрашаваха нейното съществуване, бъдещото на нейните близки. И никога никой не чу от устата на баба Пара каквото и да е оплакване от немотия, от умора или уплаха. Половината Крушово се кле в нейната къща, обаче двама за трети не чуха от устата й за извършено свещено действие под нейния покрив. Баба Пара като че ли беше родена да слуша и изпълнява безусловно, безпрекословно и безмълвно нарежданията на синовете си революционери. Тя не знаеше, тя не питаше и не искаше да знае имената на върволицата от млади и стари деятели: учители, свещеници, селяни и граждани. Тя посрещаше и изпращаше с майчинска усмивка всекиго. Никога не питаше кой какво търси: като че ли това не й беше нужно. Без всяко предупреждение за сериозните моменти, тя сама нареждаше децата да не стоят в къщи през определени дни. Старческите й сили като че ли се увеличаваха с всеки нов ден. Пълзейки из стълбите, превита като обръч, с чудна енергия, тя креташе и приготвеше всекиму необходимото. Вечно весела, вечно усмихната, тя галеше революционерите с майчиния си поглед нежно, мълчаливо. Заприказваше ли се някой дърдорко, баба Пара с мила усмивка го оставяше – уж да нагледа ястието или друго нещо из къщи – и отнемаше му възможността да бърбори ни врели, ни кипели. Нейният закон гласеше: *"Опасните дела се вършат по–сполучливо с малко приказки!"* Не правеше никому бележка, но всеки оставаше засрамен, когато се осмеляваше да заприказва за някакви тайни работи.

Баба Пара не приказваше за своите подвизи на младини.А тя имаше такива при отделянето на българската от гръцката община в Крушово. Произхождаше от Малковския род. Майка й и баща й били бърсяци ("бугари", както ги наричат власите), родом от съседните на Крушово села. Родът им беше голям и богат. Баба Пара беше леля на братя Нешкови–Малковци, известни търговци и българи–първенци в Крушово. Разправеше, че прадядо й бил принуден да избяга от селото си: помаци от съседните села се наели да потурчат нейна една леля – най–красивата мома в тоя северозападен край на Пелагонийското поле. Баща й, голям имотник, с крини било мерено среброто и златото му. Помаците, които още не забравили връзките си с християнството, преследвали целта: грабвайки най–хубавата мома, да се докопат до златото и обширните имоти на чорбаджи Малко.

Дигнал се Малко и се заселил в село Крушово, където скоро дошли мияци от Дебърско и власи от Москополе. Всичките те образували днешния град Крушово.

Хубава била Пара – бяла, румена, стройна. Между бързитските момци никой не й прилягал. Един само млад гидия подхождал за другар на Малковската мома, племенната преграда обаче, стояла между двамината – Мате Гърдановски бил мияк. А за голям грях се считало съединението с другоплеменница. Любовта, обаче, във всички времена не търпи граници и вериги. Пръв Мате стъпкал тези отживели обичаи и един неделен ден, за ужас на старите миячки, повел белорумената си булка – Пара Малковска: той, облечен в красива бяла миячка долама, а тя – в пъстра бързитска носия. Вирнал глава, Мате крачи 10–15 крачки напред, и изглежда гордо насядалите по портите старухи миячки, а след него крета зачервената до уши и потънала в булчински свян невеста. Отминат няколко крачки, па подвикват старухите миячки:

– Ела, Гърдооо! Каква гърделия си повел по тебе?

Пара се омъжила, когато се строила черквата "Св. Богородица" със средства и труд на българското население в средата на българската част на града. Всичко било готово. Черквата била осветена и народните радетели турили ключовете в свои ръце. Започнали да си служат с български богослужебни книги и пеели на български език. Гръцките духовни представители се изхитрили и с измама отнели ключовете от българските епитропи. Затворили черквата, като заявили, че не ще я отворят, докато гражданите не се обявят за гърци и признаят патриаршията.

На събранието, свикано от енориашите–българи, буйните младежи предлагали да насилят и строшат вратите, а улегналите и умни старци не се съгласили на такава лудория, която можела да донесе излишни неприятности. На помощ дошли майсторите, които строили черквата. Дядо Атанас (бащата на Ивана, който по–късно даде на Организацията своите синове, известни под името Иванчинята), ведно със своя син

Иван се наема да отвори черквата. През голямото кубе, с риск на живота си, младият Иван се промъкнал и слязъл в женското отделение, а оттам долу. Изкарал железните лостове на лявата пола от главната врата и отворил черквата. Жените, млади и стари, от съседните къщи, нахлуват и заемат черквата, с клетва да не я напускат, до като тя не се признае за българска.

Пара имала вече дете кърмаче, когато черквата се завзема. Всички са там. Тук са Пара и Иваница, също млада булка със сукалче на гърди, Коле. Проклети гъркомани отнасят въпроса пред турските власти – искат освобождаване на черквата от българите. Изпратена е от Битоля войска да усмири разбунтувалите се българи. Надзърнали в черквата. Вместо бунтовници, турците виждат невинни жени, а рицарската доблест не позволява мъж да вдигне ръка срещу жена. Увещавани доброволно да напуснат черквата, жените заявяват:

– Камъни и греди сме влачили на ръце, пръстените и обиците сме си продавали! Построихме черква за себе си, а не за гръцкия владика. Сакаме наша църква и наши владици и попове!

Поставени били постове около черквата. Чрез глад и ограничения почнали да заставят жените сами да излизат. Обаче, и това не помогнало; фанатичните жени наистина били решени да умрат "за народа и за вярата". Спомняйки си за онези дни, баба Пара разправяше с мила усмивка:

– Не беше мъка да се гладува. Траехме и за вода. Но мъка видяхме, когато ни спряха децата, ние, младите булки, които имахме деца, носеха ни ги първите дни уж да ги нахраним, а покрай тях доставяха и нам тайно храна и вода. Подучени от подлите гъркомани, обаче, турците забраниха да ни подават децата. Когато млекото в гърдите ни налея, понасяхме нетърпими болки. По едно време турците започнаха да ни изтезават. Накараха хората да се нареждат пред черквата с децата ни на ръце. Ние отвътре се превивахме от болки и млекото ни напразно течеше, а вън децата ни пищяха за майчина гръд. Но това не продължи много. Дядо Атанас и Цуце занесоха тайно писмо до Битоля, където наши първенци, подкрепени от битолчани, поднесли протеста пред валията, като му изяснили, че черквата е строена на българско място, с български средства и за нуждите на българите, че последните се били обособили в отделна група със специално черковно настоятелство, избрано от махаленците.

"Най–после, дойде заповед да се предадат ключовете на черковните настоятели. Освободихме се от мъките, но спечелихме черквата, която си имаме и сега" – баба Пара свърши разказа си и се понадигна да покаже прозорчето на черквата, през което дядо Иван, като млад левент, се промъкнал, влезъл, и отворил вратите.

Баба Пара беше въплъщение на воля и издръжливост. Нейният съпружески живот не е бил дълъг. Още през първите години от сватбата останала вдовица. Нейният Мате се изгубил някъде из гръцките острови след злополучно предприятие из градовете на Маришката долина. От този й брак остана едно момче, едничка утеха. Тя не се омъжила повторно. Работила е чуждо, прислужвала на учители, живущи в нейната къща. Отгледала детето си. Оженила го, за да е още по–нещастна. След като се сдобил с две момченца – Сотир и Матей, нейният син заминал за чужбина да търси поминък, обаче заболял и дълги години преживял в страдания, далече от свои и близки, които на свой ред се борили с мизерията. Баба Пара никога не се оплакваше и от това си положение.

"Това било писано да се приживе" – казваше тя и молеше Бога да я пощади и да не й създаде "по–лош поминък".

Баба Пара умря, след като видя Крушовската илинденска република. През онези дни на народно тържество много от въстаниците, ведно с мнозина от войводите, са ходили да видят "Майката на комитите", както сами бяха я кръстили. Баба пожелава на всички щастие и с мили благословии изпраща всекиго в борбата, която, ясно било за нея, само започнала.

НИКОЛА ПЕТРОВ

Никола Петров заминава в Прилепско, Вельо Марков го замества. Прилепската окололия беше останала без войвода, а имаше нелегални, между които нямаше подходящо лице за такъв. Гоце Делчев беше изпратил един, родом от Радомир, но беше се разболял и се върнал обратно. Очакваха прилепчани да се завърне Мирчо Ацев, обаче нему е била възложена задача в Доспатския край.

Организацията беше без всякакви средства. В България емиграцията колкото беше словоохотлива, толкова беше и скъперник, пък и нуждите не бяха малки, създаваше се четническият институт. Той не можеше да се организира с какво– годе и да е.

Търговците на оръжие бяха така алчни за печалба, че като купуваха маленхеровите пушки в Австрия срещу най–много един напалеон, а после за две седмици станаха по 5–6 наполеона. Задграничното представителство почти през цялото време се занимаваше с урежадане на отношенията между ЦК на ВМОРО и Върховният [комитет] и никога тези отношение, които се изясниха, не се уредиха, напротив те се усложняваха и донесоха междуособни кървави борби и едно частично въстание през 1902г, Тези отношения отделиха от движението голяма част от емиграцията. Така се отне възможността да се създадат източници за средствата на ВМОРО. Макар да имаше моменти, когато Върховният комитет разполагаше с големи суми, те бяха използвани повече за противодействие.

В началото още на Организацията беше заседнала мисълта, че може тя сама да си набави средствата чрез терористични акции и чрез пленяване от въоръжени групи в Македония и Одринско на богати хора за откуп.

Най–големият последовател и родоначалник на тая идея беше Гоце Делчев. Сам с група, въоръжена в Струмишко, направи безуспешен опит.

Вельо Марков

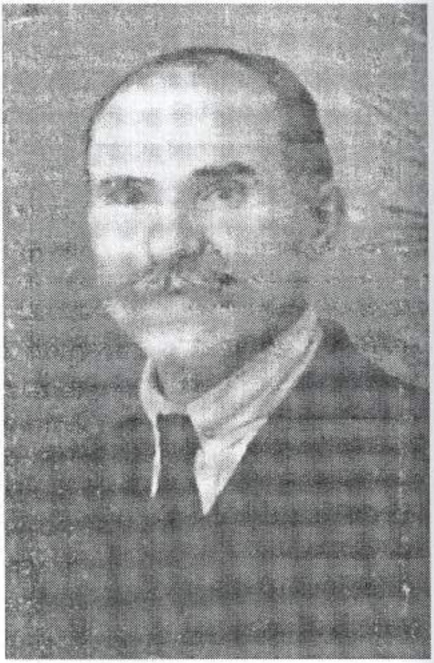

Никола Русенски

За такава цел през лятото на 1901 год. Мирчо Ацев беше изпратен в Доспатския край, както по–горе споменахме.

Той беше сполучил да плени един беиски син, обаче неочаквано на местодействието попаднали на засада, водачът на пленника, макар че е бил далеч от опастност, изпуснал го и оцуетил успеха.

Така Мирчо си изгуби времето, а Прилепско остана без чета, та трябваше Никола Петров да замине за тази околия.

Вельо Марков, като негов заместник в Крушовско, беше желан най–вече от селяните. Като човек от тяхната среда, той беше роден от Крушовско. Син на бедни родители, неграмотен, е заминал в чужбина по работа. Любознателен, той посещавал вечерно училище в София. Развит природно и с качества високи, в тези училища беше придобил и знания и способности на водач. Той обичаше беседата и така умело я водеше, че и най–неверюищите се привързваха към Организацията, ставаха изпълнителни работници. Той беше по убеждение социалист. Обичаше много народа си. Строг беше, но безупречно справедлив. Никога той не прибягваше до наказателни средства, докато не изпиташе и разнунаеше всичко детайлно. Той работеше за методичното въоражаване на селската милиция, която системно беше обучавана от старите четници. Селските комитети под негово ръководство събираха големи суми за въоръжението си. В неорганизираните села, сега едно след друго можеха да бъдат по–скоро организирани. Широките роднински връзки между жителите на малките села допринасяха за организирането. Редки бяха случайте на женитба, дето и момъкът и момата да са от едно и също село. Такива женитби ставаха само в големите села.

Организираше ли се едно село, сватовете подготвяха всички околни села. Вельо познаваше лично добре и нравите, и характера на селяните, та и умело ги използваше в своята агитация. А за четниците той беше любимец още от самото начало. В това отношение той беше душата на четата.

Вельо не само не се изгуби, напротив, интензивната подготовка провървя изобщо с по–усилен темп.

Когато в Окръжния комитет се получило известието за тръгването за Прилепско на

МИРЧЕ АЦЕВ,

повикан е Никола Петров в Битоля. В Прилепско остава временно дядо Андрей от с. Малко Църско, Битолско.

Мирчо Ацев действително е потеглил и минал границата ведно с Гоце Делчев, който е бил с намерение да мине Вардара и посети Битолски револиционнен окръг. Обаче, като дошли до Радовишка околия, Гоце е бил извикан в Струмишко по организационна работа, затуй се отделил от четата на Мирчо и заминал за Струмица.

Те са си турили за задача да пленят директора на Попадийският мадан.

В с. Попадия има графитни плочи, които се копаеха от една компания управлявана от чужденец, работниците почти всички бяха местни жители. Гоце смяташе, че може срещу този човек да се вземат 5000 лири откуп.

Мирче Ацев

За успеха на тази задача необходимо е било да има и велешани в четата. Намерени са били четворица такива – единият Диме Заякот и трима от селата.

Решено е било, без Гоце, сами да извършат тази работа под войводството на Мирчо Ацев, а след това Диме Заякот с тримата си другари да образуват велешката чета, а Мирче да си замине за Прилеп.

В с. Уланци срещу гара Градско бяха издадени. В сражението паднаха седем души, между които беше Мирчо Ацев и Диме Заякот.

Прилепско оставаше пак без сериозно лице за войвода. Окръжният реолюционнен комитет повика Никола Петров. Повикването на Никола Петров пък беше във връзка с една амбиция на някой от окръжните членове.

Йордан Пиперката беше много свадлив и самостоятелен, това не се харесваше на тях. Когато Демирхисарско започва да се въоръжава, използваше търговците в Битоля, родом от селата на околията. Това Пиперката вършеше не само от амбиция да игнорира Окръжния комитет, но поради чисти сметки. На търговците, които бяха се сдобили с неговото доверие, той държеше челядта и имотите им на разположение като солидна гаранция. Той открито заявяваше на тези хора: "Давам ви сиромашки пари, искам пушки. Къде ще ги намерите, вие му мислете, само имайте предвид едно, усетя ли шмекерия или измамите ли ме, като злоупотребите сумите, имотите и децата ви ще ги възвърнат на Организацията."

Мнителността у нас беше много развита, та и това не се одобряваше от

Окръжния комитет, още повече за посредник между Пиперката и доставчиците на оръжието беше Яне Скаев от с.Велмевци. Той пък за битолчани минаваше за голям шмекер, та не му доверяваха и мислеха, че злоупотребява с демирхисарските суми. Втората причина, поради която те не бяха му изпратили оръжие. По този повод той правил скандали и сам е ходил в Битоля, заканвайки се да убива виновниците.

Тези бяха причините в общи черти за обтегнатите отношения между битолчани и Пиперката. В спомените на Никола Петров, уж извлечение от негов дневник, какъвто той го няма, намериха място в [списание] Илюстрация "Илинден". Между другото той пише: че Окръжният комитет го е командировал в Демирхисар да накаже разбойниците Гюрчин и Пиперката. Заминал е той и се разправил с тях, защото населението го е посрещнало с радост и надежда да го освободи от тези разбойници. В друга книжка на същото [списание] пак спомени извлечение из неговият дневник – как той след като се върнал от експедицията си, която завършил с успех, отишел в затвора и докладвал на Даме с чудна алегория как Пиперката е ограбил до 300 лири от населението, поради което то пищяло конски. Грях е да се пише така за най–заслужилите и така възпявани герои на племето ни като Гюрчина и Пиперката.

Дневник ли е държал Никола Петров, та пише така за неговите първи другари? А няма ли да го измъчва съвестта, че така клевети едни покойници, които непрекъснато до края на живота си служеха на народа си, като единият падна на поста си през въстанието като демирхисарски войвода, а другият, след въстанието като крушовски войвода, след като беше възстановил всички комитети и връзки между тях в околията, която след въстанието беше напусната от всички интелигентни водачи на Организацията.

Пиперката и Гюрчин бяха заедно до формирането на четата в Крушовска околия под войводството на Никола Петров. Те бяха основата на тази чета. Когато се образува Демирхисарска околия и четите се раздвоиха, Гюрчин остана в Крушовско, а Пиперката – войвода в Демирхисар.

Селото Джвани беше организирано още когато четите и околиите бяха една обща група и територия. Ако Петров ни приказваше чрез дневника си, нямаше да разправя тези разбъркани понятия и събития, които са в действителност под друго осветление. Ние описахме по–горе характера на Пиперката. Никола Петров в Демирхисарско не е научил друго, защото Пиперката му наложи да се върне в Битоля и занесе на Окръжния комитет много здраве от него и изявлението, че той не позволява на когото и да е, бил той и Никола Петров, да развращават околията му, защото нетактичните прояви на Петров, тъкмо това вършеха и ако не беше се вслушал в другарския съвет и предупреждение, Пиперката беше в състояние със съдействието на комитетите да го обезоръжи и му даде заслуженото наказание. Може би от това озлобен тогава на Йордана, сега си отмъщава, обаче писанията му не засягат героичните синове на Македония в лицето на тези двама славни покойници, а само мен.

ГОЦЕ ДЕЛЧЕВ В ПРИЛЕП

Разправяйки се с писма с Окръжния комитет за желанието ни да се уреди поне една станция в някое село, за да не влизат в Битоля хората ни, получих писмо от Прилепския околииски комитет, с което ме известяваха за пристигането на Гоце Делчев и ме канеха да ида за среща с него, защото е бързал да замине за Битоля, та не е имал време да дойде в Крушовската околия.

Заминах и се срещнах в квартирата на калугер Козма. Стаичката, в която живееше калугера, беше на една бедна бабичка, къщата, една ниска, повече от кал съградена колибка. Гоце се извини, че го срещам при такава обстановка, като каза: "Аз предпочетох тази хижа пред удобните квартири на прилепчани, само зарад този кешиш, сочейки Козма. Той е в състояние със своя език да расмее и дете в утробата на умряла майка." Тази препоръка за отец Козма беше достатъчен повод да развърже устата му; досега той мълчеливо печеше свинска пържола в огнището. Гоце се засмя истерично и се хвана за корема. Калугерът продължаваше остроумията си в отговор на гоцевата атестация. Гоце, прозълзен, вече помоли калугера да млъкне, че стомахът почна да го свива в остри болки, но калугерът продължи и през време на обяда, та не можеше Гоце да се храни. Най–сетне той помоли Козма да млъкне, за да може да почнем сериозна приказка по положението в Крушовска околия. Калугерът млъкна и Гоце се успокои. Зададе ми въпрос как сме и какво е положението у нас. В отговор, изложих му с подробности положението на Организацията в Крушовско и съседните околии. Гоце остана много доволен. Той каза, че няма да съжалява сега, че не ще мине през Крушово и съседните околии. Възхитен беше от почина ни за доставка на оръжието и каза, че той ще препоръча този начин през дето мине.

Знаех, че той ще мине през Битоля, затова го помолих да въздействува на битолчани да ни освободят от неудобството да минаваме през града на отиване за Гърция. Той се учудваше защо битолчани не са взели под внимание молбата ни и обеща пълно съдействие.

След всичко това, с Гоце Делчев разменихме мисли по нешето движение и за създаденото положение от върховистите. Гоце обширно говори върху самостоятелността на ВМОРО, върху методичната повсеместна и всенародна деятелност, която да може да извърши необходимата подготовка, тъй като народът ни в продължение на 500 години робува и естествено, че не може веднага във всеки и в малко време да се събудят качества на упорит и съзнателен борец, а нашата борба ще бъде и неравна, и продължителна. Затова тя трябва да се пази в строга тайна, защото аферите затрудняват подготовката ни.

Гоце Делчев

За Гоце Делчев въстанието беше последен патрон. "Изтреляме ли го преждевременно, неминуемо ще се изпречи катастрофа, която може да бъде с фатални последици. Когато ние въоръжим селската милиция, нека не си правим илюзия, както мислят върховистите, че ще сме в състояние с един бунт да съборим Турската империя. Успехът ни трябва да го очакваме само от продължителността на нашата борба и от умението на народа ни да има достатъчна упоритост. Затова пък ведно с въоръжаването трябва да калим революционери, ето защо често пъти се натъкваме на неподготвеност пред много случай и се объркваме сами, а колко повече това става и с народа ни, който след 500 години робство е извикан за политическа борба, борба, чрез която да се придобива свобода, трябва да се изтръгне от ръцете на една голяма империя, която, макар считана за болна държава, е в състояние да се справи бързо с каквото и да е импровизирано и набързо стъкмено въстание." Гоце предложи:

"Трябва да посветим целия народ в делото ни, и го въоръжим, да го научим да владее оръжието си, а има случаи, когато мнозина дават стедства за въоръжаване, но не се осмеляват да внесат в дома си и един патрон даже. С такива хора не може да се постигне целта. Първоначално трябва да ги убедим да приемат оръжието в домовете си, да ги принудим да крият и го пазят от изгниване, след което ще настане моментът, когато в тях ще се появи желание да владеят това оръжие, да го използват, че чак тогава да ги научим да го употребяват срещу властите и войската. Първоначално те ще го употребяват срещу по–слаби обекти, ето защо ние, имайки това предвид, трябва да бдим и своевременно да поощряваме и канализираме тези прояви, защото лесно могат да се изродят в пакостни акции, да насърчаваме и държим на–щрек и будно съзнанието на бойците си, щом свърши организационната работа. Ще ни се наложи пробни мобилизации и частични акции, но далеч от центровете на организационните околии, между мохамедански поселища, върху железници и други съобщения. После ще приучим въоръженото население да се притичва нощно време на помощ на всяка открита наша група от турските власти. Когато четите бъдат навсякъде организирани, ще трябва да приучим хората си да не се дават на властите да ги арестуват и хвърлят из затвори и заточват. Изобщо подготовката трябва да е всестранна, за да има успешно водена борба. Върховистите тъкмо в това отношение се разминават от нас. Те не са прави, като роптаят, че ги не приемаме в редовете на ВМОРО, защото тъкмо противно е становището им по начина на водене борбата. Докато ние мислим, че чрез продължителна подготовка ще създадем условията за успешна борба, те смятат, че това е губи време, защото не е било нужно да вземе участие целият народ в освободителната борба, а достатъчно е било едно четническо движение под тяхно вещо ръководство, за да се освободи Македония."

След тази продължителна среща, трябваше аз да се прибирам, че в Турция имаше полицейски час, а неудобно ми беше да излизам от квартирата на Козма с фенер с какъвто само можеше закъснелите да се движат из градовете нощно време.

Това становище на Гоце напълно съвпадаше с нашето по подготовката и то ми даде възможност да се убедя, че сме на прав път.

Гоце, който обичаше много и ценеше брата ми Мирчо, след като изказа съболезнование и заяви, че загубата със смъртта му е голяма за делото ни, описа сражението с всички подробности, тъй като на минаване през Тиквешко, той го беше проучил, а в Прилепско беше срещнал двамата останали живи четници – Христо и Зафир.

Сбогувахме се, като изказах голямото си съжеление, че не ще може да мине през нашия край. Гоце ми направи комплимент, като каза: "Докато има деятели като тебе в този край, няма никаква нужда от моето посещение. Ако не беше дошел, много щях да съжалявам, че не съм минал през Крушово, но сега напълно спокоен ще продължа пътя си за Битоля."

Това ми беше първото и последно свиждане с Гоце. То остави в мен спомени, които и вековете не са в състояние да заличат. Беседата с Гоце беше не само приятна поради красноречивите му слова, но тя бе дълбоко поучителна и насърчитена. Винаги той не изпускаше изпредвид предназначението си на апостол, който трябваше не да заповядва, а да убеждава и поучава другарите си, не да парадира, а с едно откровение и искреност да дава пример за съзнателно изпълнение надълга към делото и родината. Затова и словото му затрогваше у събеседниците и те не само се убеждаваха, но и неразривно се привързваха и гледаха на него като на Божество, тръгнало така скромно да изпълнява дълга си между народа. А животът му и в Македония и вън от нея беше една заразително проста болест, който го видеше се стараеше вече да го подържава.

На другият ден видял майка ми, тя ме посрещна с думите: "Вие бидете ми живи, синко, Бог да го прости Мирчето, научили, че е бил убит в Уланци."

Запитах я кой й е казал за убийството му.

Тя ми каза, че при нея отишел Делче войвода, добавяйки: "Що момче бил Делче, Господ да й го поживи на майка му сирота, оти той ми каза: имам и майка и татко."

В момент, когато майчиното сърце е така жестоко наранено с известието за смъртта на първородния й син, Гоце автор на това известие, й внушава неизличими спомени и прави впечетление в дълбоко наскърбената майка, за да го благослови и молиствува провидението да му запази живота, за радост на майка му и народа ни.

Заминах за Крушово, дето заварих едно положение, което ме загрижи много. Войводата Вельо Марков беше заболял от коремен тиф и бяха го довели в града за лекуване, временно го замести Методи Стойчев.

ДИМИТЪР АНДОНОВ, НИКОЛА ВЪЛЧЕВ, НЕСТОР БАЙНОВ ТЕНЕВ И ГЕОРГИ ХРИСТОВ СТАЙНОВ

Видях го през 1917 г. начело на ротата си. Възседнал на хубав кон, с пагони на поручик, окачени гърди с всички отличия за проявена войнишка храброст и офицерския кръст, също за храброст в непрекъснатия марш из бойните полета на Тракия. За проявена храброст и съобразителност той е бил произведен в първи офицерски чин, а за проявите му из бойните полета през Голямата война – в поручик и капитан. Все тъй спокоен и храбър, Димитър Андонов сложи кости на Битолския фронт, отбивайки бясната атака на противника някъде към Червената стена, над Битоля.

Димитър Андонов

Той беше старши подофицер в 6–ти Р[илски] полк в Стара Загора. Роден е във високо патриотичния гр. Стара Загора на 26.11.1871 год. През 1903 год., когато се разнесе слухът, че през настоящата пролет в Македония народът ще въстава против турската власт, ведно с няколко свои неразделни другари, а именно ст[арши] п[одофицер] Нестор Байнов Тенев и Никола Вълчев, решават да се отклонят от военната си длъжност и поемат незнайния път на поборниците, в помощ на брата си роб.

Речено – сторено. На 05.03.1900г. тримата безмълвно напускат в 9ч. вечерта казармата и се отправили да срещнат представители на ВМОРО в Ст. Загора. Тук са били насочени към София, дето Представителството на ВМОРО само можело да ги приеме и отправи за желаното място.

Взели трена и заминали за София, дето, уведомени своевременно работници от Представителството ги посрещнали и настанили в квартири. Приети са били и назначени да влезнат в състава на чета, която под войводството на Коста Кондов, род. от гр. Прилеп, заминавала за Прилепско. След дълга одисея из потайните скривалища на Организацията в София и Кюстендил, те са се събрали една нощ към границата близо до Деве баир. Тук те научили, че войводата им се казва Коста Кондов, към тях се присъединили Питу Гулев и Иванче Сърбаков с четите си. Първият – за гр. Крушово, вторият – за Кичевско. Водени от Чернопеев, минали границата някъде между постовете на Деве баир и през Паланечко, Кратовско и Овче поле, незабелязани от никого, стигнали до р. Вардар. Тук те били посрещнати от куриери от гр. Велес и преведени през Вардар със салове. Когато те са се носели върху буйните вълни на Вардара, музиката на Велешкия гарнизон е свирила маршове за среща с войските, които от Анадола ги бяха изпратили в Прищина и Митровица за да се намират по–близо до Албания и размирна Македония, готвеща се за бунт. С пристигането си в с. Крайници, войводата им се върнал обратно. Негодували са четниците, че така ги изоставя, но наредено било от Централния комитет, Коста Кондов да остане в Скопско. За временен войвода бил назначен Никола Божков, от с. Трояци, Прилепско. От с. Кърпино се отделили с четите си Питу Гулев и Ванчо Сърбаков, за да минат през с. Степанци, а прилепчани през с. Попадия се отзовали в с. Ракле, а оттам – над с. Топлица. Наближавайки бивака си, те са били изненадани от турска засада. Трябвало е тука да се кръстят в огъня.

Другаря им Никола Вълчев, ведно с шестима четници, сложиха кости над село Топлица, а Димитър Андонов и Нестор Байнов, след проявено присъствие на духа, храброст и такт, измъкнали четата от опасната засада и поели към в. Козяк и за с. Кръстец. На връщане от конгреса в Смилево, срещнах и приех четата – така осиротяла и загубила седем юначни левента.

Димитър Андонов, снажен юнак, със спокойствие несвойствено на другарите му, направи изложение, как бяха загубили, другаря си Никола Вълчев, препоръчан от Коста Кондов за бъдещ водач на четата. Димитър назначихме за войвода в Прокуидски район, а другаря му Нестор Байнов за инструктор на четите, в които нямаше дотогава нито един с каквито и да е военни познания.

Нестор Байнов, след като се запозна с Прекуридския район, трябваше да замине за Марихово, а Димитър Андонов, ведно с четата си, придружен от Анте Василев, тръгнали да дирят Толе Паша. Стигнали между селата Крушевица и Дуйне, установили се из каменистите височини със цел да посетят с. Пчаниша. Тоя ден стана сражението ни на върха Студенина. Сборните чети веднага са се вдигнали и тръгнали да ни се притекът на помощ. Когато са стигнали до Мехмедова чешма, боят на в. Студенина беше стихнал, та се върнали на затулено от пътя място. В това време се е задал един турски обоз, носещ провизии за Витолишкия гарнизон. Войводите решили да пресрещнат обоза и да му отнемат товарите. Водач им бил Анте Василев, който познаваше тези места, роден беше в с. Дуйне. Но водачът криво си направил сметката и повел четите из един мъчно проходим дол, та докато се провирали из камънаците, обозът ги е изпреварил. Забелязани от аскера, те изпаднали в засада. Настанала суматоха и четите дали жертви. Димитър Андонов и Нестор Байнов със спокойствие и такт са възстановили дисциплината и са извели четите без повече жертви. Оттеглили са се на височината, а през нощта са минали р. Черна при Чебренския мост. На другия ден са се установили в лозята над с. Старавина. Тука друг аскер се натъкнал на бивака им и дават още едно сражение. Четникът Иванчо, рано още, разглобил мартината си да я почиства. Аскерът се е задал и четата се е вдигнала да заеме безопасната височина. Иванчо, обаче, останал – посрещнал аскера с псувни и бил убит. Четите открили огън и отблъснали аскера. На другия ден тук минал руският консул в Битоля – Ростовски.

Четите се укрили из планината Нидже и изпратили куриери за среща с Толе Паша, но последният бил доста далече и след като чакали ден–два, решили да уговорят връзка с воденци чрез с. Пожарско.

Качили се на Добро–поле. Тука ги е застигнало писмото ни, с което ги уведомявахме, че въстанието е обявено и че трябва да се върнат бързо, като минат през с. Ивени, малко Мариово, да вземат изпратените от Битоля за околията ни гилзи и се отправят за Сува Гора [Дренска планина] за сборен пункт на четите.

Пристигнаха на третия ден след обявяване въстанието в с. Беловодица. Товарени на няколко коня, донесоха ни гилзи, куршуми, барут и калъпи за изливане на куршуми. Гилзите бяха стояли във влажни места, та запалките им бяха несигурни. Три дни и три нощи чистехме и пълнихме тези гилзи.

Събрахме се всички чети в с. Жиово и там решихме да нападнем витолишките казарми, дето квартируваше една рота войска, засилена от редифи. Двете роти брояха 300 души. Ние бяхме 108 души, въоръжени с всевъзможни системи пушки и 60–70 кримичарки и чифтета. Дванадесет прилепски младежи бяха без пушки. Тях снабдихме с по един револвер и бомби. Димитър Андонов, с 25 души и 12 бомбиери, получи заповед да извърши нападението на казармата откъм източната страна, Толе Паша откъм южната, Нестор Байнов и Илия Чкорев с около 40 човека откъм западната страна и понеже много от хората им бяха лошо въоръжени и с малко патрони, трябваше да пазят и да открият огън само, ако аскерът се опиташе да отстъпва.

От Живово до Витолища е само 3–4 км. Потеглихме рано след залез слънце. При наближаване с. Витолиша, Толе Паша и Нестор Байнов се отделиха от нас, за да идат по назначението си. С нас остана Димитър Андонов и милицията, под началството на Георги Пешков. Патрулът ни произведе тревога – срещнал бе пастири от селото. Някои от четниците веднага залегнали, един кремичар също рекъл да залегне, но това направи така, че кремениците му, която в друго време мъчно се възпламеняваше, сега изгърмя като старо топче. Чул гърмежа й, Толе Паша помислил, че е закъснял, та ведно с Нестор Байнов се втурнал през селото по–бързо да заеме позицията си. След като така събудихме аскера, а шансът за сполука се състоеше само в изненадата, ние решихме да отложим акцията за другата вечер. Изпратихме куриер по Толе Паша, но той изменил пътя си и влязал в селото, дето завързал сражение с турския патрул. Аскерът се вдига и тръгва да заеме височините над казармата. Димитър Андонов, без да дочака нареждане и заповед, съобрази, че от голямо значение е да се заемат тези височини от нас, та с група четници избърза, зае една от тези височини и откри огън, заставяйки аскера да се прибере в казармата. Толе Паша късно получава заповедта за изменението на плана, та трябваше да му се помага, за да се изтегли от селото. Ние заехме един скат и открихме огън на аскера, който беше потеглил да заеме северо–източната страна на

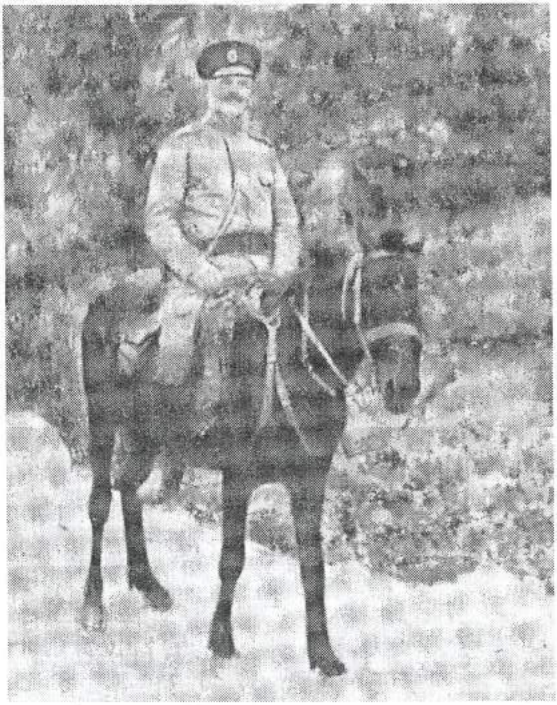

Нестор Тенев Байнов

казармата, с което щеше да отреже пътя на Толе Паша. Повърна се аскерът и се скри в казармата. Нашите останаха да водят сражението с патрула, който беше се скрил в мюдюрското здание, дето имаше 10–12 джандарми. Толе Паша отстъпи из Витолишката река между нас и Димитър Андонов, Нестор Байнов, пресичайки селото, се изтегли и дойде при нас, а Илия Чкорев, разколебан от несполуката, поема пътя и се спря чак в град Прилеп. В така развилото се сражение очевидни бяха съобразителността и храбростта на двамата подофицери – Димитър Андонов и Нестор Байнов. Този, последният, с такт и умение, както и проява на лична смелост, минавайки край казармата и мюдюрското здание с бой, извърши без жертви отстъплението си и вместо да поеме пътя на разколебанието, запази дисциплината между четниците си и дойде при нас, донасяйки ни, че и Толе Паша вече се е изтеглил из дълбокия дол на реката. Тогава дадохме заповед и на Димитър Андонов да се оттегли, за да не прахосваме малкото патрони. Така се оттеглихме на "Кучкин камен", над с. Витолище, дето повикахме и Толе Паша, за да видим какво да правим след този несполучлив опит. Толе не дойде при нас, бил изморен. Като се смръкнало, той поел пътя за р. Черна, а двама от четниците му, минавайки край с. Витолище, наближили казармите и изгърмели по няколко патрона по осветлените прозорци. През цялата нощ аскерът, изплашен и залостен в казармата, гърмеше залпове на вятъра.

След още една незначителна акция из Нидже планина, Димитър Андонов и Нестор Байнов с четите си заминаха за районите си, дето ги очакваше работа.

Прекоридският район, състоящ се от 9 села, беше разделен на две : селата по десния бряг на Троячката река образуваха един район, а онези на лявата страна, втория. Димитър Андонов запазваше десния район, а левия – Нестор Байнов.

Те и двамата не обичаха да се разделят и сега, през време на въстанието, нищо не предприеха поотделно. Навсякъде и всякога бяха заедно.

С пристигането си в с.Дрен, в десния район, те узнали, че булимановият кехая, Осман, един стар еничарин, не само не е напуснал селото, но и следил четника Георги Хр. Стайнов, родом също от Ст. Загора, храбър, изпълнителен и неразделен другар на двамата войводи, с още един другар от местните четници. Макар и само двама, те нападнали кулата и измъкнали кехаята, не би бил наказан със смърт, ако през цялото време не се е заканвал с отмъщение за поруганата му чест.

Втората им акция беше да затворят пътя Прилеп – Кавадарци – Криволак. За тая цел те предприели нападение на Фаришките ханове, намиращи се на границата между Прилепско и Тиквешко.

След разузнаване на положението в ханищата, дето по–преди квартируваше и стража, те са реквизирали достатъчно коне и мобилизирали милицията с каквито пушки им намерили. Нападнали са ханищата. Съпротива не е имало, но на поканата да се отворят вратите, стопаните са отговорили с отказ. Разбили вратите и арестували стопаните, ведно със слугите им. Събрали каквито храни и по–ценни съдове намерили, натоварили ги на конете и след това са запалили ханищата. По тоя начин се прекъсна всякакво сношение между двата града и между Прилеп и гара Градско.

Като трета акция им предстоеше да нападнат селото Дреново, населено с помаци и само с няколко християнски семейства. Селото се намира близо до р.Черна, в Дреновската клисура. Проклетията на тези помаци беше голяма. Не можеше спокойно никой да мине край това село, а пътищата за Кавадарци и гара Градско минават край него. Убийците на Пере Тошев бяха изроди на това село. За тази задача необходимо беше не само съгласието на тиквешани, защото спадаше в тяхната околия, но трябваше и наложително беше и тяхното участие, тъй като Димитър Андонов и Нестор Байнов разполагаха с много малко пушки, а с. Дреново не само беше добре въоръжено, но и беше пазено от едно отделение аскер.

По време на въстанието тиквешани си лекуваха раните, вследствие Неготинската афера, която беше дала повод на турците жестоко да изтезават населението и го обезоръжиха. Когато Димитър Андонов потърсил свръзка с четите на тиквешката околия, те са се оказали далече край Демир Капия и Кожух. През цялото време на въстанието пасуваха. По такъв начин се осуети тази им акция. С дохождането на Гьорче Петров, те и двамата изявиха желание, в случай, че се предприемат акции, да не бъдат забравени. Силно желание имаха да се извърши нападение върху Плетварския гарнизон и те да водят щурмовите отделение. И това им желание не се осъществи не по тяхна вина.

Димитър Андонов беше и много любознателен. Стремеше се да проучи цялото устройство на организацията не само в селата, които им бяха леснодостъпни, но в града. "Какво сме разбрали, като проучихме и взехме участие в управата на Организацията, като не сме видели нито един от градовете на Македония"? Казвал е на другарите си, казвал е и на прилепчани, които, носейки венци за четата, са имали случай да го срещнат. Тогава прилепчани са го поканили да им гостува няколко дни при все, че в Прилеп вече гъмжеше многохиля-

Георги Хр. Стайнов

ден аскер, пръснат около града и по всички кръстопътища навътре. Димитър Андонов и Нестор, преоблечени в селски дрехи и само с по един револвер и по две бомби, ведно с пазарджиите от районите им, заминали през с. Плетвар, право из шосето край казармите на това село, разглеждали са каква е и де е охраната им и са влезли в Прилеп. Тук те са били много добре посрещнати, запознали са се с много работници и с устройството на Организацията, както и за източниците за материална издръжка на четите. Неизгладими бяха спомените им от това гостуване. Те казваха: "Сега си обяснихме защо и през въстанието не останахме без необходимото ни в четите. Ще има с какво да се похвалим, ако бъдем живи да се върнем в родните си места".

В края на въстанието, когато се даде заповед за демобилизация и спиране на всякакви акции, Димитър Андонов, Нестор Байнов и другаря им Георги Хр. Стайнов пожелаха и с една сборна чета от Западна Македония заминаха зад граница. По онова време турско–българската граница беше силно охранявана от многобройни войскови постове и застави, разквартирувани из селата и под чадъри из всички кръстопътища, стратегически пунктове и канали на ВМОРО. Принудени били да се отправят и минат сръбската граница. Минали са я незабелязани от никого и са се легитимирали пред околийския началник в гр. Враня. Сърбите са ги изпратили кой къде, е пожелал.

Върнали са се в Ст. Загора. Веднага са се представили на бившото си началство в казармите на 6 Р[илски]. п[олк]. Пред военния съд те са се извинили за самоволната си отлъчка от службата, като представили удостоверения от Задграничното Представителство на ВМОРО за времето и местонахождението им през отлъчката им. След извинението са били възстановени на старата длъжност и останали на свръхсрочна служба в българската армия. Мобилизацията ги е заварила с чин фелдфебел. А през Балканската война и Европейската за бойни отличия на полето на честта не само са били наградени за храброст, но са били и произведени в офицерски чин, като стигнали до чин капитани.

Нестор Байнов, минавайки из всички бойни театри като строеви подофицер и офицер, остана жив и сега се радва на живот в с. Търничани, Казанлъшка околия, като още скърби за заробена Македония. А Димитър Андонов, който бе произведен в чин капитан на 01.03.1917 сложи пред олтара на отечеството живота си, отбивайки бесните атаки на неприятеля при Червената стена в Пелистер, над гр. Битоля. Падна този левент син български, стоейки с чудно спокойствие пред своята рота. Разкъсан от граната, остана той в незнаен гроб в Пелистер, до гробовете на славните илинденци от 1903 г. И духът му се носи над тази измъчена страна, за свободата на която той всичко беше дал и най–сетне и даде и живота си, живот, който ще служи за пример на подрастващите поколения в България и Македония. Вечна му памет и неувехваема слава като на храбър и достоен син и войн на България.

СЛЕД ИЛИНДЕНСКОТО ВЪСТАНИЕ 1903 г.

Голямото сражение над с. Цапари в Пелистер в края на октомври, както и онова над с. Пчанища върху върховете Маргара и Орленска чука, също в края на същия месец от 1903 г. възвестиха края на въстанието. Щабът на Битолския окръг нареди запазване на дисциплината, доброволното разформироване на въстаническите отреди, като позволяваше сложилите оръжие да се легализират пред местните турски власти или да заминат зад граница, в който случай можеха да запазят необходимото им оръжие до преминаване на границата. От тази наредба се възползуваха и много от войводите и интелигентните водачи през въстанието; едни се легализираха, а други – повечето заминаха по различни пътища през границите на всички съседни държави на Македония. Някои станаха жертва на своето прибързване, както беше случаят с една група от Крушовските отреди, която бе избита някъде из Прешовското поле, край шосето Прешево – Куманово. От Щаба на Битолския окръг остана само Дамян Груев, а от войводите в околиите, в Битолската околия – Георги Сугарев, в Охридската – Христо Узунов и в Прилепската – Петър Ацев. В останалите революционни околии останаха стари четници, които не пожелаха да заминат зад граница, а останаха доброволно да споделят всички лишения, с които бе придружен живота в околиите след въстанието и така те останаха по инерция да завеждат делото в околиите, дето не беше останал никакъв интелигентен водач, както беше случаят в Крушовската околия, дето Гюрчин Наумов – Плякот, събра около себе си младите и неразочаровани четници и състави наново околийската чета. В Костурско остана самият Лазар Поптрайков, обаче с прекалената си вяра в своето влияние над разбойника Коте от Руля, замина още преди да се узнае, че той ще завежда околията, та така остана сам неграмотният Митре Влаха, който най–щастливо възстанови организацията над пепелищата в Костурската околия и така дочака завръщането на Пандо Кляшев и другите войводи.

В Леринската околия бяха останали Тане Горничевски и няколко стари четници, които впоследствие почнаха да аспирират за първенство. Тези аспирации взеха и известни жертви, начело със самия Тане Горничевски, Ильо и др.

В Битолския окръг след въстанието останаха още и Георче Петров и Пере Тошев, които бяха тачени като апостоли на Организицията и ведно с Даме бяха звеното, около което се групираше всичко останало след въстанието, както в Битолския окръг, тъй и в съседните на тоя окръг околии като Тиквешка, Велешка, Воденска и пр.

В Прилеп от членовете на Горското околийско тяло беше останал Йордан Тренков, който не пожела да се легализира, както и Георги Пешков, член от Горското тяло в Порече, а в Леринско беше останал Михаил Чеков, който си живееше в с. Екшису.

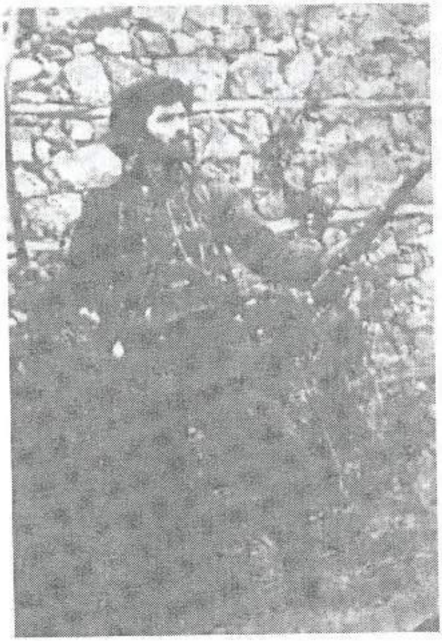

Тане Горничевски

В околията ни нямаше голямо движение и въстание, а само четнишко, та и никакво разстройство на организацията не последва. В околията беше останал от районните войводи Толе Паша, комуто бях възложил да завежда двата Мариовски района. Толе Паша непрекъснато спохождаше селата на Марихово и беше сполучил да се снабди и със средства за оборудване четата си, в която бяха започнали да се приютяват наново подгонените несретници из селата от властите и дерибеите, както беше случаят с Трайко Кральот от с. Бърник и Мицо от с. Моино, подгонени от господарите на чифлиците в селата им. Обаче Толе Паша не можа да изкара зимата на 1903 г. и бе убит ведно с още 7–8 четници в с. Годяково в сражение с турски аскер, предаден от един подкупен от гръцкия владика (в Битоля) селянин от с. Крушевица, родното село на Толе Паша. Стоян, така бе името на предателя, беше открито станал агент на гръцкия владика и за да избегне наказанието на Организацията, той бе се оставил всецяло в услуга на турските власти по препоръка на гръцкия в Битоля владика и облякъл се бе в жандармерийски дрехи, въоръжен ходеше и дебнеше да убие Толе Паша. Последния опитен, не се поддаваше, та се мина дълго време. Стоян не можеше не само да му направи нещо с потерите, но и дирята му не можеше да намери, поради което, подучен от гърците, прибягва до една хитрост. Изпраща ходатаи, свои и Толеви сродници, както и добри наши сподвижници от Крушевица да измолят прошка за Стояна. В същото време, за да бъде хитростта увенчана със сполука, Стоян е ходил сам в Битоля и е молил тамошните ръководители чрез свои познати за реабилитация. Най–сетне Толе Паша, преди да узная, беше се хванал на тая въдица и за да бъде още по–дикишлия реабилитацията е било турено на средата едно побратимство, обичай на голяма почит в Марихово. Когато научих за това побратимство и за някои и други важни дела на Толе Паша, заминах да го срещна в с. Крушевица, дето заварих Толе Паша и побратима му Стоян – облечени в бели фустанели. Когато запитах Толе Паша откъде има тая гръцка фустанела, се изчерви като млада булка и ми каза, че му е била подарък от побратима му. А и лукавецът също тъй облечен, побърза да потвърди думите му.

Дано това не ти бъде "спроти глава", че така си взел да се подмладяваш, заключих, а след това насаме съветвах войводата да бъде внимателен и да се пази още повече от побратима си. Той също каза, че се е пазил, обаче и селяните, и четниците го опровергаха. Толе Паша съвсем беше занемарил охраната си и напълно се е доверявал на малкия Толе. Разделихме се. Той замина за Вепърчани, а аз за Прилеп. Малкият Толе е проследил Толе Паша и на втория ден след срещата ни бе обсаден в с. Годяково. В зори е бил забелязан от селските караули. Веднага четата се е опитала да излезе, но бялата фустанела на Толе Паша издава движението й. Засадите откриват огън. Пръв пада като прострелян лебед Толе Паша. След неговото падане се завързва сражение, което не продължило много, тъй като, щом е взело да се зазорява, четниците са се видели изложени и без закритие се вдигнали в щурм да пробият засадите, но са паднали всички до един с изключение на Трайко Кральот, който, здравеняк, като сляп е прекосил неприятелските вериги и заел позиция в тила им, обаче късно, защото другарите му са паднали до един пред и между неприятелите. Останал самичък, той бе доведен при мене и разказа за трагичната кончина на Толе Паша. С избиването на четата на Толе Паша загубата бе чувствителна, тъй като околията остана само с 4–5 души четници. Зает с уреждане работите на Околийския комитет в града, четниците ми, под старшинството на Георе Спирков – Ленищанеца, почиваха из по–запазените планински села на околията.

В града Прилеп беше се приютил Георче Петров, същото стори по едно време и Пере Тошев. Недоразуменията между прилепчани с нищо не можах да изгладя, те бяха така стари, и макар с нищо неоправдани, не можеха да се изгладят и със съдействието както на Пере, тъй и на Георче. Когато се уверих, че губи време ще е да се протака старанието ми да се постигне нещо в града, аз го напуснах със заявление, че не ще се обърна до него нито за съдействие, нито за каквато и да е работа, докато не си стабилизира сам положението и се възстанови единството в Организацията. Когато напуснах града, прибрах четниците, които ведно с мене образувахме една петорка. Трайко Кральот, Мицо от Моино, Георе Ленищанеца, Трайко от Подмол, ако се не лъжа и един стар овчар. Не след много от Попадия забягна Велко, а от града Прилеп дойде Коце от с. Велмевци, едно момче, хлебарски работник, много дребно и още младо – около 17–18 годишно, но юначно и доста развито, беше учило във Велмешкото училище, а почти едновременно дойде от Воден Георги Мешков, син на училищния расилен в родния му град, той бе свършил IV клас на Солунската гимназия, и е бил учител някъде из селата. Цяло тържество беше неговото идване в четата ни. Георги Мешков спечели симпатиите на всички другари още от първия ден. Идеален млад момък, който току–що бе влязъл в живота, нямаше още 20 години. Семейното му положение, въстанието и желанието му да служи на народа бяха го отделили преждевременно от училището. Взел участие в четата на Кара Ташо през въстанието, той не е пожелал да се легализира, но разочарован от порядките на войводата си, той потърси поприще в нашата околия. Жив, общителен, добродушен, необикновено скромен, внимателен към всички другари и селяните, чудно изпълнителен четник, само след първото посещение на селата името му бе известно за всички, особено за децата. Русо, късичко момче, почти дете, със своята наивност и идеализъм той обещаваше да бъде голям водач, а с неустрашимия си характер и храброст той беше един феномен. Във всички преживени големи и малки опасности докато бе с мене аз не видях да трепне ни един мускул, който да издаде в това дете чувство на уплаха. Възлаганите му задачи и през най–големите опасности, биваха безпрекословно и с еднакво внимание изпълнявани. В сражение едно, той като дете, инстинктивно и повлечен от един свой другар потърси прикритие зад мене. На бележката ми се изчерви като момиче и при втория етап го намерих вече самостоятелен да върши работата по–добре от старите четници, макар че това му бе първото кръщение в огъня. Един ден доведоха ми още двама четници без оръжие. Единият Михаил от с. Брод, Поречко, а другият Стефан от с. Челоперци, доколкото си спомням. Те идваха от България. Малко преди тези момчета беше дошъл Симон родом от с. Присад, Прилепска околия, заселен и женен в с. Галичник. Те бяха трима братя: Тале най–старият, Георги вторият и Симон. Тале бе в Ръководното тяло на село Присад. Георги бе убит вероломно от чичото на Григор Лямев при следните обстоятелства: 1892 г. Георги и Григор Лямев, въоръжени от брата ми Мирчо в гр. София са били изпратени с мисия да убият дерибея и пладнешки разбойник Алия от Прилеп. Действително двамата смелчаци на засада под Присадската кула на път от Пашин хан – Църница за Прилеп причакват и убиват Алия. Взимат накитите му, оръжието и пр. И докато пристигнат жандармите от кулата, те са хванали върха Свинска глава – връх, който през Голямата война поради криво четене по австрийската карта бе прекръстен на Соничка глава, както стана прекръщаването на село Водоврати в Хозорати. Това убийство възбуди турците. Потери се впуснаха да тършуват из селата и горите.

Григор Лямев Соколов

Много бой падна над мирното население, но нищо не можаха да разкрият. Георги и Григор заминаха за с. Небрегово и се скриват в свои познати. Григор, който беше женен, пожелал да се види с жена си. Чичо му, ужасен узнал, че неговият внук е бил замесен в това покушение и защото кога да е можеше да се разбере, че Григор е нелегален и съучастник в убийството на Алия, той замислюва и туря в изпълнение пъклен план. Когато Григор е бил изпратен на интимна среща с жена му в една от стаите на голямата им къща, Георги е спал край тланика. С брадвата си чичото звяр убива Георги и след това повиква Григора, сочейки трупа на другаря му, предложил веднага да бяга зад граница, иначе и него щяла да сполети същата участ. Григор замина зад граница. Скривайки за участта на своя другар докато един ден, не можейки да понася угризението на съвестта си, беше се изповядал на брата ми Мирчо. След това по–старият брат на Георги идва в София с цел да научи за обстоятелствата на убийството, но Григор уплашен от неговото пристигане забягна в Сърбия и там стоя до 1900 г., когато наново брат ми Мирчо бе го повикал, за да го води като четник. Когато Григор плю на своето име и прегърна каузата на сръбската пропаганда. Първата му работа бе да убие Талета като ръководител на селския комитет в с. Присад ведно с втория ръководител Христо Мирчев. Симон, който от малък като овчарче бе отишъл в Галичник не знаеше нищо за трагедията на Георги. Той загина – самоуби се в с. Крушевица, когато бе запалена къщата в която бе отседнал ведно с Коста през 1904 г., месец декември. По такъв начин нелегалните сили на околията стигнаха до положение да бъдат делени на групи, за да обикалят из околията по–начесто. В края на 1903 г., както споменах, Георче Петров беше в гр. Прилеп, а Пере беше с мене в четата.

Бях в Прилеп, един ден получих известие, че Дамян Груев и Георги Сугарев са пристигнали в с. Чумово и са назначили среща в с. Селце, близо до Прилеп с поръчка да заведа и Георче Петров. Споразумяхме се с Георче и едновременно предрешени по различни пътища отзовахме се в с. Селце, дето намерихме Даме и Сугарев. Срещата трая повече от един ден. Георче негодуваше, че Даме го е държал изолиран, а Даме се учудваше на смелостта на Георче да се оплаква от изолираност, когато това той сам си го правеше, затворил се беше в Прилеп, оградил се бе с кръг хора, които бяха настроени опозиционно, както и самият Георче, и с това искаше да прави политика. В заключение Даме заяви на Георче, че той вместо да роптае трябва да излезне или вън и се впусне в движение из страната, или да отиде в Битоля, за да види че ще бъде малко по–добре отколкото в Прилеп. Наистина Георче след това замина за Битоля, дето извика и Пере. През своето престояване в Битоля Гьорче бе завел агитация против Даме, когото единствено държеше отговорен за въстанието.

В началото на 1904 г. почнаха да се връщат другарите ни, забягнали (след въстанието) зад граница. Породи се инициативата за една конференция в окръга. Ничо Каранджулов сполучи да устрои едно бягство от Битолския затвор, ведно с една голяма група. След една дълга одисея той се прибра в Прилеп нелегален.

В Тиквешката околия беше пристигнала четата на Петър Юруков, в която бяха като четници Пешо Самарджиев, Душо и Добри Даскалов. С пристигането си в околията си те бяха пожелали да се срещнат с мене – доколкото си спомням, бяхме в с. Беловодица. Сутринта разговаряхме върху становищата, застъпени в конференциите от войводи и ръководители в София относно бъдещото устройство и тактика на Организацията. Душо Желев, един жив и духовит интелигентен другар, правеше оборка на ризата си и тъкмо беше подгонил с крясък една бълха, когато духовитостите му бяха пресечени от едно скърцане на гредите на къщата, в която бяхме. Земтресение – едновременно всички казахме. За пръв път в живота си бях почувствувал това явление, познато ни от книгите и това, що четяхме за Лисабонското и други земетресения. Не ни направи впечатление, обаче то беше почувствувано в цялата долина и в Прилеп, в с. Трояци имаше и съборени калкани. Научихме след няколко дни, че имало катастрофално заметресение в Брегалнишката долина – Кочанско и пр. – дето имаше и много човешки жертви в с. Соколарци, Спанчево и др.

Целта на срещата беше да ме запознаят със становищата, както споменах, застъпени в конференциите на войводите в София. Както е известно, в тези конференции се бяха очертали две становища. Едното, което беше изнасяно и застъпвано от Хр. Матов, а другото – от Д. Стефанов и други войводи от лявата страна на Вардара, а най–много от серчани и струмичани.

Едните са искали устройство на начала широко демократични – федеративни – така наричани, без да се държи сметка, че ние бяхме една хомогенна организация – нямаше организации, за да се федерират, а другата бе на старите порядки, подобрени в духа на необходимите реформи, изисквани от развитието на Организацията, която се бе разраснала на държава в държавата. А по тактиката и средствата, с които трябваше да си служи Организацията в бъдеще, пак имаше едно голямо различие, не защото имаше защо да различават гледищата, а защото имаше едно недоразумение върху мирогледа на апостолите Даме, Пере и Гоце, последният вече покойник, по вината, на което мнозина, а серчани най–много, злоупотребяваха с неговото гледище и от недоумицата си върху мирогледа на Гоце те изковаха свой такъв, който ги изведе на пътя на разцепничеството и раздвоиха Организацията. Тиквешани носеха и един проект за бъдещото устройство, както и инструкция за тактиката. Тъкмо тази инструкция беше една едностранчиво разработена тактиката, от която се придържаше гледището на Гоце по отношение средствата, с които трябваше да се води борбата. След като бях осветлен от тях по всички въпроси и прочетохме и инструкцията, бидейки и между народа, борещ се за свободата си под личното ни ръководство, ние дойдохме до пълно разбирателство и много ясно видяхме всичко онова, що в София било или бегло минавано, или игнорирано, за да се дойде често пъти до невъзможни заключения. Единодушни бяхме, че последната дума ще трябва да се каже от един общ конгрес, на който ще има истински упълномощени представители от околиите и окръзите, а дотогава ще бъдат от голяма полза срещите и конференциите, устройвани вътре между войводи и ръководители за стягане организацията, след което може да се мисли за акции и прояви за усилване борбата. Предстоеше конференцията в Битолския окръг – в случай че би била наблизо, например в Прилепско, те обещаха да дойдат. Разделихме се, както винаги, с дружески пожелания и в пълно разбирателство почти по всички въпроси.

След тях беше пристигнал във Велешката революционна околия с добре подбрани сили Стефан Димитров, човек с висше образование и кален в борбата – като секретар на Апостол войвода в Ениджено през 1903 г.

В края на м. април 1904 год. вече се получи известието, че конференцията ще се състои в Прилепската околия. На 25 или 26 април беше, посрещнах в с. Селце Георги Попхристов, Дуле Узунов и Георги Сугарев. Очаквах с тях да пристигне и Дамян Груев, но те казаха, че Даме е заминал в Солунския окръг и вече не знаели къде се намирал по онова време и че надали той ще може да участвува в конференцията. От с. Селце заминахме за с. Плетвар, дето пристигнаха и други делегати. Тука бяха вече Пере Тошев, Георги Пешков, Йордан Тренков. От с. Плетвар заминахме за с. Беловодица. Тука дочакахме да пристигне от Велес Георче Петров, придружен от Стефан Димитров.

Христо Узунов - Дуле

Тъкмо бяхме се загрижили, че и Даме поне да беше, за да бъде конференцията пълна, получи се известие, че Пешо Самарджиев и Добри Даскалов са пристигнали в с. Царевик, искаха бързо куриери, за да дойдат в Беловодица. Куриерът, който донесе известието, каза, че с Тиквешката чета, имало един голям човек, но той не можел да научи името му. Никой не допускаше, че така скоро Даме ще се върне от обиколката си в Солунско, а и вероятно беше да мине Вардара, за да се озове и в Струмишки и други окръзи. Когато четата пристигна, за всички ни беше изненада моминският смях на Даме. Всички се радвахме, че и Даме ще бъде на тая конференция. Тримата апостоли бяха на тая конференция, та още отсега мислехме да бъде знаменателна...

Неделя беше. Като домакин нареждах чрез селските ръководители и десетарите охраната и квартирите на другарите и четниците им, както и за храната. Трябваше да се намери по–подходяща квартира за заседанията. За такава бе посочена една приемна стая в една двуетажна къща. Поканени бяха всички сутринта на предварително заседание, в което трябваше да се подреди работата и се почне, че бяхме и без туй няколко дни напразно изгубили. Залисан в работите във връзка с прехраната и престоящото пътуване – конференцията щеше да е подвижна, за да не бъдем товар на едно и също село – не забелязах,че между Даме и някои от другарите се водят нервни разговори и, когато аз отидох в квартирата, назначена за заседателна, намерих Дуле Узунов, Стефан Димитров, Георги Попхристов и други познати, шушукаха нещо, за да не бъдат чути от другите. "Ха стига де, най–сетне" каза Даме, тебе чаках. Ще ми дадеш двама добри и въоръжени куриери; ако не може още отсега, ще потеглим вечерта, искам да вземем по–голям път за към Битолско." Изненадата ми бе голяма. Как, рекох, тебе всички с такава радост те дочакахме, че сега да ни оставиш пак сами, това само не ще стане. Куриери не давам. "Куриери ще ми дадеш, защото желая да бъде по установения ред, домакин си, чрез тебе всичко трябва да става, аз съм решен да си ида, не ми ли ги дадеш, сам ще ги взема." Истина беше, че той можеше и сам да ги вземе. Ръководителите, пък и всеки го знаеше кой е, ако го поканеше да го водят, щяха да го послушат, да заповядваш неизпълнение желанието му, значеше да стане достояние и на селяните за неразположението на Даме към конференцията ни. Само това беше достатъчно да се компрометира цялата работа. Повторих, че не ще му дам куриери, при това добавих, че и сам Даме не ще си позволи да оскандали събранието ни. Даме настояваше, тогава аз го помолих да каже поне причините за неговото нежелание да вземе участие в конференцията. И тая ми молба не бе удовлетворена, поради което заключих сам, че това е един каприз, неприсъщ на Даме.

Намеси се в разговора ни и Дуле, почна и той с конкретни доводи да увещава Даме, че нетактична и пакостна ще бъде постъпката му, че той ще е причина заради невменяеми някакви думи на Георги Пешков, такава постъпка, никой не ще му я оправдае. Тогава Даме се обърна към Дуле и каза: "Ни най–малко не държа сметка за постъпката на Георги Пешков, напротив аз го съжалявам, че е едно просто оръдие в ръцете на оногова, защото, съгласи се, че езика в писмото не е негов, той преди всичко не е в състояние да разбере съдържанието на писмото, а му е диктувано и той го е писал."

Нова изненада за мене, тогава аз се обърнах към Даме и другарите с упрек, че те крият от мене нещо, обстоятелство което ме навежда на мисълта, че те смятат и мене замесен в мистериозното писмо. Когато поисках обяснения, Дуле извади и ми даде писмото да го прочета. Писмото беше писано на търговски формат бланка, с обикновена азбука до Михаил Чеков в Екшису.

Горе–долу съдържанието му бе: Ти и другарите ти ще трябва да се свестите и подемем работата за освобождението на Организацията от ръководители, които само експерименти правят с делото и че затова е било необходимо да се срещнат и поговорят и пр. Ясно беше, че писмото беше действително диктувано на Георги Пешков – и то много ясно, че бе от Георче Петров. Даме, на път за Солунско, мина през Екшису, среща се с М. Чеков, последният го е посрещнал с думите "Още ли ще правиш експерименти с организацията..." и му е подал писмото, допълвайки: "Чудех се по какъв начин да ти изпратя писмото, ето че сам дойде да си го получиш.

Даме Груев

Спомням си, че един пасаж от писмото споменаваше, че Даме голям грях е сторил на срещата в Солун като не е послушал Гоце да не се вдига масово въстание. С тоя пасаж се биеше на болното място на М. Чеков, зачеквайки и обстоятелството, че това въстание само пепелища, като леринските, донесло. Даме се много възмущаваше не от начина ,по който се агитираше против него лично, а защото си служели с лъжливи аргументи, както беше оня за някаква среща с Гоце в Солун. Даме, казваше и единият и другият – визирайки Георче и Пешков – знаят много добре, че аз не съм се видял с Гоце в Солун, пък и да бяхме се видели, какво можехме да сторим за връщане на колелото, което се бе обърнало главоломно, благодарение пак на Георги Пешковци и др., които бяха членове на Окръжния комитет в Битоля тогава, когато аз бях в Подрум кале. Не видите ли безчестието в средствата, с които си служат в агитацията им против мене, тогава, когато пред мене правят мили очи и се правят на ударени като, че ли нищо не правят...

Още по–добре, аз казах, ето сега е моментът, когато може да се поиска сметка за делата им и аз обещавам още в първите заседания да подигна въпрос за некоректното поведение както на Георче, тъй и на Пешков.

Обаче Даме възрази, тъкмо защото не му се желае въпрос да става за това в конференцията, аз не ще да стоя и в същото време не ми се желае да гледам как ще се лицемери от тези приятели. Тогава ние всички настояхме Даме да потърси обяснения от Георче насаме, но и на това не се съгласяваше, настойчиво продължи да иска куриери. Временно се съгласих, че ще дам куриери, той се успокои, разговора мина на друга тема. Съветвахме се с Узунов, Каранджулов и др. какво да се прави, едино-

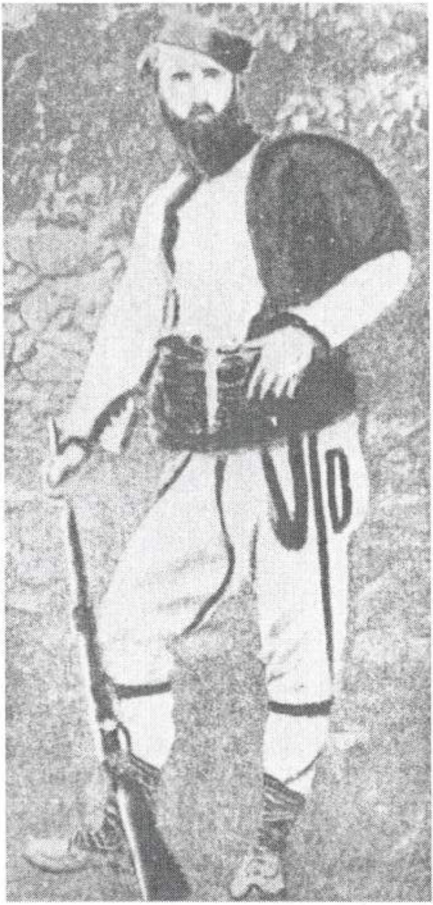

Петър Ацев

душни бяхме да наложим на Даме да остане. Каранджулов и Узунов бяха задължени последни усилия да употребят и го убедят да остане. Сполучиха. Даме остана. Съвещанията започнаха.

Тъй като никой от нас не беше избиран от когото и да е за делегат, не можеше и дума да става за конституиране в конгрес. Нарекохме срещата конференция. Това бе една продължителна другарска среща, без председатели, секретари и пр. Нямаше даже и програма, нямаше и дневен ред. Въпросите се подигаха и слагаха на разискване от другарите такива, каквито самата действителност, в която бе поставена организацията на третиране. Това беше конференция, но аз не знам конгрес, в който да са се подигали въпроси и така обстойно, обективно и изчерпателно да са били разисквани и обсъждани с такава компетентност.

Още от самото начало пролича, че никому се не желае да се бърза с въпросите. На ръка ни бяха инструкцията, изработена в София от другарите, които през зимата също бяха дълго конферирали. И по начало и след дългите разисквания и спорове, често ожесточени, конференцията се установи на старото становище – Организацията трябва да бъде масова, общонародна, с всички дотогавашни инструкции, които трябваше да се сложат сега на здраво обновени демократични начала, съгласно мнението на Даме, а според Пере Тошев, на федеративни начала – в смисъл окръзите и околиите и всеки отделен комитет съставляват за себе си отделна самостоятелна единица (автономна). Тези автономни единици доброволно се федерират, за да съставят цялото на Организацията. Всеки селски и градски комитет нарежда своите работи съобразно условията при които съществува по свое желание без чието и да е принуждение. В разбиране за федерацията Пере държеше на пункта, че всеки комитет, бил той селски или градски, за да поеме ангажимент по въпрос от общ характер и да се подчини на едно общо нареждане, трябва да е взел участие при разискването и решението на въпроса със свои представители или чрез допитване. Пример: Централният комитет изпраща заповед за предприемане известна от съдбоносен характер акция, било повсеместна или частична. За издаване на тая заповед трябва да се има изричното съгласие на последния комитет. Ето как: Когато комитетът – Централният бъде сезиран с известен въпрос, може ли комитет в еди коя околия да предприеме локална терористическа акция? ЦК е задължен да изпрати окръжно и сондира мнението на окръжните комитети, окръжните комитети по същият начин сондират мнението на околийските. Околийските комитети от своя страна сондират мнението на градските и селските комитети. Получените отговори се събират по същия ред сега по възходящата стълба докато стигнат до ЦК, който, обобщавайки мненията на комитетите – респективно цялата организация, с вишегласие решава и препоръчва на комитета най–приемливото мнение като решение и на самия Централен комитет. За тая цел Пере с обстойно изработен от него самия правилник даваше и ново устройство на организационните институти. Най–важната тенденция на Пере беше да се сложи максимата, че ЦК, Окръжните комитети и прочее не управляват Организацията, а ръководят работите й в духа на инструкциите и директивите, давани в конгресите – значи Организацията се управляваше само от конгресите, които сега ставаха с участието на цялото организационно население, и то ето как: селски събрания избираха делегати за центровите събрания. Тези делегати се събираха и избираха делегати за околийския конгрес, околийските конгреси разискваха въпросите за окръжния конгрес и избираха делегати, на които връчваха устни или писмени директиви по всички въпроси, в околийските комитети участвуваха със свои делегати и градските комитети, които съществуваха отделно от околийските комитети, на които седалищата почти винаги бяха в градовете. В околийските конгреси се избираше околийският комитет и околийският войвода, а в същото време се избираше и окръжен представител на околията, както и делегатите за окръжния конгрес. Окръжният комитет беше съставен от по един представител на всяка околия на окръга. Конституиран от тези представители комитетът си определяше секретар, който да води кореспонденцията с ЦК, а кореспонденцията с околийските комитети се водеше посредством околийски представители, членове на окръжния комитет. И най–простият и най–сложният въпрос, за да бъде поставен на разискване, за да се вземе каквото и да е решение, трябваше да се има на ръка мнението на всички комитети, които се числяха в околиите. Пере, който представляваше в още по–болезнено положение опареното дете от тиквата, поставяше на всеки път и кръстопът плета с тиквите, не държейки сметка, че Организацията не разполагаше нито с телеграфни, нито с телефонни средства, нито пък с достатъчно време, за да може да възприеме тая сложна машинария за своята организация. Идеален бе проектът на Пере Тошев, но на практика той бе не само неприложим, но и пакостен в много отношения. Обаче при всички доводи Пере остана непреклонен и не отстъпи нито в един пункт, не желаеше да се вслуша нито в едно от мненията на цялата конференция, включително и на Гьорчевото мнение, макар че Георче по необходимост, за да не се чувствува напълно изолиран, поддържаше повече страната на Пере, обаче по проекта му и той бе на по–друго мнение, макар, че Перевия проект, обясняваше само с необходимостта да се предпази организацията от “експериментите на Даме и подобните му”. И една запетайка Пере не се съгласяваше да измени. Тогава, след общите разисквания, приехме за четене проекта на Пере, докато дойдохме до необходимостта да се приготви и друг проектоправилник в духа на началата, които се поддържаха от Даме и по–голямата част от участвуващите в конференцията.

В краят на 1902 г. наредено бе да се изберат околийски делегати за окръжен конгрес. На делегатите за тоя конгрес трябваше да се дадат конкретни директиви по въпроса на едно евентуално въстание за пролетта на 1903 г. Почти за всички околийски комитети на Битолския окръг тоя въпрос беше очевидно сложен преждевременно и никой щогоде свестен работник на организациите в околиите не можеше да препоръча каквото и да е движение, а всички бяха на мнение да се продължи подготовката до пълното по възможност и добро въоръжение на комитетите, както и военната подготовка на организационните кадри. Когато делегатите бяха избрани и изпратени в Битоля, се върнаха с известие, че конгресът не ще се състои, тъй като [Анастас] Лозанчев е заминал, повикан от Централния комитет за общия конгрес?!

И действително, Лозанчев, когато се върна от Солун, вместо да каже от кого беше изпратен в Солун за общ някакъв конгрес, изпрати окръжно, с което съобщаваше решението на тоя общ конгрес за вдигане на въстание през пролетта на 1903 г. Не се ограничи само с това Лозанчев, но той пристъпи и към дела, които неминуемо ни поставяха в невъзможност да реагираме срещу това решение на един самозван общ конгрес. А самозван беше общият конгрес в Солун и по начина, по който се свика и по своя състав. Единствен Одринският окръг е бил представен от избрани и упълномощени делегати, делегати, на които е било възложено да се противопоставят на линията за въстание масово, и да поддържат идеята за партизански акции и четнишко по–усилено движение. Другите делегати са били събрани от улицата в Солун, дето случайно по празниците са се намерили известни видни и второстепенни даже някои никому неизвестни личности. Облекли са ги в тогата на делегати и по угодата на едно недоумение са спомогнали да се вземе решение за общо повсеместно въстание през пролетта на 1903 г. Както е известно, на Илинден 1903 г. се вдигна въстанието в Битолския окръг, през август го последва Одринският, а през септември пограничните райони от Серския окръг. Неподготвено нито политически, нито материално, това въстание при всичките усилия и големият героизъм и самопожертвуване на народа, който се яви срещу топа и маузеровата пушка с брадви, коси и кременници пушки, резултатите бяха печални. А най–важното тези резултати бяха предричани от Пере, но никой го не чу. Ето това беше довело него да измисли тези окови за личната инициатива и така да се предотвращават подобните катастрофи за в бъдеще. Когато се видя, че не ще може да се установи единодушие върху един проектоправилник, предложено бе Дамян Груев да изготви правилник на основи демократични, със старите институти – селски градски, околийски и окръжни комитети начело и Централен комитет и Задгранично представителство, като всички да бъдат избирани от съответните събрания и конгреси. Върховният институт да е Общият конгрес, който да избира Централния комитет и Задграничното представителство. Тъй като не остана достатъчно време, Даме не можа да извърши възложената му работа, а конференцията вече броеше 30–ят ден. Започнаха другарите да заминават. На 32–ят ден бяхме в с. Кръстец – на 15 км североизток от гр. Прилеп. Тука турихме край на конференцията и се заготвихме за заминаване кой накъдето му беше работата. Георче Петров пожела да замине за Воденско, дето беше пристигнал като войвода Лука Иванов. Бях с намерение да изпратя някои от четниците да съпроводят Георче за Воденско, а ние с Никола Каранджулов да се заемем с работа в околията си, обаче Каранджулов ми заяви, че ще иде в Прилеп с намерение да уреди работите там, че след това ще видим какво разпределение да направим в околията, за да се подеме интензивна работа, за да се подготвим за по–сериозна работа и акции. Тренков се отдели от нас и ведно с Георги Пешков и Пере Тошев отидоха в Прилеп. За мене беше ясно, че в никой случай не ще сполучи и той да уреди работите на градския комитет. За това трябваше да се остави само времето да ги уреди. Предстоеше усилена работа в селата, дето Организацията беше нелегално запазена, необходими бяха усилия да се съберат средства за въоръжението на селските чети. Останал самичък, не ми се удаваше да върша работата в обширната околия. Околията имаше около сто, села в които, с малки изключения, имаше комитети. Молих Никола Каранджулов да се откаже от желанието си да прави нови опити в града, излагайки цялото положение и условията, поради които сега всякакъв опит от когото и да било е обречен на неуспех. И Гьорче и Пере Тошев се бяха отказали да се занимават с това главоболие, а сега, когато пак и след конференцията не се дойде до единодушно становище върху въпросите, поставени на разискване и разрешение, още повече шансовете бяха по–слаби. Но Никола Каранджулов остана непреклонен, решил да иде в Прилеп с намерение на всяка цена да разрежи гордиевия възел, а аз виждах още и пред какви неприятности има да мине, още повече, че той не гледаше и с добро око на поведението на Тренков, за разколничеството в града. И защото неминуемо щяха да дойдат до стълкновения, които лесно можеха да станат кървави, аз реших да се отдалеча в тоя момент от града, да не съм в никакъв контакт, както с едните, тъй и с другите, а същевременно и с моите лични приятели и другари в града, които, гледайки на злото, което сковаваше всяка инициатива в града, бяха на мнение и често настояваха да се разправят с насилие с отцепниците и на първо място с Тренков. Категоричният мой отказ да дам съгласието си за употреба на насилствени средства за разправията връзваше ръцете им и те полека–лека, свикнаха с необходимостта от търпение и чакане времето да изглади всичко и да тръгнат работите в нормалният път. Но сега с идването на Н. Каранджулов, който имаше също влияние над тези среди, можеше да се очаква, че и те и с мое, и без мое съгласие да възприемат идеята за уреждане на всяка цена на работите. И защото и сега, ако биха ме запитали приятелите ми, аз нямаше да премълча и пред тях, че предвиждам неуспех и реших да придружа Гьорче Петров чак до Воденско, дето можех да погостувам с другарите си, което щеше да бъде една необходима почивка за всички ни след дългогодишната ни изнурителна работа. Това беше в първите дни на юни, вдигнахме се от скалистите висоти над с. Пещани при залез слънце и почти без почивка в зори на другия ден минахме моста на р. Черна и се спряхме в с. Манастирец. Оттам през другата нощ бяхме в с. Пълчища, дето трябваше да се лекувам от ишиас в кръста си. На третата вечер поехме пътя за към Рамна Бука и Добро поле, местности, които можехме да минем и денем. Осъмнахме пред Рамната бука. Изпратихме четници в съседната каракачанска мандра, донесоха ни прясно овче мляко за закуска, което сварихме на накладения огън около който се бяхме събрали, че тука бе студено и сутринта се носеха мъгли. Когато се повдигнахме за път, ние видяхме защо тука народът е нарекъл тази широка седловина Рамната бука. Девствен буков лес, между връх Кравица и Кучкин Камен, на Боевският рид. Широка пътека над високо издигнатите вършини на девствени буки води към Кравица и оттам надолу за с. Пожарско. Наклонявайки се към това село току–що над самите канари образуващи върхът Кравица.

Намерихме един селянин, който като ни видя, опита се да избегне срещата ни, обаче ние съобразихме и му заговорихме да не бяга, че няма никаква опасност. Като го запитахме кой е, от къде е, той се легитимира от с. Пожарско. Тъкмо това и ние търсихме, веднага освободихме куриерите, които бяхме взели от с. Пълчища и продължихме пътя си, водени от пожаревеца. По–надолу намерихме и друг селянин от с. Пожарско. Също и той, както и първият беше отишл така далеко от селото си, за да събере овчи тор, необходим за нивите, засети с царевица. Бедни хорица, които притежаваха по една–две ниви долу, в подножието на планината. Насадени наоколо с черничеви дръвчета, които използуваха за отглеждане копринената буба, а самата нива засяваха през зимата с жито или ечемик, а върху стърнищата след пожънването, засяваха царевица, чушки и др. зеленчуци. За засилване на почвата, трудолюбивите селяни събираха овчия тор из пладнищата на каракачанските стада и при окопаване царевицата торяха мястото около корените. От тях научихме, че ръководителят в селото им се казва Зерзев, малкото му име съм забравил. Когато вечерта влязохме в селото, бяхме посрещнати от ръководителя, който бе предупреден от един от двамата селяни, когото бяхме изпратили по–напред да огледа дали няма някаква опасност или пък в тяхно отсъствие да е дошел някакъв правителствен човек по работа. Запитахме за Лука Иванов, за Кара Ташо, казаха ни, че четата е била към с. Родево или по–нататък. Тогава решихме да търсим четата чрез града. Писахме писмо и изпратихме специално лице да го занесе. Получихме отговор, че четата била далечко, но веднага са ѝ съобщили за гостите и за Гьорче, за да дойде. Докато ние мислехме да отидем и по–нататък да се видим с воденчани, казаха ни да почакаме в Пожарско. Обаче пожарени, сиромаси хора, не бяха в състояние да хранят за дълго една чета, поради което помолихме Гьорче да ни освободи, и оставайки го в Пожарско, да чака воденската чета, ние заминахме за с. Градешница през Широка лъка и Рупите, под връх Соколот и Козяк.

През цялото пътуване и пребиваване с Гьорче Петров, последният не обели зъб да говори каквото и да е по организационните въпроси. От резултатите на конференцията той като че ли не беше доволен. Още по–малко беше го задоволило и привързаността почти на всички делови хора от конференцията към Дамян Груев, който, не бягайки от отговорността, във всички моменти на конференцията изпъкна със своя здрава и подвижна инициатива, облечена в непринудена простота, която привличаше и привързваше хората към него. В тая конференция мнозина от тези, които бяха слушали обвинения да се отправят срещу Даме, видяха, че това се дължи на неосведоменост и едно злоупотребление с отсъствието на Даме от тази конференция. Те видяха, че Даме беше олицетворение на делото, че той, оставяйки други да се занимават с политиката на Организацията, сам той денонощно направляваше и твореше дело. Болезнено се чувстваше с нищо неоправданата опозиция, поддържана от Гьорче срещу Дамяна, защото нищо практически той не беше препоръчал против погрешно евентуално давани насоки от Даме на делото. Овладени от духът на поражението, дошло след въстанието, и Гьорче, и Пере късно се бяха заели да връзват попа, за да бъде мирно селото. Повече Гьорче, който чувстваше често неоснователността на критиката му, избиваща в една агитация, още по–необмислена срещу Даме, дори сам чувстваше, как се стараеше солта да се обезсоли и стоеше гузен. Повтарям, нищо, нито една мисъл не бе поставена за разговор, поне времето да убиехме заедно в продължение на цяла една седмица, откъснати далеч от работата си и живота у дома ни. Това беше една от причините, поради която ние побързахме да се върнем в околията си преди да се видим с воденчани и преди да сме си отпочинали, както възнамерявахме при потеглянето си за Воденско.

Рано след обед потеглихме из стръмният път, водещ от с. Пожарско направо за с. Градешница. Куриер ни беше Вълчо Босеов, един от членовете в селския градешки комитет. Той беше дошел в с. Пожарско случайно да търси врачки, за да излекува душевно болната си съпруга. Напразно се постарах да го увещавам да потърси помощта на лекари в Битоля, добавяйки, че тая болест е от характер поддаваща се на лекуване, но ако би имала жената щастие ще го намери само чрез учените лекари, но не и чрез врачките. Вълчо, който минаваше за доста умен човек това не можеше да възприеме и си остана с убеждението, че душевно болните са жертва на някакво "полазнище", например минала е в ранна доба пред някое дърво, дето самовилите са се събирали и те са я наказали. Трябва да се улучи врачка, която да знае да изпроси прошка от тези самовили, които са наказали жена му. Вълчо казваше, че врачката, която е наистина с призвание на такава, ще познае като тури на ръката си белегът, едно парче от дрехата на болната, кои и какви самовили са подлудели жената. Съжалихме и болната, и самия него, защото ние го смятахме малко по–развит, а той излезе по–прост от много прости хорица. Когато вече стигнахме билото на планината, беше се стъмнило. Стръмният и изморителен път ни беше изпотил, а висока е Нидже планина, та и лятно време без огън се не стои. На почивката, която рекохме да направим, взеха да тракат зъбите на другарите. Решихме малко по–надолу в първия по–добър завет да устроим бивака си с огън. Когато се събудихме, огънят ни беше позагаснал. Накладохме го наново и след закуската ни се приготвихме за път. Изгасихме огъня с вода от рекичката и потеглихме. Сега пътят ни беше из една рекичка, която, колкото вървяхме по–надолу, ставаше все по–голяма, когато за последен път прегазихме рекичката забелязах, че шумът й стана по–глух, а не след много видях, че из леглото й вече вода нямаше. Вълчо обясни: "Това е Сувата река, господине, оттука чак до полето, тая река е суха". Донякъде шумът на водата се чува под земята, след това всичко заглъхва. Почвата е варовита, вероятно водата е пробила под скалите своя път и така във вид на подземна река или вадичка следва своя път. Извори има два: един до самото село Градешница и други над село Будимерци, дето образува десният приток на р. Белица, извираща под върха Нидже (Каймакчалан). Вероятно при по–друга обстановка, ако бяхме например туристи, вместо комити, бихме се заели с възможните изследвания, дали Сувата река не е една изцяло подземна река и дали тя извира и образува десния приток на р. Белица, или пои градините на с. Градешница. За голямо съжаление любопитството ни не можеше да бъде задоволено. Когато стигнахме градешките ливади, които са долното легло на Сувата река, Вълчо хвана един кон със самар, оттук малкото още път до селото войводата се удостои да го измине с чуждите крака.

В с. Градешница престояхме няколко дни. Тоя път ми се удаде да се запозная по–отблизо със селото и селяните. С. Градешница наброяваше около 200 къщи. Много от тези къщи бяха цели задруги, съставени от по няколко десетки души под един покрив – три, четири и често пет поколения. Административно селото се падаше към Прилепската околия (каймакамлъка) също и към Прилепската революционна околия. В това село живееше единия от братята Налеви, преселили се в Битоля и големи богаташи. Един от тях бе адвокат, други бе доктор, трети – ханджия и пр. Произходът им беше каракачански. Дядо им Нале, овчар, погърчен каракачанин преди една година не пожелал да придружи чедата си – бил е кръгъл сирак, останал е в с. Градешница, чирак–ратай у едного ханджия. В скоро време той е проявил способностите си, оженил се в селото за българка и станал самостоятелен ханджия и бакалин. Забогатял и започнал да обвързва селяните със задължения в кръчмата и бакалницата му. Скоро почнал да търгува и с дървен строителен материал, който се приготовлява в градешките борови гори. Търгува със строителен материал и цялото село, в него намира поминъка си, тъй като землището му не представлява нито по качество, нито по пространство източник на поминък за голямо село. Цялото производство намира пазар главно в Битоля. Ето защо и връзките на селяните са с битолчани. Прекарвайки своя патриархален живот, градевци имаха неудобства от административната си принадлежност. С Прилеп се запознаваха само удостояваните с избор за селски кмет (коджабашия), иначе почти никой никаква работа нямаше с Прилеп. Забогателият Нале, кое с пари, кое с дългове, е закупил и усвоил много ниви и ливади. Търговията му със строителния материал, а покъсно и с добитък и др. създали са му връзки с битолските търговци, много от които са били фанатизирани гъркомани, макар и българи. Закупил е и имоти в Битоля, и когато синовете му пораснали, настанил ги е за ханджии. Сега Налевският хан е станал станция на градевци и още много от селяните на съседните на с. Градешница села, а именно Зовик, Будимерци, Стара Вила, Груница и Пчаница, села също от Прилепската околия. Докато Нале ведно с цялото си потекло е живял в с. Градешница, асимилирал се е и усвоил всичко българско, включително и езика и нравите, па и манталитета мориовски. Когато става и битолски гражданин, той се сближава с гъркоманите и чрез своя хан и чрез сродяването си с градевци и околните села става съединително звено между тях и гръцката митрополия и община. По–късно, през Възраждането и създаването на българските общини, всички средства за откъсване на тези села от патриаршията бяха останали напразни. Селата Градешница, Стара Вила, Будимерци, Груница, Зовик и Пчаница бяха под ведомството на Патриаршията. Когато в края на 1902 година за пръв път посетих Градешница и другите села, за да ги посветя в тайната, и бързо ги организирах.

КАК ЗАГУБИХМЕ НИЧО КАРАНДЖУЛОВ И НАЙДО ПЕЩЕЛЕВЕЦ

Ничо Каранджулов беше един от най–интелигентните, упорит и прям в редовете на ВМОРО.

През учебната 1902–1903 г., той беше гл. учител в гр. Паланка. Поради някаква афера през зимата на 1902 г., той беше въдворен на местожителство в гр. Прилеп. Като най–подходящо лице, запознато с полижението на ВМОРО и в Битлския и в Скопския окръзи, той бе избран за делегат в свикания Окръжен конгрес в края на 1902 г. от Битолския окр. революц. комитет. Снабдени с всички данни за състоянието на Революционната организация в гр. Прилеп и Прилепско, Ничо и другите делегати се представиха в Битоля. Заявили са им, че конгресът е станал безпредметен: председателят на Окръжния комитет бил извикан в Солун и заминал за Общия конгрес на ВМОРО. Учудени от обстоятелството, че по такъв начин ще бъде представен Битолския окръг в един общ конгрес, делегатът ни Ничо се връща в Прилеп и докладва за тая подигравка и за лекото отнасяне на членовете на Окр. комитет. Поради това отклонение от Прилеп и пак поради някакво усложнение на аферата в паланечката околия, след малко Ничо бе арестуван и изпратен в Битолския затвор. Там го завари въстанието през1903 г. Поради претъпкване на затвора, една голяма група затворници бяха преместени от Централния затвор в "тимарането", здание предназначено за лудница на Вилаета. Този затвор беше над Битоля, край р. Драговор.

Ничо Каранджулов

Тук Ничо организирал бягството на другарите си от кауша. С големи усилия в продължение на цял месец изкопали канал до р. Драговор и една нощ през 1904 г. се измъкнали, с него начело, 18 души.

Невъоражени, те потърсили убежище в съседните на Битоля български села, дето за били добре посрещнати и настанени. Турските власти разпратиха цели отряди войска и жандармерия да ги търси и преследва, но не можаха да им влезат в дирите, защото бяха сега в среди революционнии, които ги превеждаха от село в село, кой където искаше да замине. Ничо с Найдо Пещелевец се е отправил за гр. Прилеп и след една трудна одисея, провирайки се между потерите, една нощ пристигнал в града и когато на сутринта се обадил на прилепчани, те са се учудили как се е вмъкнал сега в града. Ничо беше стар деятел и познаваше всички здрави революционери, тъй като той беше родом от гр. Прилеп. Но не по–малко вещ в това отношение беше и Найдо Пещелевец.

Кагато Ничо пристигна, в Прилеп владееше анархия в редовете на Градският революционен комитет.

Тук той се запозна с положението и научава, че скоро ще се състои конференция на представители от Битолският ревеволюционен окръг, в която ще присъстват апостолите Даме, Пере и Гьорче, както и много войводи, останали след въстанието в околиите си и завърналите се от задграница такива, току–що поели ръководството на овдовелите си околии след въстанието.

Конференцията се събра; и Ничо беше дошел при нас, взимайки с достойнство и познаване работите на ВМОРО участие в продължение на всичките заседания, които продължиха цели 32 дни. Когато конференцията привърши работата си, за наше голямо учудване той се приготви за път ведно с Георги Попхристов и Георги Сугарев. На въпроса ни закъде се пак стяга, отговори, че отива в Прилеп да го преорганизира, защото при това положение на Организацията в града мъчно можело да се работи. Опитах се с всички доводи, добити от опит, да го разубедя от това му желание, че не ще постигне сега нищо полезно за Организацията, защото още прилепчани не се подаваха на подмолната агитация и клюка, която разстройваше нервите между най–добрите работници и не ги оставяше на спокойствие да разсъдят и се предадат на преорганизирване. Ползуващ се с голям авторитет, Ничо се надяваше да постигне целта, която с присъщия си темперамент беше си поставил и не можехме да го отклоним от това му начинание и предприятие, защото ние считахме задачата му за едно само губивреме, осъдена предварително на неуспех. И действително, Ничо не само не постигна нищо в града по целта, за която изгуби цели 6 седмици и рзстрои нервите си – напоследък той беше прибегнал до насилието, за да освободи града от клюката и зловредната агитация – но и това не помогна. За щастие през1904 г. млади и нови сили, начело с Йордан Ангелов, Георги Талев Палисламов и Тодор Попадамов, назначени за учители в града и родени в Прилеп, бяха възприели по–сполучлива такатика за преорганизиране. За целта те бяха изпратили Йордан Ангелов да ме срещне и вземе мнението ми върху тая им тактика. Ние ги насърчихме в начинанието им и им обещахме всичката подкрепа, която можехме да им дадем. Покрай другите средства, с които си послужиха, те бяха почнали да издават един литографиран вестник под название "Шило", който безжалостно шибаше заспалата съвест на всички бивши и бъдещи деятели в Прилеп и окръга. Изаданието беше строга тайна и на клишето беше отбелязано, че вестника се издава в Битоля. Разочарован от резултатите на опита си, Ничо беше се научил, че съм слязъл в с. Селце, отстояще само на два–три км от града. Изпрати ми писмо, с което ме уведомяваше, че иска да отърси праха си от Прилеп и да се прибере в четата ми, за да продължим работата съвместно из околията. Ние се зарадвахме много, па и очаквахме много необходими вещи от града, за които бяхме изпратили надлежна сума – четниците ми през дългите походи до с. Пожарско, Воденско, изпращайки Гьорче Петров на гости у Лука Иванов, наскоро дошел за околийски войвода от задграница във Воденска околия, бяха обосели и оголели. В чантите им нямаше вече лула тютюн, нито прибори за палене огън и пр. Отговорихме на Ничо, че го чакаме, молейки го да вземе и вещите ни на излизане от Прилеп. Рано–рано Ничо пристигна в с. Селце, като донесе голяма част от поръчката ни. Ще спомена тука още, че през 1904 г. ние сами се продоволствувахме с всичко каквото ни беше необходимо, със средства от комитетските каси в селата на околията. Ние не кореспондирахме с никого от града за нищо, освен с някои наши сродници и приятели, останали ни верни сред анархията в града. Често пъти избягвахме и съдействието на тези хора, когато можехме да се снабдяваме с необходимото чрез работниците от селата ни. Ничо пристигна и съобщи, че с големи скандали и шум напуснал града, та се налагаше бързо напускане селото, пред опастността да бъдат проследени новодошлите от турските власти.

Беше юни, най–горещите дни преди Петровден. Нощите, осветявани от пълнолуние, бяха ясни. Рано изгрялата луна беше по–светла от слепите газеничета, с които селото се осветлявше. Прибрахме се и ведно с Ничовите другари, станахме 15 души. Когато бяхме готови за път, донесоха ми, че Гьоре Спирков Ленищанеца не искал да дойде с нас. Отидох в квартирата му и го видях действително облгенал се на двора под едно дърво, немислейки за похода ни. Запитах го защо прави това, той заяви: "Ще ида да видя какво става в града, за да уредя възникналите недразумения!" Учуден от смелото му желание да се занимава с работа, която не би му се удала, защото просто не беше му тава назначението, аз го подканих да не върши глупости, а да се приготви и последва другарите си, че става късно. Той засука мустак и заяви, че няма да дойде с нас. "Ако ти заповядам, и тогава ли няма да е послушаш?" – запитах го – "Да, – каза – няма да те послушам, а ще да в Прилеп." Пушката му беше край него, посегнах и я прибрах, като аявих: "В в такъв случай ти преставаш да бъдеш мой четник, а имам ошо въоражени по–послушни четници." Заставих го да разпаше и атрондаша, пожелах му добър път и поех пътя към четата си, която аварих строена в задтилна редица над селото. Както споменах, месеът грееше и разливаше своите сребърни лъчи из голата околност на елце, която е прорязана от дълбоки долове и сипеи, плод на пороиата, вследствие обезлесената селска околност. Куриерът ни запита за ъде искаме да ни води. Дадох му нареждание да ни заведе в някое ясто, дето има вода и поне лещак, за да можем да се укрием през еня.

Заведе ни действително към една чешмичка със студена бистра воа, под прохода, водещ през "Бела чешма" за Марихово през с. окре /Кокречки преслоп/. Като жалки останки в тая местност има няолко буки, старателно и немилостиво кастрени от селчани, за да не оже да израстнат на своя бой и хвърлят по–широка сянка. Около тях ма лещак и папрат. Установихме се. Четниците, след проверка кому ред пръв да остане дежурен, се настаниха по стръмната страна из ещака и скоро захъркаха в сладък сън. Заприказвахме се с Ничо, но еше така възбуден, че не му се приказваше. Той ми само съобщи, че сичкото зло в града се крие у Йордан Тренков и че докато той е там, в рилеп ще владее анархия, поради което след като назначил 3–ма души за ръководители, наредил да употребят най–големи усилия да го ропъдят от Прилеп.

За щастие, младите сили в Прилеп след срещата бързо се организираха след срещата ни и спасиха града от нови междуособици, които иха още повече усложнили положението.

На съмване, след като от местото на часовоя с бинокола проверих оложението около бивака и с.Селце, реших да си дам почивка, тъй ато това ни беше най–трудният ден прекаран в безсъние.

Колко съм спал, не знам, но ме събуди шум и един кошмарен сън – азех сняг под градушка.

Чух да приказва един от четниците: "От двете страни сме заобиколени с аскер, пък ние още спим." Станах и отидих към часовоя с думите: "Я да видя какъв е тоя аскер, та ме така събуждате?"

Часовоят ми посочи , че откъм с. Селце идвала кавалерия, а за другия аскер, който още сутринта мина край нас, отмина към "Бела чешма", из бузанския път за с. Кокре се виждаше как като кози се катереха един след друг.

Действително положението и за мене се видя доста опасно. Гръмнеше ли се веднъж тук, щеше да чуе изтрела и аскерът, който по пресмятането ни беше още на "Бела чешма", за да ни пресече пътя на отстъплението, щеше да чуе също и аскерът, който беше разположен на лагер на прилепския чаир и го гледахме какви учения провежда. Беше пехота, вероятно от резервисти, свикани на летни учения и да се намират под ръка за преследване комити.

Впрочем, ВМОРО причиняваше вечна мобилизация на турската войска. Решихме да се изтеглим на височината, която беше над нас, за да избегнем срещата си с кавалерията, която отдолу ни наближаваше. Имаше лещак до самия връх. Наведени, през него изкачихме незабелязано от кавалерията и седнахме да си отпочинем. Трима четници – Трайко Кральо от с. Бърник, Шакир и Мицко от Моино, бяха взели позиции из канарите, които заграждат падината под Цървени стени. След почивка, понеже криво пресметахме, че аскерът, който мина сутринта за Марихово, е вече прехвърлил билото през Кокречия преслоп, решихме да не чакаме повече. И тъй, намерението ни беше да заминем и ние за мариоховските села, дето с Ничо по–спокойно можехме да конферираме и си разпределим работата. Решихме да станем и продължим нагоре. Когато се бяхме наредили вече и бързахме да стигнем и ние билото, бяхме изненадани едновременно от две страни със свирка и вик: "Бай Петре! да стрелям ли? Я ги турците," викаше Трайко Кральо. Свирката повтори сигнала, ние й отговорихме и извикахме на Трайко да стреля. След нашия отговор турците разбраха какви хора сме и взеха пушките за стрелба стоишком. Трайковата пушка изгърмя и първият турчин се повали, падна на пътя. Върху нас се изсипа залп от 25 маузерови пушки. Така почна сражението на Цървени стени. Събра-

Трайко Кральот

зих – ако останем повече тука, ще дадаем и жертви, и ще изчакаме аскера от Прилеп, за да ни избие до крак на това неудобно за сражение място. Заповядах на четниците да не се спират и отговарят на залпа, а да се прислонят вляво из падината под Църни стени (селечко). Без жертви минахме ската и бързо поехме нагоре из падината. Тук никой не можеше да ни безпокои. не се бояхме от пресичане на пътя ни сега, защото тримата бяха между нас и горния аскер, а отдолу никой не се виждаше. Турският стан на баира се раздвижи, влезна в чадърите и пак излезна вън, построи се за поход, но още не тръгваше, защото гърмежите за момент се прекратиха. Трайко Кральо беше заел удобно място, доминиращо на онова, което заемаха турците. Изплашени от дадената жертва, те бяха поотстъпили малко, та докато се поуредят зад канарите, престанаха да стрелят. В това време замълчаха пушките и на нашите трима четници, та аскерът от чаира така се застоя с пушки при нозе, в очакване. Трайко като видял,че аскерът отстъпил зад канарите, помислил, че се е върнал назад, та поел пътя за върха Студеница с двамата си другари, без да ни дочака, поне да излезнем на върха зад него, дето се бяхме насочили. Шакир, който в подобни случаи беше съобразителен, предложил на Трайко да ни дочакат, обаче този, последният казал: "Досега дядо Петре се е изкачил нависоко, та вместо ние да чакаме, той ще ни чака." Те не са дочакали даже и Мицко, който беше малко по–долу от тях при откриване огъня. След като се преустроиха, турците забелязали Мицко и открили наново огън, а аскерът в дълги редици по ротно пое пътя за с. Селце. Ние бяхме поели една стръмнина, по която на всяка крачка се спъвахме и падахме, та се изморихме здраво. Четниците почнаха да ме питат какво да правим с пушките и чантите. Позволих им, който не може вече да понася тежестта им, да се освободи от тях. Те това и чакаха, и всички едновременно се освободиха от всичко, като забравиха и хляба си. Продължавайки из падината, стигнахме една скала, която само с няколко метра се доближава до "Цървени стени". Тук имаше сено. Поседнахме за почивка, но гърмежите продължаваха, та Найдо Пещелевецо, който макар, изморен, продължи да се изкачва към върха над падината. Той се изкачи горе и не след много почнахме да чуваме да се гърми с неговата мартина, ведно с Мицковата. След почивката ни поканих четниците да продължат към върха, но щом първият четник тръгна, куршуми почнаха да се забиват около него. Не можахме да си обясним от къде идат тези куршуми, та реших да отправя четниците вляво край Цървените, стени за да заемат височината, малко по– на изток. По новото напрвление минаха 5–ма четници, след тях тръгна и Ничо. Стигна до сред падината, метна се на сухата трева и падна. Седна и започна да изува цървулите си. Първият цървул беше изут. Когато посегна да изува втория, внезапно изправи глава, пушката му издрънча на страни и извика: "О, Ох! Умирам. Да живее Македония!" Четниците, които бяха се подредили и чакаха да мине той, за да го последват, се изплашиха. Извиках на Ничо: "Какво стана и защо така изплаши другарите? А той ми отговори: "Ударен съм в кръста през гръбнака." "Ела при нас" – му казах. Отговори: "Не мога". Отидох при него, свлякох го до голямата канара, дето четниците още се суетяха побледнели. Положих Ничо на равно място да полегне, увещавайки го да не охка, че така повече плашеше четниците. Той млъкна. Питах го къде го боли. Повтори, че е смъртно ранен в кръста – куршумът е минал през гъбнака. Чудех се откъде го е засегнал този куршум. Не допусках, че може да е ударен в корема с дошел куршум от долу, защото долният аскер се виждаше много още далече, обаче не виждах убиеца на Ничо, който се е криел зад една голяма канара насред падината, тъкмо под нас на около 4–5 стотин крачки. Той редовно стрелял всекому, който се е движел из падината нагоре. Когато настаних Ничо, отидох при четниците. Те продължаваха да са пребледнели, без да се решат да поемат пътя, посочен им преди раняването на Ничо. Видях пушката и цървула стояха още на мястото, дето падна Ничо. Отидох, взех пушката и цървула. Дадох пушката на Георги Гешков - Воденчето. Той ме запита какво да прави с неговата пушка. Казах му да носи двете, но беше много младо момче, та го съжалих и дадох пушката друг да носи. Станаха ни две излишни пушки. Едната носеше Михаил от с. Брод, Поречко, който макар и маларичен, беше много развит физически.

След като дадох пушката на Георги Гешков, поисках и патрондаша от Нича, като го запитах: "Ничо, ще ли можеш да ни придружиш само около 20–30 крачки? Оттам ще те носим на ръце, или на носилка". "Излишни са всякакви грижи за мене, погрижи се за другарите ти и за себе си, защото аз скоро ще склопя очи за винаги. Пожелавам ви засега спасение от това тежко положение."

Погледнах го за последен път. "Ничо – казах му – ако ти оставим револвера, ще ли можеш сам да си послужиш с него, ако след нашето заминаване дойдат тука турците?" Целунах го по умното му чело и се сбогувахме. Лицето му беше посиняло вече, студенина беше почнала да го покрива. Той беше силен характер, но болките му в кръста бяха големи, та тежко само дишаше, след като му казах да не охка и плаши четниците.

След това положението ни се влошаваше на това място. От Прилеп аскерът вече беше наближил на 800 крачки. Пътуващите за Марихово турци се бяха поосвободили и се разшаваха, с цел да ни задържат в падината. Четниците не ме слушаха и не отиваха там,.дето ги насочвах. Качих се с двама четници зад една канара и им казах, че ще ги пазя да потеглят по направлението, дето ги насочих. Само Михаил Брожданчето се реши и тръгна из падината с двете пушки. Видях, че около него свистяха куршуми, но не от многоброен неприятел. Погледнах надолу. Сега видях един турчин, който гърмеше отзад канарата всред падината под нас. Прицелих се да го убия, но той като се скри зад канарата, още веднъж не се подаде вече. Предполагах, че беше свършил патроните. Михаил сполучи да се качи на височината, дето намерил Найдо в престрелка с първия аскер от скалата на кокрешкия път. Залегнал е и Михаил да му помага, но след като изтрелял няколко патрона, Найдо предложил да последва Мицко, а след него и той щял да го последва. Михаил вече отпочинал тука, вдигнал се и на няколко крачки изминал опасното разтояние под град от куршуми. Тези залпове много ме плашеха, без да обръщам внимание на прилепския аскер, който под нас още от 800 крачки почна да стреля поротно в залпове, но те бяха така далече поради почти отвестните височини, където бяхме ние, че и след един час не можеха да ни застигнат, даже без бой. При това горещината беше ужасна. Слънцето, издигнато нависоко над нас, жареше и ни беше поставило като под връшник. Пот ни обливаше и се стичеше по лицата ни като лютива течност, замрежваща очите ни. Убедих се, че докато аз не потегля, никой от четниците няма да отиде по–далече от пъдината. Потеглих, прекосих я и залегнах зад един камък. Веднага извиках на четниците да ме последват и се загледах насреща. Не забелязах нищо. Двама четници ме последваха, Иван Асенов и Георги Гешков – Воденчето. След тях последваха други и ме отминаха, но първите двама седнаха зад мене. Така представлявахме една мишенка за неприятеля, за да може с един куршум трима да убие. Скарах им се за глупавото и страхливо държание, но не ме послушаха. Преместих се сам, край цървените стени тъкмо на време. Найдо се опитал да последва Михаила, но бил тежко ранен и паднал на височината. Патроните му са били привършени вече. Турците от скалата на пътя го видели паднал, излезнали отзад скалите и побързали да заемат височината над нас. Когато вече аз се настаних край канарите, изненадан бях от един аскерлия, който с целия си ръст изникна на височината. За щастие, обаче, когато той залегна, не му хареса мястото, та се изправи и седна зад камъка на върха. Така аз го гледах до пояс. Разтоянието между него и мене не беше по–голямо от стотина крачки. Преди да ме види, аз бях се облакатил на канарата, насочих карабината си и стрелях, сполучливо. Той взе да пищи, да се премята като кокошка – ударен беше в гърдите. Като чуха четниците писъка му, завикаха ура! и се съвзеха и всички останали поеха пътя към мене. На среща ми започнаха да стрелят с несигурен мерник група аскер с маузерови пушки. Те бяха малко по–долу и по–далечко от застреляния им другар. Отговорих им, като им извиках да не се подадат и те из зад камъка, за да ги пратя при другаря им. С първия си изстрел ударих в закритието им, куршума ми рекушира край главата на едного. Те още повече се изплашиха и започнаха като деца да си подават главите и веднага да ги скриват зад камъка. Дойде при мене Георги Гешков. Оставих го на моето място и му посочих къде да стреля – той беше добър стрелец. Първият куршум пусна на бързо и профуча край канарата. Турците забелязаха, че друг вече стреля, та станаха по–смели, започнаха да стрелят по–право. Един куршум изпръзка ръцете ми. Смъмрих Георги да държи здраво пушката и се цели добре, че положението ни ставаше опасно. В това време чух отдолу гласа на Коце от Велмевци, Демирхисарско – макар и младо момче, беше много храбро. Съобщаваше ми, че Ничо е пожелал, преди да си замине, да го застреля. Казах на Коце да го покани за последен път да стане и, подкрепейки го, да дойдат поне до мене. Аз бях само на 20 крачки над тях, но Цървената скала ми пречеше да виждам Ничо. Коце каза, че Ничо не можел да се мръдне, даже и едва е приказвал. Извиках на Ничо да ми се обади, обаче отговор не получих. Коце вместо него, ми се обади и каза, че той едва чувал и разбрал това, което казал Ничо. Тогава позволих на Коце да изпълни желанието му. Коце се прекръстил, извадил Ничовия револвер и го запитал къде иска да го удари. Ничо посочил челото си. Коце го помолил да му прости и си затворил очите. Но Ничо смело му казал: "Не бой се от нищо и пускай куршума право в челото." Сбогували се. Ничо казал шепнешком последните си думи, но Коце не ги разбрал, за да ги запомни. Пуснал куршума право в челото му и смъртта моментално настъпила.

Така завърши този достоен син на Македония своя бурен революционен живот.

Когато Коце вече се изкачваше към нас, дочух едно стенание, като хленчене. Запитах кой е, обади се Симон от с. Присад, който като овчар беше женен в Галичник. Каза, че го постигнало нещастие – счупила се иглата на манлихерата му. "Та затова ли си се разхокал. Я ставай и бягай напред!" – му казах. Дойде и Коце. Изпратих и него, и Георги напред. Последвах ги и аз.

Георги Гешков беше залегнал срещу прилепския аскер и радостно ми завика: "Бай Петре, ела да видиш какъв келепир има тука за нас?" Цяла дружина по ротно наближаваше "Цървената стена". Една от ротите загази в ожънатата нива. Георги се прецели без мерник върху офицера. Удари го и той се похлупи по очи, а войниците му избягаха зад междата на нивата и почнаха да стрелят на вятъра, по скалите. Кавалерията от Прилеп препускаше нагоре; откъм Врабчалник се зададе и башибозук, който просто ревеше, за да насърчи себе си и аскера.

– Георги, Николе и аз стреляхме по башибозука, който се разбяга кой вляво, кой вдясно. Нямаше време да се чака тук, напразно да си горим патроните. Качихме се на билото. Не намерихме никого. Найдо се жертвува за нас.

Както по–преди казах, той бил тежко ранен, но проявявал живот и сегиз–тогиз подигал глава да види дали идат към него турците. От върха на билото Найдо не се виждаше. Останали бяхме само 5–6 души. След кратка почивка, потеглихме и ние из пътя за Студеница. Стигнахме до "Гюпски преслап" и четниците завикаха: "Вода, или няма да вървим по–нататък". Предупреждавах ги, че водата е студена – но те се нахвърлиха и кой откъдето свърнеше, оттам пиеше и главата си поливаше, та облаци пара се издигаха. Предстоеше ни да изминем около 100–200 крачки голо място, без всякакви прикрития. Аскерът, който идваше откъм с. Леница, ни зажари, но жертви не дадохме. Удобно място за укриване нямаше, за да дочакаме нощта. Слънцето беше наближило запад, но имаше още много време. Решихме да слезем в "Свинска река", че оттам да поемем за към с. Пещани. Мястото беше залесено с млад бук, та можехме да се прикриваме.

Слязохме в реката. Тука срещнахме жетвари, които, изплашени от гърмежите, бързаха да се приберат в село Кокре. те водеха коне. Поискахме да ни услужат с конете, но те казаха: "Ами, дядо Петре, на конете всеки ще ви види още хе от "Марковиот камен" и по–лесно ке ве изтепаат. А сега мушнете се из дъбакот, седнете някъде, па си починете – никой нема да ви види, па като се смрачи, ке ве чакаме под "Маровиот камен." ке кажеме на деда Вълкана, той ке ви приготви и вечеря и кукя за нокеване."

Разсъдихме и се убедихме, че селяните умно ни съветваха. Освободихме ги да продължат пътя си, а ние останахме с Коце между два камъка, да си поотпочинем, та да поемем към шубраците. Загърмяха залпове откъм "Марковиот камен" върху жетварите. Нещастните жени, мъже едва се спасиха. Аскерът се отправи за Ливада и се появи над папратищата, но не допускайки, че има наши хора изпокрили се из тези папрати, не ни потърси. Замина за към чешмичката да търси убити и ранени. Николе се скрил в една достатъчно гъста дръмка. Край него минал офицерът на отряда, но нищо не е забелязал, та и Николе се спаси.

Михаил минал край жетвари, които нарочно продължавали през цялото време на сражението да жънат, за да опътват прииждащите четници. Пръв край тях минал Мицко Моинчето. отправили го за "Марковите скали". Втори минал Михаил Брожденчето. Казал, че бил жаден и трескав, а те го посъветвали да не пие много вода: треската му ще се засили. Съобщили му, че Трайко и Шакир заминали към Ливада, а Мицко – за "Марковите скали," а понеже само той бил трескав, посочили му наблизо да се скрие, за да го отведат надвечер в селото. Михаил послушал, скрил се в папратите и след смрачаване довели го в Кокре.

Ние дочакахме другарите си да слезнат. Същевременно дойдоха при нас Трайко и Шакир. Само Симо, който едва се укрил от потерята, беше се отправил за с. Плетвар при своята сестра. Там той дочакал Георе от Леница. Найдо, който остана до вечерта на височината ранен, е бил открит от кавалерията и доубит с саблен удар. Когато го доубивали, чул се гласът му от селяните, опътващи четниците кой къде да иде. Ничо бил също намерен вече мъртъв. Открили и всички наши вещи, които захвърлихме. Ведно с Найденовия труп и Ничовият бяха смъкнати в с. Селце и там погребани.

Турците взеха от нас само една пушка – Найденовата, тетовска мартина без патрони. Георе, когато чул гърмежите към нас, пожелал със селската милиция да ни се яви на помощ, обаче началникът му казал: "Каква помощ ще дадем, когато, погледни, какви пълчища идат от Прилеп. Тебе какво ще те правим сега." Георе взел една бердана от селото и една селска гуна и заминал за с. Леница и Плетвар.

Накрая в заключение: В това сражение, което трая непрекъснато от зори до късно вечерта и продължи и през нощта, взеха участие 16 души четници, ведно с Георе Леницанец.

Имената им бяха следните:

Петър Ацев, войвода.
Никола (Ничо) Каранджулов, стар деятел.
Никола Доленчето, стар четник.
Найдо Пещалевец, стар работник.
Милан Гюрлуков, юноша, четник.
Кръсте Гермов, стар четник.
Георе Спирков Леницанец, стар четник.
Божин от Селце – Жупа, Дебърско.
Ангел войникът от България.
Коце от с. Велмевци, юноша, терорист, четник.
Георги Гешков от гр. Воден, учител, стар четник
Иван Асенов, стар четник.
Михаил Брожденчето, стар четник.
Мице от Моино, стар четник.
Трайко от с. Бърник, стар четник.
Симеон от Присад, преселен в Галичник, стар четник.

Нашите жертви и загуби се състояха от двама тежко ранени:

1.) Ничо Каранджулов, ранен в стомаха и гръбачния стълб, доубит по негово желание от Коце Велмевчето

2.) Найдо Пещелевец, ранен и доубит от кавалерията със сабля,

3.) Изхвърлихме при изкачване височините всички 14 чанти и раници, моята съдържаше новите вещи, получени от Прилеп на стойност около 2 лири.

4.) Една тетовска мартина на Найдо.

5.) Изтреляни не повече от 300 патрони.

Щастливото избавление на 14–те души се дължи на обстоятелството, че не дадохме на неприятеля, макар многоброен, да ни обсади.

Загубите на турците: 1.) един капитан (юзбашия) убит, 2.) един пристав, тежко ранен, 3.) 15 души войници избити, 4.) несметно число патрони, 5.) колко войници заболели от непосилните горещини, изкачвайки височините и колко ранени коне, не ми е известно.

Сравнително, нашите загуби щяха да бъдат нищожни, ако не бяхме изгубили Ничо. Неговата смърт, обаче, презадоволи турците, без да обръщат внимание на своите жертви.

С ПЕРЕ ТОШЕВ ОТ БИТОЛЯ ДО СОФИЯ

В края на декември 1904 г. след една престрелка с турски аскер в с. Крушевица, Мариовско, принудени бяхме да потърсим по–сигурно място, за да се скрием от потерите. Решихме да идем в с. Путурус и оттам в полските битолски села, та през Агларци, Чарлиите, Нощпал да стигнем до с.Тополчани, Загорани или Веселчани, села вече от нашата — Прилепската околия.

От Крушевица ние бяхме след престрелката прехвърлили връх Висока и, непреследвани, отидохме в с. Бонче. Тук, след като обядвахме, излязохме от селото и заехме удобно за отбрана място в насрещните канаристи скатове на в. Веслец, с. Бонечка местност. Денят беше слънчев и не приличаше на декемврийски — по–скоро на ранно есенен ден. Това показваше, че скоро ще има дъжд. След залез слънце ние слязохме пак в селото, дето беше ни приготвена вечеря. Селяните – ръководители искаха да използуват това макар набързо минаване през селото им да разрешим набрали се работи от характер неотложим. Докато ние вечеряхме, помолихме ръководителя да приготви за нас двама куриери и коне за всички — струва ми се, бяхме останали 9 души — трима останаха в Крушевица. Двама се самоубиха — един остана жив. В с. Крушевица предрешен мина като селянин Гьоре Спирков — беше се насочил към село Кален. Докато вечеряхме, докараха конете. Валеше пороен дъжд. В с. Бонче и почти във всички села охраната ни се възлагаше на селските работници. Ние не поставяхме никакви свои часови, даже и пред вратата на къщата, в която квартирувахме или правехме събрание.

Поехме пътя за с. Путурус. Казахме на ръководителя да се не безпокои, ако на другия ден не се върнат куриерите с добитъка. Пътят ни беше през с. Мусинци, мохамеданско и враждебно на Организацията село. Затова минахме над него из пътя за с.Тмойно и преди да стигнем до последното, взехме пътя за с. Путурус. Сняг валеше на парцали. Конете с труд газеха дебелия сняг. Куриерите взеха да бъркат пътя. Конете сами се стремяха да ни заведат обратно в с. Мусинци. Задуха силен вятър, който пръсна облаците и постепенно престана да вали. Вятърът трупаше снега в по–ниските места. В миг се заличаваха дирите ни. Отчаяние обхвана куриерите и заявиха, че по–нататък не отговарят за сигурността на пътя — виелицата не им позволявала да се ориентират. Те не знаеха вече къде се намират.

Пере Тошев

Нямаше звезди, нито кучета лаеха, за да познаят къде се намираме. Ориентирайки се по местност, отправихме се през поройници и нанадолнища право за селото Путурус, без всякакъв път. Наложи ни се да слезнем от конете и да ги водим след себе си. Сега не само дебелият сняг, но и конете бяха голямо препятствие за нас. Често се изпречваха дълбоки и стръмни пороища и ние, хората, лесно се плъзгахме и слизахме в дъното, за да поемем и се изкатерим на отсрещния бряг, без да губим направлението, конете обаче мъчно се свличаха и трябваше да ги свличаме насила както из урвите, тъй и на нагорнищата. Това много ни бавеше и изморяваше. Всички бяхме потънали в пот, а ушите ни бяха обвити в заледен сняг.

Едва в зори чухме петли и кучешки лай пред нас. Видяхме и да се осветляват малки прозорчета от газеничетата на подранилите домакини. Влязохме в селото и спряхме в двора на селския началник Петре. Къщата на този добър човечец беше на горния край на селото, откъм страната на с. Църничани. За да стигнем до него, минахме през средата на селото, но никой не ни видя, никой не разбра, че сме минали даже през дворовете им. Дворовете почти всички бяха без огради. Бурята заглушаваше всичко и не позволяваше да се отварят врати и се гледа по кого кучетата лаят.

Потропваме. Домакинът запита зад залостената врата кои сме. Обадихме се. Веднага отвори. Влязохме в голямата къща, която поскоро приличаше на пещера. На долния край е огнището. Тук на стената има и две малки дупки за прозорци, които гледат към полето и селото, а на горния край са яслите, дето е вързан добитъкът. Тези две отделения в къщата на началника бяха достатъчно големи и разделени едно от друго с плет, облепен с кал.

Там, дето хората живеят, т.е. отделението с огнището, се нарича тланик. Ние заехме това отделение, а конете, понеже нямаше място за всички в пондилата (така се нарича отделението за добитъка) на нашата квартира, бяха разпоредени в няколко къщи. След като изтърсихме леда и снега от себе си, заехме кътовете около огнището, което беше обиколено от един дъсчен стол (скамейка) и триножни столове, направени от счупени главни. Когато се постоплихме около накладения огън, който през цялата нощ беше тлял, заогледахме се наоколо да видим обстановката на квартирата си. Кътищата бяха заети от няколко постелки, под вълнените завивки на които спеше многобройното домочадие. Когато сме нахлули в къщата, бяхме ги събудили и те сега се свиваха в ъглите или излизаха и разтреперани се връщаха отвън, дето бурята още бушуваше и смразяваше всичко. Сторихме място и повикахме невръстните дечица да се наредят около огнището, потопявайки босите си крачка в пепелта. Започнаха разговори и шеги между четниците и тези сополанковци. Четниците се преструваха на турци, а дечицата им отговаряха. "Така, зер, као що велиш, ако бевте турци, откога ке бевме како кучиня надвор." "Е, ами кои сме ние бре, Митре" — обади се един четник. "Вие сте наши и не ни е страх от вас." Друг четник разказа за вчерашната случка и за неизвестността, в която оставихме тримата си другари.

Така, с тези приказки с домакините, ние не бяхме забелязали, че вън отдавна бе настъпил ден. Като отворихме дъсчените капаци на прозорците, ведно с нахлулата струя от светлина, нахлу силен студ. Погледнахме от прозорците и видяхме битолското поле покрито с дебели снегове. Нийде не се виждаше нито дръвце или каквото и да е, което би нарушило равнинността на цялата огледална площ, която приличаше на бяла порцеланова тепсия. Сега и Битоля се не виждаше — вятърът вдигаше из пространството бели снежни прашинки и изравняваше всичко в полето.

Селяните бяха загрижени как ще идат на пазара за Бъдни вечер и Коледа (Божик). Пък и ние не бяхме без грижи. Неизвестна беше, както казахме, участта на нашите другари, които, заблудени във време на престрелката, вместо да последват отдельонния си началник Гьоре, бяха се заблудили по изплашения си другар и се върнали в селото. Когато се разведелило, скрили се в една кошара. Молили са ги селяните да оставят облеклото и оръжието си, да се облекат в селски дрехи, за да минат като селяни, но гордите Симон и Коце не се съгласили, за да не бъдат уловени и вързани "како жени." Взели мартината на своя другар, който ги беше заблудил да се върнат в село и който се съгласил да се предреши — той бе едноок. За да не напакостят на кое да е селско семейство, те се скрили в една кошара — навес от слама и сухи клони за добитъка, — в задния двор на една от селските къщи. Дошли да обискират кошарата и убили един чаушин. След обичайната покана да се предадат, за да ги прости "царот", запалили кошарата. Двамата юнаци, когато взели да се задушават, заровили манлихерата на Симона край стената и с берданата и мартината са се самоубили. Турците вдигнали своя чауш с обгорени крака и изровили заритите в пепел трупове на двамата ни другари с изгорели две пушки. По–късно селяните изровили запазената манлихерова пушка, ведно с патрондаша и патроните, нарочно укрити от Симона. Поради снежната буря, известени бяхме за това нещо няколко дена по–късно.

От Путурус тръгнахме за село Агларци. Смрачи се. Вятърът беше престанал. Сега небето бе обсипано със звезди, а полето изглеждаше като бяло яйце. Снегът лъщеше под светлината на звездното небе. Куриери ни бяха началникът от с. Путурус Петре и десетарят Ангеле.

Агларци е сред полето на пътя за Битоля. Не бяхме изминали нито два километра, и куриерът измени направлението — вместо към запад, беше се насочил право на север — за село Будаково. Запитахме

Петре къде ни води. "За Агларци" — отговори. Не можеше да разбере как се е заблудил и настояваше, че ей сега ще стигнем воденицата, намираща се на пътя за това село. Ангеле, който по–добре се ориентираше, се обади, че тъкмо тази воденица остава на лявата ни страна, а ние вървим нагоре. Петре, който знаеше да се ориентира по звездите, подигна глава и ни увери, че сме на крив път. Излезна Ангеле да ни води, но и той се замисли и каза: "Господине, ние не правим добре, че сме тръгнали по това време. Никой, и най–старите хора, не тръгват за пазара, докато не стане видело и не се разгазят пъртини из дълбокия сняг. Ние първи сме, както видите, тръгнали да разгазуваме тоя дълбок сняг. Познавам мястото и се ориентирам до тая воденица и оттук нататък няма никакъв белег, който да ме ориентира, и ако сгреша някъде, ще въртим все на едно място, та ако не замръзнем, ще се лутаме из полето, докато ни види мегленският аскер и като зайци ще ни гони из полето. Оттук нататък не гарантирам и не отговарям за последствията като куриер."

Селото Путурус още не беше заспало. Кучешкият лай още се чуваше. Светеха още мазгалите от къщите. Съгласихме с Ангеле и кръгом към Путурус.

Престояхме още един ден. На другата вечер отидохме в с. Църпичани, разположено в една гънка от прославената през Европейската война кота 1050. Разстоянието от 1 час изминахме за 7—8 часа, защото трябваше да преодоляваме планини от снежни навеи и непроходими пропасти. Чак на третия ден се разгазиха пъртини из снега, отидоха и пазарджиите в Битоля, занесоха нашето писмо и ни донесоха отговор, който ни намери вече в с. Агларци. Битолчани ни уведомяваха, че Пере Тошев, който от много време беше гостувал в Битоля, изявил желание да си дойде в Прилепско, та молеха да изпратим един–двама четници да го вземат от с. Карамани, дето през нощта щял да пристигне.

От с. Агларци излязохме на Бъдни вечер. Със себе си задържах един от четниците и заминах за с. Карамани, защото знаех, че Пере можеше в това трудно за пътуване време нервира се лесно и не можеше да търпи грешките, волни или неволни, на четниците и куриерите, ако останеше сам той да се разправя за пътуването. Четата я изпратил за с. Чарлия, като назначил за старши Трайко Кралев от с. Бърник, в което едновременно бяхме пристигнали — ние от изток, Пере от запад. Събрахме се в къщата на Николета Дишков, началника на селото.

След поздравите, Пере пръв заговори: "Да кажем бог да прости Симона и Коцето." Пере ги знаеше и поиска да научи подробности за тяхната смърт. Изслуша с внимание целия разказ и заключи: "Славни момчета, вечна им памет, скъпа загуба."

Петър Ацев

В приказки за положението в Битоля, новините от Солун и по–далече, за Даме, Сугарев, Георги Попхристов, Дуле Узунов и всичко, което беше от интерес, дългата нощ се измина и дочакахме Коледата (Божик). След като ни черпи с по една затоплена ракия, Николе излезе от къщи и след малко пак се върна и с усмивка взе да се извинява, че ни е оставил сами, като казваше: "Какво да ги правя, десетарите ми са аджамии, та за всяка една работа трябва да ги упътвам." Къщата на Николе беше цял лабиринт от постройки и пристройки в един двор от няколко декара, заобиколен с висока ограда от непечени тухли (плитари). Всички постройки бяха със сламени покриви, с тланици и пондила, с два входа — главен с голяма врата, с преден и заден трем. Тланик с огнище под баджа вместо комин. По цял ден димът на вълни се издигаше в къщата. Изправен не можеше да се стои, защото димът проспълзяваше очите. Семейството беше многобройна задруга от челяди на няколко поколения. Не по–малко от петдесет души. Николе не беше най–старият, но беше най–умният и затова беше и глава на тая голяма задруга, както беше и достоен глава на селото. Той беше уважаван и във всички околни села, и в Битоля.

Никой от нас не можа да отгатне причината, която караше Николе често да излиза, извикван ту от някоя от жените, ту от някого от мъжете, ту от някое от децата. Влизаше и излизаше ту от едната, ту от другата страна. Обед дойде. Сложена ни бе богата трапеза. "Днес е Божик" — каза Николе. Благослови трапезата и не седна да яде с нас, като се извини, че трябвало да благослови трапезата и на челядта си. Пихме суровичко вино от специална карта (бъклица), навезана с пъстри кожени лентички и нашарена с разни бои. Весели и доволни от хубавия обяд, ние легнахме да поспим. А Николе тъкмо тогава влезна и поемайки издълбоко дъх, каза: "И тая мина, ха сега за много години и на помощ да ни е денят." Зачудени, ние подигнахме глави и го загледахме. Сега Николе действително беше и радостен, и весел и лицето му сияеше. Седна и извика да му донесат и той най–сетне да си похапне на този хубав Божи ден. Разбрахме, че думите му криеха нещо, което сега можехме и ние да знаем.

— Измъчиха ме много, господине. Селото от тъмни зори досега беше обсадено от кавалерия и пехота. Обсадени бяха и всички села наоколо. Но за щастие никъде пушка не пукна. Отвсякъде се чуват борозаните, които свирят за сбор. Събра се аскерът и се запиля за Битоля. На какво се дължеше това, никой не можеше да знае.

— Така ли е — а защо не ни каза още заранта?

— Защо пък да създам и между вас тревога, малко ли беше тая в моята душа? Ако бяха почнали да обискират из къщите, тогава щяхме да взимаме мерки. Нашите момчета бяха из другите къщи готови. Ако не можехме да се скрием, заедно щяхме да се бием и който останеше с живот и здраве, през нощта да му мислеше какво да прави.

Пере заключи:

— По–арно, оти не ни стрети.

По нас има поговорка — "Бай ми, бабо, да не ме среща мечка, а не да ме не яде." Николе и сега прояви своя мъжествен характер. Той беше един от най–добрите сподвижници на Сугарев и през въстанието 1903 година. Нищо не беше изменило неговия характер — напротив, всички изпитания бяха го калили и той умееше да запазва самообладание и неустрашимост — неведнъж отклоняваше обиските в селото, както постъпи в случая и спаси положението.

Вечерта се нахранихме и веднага поехме пътя, за да стигнем нашата чета.

Навсякъде тесни пътеки бяха разгазени. Замръзналият утъпкан път беше хлъзгав, та при всичкото ни желание да бързаме не можеше да се взимат дълги разстояния. Пътувахме мъчително през цялата нощ, но поне не се лутахме като патки в мъгла, както през първите дни. Сега право вървяхме за Чарлия. Стигнахме четата и заминахме за Добрушово. След това отидохме в Клепач и Нощпал. Оттука Трайко Кралев, от с. Бърник, пожела да се върне и отиде в селото си да пообиколи семейството си. Изпратихме го. Добри въоръжени куриери го съпроводиха до пътя Тмойно-Бърник. А ние заминахме направо за с. Веселчани.

Аргир Гермов - Шакир

Четниците, които бяха добри събеседници и разказвачи, биваха по цял ден заобиколени от млади и стари и слушаха за преживелиците на четите през времето, откогато не бяхме идвали в тези села. А преживяванията бяха много. С нас имаше четници, които бяха издържали денонощни сражения. Аргир Гермов, назоваем още Кръсто, Сребрен и най–известен под името Шакир, беше преживял най–юнашкия си подвиг през месец ноември с Трайко Кралев и още двама другари. В селото Бзовик, Мариовско, гъркоманите от село Градешница за пръв път открито извършиха предателство, в съгласие с бзовичкия богаташ Мице, върл гъркоманин. Те оставили четата в къщата на пъдаря, който докрай оставаше верен на Организацията, и уведомили квартируващия аскер в Градешница и оня в с. Витолища и ведно със самия Босев, бащата на началника от Градешница, обсаждат четата, викайки: "Дръж се сега море, Шакир." А Шакир им отговарял с песни и куршуми, държейки ги на почетно разстояние. Пял е Шакир "Жив е той,' жив е" и други песни, псувал предателите и ги канил да излязат от скривалищата си пред очите му.

Всичко четирима бяха тези юнаци. Въоръжени бяха трима с бердани, а Мицо от Змойно с мартина. Биха се те от ранно утро до късна доба. Турците с подмама изпратили жени и старци да хвърлят огън и запалят къщата им. Мице бе убит от куршум, преминал край пушката му през дупката, от която бранил своя ъгъл, ударен в челото, без да каже ох. Само пушката му стърчала и пазила неговата бойница. Когато другарите не чули да се обажда Мице, отишли да видят какво прави, та мълчи. Локвата червена кръв под него е разказала всичко. За да заблуждават и респектират врага, тримата са се редували и гърмели от бойницата на Мице с неговата мартина. Но неприятелят съумял да хвърли огън върху сламения покрив и пламнала цялата къща. Когато димът проникнал в пондилата и тланика, тримата се скрили в одаята, която била залепена до дясната страна на тланика в предверието.

Тук намерили нощви със замесен хляб, който бил увит, за да втасва, но домакинята, когато видяла аскера да обсажда къщата, уведомила четата и избягала у съседите. Това тесто е послужило като средство да се запазят от задушаване тримата и само когато почнали да пращят и гредите на одаята и почнала да пада мазилката ведно с главни от тавана, решават тримата и излизат през задния изход — малката врата — и избягват един по един в съседния двор. При това преместване храбрият Коле, калайджия от Прилеп, застанал на вратата на спасителния двор и пожелал да се подиграе с обсаждачите им, но още дума неиздумал, строполил се на вратата, пронизан от куршум в кръста. Вдигнал го Трайко Кралев и развързал пояса му да види къде е ударен. Лоша рана — смъртоносна. С проклятие на уста, младият левент пред очите на другарите си се свил и мъчително склопил очи.

Останалите двама се били до мръкване. Шакир влязъл в къщата. Тъмно. Напосоки потърсил нощвите, за да вземе хляб, та ако се мре, гладни да не умрат. Целия ден ни вода, ни хляб. Набарал у яслите жив човек. Задърпал го и запитал кой е и защо лежи в яслите. Несвястно, в страха си, човекът молил за пощада, мислейки, че турци влезли вече в къщата му. Дърпал го Шакир, но селянинът все едно и също отговарял: "Не знам, не съм видял кои са и отде са дошли, аман, ага, не земай на шия децата ми." Оставил намира полуделия от страх човек, върнал се в обратна посока и набарал водника на тланика. Намерил стомна вода, намерил нощви. Напълнил пазвите си с хляб и тръгнал да търси качето със сирене или туршия. Намерил и тях и с хляб, сирене и стомна вода излязъл и поканил живия си другар Трайко на сладка вечеря.

Ако би могли да се видят в тъмното, когато си шепнели какво да правят с агонизиращия им другар и как да се измъкнат от този капан, щяха ясна представа да имат за караконджовците и нощните страшилища, с които бабите им в детинството ги бяха плашили. Почернели лица и обгорели коси. Очите, зачервени като у негрите, светели. Цели опушени от дима, с бразди по лицето, образувани от потта, която текла под запаления покрив на първата къща. При напущане на двора опитали пулса на другаря им, който на шепота не отговарял. Почувствували студенината, която е била поселена от смъртта в младия и юначен Кольо. "Бог да те прости" — рекли и целунали студеното му чело.

Прибрали пушката му и бомбата и с кръстно знамение измъкнали се тихо и пълзешком през другия край на двора. Взирали се в мрака, подслушвали и най–сетне дочули шепот зад една ограда. Измъкнал Трайко своята бомба и запалил–незапалил барутния фитил, захвърлил я срещу засадата. Но бомбата се заровила в калта занемяла. Ослушали се пак. Засадата продължава да си шепне и да чака комитите. Изменили пътя си, Шакир и Трайко се намерили вън от селото зад обсадителите. Тогава Шакир запалва бомба и я хвърля в гърба на страхливците обсадители, провиквайки се: "Ела бре, Босея, с твоя чаушин да видиш как се комити предават и ловят. Скоро в Градешница ще се видим." Хукнал аскерът в едно направление, а в друго двамата и побързали да минат р. Черна и по–безопасно място да намерят.

Когато в друго село отишли и добрите селяни ги прибрали, баби и невести с плач викали: "Елате, мили бракя, що ве нестрекя гонила. Черни сте като вампири, не минахте ли вода да се смиете?" Когато с приказка проста разправили за своята одисея от предния ден и изтеклата нощ, всички в един глас завикали: "Ега мънята го маснала, Босея. Жив да не си пойди до дома." "Ега владиката, на когото служи, от куршум да загине, църно му расо, църна му душа." Шакир трябваше тая приказка да повтаря из всички села и на всички млади и стари, кой кога дойдеше да го види и прегърне братски, радвайки се от сърце и душа, че жив и здрав пак го вижда. Любимец беше Шакирчето в цялата околия. А той не разправяше само епизода с простите си приказки. Украсяваше го и придружаваше края с духовити хуморески, които още повече възбуждаха любопитството в хората и по цели дни и нощи не го оставяха да спи и почива. И когато Шакир се скриеше и заспеше в някой ъгъл на квартирата, закъснелите дойдат, и чуят приказките му, с огорчение се връщаха, казвайки: "Лъжат. Шакир го няма!"

Пере пожела по–скоро да заминат към манастира Прилепец защото трябваше оттам, през с. Селце, да го изпратим в Прилеп, дето смяташе да прекара зимата.

След дълъг уморителен път из дълбокия сняг, стигнахме в манастира Прилепец. Откъде и как носи това име малкото село Прилепец, кой знае, обаче в околността му има една старина, вероятно от стар замък или просто къща на древен владетел. Под селото Прилепец нива една, личи си, че е била дворно място. Материали от развалини са разхвърлени и затрупани от вековете. През една дупка се влиза в подземие на масивна, с вар, мрамор и тухли градена ограда. А самият манастир е построен над самото село и е посветен на Св. Никола. Нова черква, нови сгради. Отпреди няколко десетки години самарджийският еснаф от гр. Прилеп възстановил тая светиня, построил беше сгради със стаи, мебелирани скромно, за гости и набожни поклонници. Тоя манастир беше най–хубавото и скромно наше прибежище през цялото време и за всички чети, за легални и нелегални работници, които трябваше да минават оттук в изпълнение на своите обязаности. Събранията на селяните от с. Прилепец и Волково село ставаха в манастира, както срещите между четите и ръководителите от града.

Когато се развикали след пристигането ни в манастира, настъпи чудесен слънчев ден. Блестеше в бялата си премяна прилепското поле. Виждаше се всичко ясно чак до Крушово и Крушовската планина. Редяха се едно след друго малките полски селца, разположени все в широки площи. Белееха се и високите кули в Рувци, Беровци, Кадино село, Мало и Голямо Коняри и още по–далече, а с. Св. Митрани и Пресил изцяло като на картина се гледат всред белите снегове, красиво разположени в белите поли на Крушовската планина. Картината беше приятна. Всички бяхме се качили на камбанарията за да наблюдаваме оттам. Както в захлас се бяхме загледали, още обед не беше дошъл, из тясната пъртина, водеща от Прилеп за с. Щавица и Марул, се проточи една верига от черни врани, която ставаше все по–дълга и по–дълга, докато заприлича на една черна верига, която като че ли се стремеше да опаше цялата околност на манастира и близките села.

"Аскер" — завикаха часовите. "Аскер" — повториха манастирските слуги. Всички се затичаха да ни търсят из одаите. Обадихме им се от камбанарията. "Аскерът върви все из пътя за с. Марулили и Щавица. Ако той кръшне към с. Чумово и друг се яви под или над Прилепец, готови бъдете пък ние да вземем височината над манастира, та докато те бъдат под него, ние ще видим долината на с. Калени и с. Кокре." Аскерът беше тръгнал на дълъг поход. Беше в състав повече от рота и няколко десетки конници. Всички вървяха в задтилна редица един след друг. Пехотинците се плъзгаха, падаха и ставаха из пътя. Трайко Кралев, след като се видял с домашните си в с. Бърник, придружен от селския пъдар, добър работник, отива и туря засада на предателите гъркомани от Груница, Старавина и Градешница. Причакал ги нейде към Топли–дол. Те са били голяма група, конвоирани от въоръжени агенти на гръцкия владика, който най–сетне беше ги прилъстил и настроил да изменят на Организацията чрез старите подкупници и развалени хора, като стария Босев, Мице от Бозвик, Йован Сивев от Старавина и др.

С първия си изстрел Трайко свалил въоръжения водач. Стрелял и другарят му, и той свалил друг. Трети, четвърти и пр., ранени, пищели и бягали, захвърляйки оръжието си и зарязвайки добитъка си, всички нещастници, зер и най–храбрият в страхливец се обръща, щом в душата си почернее и стане предател и изменник на едно свято дело. Така скоро Трайко отмъсти за загиналите си другари в Бозвик. Затова и аскерът беше се упътил за Орле, Рапеш и Бърник да търси Трайко Кральо и Шакира.

Замина си аскерът, а ние слязохме на вкусен обед, приготвен от селяните от Прилепец. Ние често квартирувахме в манастира, но манастирската храна рядко консумирахме, защото самите селяни не желаеха това, а носеха храната ни от селата по ред. След обед изпратихме куриер в с. Селце с поръчка да изпратят оттам друг куриер — Пере щеше да иде чрез Селце за Прилеп. Чакахме през цялата нощ. Никой не дойде. Видело стана, никого нямаше. Останахме пак в манастира, но поръчахме ядене от Волково село. Късно по икиндия дойде известие, че в Селце през нощта аскер е обсаждал селото и през сутринта го е обискирал. Открили са и арестували Николета, един стар четник, който, след като беше се легализирал след въстанието, пак се беше провинил с бунтовнически прояви и наново се връщаше при нас, но страдаше от остър ревматизъм, та беше омръзнало на хората да го прикриват и напущаше Прилеп. Видели са го пазвантите и донесли на полицията и комендантът вдигна по тревога цели роти и дружини и ги изпрати да мръзнат и комити да ловят из селата.

Нещастна и некултурна власт! Заради един човек цели роти и дружини изтезаваше — по цели дни и нощи да мръзнат и в края на краищата в стотиците случаи по един само улучваше. Престрелка или сражение станеше, войниците един патрон възпаляваха, стотина криеха и на другия ден на пазара ги продаваха. В едно няколкочасово сражение с целия прилепски гарнизон една чета от 21 човека излезе без нито една жертва. А каймакаминът представи в Битоля отчет, че са изстреляни 60000 патрона. Две комисии идваха да оглеждат местосражението двете комисии са си скубали косите от яд, че и тоя резилик е можел да понесе турският аскер — да изстреля 60000 патрона по тоя, дето духа. Уволниха ли, понижиха ли каймакамина, но 60–те хиляди патрона бяха действително изгърмени, и то върху гуните на четниците и върху едно яренце, което се е явявало ту на едно място, ту на друго, за да се гали със залегналите четници, а дивите азиатци и башибозукът викали: "Ето на, не видите ли, Св. Никола е над тези гяури, куршум за да не ги лови.". Ярето им се виждало като Св. Никола.*

Двамата куриери, които са потеглили да дойдат при нас и вземат четата, при излизането си от Селце, за щастие, са позакъснели. Студено им е било. Върнали са се от града, дето са били на работа. (Селчани повечето са занаятчии, сутрин отиват на работа и вечер се прибират в селото си). Докато си поотпочинат и поемат пътя, аскерът ги е преварил и обсадил селото. Опитали са се да минат през друг път за да дойдат и ни предупредят, но и там срещнали засада. Върнали са се в селото. Уведомили началника, че селото е обсадено и че те затуй са се върнали, без да уведомят четата. Разпоредил началникът оръжието да остави в скривалищата, да се приберат часовите около селото и всеки спокойно да дочака другия ден; а Николе е бил предрешен и оставен у свои роднини, та ако го познаят, да каже, че е бил на гости. Но не се съгласил, защото знаел, че където да го намерят, ще пострадат и домакините като укриватели на нелегални душмани на "царот".

Гога Ацев

Николе потеглил сам–самичък рано преди зори за Прилеп, уж на работа отива като занаятчия, но го задържали на една засада и, когато станало видело, един от полицаите го познал. Николе спаси и нас, и Пере Тошев. Тържествено целият аскер и полиция, които бяха цялата нощ мръзнали, завеждат комитата без оръжие в Прилеп. Ведно с Пере, след като научихме за случилото се премеждие в с. Селце, решихме да минем през с. Кокре н отидем в Прекурид, защото откъм тази страна вече, макар и задръстени от снегове, аскерът застрашително се беше раздвижил.

Страшно нещо е да се минават височини от 1500 метра, покрити със снегове, често повече от 1 метър дебелина. Цяла нощ беше достатъчна за да минем пътя от манастира до селото Кокре. Не остана здрав мускул на седалищата ни от падане и ставане.

Всички се стараехме главите и краката си да пазим, другото лесно ще отмине.

Слезнахме в с. Кокре, смазани за сън и като пребити. Спахме целия ден. Никаква селска работа не разгледахме и селяните се съгласиха, че не сме годни за никаква работа, та ни освободиха от това поне главоболие, като отложиха делата до второ минаване. Не можехме в това село повече да почиваме. Заминахме през Ливада за с. Беловодица. Стръмнините изкачихме с голям труд, пробивайки си сами път из дълбоки снегове. Никаква пъртина нямаше. Минахме под върха Студенина, над с. Пещани. Тук снеговете бяха вече непроходими, ала за щастие подледени отгоре достатъчно, за да ни крепят. И когато някой имаше щастието да се срине в някое меко място или се лъзнеше и с цялата си тежест се стовареше върху снега, цял потъваше, за да стане само с помощта на другарите си. Едва при изгрев слънце слязохме в беловодичките ливади и се настанихме в овчарските колиби. Два дни почивахме тук. Гората беше наблизо, дърва в изобилие, в овчарските колиби имаше удобни огнища, малко повечко паразити пълзяха по нас, но нали беше топло, наспахме се и възстановихме силите си, за да поемем трудния път към нашата голгота или по работа из селата. Нали бяхме и инструктори на селските чети, и ръководители на комитети, и висша съдебна инстанция на народните съдилища, и пр. обязаности. Скитахме из селата обаче не немили–недраги, а мили и с нетърпение очаквани от всички. Минахме набързо селата Беловодица, Смоляни, Дрен, Царевик, Трояци и стигнахме в с. Топлица. Тук нова буря, нов сняг ни задръсти.

Бяхме съобщили, че ще посетим с. Кръстец и после с. Ореховец. Но докато времето през деня беше слънчево, надвечер започна новата буря и колкото нощта напредваше, толкова бурята се усилваше. Да минем в тая буря през Козяк и прохода Белот, беше немислимо. Останахме в с. Топлица. Куриерът не се върна. Заставихме началника от Топлица да изпрати и търси куриера, да не би да е бил заварен на връщане от бурята и замръзнал някъде. Отидоха хора донякъде и се върнаха. "Бог да му помага, ние не можахме да му помогнем, господине" — казаха хората. Не могло да се върви нито крачка повече вън от селото.

Началникът от с. Кръстец, който получил известието, че четата ще идва, задържал куриера да преспи в селото, предвиждайки лошата буря по височините, но изпратил хора да чакат четата и се молил богу да не сме били потеглили преди бурята. Мина нощта, но бурята още вилнуваше. Навалелият сняг сега се носеше с ужасно свистене из въздуха и вдигаше преспи като планини и заличаваше дълбочини от по няколко метра. Тежко му, който би се зарил в тях — не можеше и с другарска помощ да излезне. Изплашен от неизвестността, началникът от Кръстец уведомил тоя от с. Ореховец. Последният събрал колкото мъже имало в селото и с голям труд отишли в с. Кръстец. Тук, след като събират всички налични мъже, поели пътя за Белото. Но дълбоките преспи, натрупани из пътя, били непроходими. Разравяли си път с лопати, но и това не им помогнало нито километър да напреднат. Върнали се по домовете си с пожелания и благословии, дано Бог е запазил четата им, като я вразуми да не тръгва по това бурно време.

На третия ден чак се завърна куриерът, който минал по стръмния северен склон на върха Козяк, избирайки отвъдните рътове.

Успокоихме се, като го видяхме. На свой ред той ни разправи за безпокойството на хората ни в с. Кръстец и Ореховец. Веднага писахме писма чрез Трояци и с. Плетвар и ги успокоихме.

След като бурята престана, от с. Топлица решихме да идем в с. Ракле, дето трябваше да стоим няколко дни, докато се разгазят пътищата. С отпътуването ни от Топлица още повече разбрахме, че беше немислимо да предприемем какъвто и да е поход, но беше пък опасно да се стои все на едно място. Изтощавахме селата, като се хранехме по няколко дни, а те бяха бедни ...

От Ракле решихме да идем към Смолани и Дрен, обаче пак заваляха снегове, та бяхме просто "арестувани" и обречени на бездействие.

Пере предлага да заминем зад граница през това скучно време за опресняване силите с новопривлечени четници и средства.

Пере мудно поде разговора. Преди да направи предложението, той започна да ми говори, че четниците са малко, недобре са въоръжени, Берданата не е вече пушка за един четник –продължи той. –Патрони нямат, или и да имат, повече от сто не може да се носят, а сто за един четник в сериозно сражение са недостатъчни. Свършиш ли патроните, да имаш условия да се бориш докрай и се изскубнеш от обсадата, до която винаги турците прибягват, ти се налага да се самоубиваш или да щурмуваш преди мръкване, докато имаш по няколко патрона. А по видело напуснеш ли позицията си, излагаш се на явна смърт. Необходими са манлихерови пушки и изобилие от патрони. От тях четниците могат да носят по 150 винаги, а от България всеки може да си донесе по двеста и петдесет на пушка. Оттам може да се донесат и повече пушки за въоръжаване и на старите четници. Пък най–сетне ти не си ходил да видиш кой как си гледа на работата, къде какво мислят по бъдещата дейност и по бъдещите насоки и пр. Девета година, откакто си все тук, не ти ли е омръзнало. Хайде да идем и докато се вдигнат тези снегове, пак можеш да се върнеш. Не видиш ли как правят съседите ти — ходят и се връщат всяка година, даже някои и по два пъти.

"Не ме съблазнява друго – рекох аз,но колкото за оръжието, което толкова много ми е необходимо, и нови хора за попълване четите, бих приел съвета ти за уместен. Плаши ме само обстоятелството, че ще оставя околията без никого, а отношенията ми с гражданите ги знаеш, та страх ме е в мое отсъствие да не се направи пробив и в селските комитети, а това чакат неприятелите, за да се изиграе юдинско хоро и над организацията."

Пере се намръщи. Готов беше да се разсърди. Обаче след срещата му с Григор Лямев и невъзможността да отвърнат от мене никого от четниците и ми го противопоставят, макар сам Пере да беше правил опит да направи това през началото на 1904 г. и след конференцията, когато открито аз най–рязко се противопоставих на невъзможния негов правилник. Особено бе разочарованието на Пере и от Григора, и от Тренков, след като се убеди, че Григор е окончателно изгубен и е един подъл чужд агент, който немалко грижи ще създаде на Организацията. Когато бе убит Ничо Каранджулов и в Прилеп се беше пръснал слух, че е имало предателство, Пере поиска да се информира и узнае дали сражението се дължеше на предателство.

Ние категорически опровергахме всички слухове и съобщихме както на Пере, тъй и на прилепчани, че никакво предателство не е имало и нечестно е да се винят които и да са за подобно подло злодеяние.

Пере от този момент кой знае по какви причини почна да променя мнението си за хората, с които се беше заобиколил в Прилеп и го бяха настроили против нас.

Вечерта, когато приключвахме тези разговори с Пере, от с. Фариш, придружен от един куриер, неочаквано пристигна най–малкият ми брат Гога, за когото знаех, че е учител в тиквешкото село Строгово.

Висок, възмъжал, брадясал, без мустаци, още 19–годишното ми братче ми се видя по–голям, отколкото си го представях, когато след въстанието го изпратих при майка ни. И сега стои в паметта ми фигурата му, когато влезна от вратата и еднакво всички ни изненада. Докато стана и прегърна брата си и науча защо и кое го е накарало да прегърне посред тая зима нелегалния път, повече от страх да не би да е жертва на някаква афера или сражение с чета, Пере се провикна: "Охоо! Ето го и заместника, сега вече едничката пречка е премахната."

След обичайните поздравления и разцелувания с новодошлия, всеки зае по–удобно място да слуша одисеята му. Тя беше много интересна.

Пере, след като изслуша Гога, каза му: "Тъкмо навреме дойде, ние с брата ти решихме да заминем зад граница, ти ще го заместиш до връщането му." Гога промени лице.

— Добре — каза той, — но аз, така неопитен и млад, как ще се справя преди всичко със старите четници, ще могат ли те да се помирят с положението, че едно дете ще им заповядва?

— Лесна работа. Всички четници ще слушат брата на войводата, защото, ако и по–млад, той е по–интелигентен от тях.

Пере познаваше скромното дете, което през въстанието беше четник от нашата чета.

На другия ден писахме писмо до стария ми брат Дончо, да вземе колкото пари бяхме оставили на съхранение у него, и на всяка цена да дойде в с. Ракле. И Пере, и аз писахме и поканихме Тренков на среща, за да заминем на почивка.

Дончо дойде, донесе ми сумата, която не беше повече от 10—12 лири турски. Поисках малко пари от селските каси в Топлица, Трояци и др. и събрах една сума от 25 лири. С тази сума аз помислих, че ще купя цялата София, затова после гладувах в продължение на една година и половина, докато излекувам раните си и сполуча да се върна в околията си.

Произвеждането във войвода и прощаването ни с хубавия ле– вент беше трогателно. В новото си рухо, със забучения в патрондаша револвер, който аз извадих от моя калъф и му го подарих, с часовника, който пак аз му подарих, с дългата манлихерова пушка и с мъжествената си снага той стърчеше над всички и, приемайки поздравленията, със страх приемаше това производство.

Предавайки му всички четници, които бяха събрани в нашата квартира за същата цел и сбогуване, ние се обърнахме към тях с назидателно слово да се слушат като братя, да изпълняват заповедите на войводата си и пр. На него дадохме тоя съвет: три дни макар да бъдеш войвода, но да изпълниш дълга си спрямо Организацията. Смелост и самообладание, строга справедлива дисциплина да поддържаш в четата и комитетите. Който се опита да се отклони от дисциплинарния правилник, веднага да го изпращат или в друга околия, или зад граница.

Дойде Тренков. Потеглихме от с. Ракле през с. Попадия. Последното село спада във Велешката околия. Тук денувахме, за да съберем сили и преминем затрупаните с преспи ридове между с. Попадия и с. Крайници.

Тъкмо бяхме стигнали насред пътя за с. Крайници, изминали трудните преспи, Йордан Тренков, който не беше свикнал на пътуване поради заседналия живот, що прекарваше в града, при това беше и късоглед, та често трябваше да го изправяме из преспите, дето падаше, изпадна в отчаяние, уплаши се, че не ще може да отиде до гр. Велес, камо ли чак до границата. И изяви желание да се връща. Той беше без оръжие, с едно револверче, с което можеше само да се нарани, ако стане нужда, но не и да си пръсне черепа, за да не падне в плен на неприятеля. Обаче умората му бе очевидна. Той беше смазан. Но как ще се връща от сред пътя. Увещахме го да продължи с нас и най–сетне напрегна сили и дойдохме до село Крайници.

След почивката в това село, Тренков се съвзе и оттук нататък, ако му не беше късогледството, вече можеше да ни изоставя из пътя. В с. Крайници нямаше вече дълбоки снегове. Студени бяха вечерите, заледени бяха пътищата, та по–често бяха паданията му.

Стигнахме до р. Вардар, под Башино село. Реката минахме на кацари, иначе беше много студено и ако ни се наложеше да газим с дрехите си, не знам дали всички щяхме да издържим това.

В Башино село останахме да денуваме. Почивката ни беше спокойна. Обядвахме. Домакините ни бяха сложили на трапезата хубава гозба и тежко башиноселско вино. Двамата ни другари малко пиха. На мой дял остана повечето. Кое от умора, кое от виното, заспал съм следобед така тежко, че не съм се събудил да се видя с дошлите от гр. Велес учители, д–р Кушев и Андрей Христов, бивш мой директор в гр. Крушево, с когото не бяхме се видели от 1902 година, след Ракитнишката афера, когато той попадна в затвора и бе изтърпял ужасни изтезания. Много съжалявах, но те — гостите — току–що си бяха заминали за града, за да не закъснеят.

От Башино село минахме край с. Новачани и се установихме пак да денуваме в с. Лугунци. Тук ни разправяха вече за войводата Бобето [Боби Стойчев] и за прекарването на сръбските чети през Вардар. Беше последният ден от февруари. Първи март трябваше да ни завари в с. Княжево, Св. Николско.

Пътуването и денуването в селата през първите дни на март са много опасни поради преброяването на овцете и козите, което ставаше чрез обискиране на къщите наред. В с. Княжево стояхме целия ден пред една дупка, в която щяхме да се скрием, ако бяха дошли бегликчиите. Не дойдоха. От с. Княжево минахме край Св. Никола и стигнахме в с. Неманици, Щипско. Тук същата тревога. Из Овче поле нямаше сняг, та взимахме по–големи разтояния.

В с. Пестришино селяните носеха калпаци и по нрави, обичаи и говор се приближават към шопите.

Показаха ни кримките, които бяха запасили още от Винишката афера, но казваха: "Не знаем защо, кога стреляме на по–дълго разстояние от триста крачки, куршумите намираме пред целта. Ходихме няколко дни да помогнем на кратовската чета, която беше обсадена в едно съседно село. Кримките ни като топчета гърмят, но пушките ни не струват."

Обяснихме им, че барутът е още от Освободителната война и е изгубил силата си.

През целия ден Пере водеше разговор със селяните и следеше говора им, че много общо има в езика на тези селяни с оня на шопите. Изглежда, че шопското племе действително се простира до крайните западни предели на Осоговската планина.

Минахме край село Соколарци и стигнахме с. Спанчево. През 1904 г. тук беше се почувствувало доста силно земетресение. Много къщи и оградата на черквата бяха жалки свидетели, а с. Спанчево било е изцяло разорено, дадени били и много човешки жертви. Домакинът ни разправи за ужасите, които са преживели през катастрофалното земетресение, оплаквайки няколкото жертви, които беше дало семейството му.

Куриерът от с. Спанчево ни заведе до с. Панделе. Поотпочинахме и отидохме в с. Пашаджиково. Кочанските села са пръснати в колиби.

В с. Пашаджиково бе извикан куриер от с. Ораовица. През тази махла само минахме, за да стигнем до с. Главовица.

Който не е минал през Главовица, той няма понятие за мизерията, в която живеят селяните от тези колиби. Главовица изцяло е турски имот. Те използуваха нивите срещу наем, наречен кесим. Селяните сами бяха длъжни да си строят къщи, които притежаваха като подвижен имот, защото биваха построявани върху чуждо място. Населението се занимава със скотовъдство, дърварство и въглищарство, със слабо земеделие. При все това то е силно привързано към бедната си родина и за нищо на света не я напуща. Малцина емигрираха, за да намерят по–добър поминък. Заведени бяхме в една колиба, подобна на колибата, каквато пъдарите правят из лозята, за да се подслоняват от дъжда. Домакинът на тая къща имаше многобройна дребна челяд. Майката и децата бяха облечени буквално в дрипи, които не можеше да се узнае от каква материя са били някога ушити. Децата още спяха. Завити бяха също в някаква дрипава черга. Покъщнината им се изчерпваше с няколко попукани пръстени паници и една бъклица за вода. Възмутени от разпоредбата, че ни заведоха в тая бедна къща, обясни ни се, че в тези колиби е било най–безопасно денуването, никога аскерът не е търсил нищо, защото знаел, че няма нито добитък, нито кокошка.

Стъмни се и поехме пътя за границата. Цялата нощ пътувахме и все из Главовишка община се въртяхме. При едни колиби намерихме кочанския и кратовския войводи – Кръстьо Българйята и Атанас Бабата, които като стари другари и съседи често са си гостували, особено когато в едната или другата околия се раздвижват военните и административните власти. В кочанските колиби с шифровани телеграми, предавани от рид на рид с подвикване, се известяваше бързо за движението и на аскера, и на бегликчиите. Атанас Бабата предпочел да бъде гостенин на Кръстьо, та при нужда само в една нощ можеха да прехвърлят границата, дето да престоят до минаване на бегликчиите, и да се върнат и си гледат работата. Те даже подметнаха, че може би скоро ще се видим отвъд границата, но засега са имали неотложна работа. Виждайки с нас Пере Тошев, те бяха напълно откровени и свободно критикуваха поведението на личностите, стоящи по върховете на Организацията. Те бяха добре и напълно информирани върху всичко. Благодарение на тази среща, ние знаехме вече къде отиваме и какво ще намерим в тая съседна страна. Видяхме, че не сме избрали времето, когато трябваше да бием този дълъг път, за да бъдем почти разочаровани от това, което ще намерим оттатък при нашите другари, дошли на почивка преди нас и суетящи се в един омагьосан кръг, без път и средства за разрешение на голямата криза, която преживяваше Организацията. Две години вече минаваха и нямаше кой да вземе инициативата да се свика общият конгрес за стабилизиране на положението, така разнебитено след Илинденското въстание.

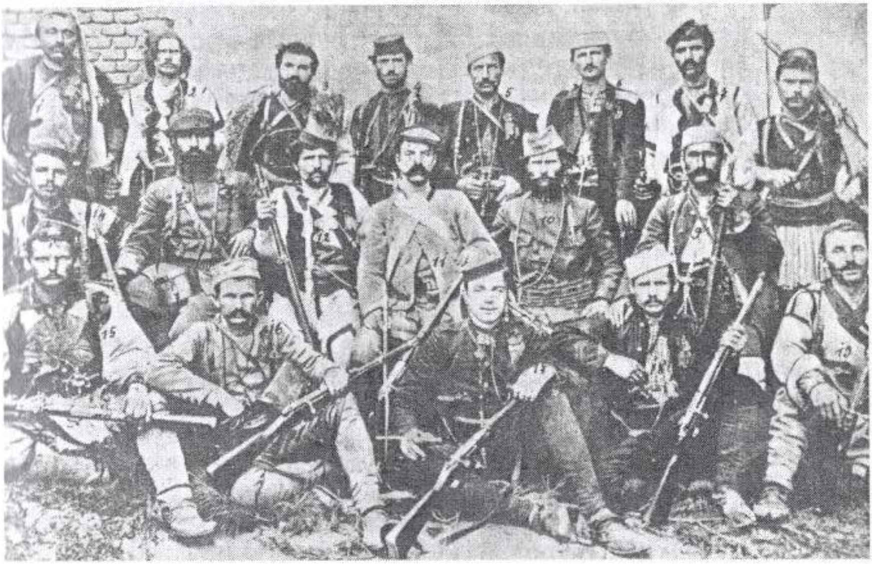

Битолските Войводи начело с Милан Матов:

1. *Гюрчин Петров Велянов,* ***2.*** *Георги Ралов,* ***3.*** *Никола Досев,*
4. *Коста Костурски,* ***5.*** *Динко Богоев,* ***6.*** *Пеце Христов,* ***7.*** *Лазар Цирнов,* ***8.*** *Стоян Мариовчето,* ***9.*** *Кръстю Алексов,* ***10.*** *Кръстю Трайков,* ***11.*** *Милан Матов,* ***12.*** *Блаже Кръстев – Биринчето,* ***13.*** *Кръстьо Льондев,* ***14.*** *Динко Драговчето,* ***15.*** *Трайко Зойката,* ***16.*** *Кръстю Малико,* ***17.*** *Славчо Пирчев,* ***18.*** *Ангел Секулов Вълчев,* ***19.*** *Божин С. Вълчев.*

Колко е бил силен духът на македонеца, колко преданно той служил в редовете на своята Организация, може да се види от един анализ на положението след тая катастрофа. Останал почти без ръководство, той навсякъде сам запази Организацията си и ведно с възстановяването на опожарените си жилища и села възстановяваше сам и често стягаше редовете на своята организация. Селата, в които Организацията беше слаба или никак не беше още проникнала, бързаха да се засилят и организират. Преживените страхове през 1903 г. като че ли послужиха за най–голям лост на Организацията. Вместо да отвърнат лице, стари организирани и неорганизирани сами търсеха Организацията. Ето защо още по–престъпно беше поведението на онези, които стояха по върховете и се суетяха в мъдрувания и безполезни полемики около идеалите и тактиката на Организацията. Докато умните и идеалистите умуваха и чистеха с приказки плевелите в нивата на Организацията, хитрите и авантюристите си се нареждаха и приспособяваха и, използувайки това междуцарствие, създадоха условия за непоправими грешки и последици, които доведоха и Организацията, и народа до пълна катастрофа.

Пропуснатите моменти, изживени без общо ръководство от въстанието до Рилския конгрес, бяха най–фаталните и ако народът ни не беше с високо съзнание и така въодушевен и влюбен в своята Организация, сам щеше да смачка главите на малкото му останали водачи и щеше да стане готова и узряла плячка на пропагандите и турските власти, които всячески се стараеха да го подкупят и отвърнат от Организацията, но той всичко, дори и смъртта, презря за своята Организация и своите идеали.

След този разговор ние продължихме пътя си, защото ни предстоеше през тази нощ да преминем границата.

Нощта беше ясна, студът нетърпим. Цялата зима не бяхме изпитвали такъв студ. Всичко у нас беше замръзнало. Треперехме като друсани от маларични тръпки. Зъбите на всички тракаха, ръцете и краката не се чувствуваха. Над туй отгоре заледена тясна пътека из стръмнини, меняващи се всеки няколко минути ту със стръмно нанадолнище из обезлесени сипеи, ту из шубраци с камънаци нанагорнища, които често пълзешком по леда трябваше да се минават. Капнали от умора и студ, ние слязохме в Церанската река. Минавахме край Сарафската махала, от селото Саса. Всички бяхме похабили и последни сили. След Сарафската махала вече из пътя ни няма нито колиби, нито овчарски кошари. След дълги прехвърляния ту на левия, ту на десния бряг на рекичката ние стигнахме вече ската, който се спуща направо от върха. От дясната си страна този скат има едно дълбоко ушерение, което направо върви към преслапа Барабаница, през която се слиза в с. Сажденик, състоящо се от четири колиби на няколкостотин метра от граничната линия. По брега на това ушерение върви пътека, по която минаваха повече комити, отколкото аскер и селяни. Тук снегът беше отвеян и образуваше големи преспи из уширението. Поехме по нанагорнището на тоя скат. Само няколко километра ни деляха от граничната линия. При по–други обстоятелства само на един дъх и за няколко минути можеше да се измине, а ние нямахме почти сили. Зората почна вече да се показва, а ние всеки няколко крачки трябваше да почиваме. Пере се чувствуваше най–изтощен и беше останал най–отзад. Когато бяхме на няколкостотин крачки до границата, постът и заставата откъм турската страна вече се виждаха на отсрещния скат, който върви към Ковачевската махала.

Страшно стана вече положението: можехме да бъдем изненадани от някоя засада. Тази опасност ни застави да напрегнем последни сили и ведно с куриера стигнах пръв до билото, дето седнахме, за да не бъдем забелязани от часовоя на насрещния пост.

За щастие поради зимата и големите снегове през това време, и турският, и българският пост от в. Руен са необитавани. Постът откъм дясната ни страна беше така близо, че ако ни забележеха турците, можеха, ако не нас, но Пере непременно да заловят. Когато седнахме на билото и погледнахме към България, пред очите ни се откри пейзаж, какъвто през живота си не бях виждал, защото никога зимно време не беше ми ставало нужда да посрещам зората на такава височина.

Пред мен беше едно необятно равно жълто море от мъгла, над което там, в далечината, стърчаха като островърхи черни скални острови върховете на Витоша, Рила и Пирин. Там, далече на юг едва се подаваше плешивият лоб на Огражден, та тук морето образуваше един проток из Кресненската долина, който съединяваше двете морета от мъгла, – това, което бе пред нас, и онова над беломорската равнина, над която стърчаха върховете на Беласица.

Кървави лъчи там, на изток вече огряваха небето и скоро из мъглата щеше да изгрява слънцето. Виждайки тая картина и имайки пред вид близостта на опасността, аз се обърнах към пътя, из който още кретаха изтощените ми другари. Пере беше седнал на няколкостотин крачки под нас. Подпрял се върху карабината си, той бе клюмнал глава, като че ли тя най му тежеше, и дълбоко поемаше студения въздух. Извиках му: "Пере, ако знаеш каква картина ще видиш, уверен съм, ще забравиш умора и всичко и веднага ще дотичаш при нас." И действително той ни послуша, стана и вече без почивка се покатери при нас. Тъкмо в този момент се подаваше и израсна в златочервена корона изпод далечното море от мъгла слънцето.

В същото време това пространно жълто море почна да се вълнува леко и картината стана прелестна. Пере, като зърна всичко това, извика "Ааа!. . ." и застана като забит кол на граничната линия. Той забрави сега всякаква умора и завика: "Черни връх, Рила, Пирин, Беласица, Огражден! А слънцето, слънцето вижте как прилича на златна огнена корона! Ето откъде е взел модела първият майстор на царската корона."

Ние обърнахме вниманието на Пере, че трябва да седне поне, за да го не видят аскерите от насрещния пост. Тренков, който малко преди Пере беше се покатерил, също захласнат от картината, забравил умората и студа, седнал и подпрял главата си върху дланите с лакти върху коленете, взимаше живо участие в разговора с Пере.

Картината си е действително хубава, но ние можехме да станем и плячка на една по–друга действителност. Сега дойде ред да приказва куриерът: "Хайде, приятели, да слизаме, че ако турците са ни видели, няма да тръгнат направо към нас, а ще се затичат и ще ни турят засада, преди да слезнем в Сажденик."

Сега замолихме Пере да става, обаче той искаше още малко да се понарадва на това чудо на природата. Напук картината ставаше все по–красива и все по–интересна. Лека–полека мъглата почваше да се вълнува, образувайки дълбоки и високи вълни, които на места се проваляха и образуваха пробиви, през които почваха да се подават по-ниските висоти. Най–сетне увещахме и Пере да ни последва и поехме из рътлината надолу. Още по няколко хлъзгания и падания из заледения сняг и ние стигнахме до потока, който слиза от Руен и вече бърза да се влее вместо в Брегалница — в река Струма. Как тук се приближават родните ни реки Вардар и Струма, на които един и същи връх — Руен — изпраща бистри потоци!

След още няколко крачки, влязохме в първата от четирите колиби, посрещнати от една стара баба, която отдалече още извика:

— Хайде, бързай, Стоимене! Много си закъснял, да не доведеш и "подрязаните" след вас, че кой ще ни брани.

— Пушката ти не е ли окачена в одаята? Защо я чуваш? Нали за в такъв случай дядо ти я донесъл — отговори й куриерът ни Стоимен.

Действително, като влязохме в одаята на бабата, видяхме да виси чистата бердана с патрондаша. Стоимен ни разправи, че тук, докогато няма войници в руенския пост и застава, положението на Сажденик е много опасно — колибите са така наблизо до границата. Турските войници често пъти идват да надушат какво става в селото. Селяните винаги са нащрек и с пушки край леглото.

Бедни хора са и в с. Сажденик. Нагостиха ни с каквото домакините си бяха приготвили за зимовище. Платихме си яденето и на другия ден потеглихме и през една борова гора стигнахме до рибарника под Предел. Из долината, през която тече Щалковската река, вече нямаше сняг. Пристигнахме в Кюстендил, дето преспахме, и на другия ден заминахме за София. Този път вече не беше уморителен, защото пътувахме до Радомир с файтон, а оттук с железница.

В Горна баня в трена случайно се качи Пешо Самарджията, тиквешки околийски войвода, който беше дошъл преди нас на почивка и за материали, необходими за околията му. Той ни информира с найновото положение на Организацията и поведението на нашите другари и изобщо на дейците в София. Уведоми ни, че Даме е в София и че Сарафов е разполагал с материали и средства, които раздавал щедро на своите хора.

Като слушаше разказите му, Пере се възмущаваше и цъкаше. Залисани в тези разговори с Пешо, ние не усетихме кога тренът спря на Софийската гара. Слязохме тук и всеки взе своя път.

Пере се спря в хотел "Батенберг". Дълго време след това, чак до Рилския конгрес, който искаше да го види, минаваше край кафене "Македония", дето, седнали на една маса, [Стамат] Икономов и Пере пиеха следобедното си кафе и мълчаха. Тренков след една авантюра с подпоручик Илия Балтов, която едва не му коства главата, се установи в София и се записа в университета, дето успешно завърши Историко–филологическия факултет.

Така благополучно, без всякакви инциденти завърши това дълго и мъчително пътешествие с Пере от Битоля до София.

Петър Самарджиев

СРАЖЕНИЕТО ПРИ ВРЪХ НОЖОТ

Много малко бях поспал, когато бях събуден пак от главоболието, което причиняваше групата на Амбарски и неприятните изстрели от близко залегналият турчин с маузерата, който макар че никакви поражения не беше в състояние да нанася, но почти през целият ден гърмеше, за да се обажда на своите че е още жив, за да го пазят от наше странично нападение.

Когато се събудих, един от другарите ми поднесе за последен път бъклицата да пия, че вече турците са заели места, отдето са обстрелвали чешмата, та не можеше вече да се налива повече. Вероятно часът беше около 2–3 след обед. Като пиех от бъклицата, погледът ми се спря на връх Ножот. Тръпки ме побиха. Беше се случило тъкмо това, от което най–много се страхувахме. Ножанците бяха съумели да разположат югоизточно позицията си така, че да се запазят от най–опасната падинка, която открита от Енвера като мъртво пространство, можеше да изпокатери цяла дружина, за да атакува с пълен успех Ножот.

Споменах в началото, че когато първият изстрел се даде от чуката, четата не беше цялата на върха, част от нея в състав 10–12 души бяха останали върху североизточната страна на Ножа, място, което не можеше задълго да се отбранява, защото фланговете му бяха уязвими. От двете му страни се спущаха от върха още два склона, които запазваха доминиращо положение. Заети от аскера, тези скатове, а това беше възможно, всички тези дванадесет души бяха избити без да разберат откъде. Докато те бяха живи, турците не можеха да използуват източната падина като мъртво пространство, за да идат по–нагоре върху Ножот. Енвер, след като обиколил цялата чука, открил тая падина, нарежда една демонстрация откъм северната страна, с която отвлича вниманието на нашите четници. Избива долната група и бързо незабелязано вмъква в източната падина цяла рота, която бавно и предпазливо се катереше към върха. Когато аз погледнах, първият човек вече се придвижи и залегна близо до върха, а след него забелязах, че наближаваше и друг и тъй се зоредиха и черното петно върху бялата страна на върха започна да се шири, стана голямо като черен парцал, който се стреми да обгърне чуката. Ножот е варовит, връх обрасъл с бяла трева и осеян с почти бели камъни, гледан от далече той е бял и рязко отличаващ се от околните височини.

Енвер бей

Не се минаха и няколко минути, а боят откъм северна страна беше ожесточен, чуваше се "Алах" от хиляди гърла и "урата" на нашите, които немилостиво довършваха последните си патрони. Изглежда, че източната страна не е била през цялото време незаемана, защото по едно време откъм северните канари на върха се зададе едно лице, което отначало спокойно беше се насочило да иде и надникне откъм източната страна, бързо се скри.само след миг, замеркаха се няколко глави над канарите, обърнати към тая източна страна. Между тези канари и мястото, дето беше се залепил първият турчин, има едно равно пространство от няколко десетки метра. Като пази човек с пушка на ръка от канарите, може втори човек да се промъкне и наближи аскрелията на няколко метра, за да го нападне, но той не спеше, при това другарите му бързо се увеличаваха. Промъкна се едно от нашите момчета, замахна и от ръката му излезна бомба със запален фитил, димът на която направи една дъга. Бомбата експлодира, но какви поражения нанесе не можахме да видим, защото тя експлодира зад скатчето, заемано от аскера. В същото време се разнесе от чуката вик за помощ, вероятно отправен към нас. Тоя вик се повтаряше непрекъснато, а и стрелбата и виковете от към северната страна на чуката се повтаряха, изглежда, че се водеше ожесточен бой. Нова бомба се изви в пространството от канарите до източния скат, но сега същата бомба полетя в обратна посока и експлодира всред нашите – всред ножанци. Откъм канарите, дето бяха нашите, почнаха да се разнасят слаби гърмежи, различаващи се от маузеровите и манлихеровите. Стана ясно, че ножанци бяха свършили патроните от пушките си, служеха си с револверите, колкото ги имаше между тях. В това време черен орляк внезапно се вдигна от източната страна и в състав цяла рота се впусна с викове върху канарите, дето се мяркаха главите на нашите момчета. От канарите се чуха няколко револверни изстрели, викове "Алах!" и "ура!" се смесиха и се почна ръкопашен бой, който продължи много кратко, защото беше ясно, че нашите бяха много малко, тъй като повечето вече бяха се самоубили.

Със затаен дъх наблюдавахме цялата тая трагедия, без да сме в положение да им помогнем. Затихна всичко на Ножот за момент и сега бяхме готови , че да кажем всичко е свършено на Ножот, когато цялата рота, която беше се залепила за канарите, че вече се повдигна втори път и с вик “Алах” се втурна към северната страна на чуката. Тука за последен път се чуха “ура” само от няколко само юнака и последните револверни изстрели сред трясъка от последните бомби. И всичко утихна. След около 20 минути от възцарилата се тишина, турският аскер се строи върху чуката и като извика три пъти “Падишахимъз чок яша”, седна да си отпочива, войските, които бяха около чуката, почнаха да се събират към северната страна на Ножот. Не се мина и половин час от всичко това, що стана на Ножот, и аскерът беше вече се отправил срещу нас. В момента, когато Енверпашовият отряд наближи до нас на 800 крачки, ние почнахме да го обстрелваме, боят при другата наша група на Ясенова глава беше най–ожесточен. Турците бяха слезли от Ясенова глава и се мъчеха да наближат и атакуват, но макар и от далече, левият им фланг се боеше от нас. Енвер схвана, че не ще му бъде възможно да се доближи до нас; той остави една верига от една рота, заслони откъм наша страна, а с големите и не изморени части настъпи срещу групата, която заемаше ската на Ясенова глава. Обаче нашата група не дочака тоя удар, защото явно беше, че ще бъде унищожена, ако остане макар и още за 20 минути. Когато Енвер започна настъплението, една дружина, идеща откъм с. Смиловци, настъпваше стремително. Честият огън на нашата група не беше в състояние да отбие или спре това настъпление, защото ставаше през залесената страна. Когато нашите видяха, че и откъм юг скоро щяха да бъдат нападнати, отстъпиха по западно направление, използувайки шубраците, за да не бъдат обстрелвани от смиловския аскер. Те поемат из урвите за върха Беляк. Когато Енвер бей и смиловският аскер, забелязали отстъплението на групата, тя се беше отдалечила достатъчно, за да не може да я застигнат залповете им, нито се опитаха да я преследват, защото с това те можеха да станат уязвими, без да постигнат резултати. Когато трите турски части разбраха, че насреща, в Ясенова глава, нямат вече противник, всички се обърнаха срещу нас. Нашият огън обаче ги респектира още в самото начало на настъплението им, поради което попадийският аскер се върна зад пътя за Попадия и оттам незабелязано искаше да дойде и пресече пътя на отстъплението ни.

Слънцето вече беше започнало да се скрива зад връх Беляк, когато поставените наблюдатели донесоха, че аскерът се е промъкнал до Попадийските корийки под нас и из рекичката пълзеше, за да заеме позиция. Набързо едно отделение четници обърнахме пушките и заплашихме с масов огън това турско движение. Приковахме ги на едно място и, когато вече слънцето залезе откъм Попадия, изпразнихме един залп в гърба на турците. Ние не дочакахме да се мръкне. [Михаил] Чеков, който беше сполучил да събере малко милиционери още през деня, предпазливо се е доближил до позициите и обмислял къде да удари в гърба попадийския аскер или да чака да се мръкне, та стори това където стане нужда. Тъкмо в това време селяните, оставени да наблюдават за движението на войските, донесли на Чеков за придвижването на неприятеля из Попадийската рекичка, с цел да ни заплаши пътя на отстъплението. Той веднага се явява в тила на тоя аскер и му открива огън.

Михаил Чеков

Ние спокойно, необезпокоявани от никого, слязохме от Пещерата и тръгнахме за с. Фариш, дето бяхме уговорили да се срещнем с Чекова и след вечеря да предприемем дълъг поход, за да избегнем нова среща с Енвер бей, която можеше да бъде по–фатална.

Насред пътя срещнахме Чеков и селяните от с. Фариш, които бяха изнесли всичката храна за четите, тъй като селото им е било блокирано от тиквешкия табор, пристигнал късно и готвещ се за настъпление на другата сутрин. Аскерът беше залостил квартирите в селото и се отдал на почивка. И без това ние нямахме нужда от почивка в с. Фариш, трябваше да бързаме.

След като се нахранихме, освободихме селяните, както от Фариш, тъй и от Попадия. Освободихме и цялата милиция с поръчка всеки да се прибере в селото си и прикрие оръжието така, че във всеки момент да му е под ръка, за да не би да бъдат изненадани сега от сръбско нападение. За водач се поставих лично аз, тъй като познавах местата, а на другия ден не трябваше да се връщат куриери, които щяха да знаят къде ще се отдалечим, поради опасността, че такива куриери можеха неволно да издадат нашето местонахождение. Потеглихме за с. Мрамор, Тиквешко. Моралните и физически изпитания през деня бяха изчерпали всичката физическа енергия в нас. Особено беше пострадала нервната система. Когато потеглихме от кошарата, в която вечеряхме, почти всички се чувствувахме изтощени, обаче необходимостта ни налагаше да прибегнем и до последните си запаси от енергия, иначе беше неминуемо по–опасно и по–лошо във всяко отношение. Не бяхме изминали и половин километър, когато очите ми отказаха да търпят тежестта на клепачите. Те се затваряха сами и целият организъм заспиваше и почнах да сънувам. Когато с неимоверни усилия се стараех да бодърствувам, още повече като водач, сънят все по–агресивно ми се налагаше и аз вече не бях в състояние да направя и няколко крачки буден. Защото пък ние се движехме без всякакъв път из ниви и орници, лозя и градини, ливади и шубраци, за да не образуваме диря и по–скоро отминем шосето Прилеп – Градско, почти на всяка крачка се спъвах, а това ми причиняваше събуждане. Принудих се да пусна пред себе си патрул от няколко познаващи местността четници. Сега аз трябваше да констатирам, че това което ставаше с мене е била обща болест. Забелязах, че патрулите, като повървят малко, спират и след като постоят няколко мига, озъртайки се плахо, отново потегляха, но в някои случаи не в посоката, която трябваше да поддържат, а в друга. Когато запитах тези патрули защо току се колебаят в пътуването си, те ми изповядаха, че са заспивали без да искат. Четниците бяха на брой около 100 души. Оказа се, че всички вървели и спели. Студени тръпки ме побиваха при мисълта, че може да изпаднем на засада.

Най–сетне минахме реката и поехме пътя за с. Мрамор. След като изминахме само около половин километър, дадохме почивка, с бележка десетниците да проверят групите си дали са всички в наличност. Оказа се, че всички бяха сполучили да дойдат до тука. Когато след добрата почивка казахме “ставай”, никой не се обади охотно, а повечето продължаваха да хъркат. Всички бяха изпозаспали. Събудихме хората и след нова проверка потеглихме. Още не бяхме изминали и един километър, започнаха молби за почивка. Наредихме кратки почивки, но на крак, никакво сядане. С големи усилия стигнахме до село Мрамор. Малко селце, разположено на страната на северният скат на Радобилската планина. До самото село има една единствена чешмичка. След проверка, обиколихме чешмичката и след утоляване на жаждата, всеки плискаше лицето си за освежаване, обаче всичко беше напусто. Току–що бяхме сложили изморените тела и сънят се беше наложил, всички хъркаха здравата. Изпратените хора да извикат селския ръководител скоро се върнаха при нас с него. Поискахме веднага да ни доведе двама куриери, без да се грижи за друго. Добрият човечец веднага изпълни желанието ни, като остави на страна любопитството си да научи подробностите от днешното сражение. Преди той да дойде с желаните хора, селяни от Мрамор подушили, че ние минаваме през селото им, бяха се смесили с другарите ни и с братско съчувствени излияния прегръщаха другарите и им честитяха новия им живот, трогнати и със сълзи на очи казвайки: “Бог да прости падналите”. Когато ръководителят доведе куриерите, загубихме повече от половин час време докато събудим хората си и ги построим за поход. А нощта беше толкова кратка, че скоро зората щеше да ни огрее. При всички проверки, при всички обаждания на войводи и четници кога са тръгнали, из пътя трябваше да забележим, че има изгубени хора. Зората вече се подаваше изпод високия небосклон на юлския ден, когато ние вече прехвърляхме гребена на Мраморския скат, по направление за с. Кесендре. Когато тръгнахме вече по другата страна на този скат, затулени от погледа, идващ откъм Прекуридско (Прилепските села), беше вече почти видело. Скоро се настанихме в Кесендренската букова гора. Оттук изпратихме един от куриерите до селото с поръчка веднага да донесат каквото мляко намерят в селото, малко ракия и да наредят да се сготви за обед топла месна храна.

Още не бяхме се разпоредили кой къде ще се настани с групата си, нямахме още и наредена застава, когато от селото всичко пожелано пристигна. Радостта на селяните, начело с ръководителя, че ни видяха живи и здрави, беше неописуема. Ръководителят беше спрял почти цялото село от дневната работа и беше ги изпратил всички в наряд, държейки на разположение малката си милиция. Ракия бяха донесли. Иначе между стотина другари имаше и големи мераклии на тоя деликатес в такова време и такъв момент, обаче за голямо чудо никой не желаеше да си вдигне главата от раницата и наруши съня си зарад някаква си ракия, за мляко или за ядене. Тъкмо, когато канехме с висок глас да дойдат и си получат порцията ракия желаещите и никой не се обаждаше, откъм пътя на с. Мрамор се подадоха двама от нашите изгубени край чешмата другари. На въпроса как е станало това тяхно загубване, единият каза: "Отде да знам, кога се събудих видях, че край мене шурти чешмичка, а от другарите нито помен. Поместих си очите, поогледах се, видях, че се намирам край село, за което смътно в паметта ми беше останало, че търсихме нещо през нощта, но какво, на веднъж не ми дойде на ум. След малко потърсих дирите на четата и се оправих. Тъкмо на ската намерих и другаря си. Двамата се упътихме с надежда да ви намерим и с проклятие на другарите, че са ни оставили да спим, когато са потеглили." Ясно беше, че те вместо да последват другарите си, когато на проверката сънливо са отговаряли, се отправили пак край чешмата и наново заспали.

Изпратихме застава, в която влизаше, ако се не лъжа, Амбарски и Илия Биров, подофицери от българската армия, с отбор момчета. В техния брой се числеше и един старши подофицер, името му не помня, струва ми се или от 27 Чепински полк или от някой от полковете на 2–ра Тракийска дивизия. В същото време селяните, под разпореждането на селския ръководител, пазеха всички пътища и за всяко движение ни донасяха. От групата на върха Ножот не се спаси никакъв човек. Там бяха убити 45 души. На чуката, която зае Мирчо и после Тане ръководи през целия ден остана убит един четник. Тая жертва се дължеше да детинска дързост. През деня, казахме и по–

преди, един от турците беше се залостил и по неволя остана целия ден на около 20 крачки от нашите бойци. Един от аскерлиите беше паднал на открито с хубава дълга маузерова пушка. Нашето момче се е амбицирало да вземе пушката на турчина. Другарите му, които не са се съгласявали да му позволят тая лудост, били са поставени пред свършен факт. Смелият момък от камък на камък се наближил само на няколко крачки на турчина, обаче кога си подал главата, за да се огледа и направи последната прибежка, за да вземе пушката, живият турчин от съседният камък, който го е очаквал, го замерил и улучил тъкмо в смелото му чело. Четникът без “ох” се похлупил и на въпросите какво му е станало, не чул никой вече отговор. След малко червено петно взело да се шири около него. Съобщиха, че е убито. Късно надвечер Мирчо можа с голям риск да прибере поне неговата пушка. Мирчо беше контузен във врата само от парчета камъни.

От третата група бяха паднали на Ясенова глава 6 души, така че през първия ден изгубихме 52 души. Тази трета група, както знаем, беше отстъпила по направление за Беляк. Начело на тая група бяха, както е известно, Велко Попадийски и Секула от с. Ораовдол. Когато групата вече се покатерила за към върхът и излезнала от обстрела на турците, между новите четници почнало да се шушука. След това тайнствено шушукане една част отказала да продължи по–нагоре, а щом току–що се стъмнило незабелязано се отправили да дойдат към нас, мислейки че ние ще останем и на другият ден върху Пещерата. Лутали се почти цялата нощ в неизвестност, накрай, в зори, четирима от тях се видели около кошарата – плевника до чешмата под Попадинската пещера. Едновременно те забелязали, че около тях местността е била изпълнена с турски аскер, който тарашувал за ранени и убити свои и неприятели. Четиримата решили да се скрият в плевника, който бил празен. Около обед турците, дошли да пият вода от чешмата, надзърнали и в плевника. Четиримата открили огън. Аскерът в скоро време започнал да обсажда плевника. В първия момент на суматохата двамата решили и излезнали от плевника с натъкнати ножове на пушките. Смело си пробили път и избягали вън от обръча. После из пресечената местност се укрили, а двамата, останали в плевника, били се докато турците сполучили да го запалят. И те изгоряха вътре.

Вечерта, когато четата беше готова за поход от Кесендренската гора за през с. Гърбавечко в с. Галища, се оказа, че от заставата се е отклонил един човек – старшия по чин от четата на Алябака. В с. Попадия оставихме един млад момък, който беше заболял от циреи в бедрата, непозволяващи му да се движи. На другия ден от сражението четника, преоблечен, да иде с аргатите из лозята. Обаче тиквешкият аскер, на връщане след срещата си с Енвер бей, минал случайно из лозята. Един хитър помак познал четника по бледото лице, че не е работник. Усъмнили се турците и подкарали четника със себе си. В Кавадарци той признал, че е четник.

Отклонилият се четник от Кесендре бил уловен из пътя за Велес, в желанието си да се върне в България, разочарован от четнишкия живот. Проявилият такава слабост старши, скоро осъзна грешката си и много смело отиде на бесилката, защото и след всички разпити е заявявал, че той нищо няма да издава и че се кае за постъпката си, признавайки, че се е бил с турския аскер с удоволствие. Изобщо тоя момък прояви чудна смелост в затвора и с голямо спокойствие се качи на бесилката. В загубата и на тези двама жертвите се възкачиха на 56 души.

Епопеята на върха Ножот ще буди винаги възвишени чувства, защото да се жертвува единично човек за известен идеал, всякак може да се тълкува, но да се наблюдават как маса хора в пориви идеалистични се надпреварят кой пръв и по–оригинално да загине, изучавайки лозунгите на идеалите народни, са случаи редки. Те не се подават за описание на всякого, на мене най–малко. Поетите ни народни наред с много други епопеи ще черпят тепърва вдъхновение и от тая, която е една от редките през освободителната ни борба с турците и пропагандите.

Това, което съм длъжен да спомена тука, е върху фактическата страна на събитието, като трябва да се установи в нейната действителност, за да не остане място да се вадят заключения, които не допринасят нищо, освен повече приказки около самото събитие, частно и общо, за работите си през оня период от време.

Петдесет и шест жертви в двудневната борба естествено, че поставяха въпроси, които можеха да получат и различни отговори. Не напълно осведомените върху развилите се обстоятелства около това събитие естествено пак можеха и своеобразно да го критикуват. Срещал съм в пресата даже подмятания разни. Сега, когато историкът ще има на ръка и нашите сведения, надяваме се, че ще бъдат разпръснати и съмненията върху обстоятелството, че войводите на тези чети са имали по–високо мнение за силите, отколкото представлявали те сами по себе си, та са приели това сражение. На втора ръка, че хората на върха Ножот са били оставени без ръководство, поради което са били и пожертвувани.

По първият въпрос, надценяваха ли силите си войводите и умишлено ли дадоха това сражение, макар, че своевременно, следвайки описанието на сражението, казахме, ще повторим: Войводите тъкмо с противоположно мнение за силите бяха и със съвсем по–други намерения отколкото да продават чалъми. Никой от войводите, и най–екзалтираният, не бе предложил, нито бе направил опит да пожелае срещата с отряда на Енвер бей. Нито пък Енвер бей беше тръгнал от Битоля с убеждението си, че ще се срещне с новопристигащите големи чети от България по донесенията на турският шпионаж, както някои се опитаха да установят.

Както казахме, ножанци ни ангажираха в това сражение изпълнени с момчешки идеализъм, буйни млади левенти от Костурската чета, начело на която беше оставен заместник–войвода един стар четник, участник в Илинденската Костурска епопея, но който е бил с достатъчно посредствен характер, за да може да се наложи на младите и буйни четници да изпълнят заповедта на войводите, която повтаряме, беше изрична; четата на Ножот да се немедлено изтегли от заеманата позиция или да дойде при нас, в зависимост от разполаганото време, или пък да се оттегли и заеме върха Градище в Никодимската планина. Заповедта беше повторена, макар и вторият път късно да бе предадена, пак имаше време четата да се оттегли от Ножот, макар и не незабелязана, поне нямаше да бъде обсадена върху чукари, така изолирани, за да може обсадата да бъде пълна и в последствие боят с такъв трагичен край – цялата чета от 45 души унищожена до крак.

Стефан Аврамов

Вторият въпрос – защо на в. Ножот не се намери в момента никой от войводите. Отговаряме: защото никой не мислеше за какъвто и да е бой преди да се свърши съвещанието на войводите, а за бой със силният Енвербейов отряд и дума не можеше да става. Преди да се получи известието за движението на авджи табури – бригадата на Енвер бей, състояща се от два табура, както по–преди изложихме, войводите бяха се събрали на съвет, които трябваше да изработи план на предстоящи действия срещу четите на сръбската и гръцката пропаганди. Взети бяха решения, изработен беше и планът. Пристъпили бяхме към разпределение на силите и нареждане за приготовление продоволствието и набавяне неколкодневния запас за в раниците на четниците и милицията. Всичките ни сили се пресмятаха на около 200 – 250 човека, добре въоръжени, но не добре обучени, както беше случаят с голяма част от четата на Иван Алябака. В момента, когато се разпределяше между прилепските и велешки села кои какви запаси от храни да приготвят и къде да се складират, получи се писмо от топличкият селски ръководител Никола Мияков за появата на Енвербейовият отряд откъм Морихово в селото Дрен, с направление за с. с. Царевик, Топлица, Ракле – Никодим. В същият момент получихме чрез никодимски куриери и писмото на Прилепският околийски комитет. Писмото на прилепчани ни уведомяваше, че Окръжният комитет в Битоля е съобщавал, че под началството на един майор от генералният щаб е излязъл един отряд в състав два табура, наречени – авджи табури (ловци) с нова тактика, а именно, дето минавали сами тарашували не само селата но и местността около селата, та дано откриват четите ни, за да ги унищожават. Прилепчани добавяха, че от един разговор с италиянския жандармерийски инструктор в Прилеп, воден от подставено лице от комитета, се узнава, че турците са имали в пълни подробности сведения за четите, които пристигаха от зад граница, та се взимали мерки за предвардване на акциите им. Предполагаха, че движението на авджи табури беше в свръзка с тези сведения.

Воеводският съвет не само не се отнесе пренебрежително към тези сведения, но и веднага прекъсна разискванията и пристъпи към разпоредба за концентриране и изместване четите от пътя на авджи табури, с намерение след отминаване на тези турски сили, със светкавична бързина да се атакуват четите на пропагандата. Веднага бяха изпратени куриери, двамата никодимски пъдари на Ножот с писмо от Христо Цветков до неговият заместник да вдигне четата и я доведе при нас, като си послужи с водачи от приносителите на писмото. Четата, която охраняваше с. Никодим, трябваше да стои на мястото си, докато забележи наближаването на авджиите, като се пази от изненада и да не влиза по никой начин в бой с турците.

Щом забележи наближаването им да се оттегли към Ясенова глава, или към Беляк, а след това да гледа през нощта да се озове в дирите на неприятеля, вместо да стои отпреде му. Целта беше да се предпази и с. Никодим от евентуално нападение от сръбските чети, които, по сведения, се навъртаха из Никодимската гора, продоволствани от селата Крипец, Ореховец, Присад, Небрегово и Степанци.

Както по–горе споменахме, на писмото екзалтираните четници от Ножот отговориха отрицателно, а на втората покана отговориха с откриване на огън по патрула на Енвербейовият отряд. Виновност при все това има и тя се крие в буйната кръв на младия революционер, който не знае с програма да действува и си пролива кръвта, да се самопожертвува при размисъл философски, а ей тъй настъпва моменти, когато нищо не е в състояние да го задържи и той се жертвува стоически, и другаря си, и цялата група с вик победен да седнат върху бомбите, и изплезвайки се в очите на победителя, прегръщаха смъртта като полезно средство, с което те нанасяха последният и победоносен удар върху врага на родината им, на която те така поднасяха в дар живота си.

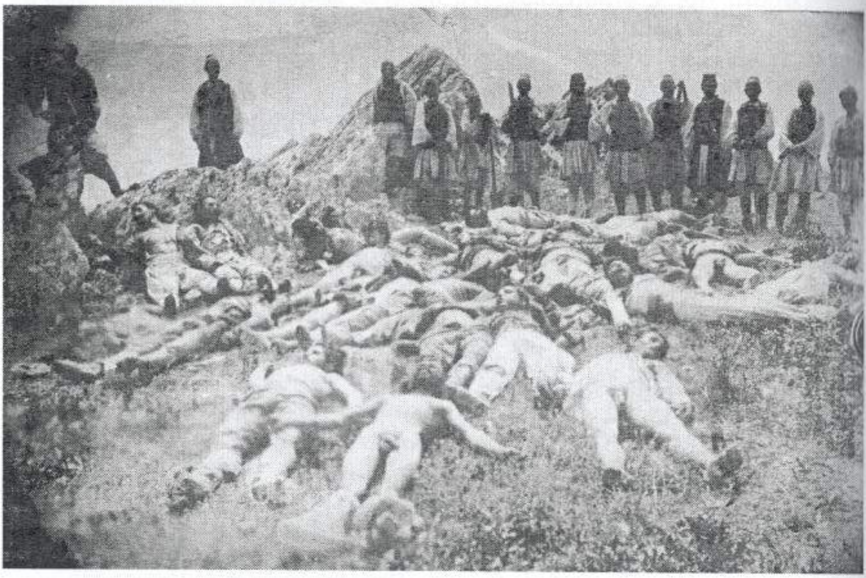

Героитв от сражението на вр. Ножот

Виновен бе случаят, който беше отредил, щото личната чука Ножот да стане исторически връх, една от най–високите голготи македонски, които ще стърчат през целият живот на света, за да напомня, че в Македония живее един народ, който не ще се помири с нищо на света, докато не види родината си свободна.

Нека накрая се поклоним пред светлата памет на така храбро и самоотвержено самопожертвували се тези млади македонски синове и, черпейки кураж от подвига им, да поддържаме вярата в собствените си сили, защото без борбата за реализиране народния ни идеал, оня за който ножанци се жертвуваха, продължава и ще трябва да се продължи до логическия й край от нас и наследниците на ножанци, умрели с пълната вяра, че след тях идат хилядите, които по–достойно и по–умело от тях ще продължат борбата. Не причините са важни в случая, а последиците. Последицата от епопеята на Ножот е заветът на загиналите – борба докрай, борба на живот или смърт, завет написан с кръвта на 56 млади левенти.

ПРЕЗ с. ГАЛИЩА ЗА МОРИХОВО

Селото Галища административно спада към Тиквешката кааза. То влиза и в Тиквешката революционна околия. Има около 100 къщи. Много бедно село. Разположено в един трап, обиколено със скалисти урви, из които колкото ниви са били образувани са се превърнали в поройници. Населението се занимава с ратайство и скотовъдство.

Минахме, без да се застоим в селото, тъй като то представлява една цяла гробница. Наклонихме към р. Черна, минахме я и нагазихме във Витолишката Обстраница, местност, в която с. Витолища има свои кошари за зимуване на добитъка. Тука почти не се задържа сняг, та овчарите отглеждат добри стада без много разноски. Обстраница впрочем е една местност, в която има имоти почти кадастрирани – всеки имот носи название "държава" на името на стопанина. Примерно: “Додот Трайковата държава” има своите граници, в които се включват ниви, ливади, пасбище, лозе, гора и пр. и кошарата, край която има и градина с пчелин. Когато минахме през Обстраница, селяните и овчарите вече нямаха тука никаква работа, та местността беше пуста. Само столетниците бяха останали да пазят пчелните си кошери.

Качихме се на връх Зелка, а оттам влязохме във връзки с Мариховските чети.

Преди да минем р. Черна, отделихме Прекуридската чета, начело с Мирчо Найденов да си остане в района, а Михаил Чеков, да замине за Велешко.

Начело на Мариховската чета беше Иван Смичков. Чрез с. Връбско открихме четата и я извикахме при нас.

Донесоха ни, че гръцката чета се е канила да дойде в с. Връбско. От в. Зелка се свлякохме на връх Станевица, а оттам заехме местността около пътя с. Баница – с. Връбско.

Изпратихме Тане Николов с една група да тури засада на пътя, обаче напразно очаквахме. Гръцката чета не мина, защото беше се насочила за с. Пълчища. Заминахме за с. Пълчища, без да се обадим комуто и да е. Над селото се установихме под върха Панделе.

Рано сутринта едно отделение турски аскер обсаждаше с. Пълчища. Ясно беше, че гръцката чета щеше да бяга от селото и щеше да мине на нашата страна. Случаят ни даваше възможност да се разправим лесно с тоя си неприятел.

Заявих на Алябака и Тане Николов, че днес аз ще бъда господар на положението, като действуващ в околията си. Исках на разположение четниците им и съгласие да изпълняват нарежданията ми.

Изпратих едно отделение от 12 души добри четници, за застава на върха Панделе, а с останалите четници наредих засадите за гръцката чета. На десният фланг беше поставена Мариовската чета, засилена с нови четници, въоръжени с манлихери. Левият фланг беше свободен. Там беше бивака ни, дето Тане Николов и Алябака още си почиваха и спяха.

Когато турският аскер забеляза излизането на четата от селото, откри огън, гръцката чета пое бегом към нас и скоро влезна в обсега на нашите изстрели. Четата на Иван Смичков откри огън и уби двама и едного нарани. Необходимо беше да се попреместят части от четата по– към дясното крило, откъм центъра. Наредих това и отидох към лявото крило, за да взема хора от резервите за опразнените места. Обаче бях изненадан, че не намерих никого, а един от четниците ми извика: “Бай Петре, защо бягат Тане и Алябака, я ги гледай из дола." Обърнах се назад и действително видях, че в безпорядък ядрото, останало на бивака, бягаше към река Сатока. Погледнах и към върха, заставата бегом слизаше и бързаше да стигне войводите. Необяснимо беше за мене, останах като замаян, а боят продължаваше вече и се засилваше. В това време се приближи един четник, та ми каза: "Бай Петре, Алябака и Тане избягаха, за да не можете да продължите сражението, че щели сте да им разпилеете патроните. Те пошушнаха на своите четници да ви оставят сами на себе си и да ги последват, погледни – каза – и откъм центъра и дясното крило техните четници зарязват позицията и бягат след тях". Действително се оказа, че те са наредили да отзоват заставата и повикат четниците, а и без да ме предупредят побегнали из дола. Не можеше повече да се излагат хората ми от четата на Иван Смичков, сами можеха да станат жертва на неприятелите, които, макар в борба помежду си, щом видеха чета на Организацията, обединяваха се за задружна борба.

Извиках Иван Смичков за отстъпление. Той помоли за още малко, докато доунищожи гръцкото отделение, което беше пред него. Не му се удаде и това, защото отделението се скри зад един от многото плетища пред нас, та трябваше да се чака. Казах, че ще стане късно. Смичков оттегли групата си и дойде при мене. С негодуване попита защо така се оттегляме.

"Не зная – казах, – като застигнем другарите, ще ни кажат."

Застигнахме другарите си в р. Сатока. В същото време из по–горна и по–удобна пътека се изтегляха и гръцките четници. Защото след тях трябваше да се очаква аскера, заявих на другарите си: "Вие не искахте да изпукате по една пачка за андартите, а сега като ни застигне аскерът, ще стигнат ли патроните ви за борба с него?"

Пожелаха веднага да ги водя на безопасно място. Поведох ги към градешката местност Орлето. Тука намерихме каракачански колиби и овце. Каракачаните, като узнаха, че ги наближаваме, натовариха багажа си, зарязаха стадата си и поеха пътя за с. Градешница. Едно отделение пак наши и Тане Николови четници подгониха каракачаните и ги застигнаха. Последните, изплашени, изоставили товарите си и избягали към градешката река под местността Рибникот. Четниците вместо да вземат товарите и ги върнат изцяло при нас, стоварили по–ценните, изтърашували ги, един от Тане Николовите четници по име Павле, намерил една връзка с жълтици на брой стотина турски лири турил ги е в джоба си, като казал на другарите си да мълчат, за да си ги разделят по–късно.

Върнаха се. В докараните товари намерихме само няколко сребърни верижки – кьостеци – и малко златни монети. Оставихме покъщнината в чувалите.

Надвечер гръцките андарти се появиха откъм Рибникот и пожелаха да влязат в престрелка с нас. С един залп едно отделение ги пръсна веднага.

Овцете от каракачанските стада нямаше какво да ги правим. Ако бяхме ги подкарали с нас, дирите им щяха да ни издадат. Подкарахме само десетина коне като плячка в полза на Прилепската революционна околия. Конете бяха в последствие продадени. Върнахме се към с. Витолища достатъчно изморени, за да можем да се отдалечим на по–голямо разстояние. Денувахме под Кучкин камък, а оттам отидохме пак на в. Зелка. На третия ден от случката в с. Пълчища и Рибникот пристигна турски отряд в състав един баталион (3–4 роти) пехота. Решихме да се скрием из боровите витолишки гори, за да не се срещнем и с този силен неприятел, защото силите ни бяха намалели, трябваше да държим сметка за патроните и най–вече нежеланието на Алябака и Тане да харчат патроните си?! Два дни се крихме из горите, между вр. Зелка – Трибор и пътя за с. Клино. Много скучни моменти, при това и доста опасни, трябваше да се изминат. Войските тарашуваха над нас, а ние чакахме да получим известие от с. Витолища за движението на войската. На вторият ден се получи това известие, изпратено устно чрез един овчар:

“Вака и вака, и вака”.

Неукият простичък овчар, на въпроса кой го изпратил и защо, ни донесе:

“Изпрати ме началникът от наше село, за да ви донеса здраво – живо, оти не можи леб да се донеси. Турски аскер изпълни селото и тръгна из планината да ве търси. Войската е цял табур со се паши и юзбашии. Гледайте сега и правете вие што можите.”

Когато ние недоволни от сведенията поискахме да ни даде повече и подробни сведения, простичкият овчар се обърна и каза:

"Началникът ми каза да ви кажа: вака и вака, и вака."

Това възмути моите другари и започнаха да ругаят селянина, даже се опитаха да негодуват от реда и културата на селяните ни, но те не бяха прави, защото не разбраха значението на думите: "вака и вака, и вака". В нашенско, когато на някого се наложи да прави повторение за нещо вече казано, вместо да го повтаря казва: "вака, и вака, и вака". Защото в случая и всички обяснения, и най–големите подробности нямаше да ни задоволят не веднаж, а и десет пъти повторени, макар и свикнали да слушаме да ни се приказват и празни работи, горните думи послужиха за отдушник и ги понесе простичкият ни, но иначе изпълнителен наш човек, който беше съумял да се провре между всички постове на войската и дойде при нас, макар и да не знаеше точно на кое място ще ни намери.

Под силно напрежение ни държеше фактът, че някои от другарите ми донесоха, че Павле е укрил златото. Поисках да се направи обиск във всички момчета от групата на Павле. Не намерихме нищо, защото Павле беше укрил златото в приклада на манлихерата си, а ние не съобразихме да подигнем тази пушка, която впрочем Павле не я изпусна от ръка при обиска, а другаря му, който беше на пост, беше заровил 18 – 20 турски лири до камъка, дето беше поставен да ни охранява из пътя за с. Клино. След не много време същият четник откри как е станала цялата кражба, обаче Павле беше убит вече ведно с Иван Наумов Алябака в с. Белица, Кичевско.

От Витолища получихме храна за два дни и заминахме за местността под връх Мешник, който се издига срещу в. Зелка. Пуста, безводна падина, обрасла с габер, необяснимо как и кой я е обезпечил, освен каракачани, ако някога тука са пасли стадата си. Прекарахме без вода тук много мъчително през деня и решихме да минем сега на другия бряг на р. Черна, в Годяковската местност.

Тука се убедих, че не ще вършим съвместно вече никаква работа. Заех се да убедя Тане Николов да замине за Крушовско, Демирхисарско и Кичевско.

Другарите сега лесно се съгласиха. Тане даде на Иван Наумов четника Павле срещу друг и се разделихме. Наех се да изпратя до Крушовско Наумова, защото опасенията ми да пътуват сами бяха големи. Много несигурно време. Силни неприятелски движения, непознаващи характера на населението ни можеше лесно да ги наведе на мисълта да не му се доверяват, за да изпаднат в грешка и се изложат на опасност. През с. Пещани заведох голямата чета на Наумов в с. Чумово. От с. Чумово само за една нощ ги преведох в с. Свети Митрани, Крушовско. Този преход беше сам по себе си един цял подвиг, защото разстоянието е не по–малко от 30–35 км.

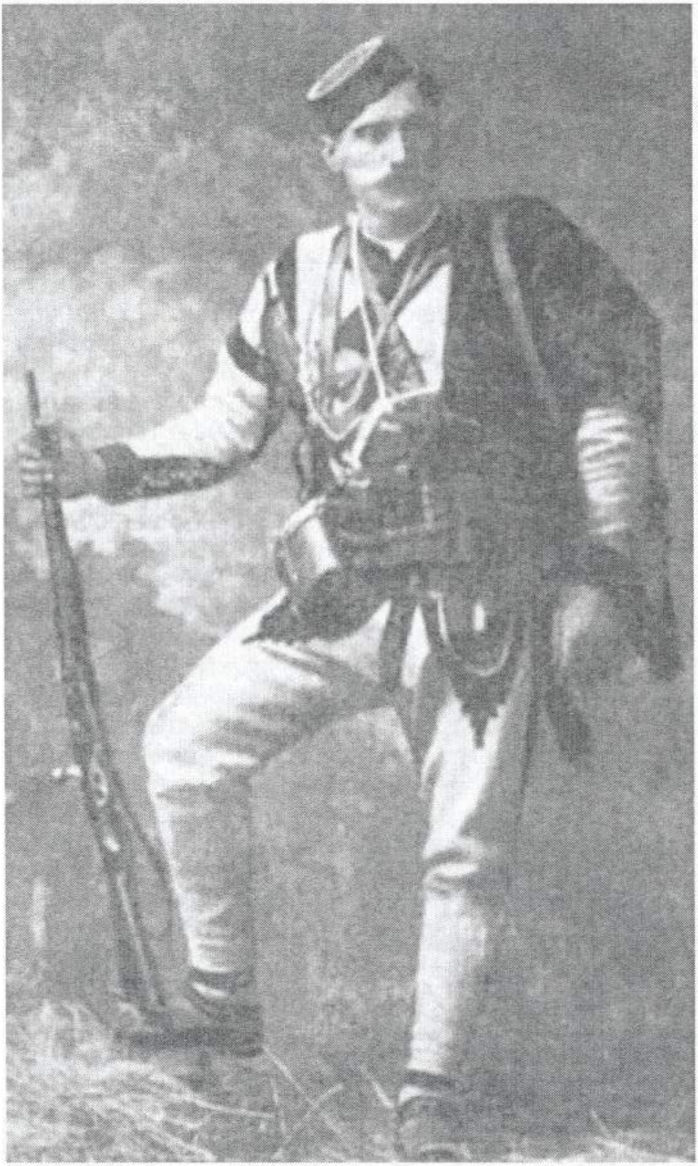

Иван Наумов Алябака

Изпратих ги и се върнах веднага, защото предстоеше околийски конгрес, а след това и окръжен.

Съобразно устава и правилника на организацията, изработени в Рилския конгрес, свикваха се околийски конгреси, които избираха околийски войвода, околийски комитет и делегати за окръжния конгрес. Събрахме се в с. Беловодица. Присъствуваха делегати от центровите комитети в околията и града Прилеп. Присъствуваха още представители на околийския комитет и Тане Николов.

Открих конгреса в ранна утрин, над с. Беловодица. Описах положението в околията с най–големи подробности, макар, че всички присъствуващи и добре го познаваха. Необходимо беше да убедя както хората на околийския комитет, тъй и селските центрови ръководители и делегати да приемат за околийски войвода Тане Николов. Делегатите от околийския комитет не искаха и да чуят за подобно нещо. С нищо не можех да ги убедя, че по–добре ще бъде с Тане Николов, който имаше достатъчно четници, за да води борбата със сръбските банди. Те заявяваха, че с този човек не ще може да се разбират, като опартизанен и не предан на Вътрешната организация. Авантюрист, славолюбив, а, най–важното, не се знае дали той ще остане в околията и дали не ще му скимне след известно време да си замине зад граница. Употребих и последното средство, уверих прилепчани, че аз ще бъда пак в околията и ще контролирам войводата им, но пред голямата нужда от четници, наложително е да се задържи тази чета за околията. Обещах им да прекарам в окръжният конгрес предложение да се забрани за една година заминаването в отпуск на войводите и здравите четници. Най–сетне им заявих, че аз, бил той или не, независимо ще напусна околията, тъй като повече нервите ми не можеха да издържат. В продължение на две години, трябваше да водя борба на три–четири фронта: турци, гърци, сърби и свои. Необходима ми беше тази промяна, за да се ориентирам в новосъзданото положение. Член и от окръжния комитет, аз смятах, че трябва да се отдам повече на тая си служба, за да се координират всички акции по–целесъобразно из окръга, а най–много в северните околии на окръга, за да се спре развитието на сръбската четнишка напаст.

Съгласиха се в края на краищата и приеха Таню за околийски войвода. Избраха ме за делегат в окръжния конгрес. Избрахме околийски комитет, начело с директора на прилепските училища г–н Георги Трайчев. Вменихме в дълг на новоизбрания войвода да употреби всички средства, които му предоставяше околията, в борбата си със сръбските и гръцките банди, за да се запазят: 1. Каналите на ВМРО от и за Битолско, Скопско и Солунско. 2. Да се продължи въоръжението на околията с манлихерови пушки, за която цел се грижеше четата на Георе Спирков - Ленищанеца. Тая чета, както своевременно сме казали, пътуваше от Прилепско до българската граница и обратно, донасяйки закупуваното оръжие от специално лице, изпратено от околийския комитет за тая цел в София. 3. За Марихово оставаше Иван Смичков, районен войвода за старото Марихово, по десния бряг на р. Черна. По левия бряг назначен беше за войвода един от четниците на Тане Николов. За прекуридски войвода беше назначен пак Мирчо Найденов, а за полето друг един четник на Тане Николов, старши подофицер от българската армия.

Когато свършихме конгреса и четите трябваше да си заминат из своите райони, решихме да оставим едно силно отделение, което да пази с. Кръстец и с. Ореховец от сръбските чети, които, респектирани от честите ни набези, бяха се прибрали към с. Небрегово и с. Присад. Това отделение нямаше кой да го води, та бях принуден да го придружа до с. Кръстец.

Разпределението стана в планината Студеница. С Тане Николов трябваше да останат мариховските четници Зойка, Стоян и Дано, които щяха до послужат вместо куриери на Тане Николов, за да обиколи цялото Марихово и да се запознае с хората и работата, която му предстоеше. Разделихме се, те към юг, ние за с. Леница. Денувахме в гората на последното село, когато бързо дойде куриер да ме вика да отида при Тане Николов, защото тримата най–добри четници от мариховската чета са се отклонили и заявили, че причините за това си отклонение можели да говорят само на мене. Същевременно съобщили, че те ще бъдат намерени някъде към върха Зелка, при условие, че аз самичък отида при тях, те сами щели да се обадят из гората някъде.

Гьоре Спирков Ленищанец

Никой не можеше да знае поводите за тази постъпка на тримата четници. Уверен в тяхната искреност, отидох в с. Върбско самичък. Тука ми казаха, че трябва да взема пътя покрай извора под връх

Зелка, на северната му страна.

Тука върхът е залесен от северната страна с буки и габер, а от към южната му с дъб. Вървях самичък из пътя, който водеше из вътрешността на гората. Изминах бука, завих из южните склонове, дето гората беше вече по–гъста и пътеката се стесняваше, виждаха се канари, осеяни из гората. Затаили се зад тези канари, тримата са ме наблюдавали и чакали да се уверят, че съм самичък. Когато съм изминал повече от сто крачки, шумно се втурнаха, изскочили из скривалището си и дойдоха при мене. Прегърнаха ме братски и започнаха без ред да приказват и тримата. Върнахме се край водата и седнахме под вековен бук. Тука поисках да ми обяснят своята постъпка тези добри иначе стари четници. Зойка (Живко) беше родом от с. Жиово. При нас дойде още младо момченце, русо, без мъх под носа му, храбро и пъргаво момче, обичаха го всички другари и войводи, с които изпълняваше своята служба. Дано беше по–възрастен, висок и черноок момък, родом от с. Пълчища. Още по–силен характер от Зойка. Грамотен, беше се учил в първоначалното училище в селото си. А третият беше Стоян от с. Витолища, тих, но изпълнителен четник.

Пръв заговори Зойка:

– Дядо Петре, ние с голямо нетърпение те чакахме и си казвахме, ако дойде, вече няма да го оставим да иде при Тане Николовите четници, в които се съмняваме, че са със зли намерения спрямо тебе. Ето го Толе (Стоян), ще ти каже какво са приказвали тези четници, кога ти си спал или си бил зает с друга работа, а същото ще потвърди и Дано. Дядо Петре, ние избягахме, за да те отделим от тези хора, защото те ще те убият, а после знаеш какво ще стане с нашата околия. Ние не те пущаме вече да идеш при тях да другаруваш, тука, в Марихово, ние с тебе ще работим, няма защо да ходиш ти при тях, нека те да се разправят нагоре (на север) с душманите, да ги видим що са в състояние да направят, а ние с тебе тука ще се разправим с гърците, па и ако иска Йован Смичков да дойде, добре, ако ли не ние си имаме наши хора тука, ще работим с тях.

Стоян Антов взе думата и каза, че е слушал заканите от четниците, че те скоро щели да се освободят от мене, за да проплачело дете в майка из околията, защото така съм бил възпирал хората, та не са се сами разправяли със сръбските чети, а са вършели и предателство. Взели са ми войводството от околията, след малко и главата ми щели да вземат, та да тръгнело всичко по гайдата им. Отидохме в селата. Първата работа на Тано беше да те псува и да говори само лоши работи за тебе. Да се хвали, че ти е взел войводството, но си му бил нужен още малко, за да се запознаел с околията, та щял да те унищожи и пр.

Дано на свой ред разказа какви гадости е подслушвал в гората между с. Годяково и с. Дрен.

Заключиха: "Добре, че дойде, сега вече ще видят, че ти пак ще си ни войвода, а те да ги видим какво ще правят?"

– Голям грях сте сторили, момчета, че така сте постъпили. Нашата дисциплина не позволява такива постъпки. Всичко, което сте чули и узнали по мой адрес, трябваше своевременно да ми го съобщите, а не да бягате, за да ви търся из горите. Аз виждам, колко вие сте ми предани другари, но така също трябва да сте предани на Организацията ни, защото вие не служите никому, а само на народа си, а над всичко засега е Организацията. От моите ръце никой нищо не е отнел, нито е било нужно да си прибягва до измама, за да ми се отнима войводството; самичък аз, в интереса на околията, отстъпих това място на Тане, за да се създадат по–добри условия за борба с пропагандите. Аз самичък помолих конгреса да изберат него, а аз си оставам свободен, за да ида, дето се яви по–голяма нужда от мене, но без да съм напуснал Прилепската околия, дето пак имам право да седя и се разпореждам като член от Окръжния комитет. Приказките на Таневите четници не трябва да ви тревожат, те нищо не ще ми направят. Ще бъдат обуздани, а и Тане ще се стресне, когато му заявя да не мисли, че като говори лошо за хората, та той ще стане по–мил и по–юнак. Вие трябваше напълно спокойно да погледнете на тази работа и да бяхте ми казали, когато се видяхме.

Зойка се обърна и каза: "Наистина така трябваше да ти кажем всичко, кога се видяхме, ама аз и Дано след това чухме да се прикажува така за тебе, а Толе не беше ни казал нищо, после ни каза, оти е слушал да приказуват вака и така четниците още към Ножот, кога си пуснал Гьорета от Никодим да си иде, а той избягал при сърбите. Наистина, тия четници не ще посмеят да ти сторят открито нищо, затова се канят да те убият, кога влезнат в престрелка или сражение с турци или сърби, затова ние побързахме, а нямаше как да те извикаме, ти отиваше с Кочо за с. Кърстец, а той е един от онези, що най–много се заканват да сторят злото ти."

Наивни хорица, всичко каквото са чули и въображението им каквото можело да си представи, бяха използували за аргумент на извинение за постъпката им. Без да ги разубеждавам, защото не можеше да се постигне така нищо, постарах се да ги склоня да се върнат в четата си и останат да служат в нея. Да не се плашат за мене, като им обещах, че ще взема всички мерки, щото да не могат тези лоши хора да ми сторят зло. Убедиха се, че аз доброволно отстъпих мястото си на Тане, за да остане четата му в околията. Тя ще бъде разпределена след обиколката на Тане и тогава те ще имат за другари нови четници, а може би и нов районен войвода, ако Иван Смичков остане в Дупският център. Съгласиха се да се върнат, но поискаха да изненадат предателите от с. Пълчища и ги накажат, ако се докаже, че са такива. За тази цел Дано беше си начертал следният план: Той, ведно с другарите си Толе и Зойка, да идат в с. Пълчища, да извикат при себе си двамата ръководители, за които се носеха слухове, че те са довели и поддържали гръцките чети в селото; ако бъдат те наказани, гръцка чета няма да стъпи в селото.

Планът му беше изпълним. Одобрих го и им възложих, като свършат тази работа, веднага да се върнат и влезнат в четата, с която да могат да продължат работата си и очистят и с. Бешища, защото от това село идваше най–голямото зло за този ни район. Разделихме се. Те отидоха в с. Пълчища. Представили се като разочаровани от Организацията и желаещи да влезнат във връзки с гръцката чета, за да се предадат. За тази цел с голямо удоволствие са се заели двамата изменници от с. Пълчища. Заели са се и изпратили известие на гръцката чета. Зарадвани, взели ракия и храна и отишли на бивака за да уговорят начина, по който ще стане предаването им – дали в село Пълчища или в друго някое село. През време на преговорите злите души на изменниците не могли да се усетят какъв калпак им се крои, та са издали почти всички тайни около предателската им роля и връзките, които са съществували между тях и злокобната гръцка пропаганда. Надвечер, когато всички разговори били свършени и двамата изменници се тъкмели да се върнат в селото, чули са се няколко изстрела в боровата гора, след време домашните на изменниците вдигнаха от това място два разложени трупа.

Групата, която трябваше да охранява Кърстечката и Никодимска планини от сръбските банди, както и селата Ореховец и Кръстец, беше изпратена под началството на Кочо Хаджиманов, един тип – престъпник, родом от Струмица. Недобра разпоредба изложи групата на голяма опасност. Легнали на самата пътека, без да поставят часовой. Сръбската чета незабелязано се доближила до тях. Изненадана, нашата група със залп на сън даде няколко убити и ранени. Между загиналите беше и старият ни четник Рапеш. Вероятно смъртно ранен, Рапеш беше намерен умрял под Марковия път в гората, зад прохода Белето. След срещата ми с Тане, като се върнах от с. Връбско, заминах за Битолския окръжен конгрес.

Васил Аджаларски

МАКЕДОНИЯ 1907 и 1908 г.

Борбите, които завеща Илинден, бяха избили в пътища, които водеха в една неизвестност. Верни на своя дълг към родината и народа си, сега ние се стараехме сега да си изпълним дълга до край, каквито и да бяха подбудите, на които бе изложено освободителното движение в Македония.

Най–мъчителното в този период се дължеше на разпокъсаните сили на Македония, които, създадени от различните среди, поради свои лични и обществени интереси, усложняваха тези борби и настройваха македонското население едно срещу друго. По такъв начин резултатите често избиваха само в полза на подтисниците ни. По такъв начин увеличаваха стръмнината на македонската Голгота, а кръстът беше и тъй вече тежък. Опасностите от ден на ден растяха – за борците и за изхода на македонското освободително дело.

РАЗПОКЪСАНИТЕ СИЛИ НА МАКЕДОНИЯ

Сред македонските борци още в зародиш, поради – идейни разбирания, се създадоха две среди:

1. Организацията на емиграцията и тъй нареченият Върховен комитет
2. ВМОРО

Съществените различия между тези среди, – макар и незначителни, в идейно отношение бяха поставени повече на лично авторитетна база, отколкото за благото на борещите се сили – бяха достатъчни да се настройват помежду си и борбите им избиваха в междуособици, нищо добро непредвещаващи. Най–мъчителният период от тази борба изживяхме, когато междуособиците и тези различия създадоха своите поделения, защото сега бяха се създали условия, при които заживяха и лично амбициозните интереси, които цепеха немилостиво и тъй слабите сили на борческа Македония.

Поникнали веднъж, различията, вегетираха бързо и изродиха семето си и почвата до неузнаваемост. Македония се виде в борческата си промяна преобразена, дето не оставаха следи от самостойното движение, на което се възлагаха всички надежди за крайния успех на идеите, които бяха въоръжили и освободителното движение. ВМОРО се представи в образ неузнаваем, още повече, че всички центробежни сили си служеха с едни и същи средства в борбата. Всички бяха възприели не неумишлено принципа, на който се крепеше македонското движение. Всички се стараеха да обосноват появата си върху базата, на която беше изникнала ВМОРО.

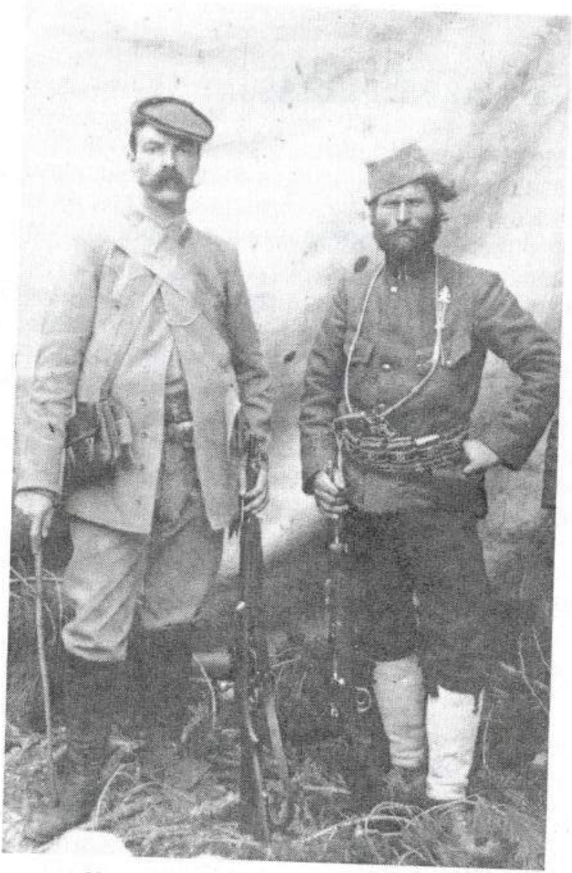

Милан Матов и Кръстю Ресенски

Целта беше проформа възприета от всички тези сили, за да се прикриват крайните замисли на тези среди, без да може това да се разбере от масите, които, отдали се веднъж в борбата, не можеха да се помирят с едно връщане назад.

В периода на тази вавилония нито една от центростремителните сили като че ли не беше останала даже сянката на ВМОРО, не беше в състояние да вразуми често и тези, които най–чисто носеха идеите на това самозародило се движение. Старите ратници с болка на душата взеха да правят компромиси с различните среди, тъй като беше настъпила ера на “ела зло, че без тебе по–зло”. Така ние преживяхме и най–силните моменти от изживяната борба, така проиграхме последния коз на Македония.

ВЪРХОВИСТКОТО ЧЕТНИШКО ДВИЖЕНИЕ В МАКЕДОНИЯ И ПЪДАРСКИТЕ РЕФОРМИ

Тези реформи, макар и нищожни, създаваха едно ново положение, което насърчи македонската интелигенция и я обнадежди в изхода на освободителното движение.

Пъдарите, които бяха едни очи и уши за турските власти, бяха махнати от селата. Тъй като Македония в болшинството си е населена с християнско население, сега ВМОРО раздвижи и простря своята организационна мрежа във всички краища. Аферите, които преди бяха по–чести, намаляха. Турското движение се ограничи из селата. Потерите, които преди често излизаха из своите седалища с цел само да вършат насилия и се хранят на гърба на населението, оредяха, тъй като установеният международен контрол не им позволяваше и да се хранят в селата. Неподготвената турска полиция и войска не можеше да носи храната си, та бяха принудени да правят излети набързо. В селата нямаше сега кой да ги упътва и често резултатите им бяха увенчавани с отрицателни резултати. Късаха обувките, мръзнеха гладни и боси и се връщаха в градовете болни.

Време бе за интензивна и плодотворна дейност. Населението ни, насърчено, поде с още по–голямо старание и присърце освободителното си движение. Затворите, които преди, благодарение на честите афери, бяха препълнени, реформата наложи изпразването им. Това вся в жилите на ВМОРО нова енергия и подемът беше великолепен.

Не беше това за дълго. Сред нашите среди изпъкнаха сега още по–агресивни личности, които с всички позволени и непозволени средства се постараха да се наложат във ВМОРО. Забравиха се постиженията от досегашните движения, преди да бъдат те проучени и, извличайки поуки от тези резултати, не можахме да ги използуваме. Страшни грешки последваха, благодарение самодеяността, която беше обзела известни ръководни среди, издигнати до това им положение от случайности. Резултат на тази екзалтация бе желанието след 1903 г. да се излезне в открита борба с още силния ни потисник. Дойдохме до Солунските атентати и "Илинден". Два факта, които историята ще ги оправдае с обстоятелството, че в тях македонското население с желание се хвърли в открита борбата и само разтърси с яките си нерви, съзнание и мишци турската империя. Това предизвика намеса във вътрешните работи на Турското царство от страна на Великите сили, които оправдаха това с обстоятелството, че интересите им бяха чувствително засегнати. В резултат се дочака едно разширение на пъдарските реформи. Създаде се от Македония една отделна турска провинция, управлявана от един турчин –губернатор, под контрола на силите, заинтересовани от живота на Македония. Реформите, макар минимални, но пак бяха една чувствителна придобивка. Обаче и тези реформи минаха, както и първите. Нашите водачи,не се заеха да проучат изгодите и намирайки, да бъдат по–нашироко използувани за бъдещата ни борба, и по–правилно, и по–устойчиво да бъде обоснована.

След “Илинден”, който се счете като прибързана акция, която не се превърна в окончателна катастрофа, за да провали делото, се дължеше на масовото участие на населението и голямото му желание да се излезне в открита борба с тиранията. Сега, когато беше наложително водачите да застанат на постовете си и с още по–голям устрем да поведат масите, сега калени в борбата, последва реакцията във върховете на ВМОРО. Много се наплодиха идеолозите – и учени и недоучени, и практични, и профани– революционери. Амбицията и самонадеяността се разшириха. Когато народът погледна към изхода от борбата, тези драги среди безугледно дадоха воля на своите лични и обществени страсти. Нови хора, нови среди безугледно силно и слабо заинтересовани се вляха в жилите на революцията, без да си дават отчет, че така се губеше само време, сили и средства без резултати. Тригодишни спорове от 1903 год., та дори до 1905 г. проиграха основите на ВМОРО и създадоха нови условия, при които трябваше сега да се работи. Вместо да се водят спорове относно проучени реформи, за да може борбата да се поосмисли, вместо желаната и необходима подкрепа, народът се видя излязъл от едно начало, което едва ли не се превърна още с появата му в катастрофа. Нови веяния вкараха по един най–циничен начин началото на едно голямо разтление в ръководните среди на ВМОРО. Тригодишната подготовка на Рилския конгрес не можа да излекува тази зинала страшна рана, която впоследствие се разрази в една гангрена, която разпокъса ВМОРО на среди, борещи се помежду си с кръвни жертви. Действително идеите, които поддържаха освободителното ни движение, не търпяха компромис. Девизът беше най–крайният, каквито подобни движения с кръвта си записваха на своето знаме. И постигнатите реформи не бяха още нищо повече, защото на знамето на ВМОРО, развяло се из македонските гори, паланки и градове, личеше: или, или, без всякакво “ако”. Но ще повторим, постигнатото можеше, само ако беше проучено, да осмисли и изпълни борбата с още по–надеждни условия. Това можеше пък да ни спести много кръв, много време и много сили, които изгубихме както и от ръководните сили, и от населението, щяхме да свършим с нечувана катастрофа още след “Илинден”. Трезвият народ застана на позицията на ВМОРО и си създаде непосредственото ръководство. Обаче и неприятелите на македонската свобода не спяха.

Губернаторът на Македония, един от най–висшите управници на турското царство, изпълнен с турски фанатизъм, проучвайки и прилагайки реформите, не пропусна нито един момент да използува всичко за здравото установяване на турската държава, от която се целеше чисто и просто за благото всенародно да се отдели тази провинция и постепенно се издигне в една мощна географска, политическа, финансова и стопанска единица, в която управлението трябваше да се издигне до една автономия. Не беше с успех използуван и контролът на Великите сили в този случай, пак поради зародилата се междуособица, усложнена от новосъздадените сепаратисти, извикани в помощ от самия Хилми паша, без оглед на македонски интереси, а само в полза на цели, чужди на Македония и на нейните борби за свобода.

Вместо ние, заинтересованите да проучим новосъздаденото положение и с общи усилия да продължим борбата до близкия краен изход, впоследствие неговите спомагатели го проучиха и започнаха да оспорват мястото на ВМОРО, с желание да я парализират и оплетат кошниците си над нейния труп.

Страшна беше борбата през годините 1906, 1907 и 1908. Страдаха интересите на всички, но най–очевидни бяха страданията на ВМОРО и европейските груби материални интереси. Дойде се, мимо нашите разбирания, до едно положение, когато светът, настроен от турските препоръчвани средства за осмиряване на страната, заключи, че под турския режим не е възможно да се очаква нищо добро и за никого, по простата причина, че Турция беше непоправима. Турските инициативи усложняваха неволята, от която страдаха интересите на европейските Велики сили, вместо да ги лекуват.

Ето че 1907 год. се ознаменува с една нова инициатива, която имаше за цел да разшири контрола си и създаде една автономна Македония.

Ревел беше наречена тази инициатива, която вместо да ни стресне и обнадежди, ние и тази инициатива допуснахме да се проиграе.

Хилми паша, този нов демон за Македония, видял, че ще се откъсне вече Македония и ще бъде поставена под ефикасен контрол, за да бъде постепенно издигната до положение на напредък и развитие, той се зае и уби новото още в зародиш, още преди ние да го узнаем. Ние бяхме заети с други недостойни работи и интереси, всичко бяхме предоставили на народа, и случайните му водачи, да води борбата на три–четири фронта.

МЛАДОТУРСКОТО ДВИЖЕНИЕ

След клането в Батак и Средногорието, с което бе кърваво потушено освободителното движение в България, султанът, загрижен от желанието на Европа да се уредят балканските въпроси на по–други начала, извика на помощ русенският валия Мидхад паша, най–умният и най–ловкият държавник на Турция, която беше дала повод с акциите си да се свика една Европейска конференция през 1876 г. в Цариград. Тая конференция единодушно реши да създаде от всички земи, населявани от българския народ, две автономни области, източни и западни Българии.

Хилми паша

Мидхад паша, не по–малко изплашен от самия султан, а той беше и голям патриот, повика на помощ тъй наречените младотурци, с помощта на които въведе конституцията в Турската империя и с това счетоха, че всички амбиции на народите ще бъдат задоволени, докато се мине моста на река, придошла от бурите, разразили се в тая прогнила империя. Сега, когато предстоеше едно фактическо отделяне на Македония от Турската империя, същият султан, правейки доба на гроба на Мидхад паша, дойде му на ум за погребаната жива още конституция и реши да се позове на една аналогична хитрост. Извика на помощ сега Хилми паша, а той от своя страна младотурците, които до тогава не бяха друго, освен звероподобни изроди на Султанхамидовата тирания.

Само няколко месеца бяха достатъчни да създадат условията, които сега имаха за цел да осуетят македонската автономия. И постигнаха целта си и Хилми паша, и младотурците.

Затова пък най–голямото престъпление по отношение на освободителното движение, пред избавлението на Македония сторихме ние, като самите проиграхме като слепи тоя последен коз и заробихме наново и напълно родината си. Както вижда читателят, моето отклонение от прямия въпрос, спомените ми от 1907 и 1908 г., направих макар и надълго, за да послужат като увод към изложението на фактите, преживени през тези години, та да може да не остане съмнение в желанието ни ние да дадем материал и на читателите, и на историка, което е от така голямо значение на историята на освободителното движение в Македония.

След този, тъй да го нарека увод, пристъпвам към самото изложение на преживените факти, които в настоящите си спомени възстановявам, с оглед историческата истина за Македония.

СЪСТОЯНИЕТО НА ОРГАНИЗАЦИЯТА В БИТОЛСКИЯ РЕВОЛЮЦИОНЕН ОКРЪГ

Окръгът запази своето административно разпределение от преди въстанието. Управлението на окръга след всички следилинденски експерименти се сложи на строго демократични основи, дето широкото участие на народа в управлението беше едно от най–чувствителните. В градовете се създадоха отделни комитети със свое чисто градско управление, както и в селата. Околиите се управляваха от околийските комитети, в които членуваха околийските войводи. Окръжният комитет, със седалище Битоля, беше начело на окръга. Съставът му, който беше резултат на избор, се състоеше от трима нелегални и до 5 легални членове, всички равноправни. Околиите, за улеснение, бяха разделени на центрове със седалище в селата, дето имаше най–удобни условия за съставяне тези центрове, например дето имаше училище с един или повече учители. Всички тези центрове се ръководеха от центрови управления, в които членуваха районните войводи.

Всички гореизборени структури се управляваха от ръководства, избрани в общоселски събрания, с изключение на окръжното и околийските управления, които се избираха от конгреси – околийски и окръжни. Всички околийски войводи бяха избирани от околийските конгреси, а окръжният комитет от окръжен конгрес, който избираше и тримата нелегални членове.

Околийските конгреси се състояха на всеки две години, както и окръжният. До околийския конгрес се идваше след избор на съответното число делегат,и като представители на селските центрове и градските комитети. В тези конгреси право на делегатство имаха и районните войводи, които бяха назначавани от околийския комитет със съгласието на околийския войвода. В състава на околийския конгрес по право и по длъжност влизаха членовете на околийския комитет, включително и околийския войвода.

В.състава на окръжния конгрес влизаха делегати по избор от околийските конгреси плюс членовете на окръжния комитет, също като околийските комитети по право и дълг.

През 1907 год. практиката и необходимостта от по–голяма връзка между отделните чети и комитетите наложи създаването на новия институт към окръжното управление – окръжен нелегален инспекторат. Изпълнението на функциите на този институт поемаше един инспектор – войвода, избран от окръжния конгрес. Секретарската длъжност в този институт беше поверявана на лице, доверено на инспектора, който той по право избираше при нужда.

ЧЕТНИЧЕСКИЯТ ИНСТИТУТ

След въстанието центърът на силата на Вътрешната организация се пренесе от околийския комитет в четническия институт. Той доби доминиращо значение за Организацията, поради обстоятелствата и характера на самата Организация след въстанието. Това положение се характеризираше с факта, че след като Организацията излезе в открита борба с турското потисническо управление, тя стана военна сила. За успешното й функциониране сега се вляха нови елементи, изискващи една по–стегната организация, само при която можеше да се поддържа положение на откритата борба. С една дума, в Македония настъпи период, нуждаещ се от едно строго военно положение, дето при запазени основи и статути, на Организацията се налагаше една голяма активност, поглъщаща в по–голяма степен енергия и средства. Тази енергия и средства повече се съсредоточиха в четите, без да се губи значението на ръководните институти на Организацията. До тази съвършена форма на управление се стигна на етапи.

След въстанието, през което малцина от ръководителите загинаха, самата Организация трябваше да се съживи и нагоди за новите условия на борбата. Много от войводите, които заминаха на почивка, се върнаха по местата си и в скоро време организацията бе повсеместно възстановена и преорганизирана. Четническият институт, който си беше извоювал централна роля, изигра най–успешно тази си роля. Тя стана прибежище за интелигентните ръководители, които след въстанието не намериха повече смисъл в легалния живот. Легалният трудно се приспособяваше с новото положение на борбата. Така четническият институт през 1904 г. се очерта като ново ръководно начало в околиите и окръзите. Сега, напарени от случайните хора, околиите и окръзите се доверяваха само на достатъчно познатите среди, а такава едничка остана, само четническият институт. Ето защо се наложи и управлението на самите окръзи, включително и Централният комитет, да действуват под внушителния контрол на нелегалните членове.

Сега Организацията доби един образ, в който преобладаваха нелегалните сили. Това положение отговаряше напълно на новите условия, изпълнени с много и големи изненади в проявите й.

Необходимостта налагаше да се вземат всички мерки за удовлетворяване нуждите на Организацията. Нямаше повече време за губене. След всички загуби, след въстанието, до свикания конгрес през 1906–1907 год. бяха така чувствителни, за да наложат една по–гляма експедидивност на З[адграничното] П[редставителство] в снабдяване на ВМОРО, иначе бяхме изгубени. Предстоеше предотвартяване на едно самоизяждане, като от ден в ден все повече с излишни жертви ни се налагаха, а след тях и жалка капитулация. Загрижен за всичко това, написах писмо– изложение до ЦК на ВМОРО

Изложението ми беше обстойно обмислено и достатъчно сбито, за да обхване цялото положение с едно единствено заключение: Вие създателите на ВМОРО, в този тежък момент не й се притекохте на помощ. Не се ли решите на необходимите компромиси с обстоятелства, създадени след въстанието, недейте се надява на нищо повече – всичко ще се превърне в едни жалки развалини.

Писмото ми изложение получило известие за смехотвора на Даме. В София настъпила анархия, на която нито Пере, нито Гьорче са били в състояние да предвидят краят.

Сарафов се заел едностранчиво да решава страшната анархия. Без съгласието на Пере, като негов другар от ЦК, той, заедно с [Иван] Гарванов и [Христо] Матов, възприемайки привидно разбиранията им върху положението, застават начело на разнебитеното З[адграничнот-о] П[редставителство], въпреки че Правилникът на ВМОРО в такива моменти беше категоричен – работите трябва да се уреждат всекога по законен ред, а именно по–скоро да се избърза с конгреса на ВМОРО, който единствено беше в състояние да тури всекиго на мястото му и така да запази устойте на Организацията. Те, обаче възприеха бързата процедура, която игнорираше правата на живите членове от Централния комитет.

Изложението е било получено от Пере, плачейки за загубата на Даме, той е пролял не малко сълзи и върху това писмо, което му е дало да разбере, колкото безпощадно е пложението му, каточели от ЦК е било голямо, толкоз по–голямо беше онова на Организацията било и вътре в цялата й територия.

Чел и Гьорче писмото, и той с болка, в заключение, е подигнал само рамене и се отдал на своите мисли.

Лицето, което занесе писмото, бяхме снабдили със средства да закупи оръжие за околията и веднага да го донесе.

Пристигна, когато и аз се бях върнал от Битоля.

Новините, които ни донесе, бяха зловещи. Не оставаше нищо повече, трябваше с последни и собствени усилия да се заемем и да отбиваме всички атаки върху Организацията, отдето и да идваха.

Всички наши мерки се сблъскваха и с неудобствата, че не всякога можехме да закупуваме и оръжие, което ни се предлагаше на неимоверно високи цени. Докато една менлихерова пушка търговците я купуваха до не повече от 10 златни лв. ние трябваше да я плащаме по 100 златни лв. и то да чакаме доставката.

Ако ЗП проникнато от необходимостта на Организацията се заемеше с доставката на оръжието, тя можеше да ги има и при по–ниски цени, защото щеше да ги закупи на едро.

В онези моменти австрийската армия се превъоражаваше и имаше грамадни количества бракувани манлихерови пушки, които ни предлагаше на безценица, както едно време ставаше с кримката. Това нямаше кого да занимава, та и ние, вместо да се въоражаваме своевременно, пълнихме джобовете на алчните търговци и останахме и без оръжие, и без парите си, които с толкова надежди събирахме измежду населението, което беше сега обременено с тежките нужди и на Организацията, и борбата.

Настъпи 1907 година. Северните сепаратисти, снабдени с изобилни средства и нови сили, увеличаваха своята агресивност. Изпревариха нашата подготовка и откъснаха най–чувствителните пунктове на Организацията и след като унищожиха нашите по–силни характери, прибраха слепците и взеха да ги използуват като жалки свои оръдия в борбата.

Страшна напаст. Да стреляш срещу враговете на Организацията значеше вече да стрелеш в гърдите на свой роден брат. Положение страшно, положение печално, но факт, а фактите, наложително бе, своевременно да се посрещнат, иначе злото само се ширеше. Друг избор нямаше, наложително бе да се вземат подходящи мерки.

Чрез Битоля сега поне можеше да се кореспондира със София.

Пожелахме Окръжният комитет да се нагърби, и уведомявайки за цялото положение, ЗП да поиска настоятелно: 1.) Нови хора водачи с достатъчно въоръжение и преданни на ВМОРО. 2.) Оръжие за населението, както и муниции за четите, които в постоянните си схватки със сепартистите пилееха патроните немилостиво. В същото това време Хилми паша си беше на поста и най–добре използваше цялото положение. Това пък усложняваше изцяло положението в Македония. Размирието беше турено отново в застой; движението на капитала, който толкова много обещаваше на европейският алчен негов притежател, налагаше това.

На борсите не се приказваше вече за сделки, а за сраженията из страната, за аферите и пр.

Получили подкрепленията, ние, макар и късно, посрещнахме удара, който целеше окончателното ни унищожение, и си възвърнахме някои центрове. Ние вече заминахме за по целесъобразно разпределение, получените подкрепления в хора и материали.

Хилми паша, добре информиран за така засилващата се ВМОРО, взема нови мерки. Сформира специалния отряд за преследване силите на ВМОРО, и го постави под непосредственото ръководство на генерал–щабни офицери. Отрядите получиха название ***Авджи табури***, формирани в повечето случай от доброволци и изпитани войници. Те усложниха полжението ни. Една среща, готвена със силите на сепаратистите за окончателното им унищожение, ни изпречи пред сблъсък с тези ***Авджи табури***, в които трябваше да се дадат скъпи жертви в лицето на 50–60 левенти, отлично въоръжени,

В разгара на тази борба ни се наложи свикване на Окръжен конгрес, който след като се занимаваше за мерките, които ни се налагаха за през идущата зима на 1907 г., трябваше да се изберат и делегати за предстоящият Общ конгрес. Съгласно Правилника, изработен от Р[илския] конгрес, той трябваше да се събере някъде в територията на ВМОРО, израз на нейната независимост и самостоятелност.

На път за Битолския окръжен конгрес, в Кичевско намерих четата на Алябака - кичевският районен войвода, струва ми се Евтим, на име, през зимата е бил ранен от другарите ми по невнимание в бедрото. Раздробен му бе кокала над коляното. Раната му беше голяма, загнояла. Над с. Бръждани има хубава дъбова гора. В нея беше направена специална колиба за него, с креват. Тука кой как е могъл се е грижил за лекуването му. Отидох да го видя. Почистих раната му, която изглеждаше като неизцерима. Дадох упътвания как да се чисти и промива раната винаги с чисти ръце, иначе, ако човекът не беше бил така здрав, отдавна да бе свършил битието си при това лекуване. Като по чудо, оздравя и се вдигна този юнак, макар и куц, продължи своят нелегален живот. През Балканската война взе участие във всички боеве на Кичевската опълченска дружина.

През гората на с. Ямища отидохме в Охридската Дебърца, с. Слатино. Тука намерихме Чаулев, който след смъртта на Христо Узунов, беше околийски войвода в Охридската околия. Намерихме Чаулева ведно с четата му, останал на почивка из Дебърцата. Цяла библиотека от разни томове книги беше понел със себе си и четеше. Между другото имаше книги от политическите и социални научни трудове от създателите на социалното движение. Чаулев много се зарадва, когато ни видя. А ние бяхме множко хора. С нас бяха Блаже, крушовският войвода след Ванчо Сърбаков, демирхисарският войвода Алексо [Стефанов], и двамата с четите си, Алябака, също с голяма група свои четници - кичевчани. От Дебърско не бяха още дошли, а също и от южните околии, та трябваше да чакаме няколко дни. Красива местност е Дебърцата в Охридска околия. Тя представлява една разширена долина с цяла котловина, наведена над Охридското езеро. Заградена от запад с Кара Орман, от изток – Бигла, а на север – планината Турье. Красиво разположени из гънките на котловината са селата, които селяните продължаваха да ги възстановяват след Илинденското опожаряване в 1903 г.

Когато намерихме Чаулев, той седеше с четниците си в една кръчма, дето покрай другото имаше за продан и коняци в бутилки, цигари и други колониални лакомства, дето, който имаше пари, можеше да си купи. Изненадани бяхме от цялата тази обстановка, но най вече от факта, че кръчмичката–бакалица се оказа, че се помещава в двуетажното здание на селското училище, което беше издигнато в двора на също така нова белосана черквичка. Чаулев ни обясни: “И за най–нищожните работи трябваше да се правят цели требвания до Околийския комитет, за да ги купува и ни ги изпраща. Често цели афери се създаваха чрез залавяните преносвачи на тези вещи. Като построихме училището, наредихме и бакалничката. От всичко по малко да има, каквото може да ни бъде необходимо“. Черпи ни коняк, нещо, което много отдавна не бяхме виждали. Но ние страдахме и от безпаричие, защото никога не беше ни било нужно такова нещо из околиите ни. Когато на другия ден поехме из урвите на Бигла за към падината Мирчев кутел, любувахме се на картината, що представляваха дебърските села. Всред още незаличени черни пепелища белееха се във всяко селце черква и училище.

Преди да накачим из Биглата, Чаулев разпореди за храната на конгресистите. Изпратен беше четникът Гюрчин с едно отделение четници да вземат стотина глави дребен добитък от Кара Орман, дето пасяха многобройните стада на галичките скотовъдци. На втория ден Гюрчин беше вече при нас със стадо от 120–130 добре охранени овце и котел за варене на месото.

Петър Чаулев

Окръжният комитет беше взел решение да свика конгреса, без да определи дневния му ред.

Околиите, освен прилепската и ресенската, никоя не беше постъпила уставно за избиране на войводите и делегатите, както и околийски комитети.

На конгреса се явиха всички войводи, включително и районните, придружени от много четници и секретари.

Сборен пункт не беше определен точно. Едни се озовахме в Охридска Дебърица, други в Спростране, дето бяхме насочени към мястото, дето щяхме да заседаваме. За такова място беше определено историческият и поетичен кът в подножието на Бигла пл[анина] под название "Мирчев кутел". След много изненади ние бяхме поели от [село] Слатино за тоя сборен пункт. Редяха се пред нас картини, които виждахме за пръв път. Пред нас блесна яркото слънце и откри пейзажи с всичките им гънки и сенки на славната Дебърица на Охридската околия.

Колкото тука беше се загнездила и свила гнездо немотията и мизерията, резултат на кървавото потушаване на Илинденското въстание, толкоз беше дълбоко заседнала освободителната мисъл. Колкото нещастията, завещани след славната епопея, създадени за този край от м[есец]. март до м[есец]. октомри 1903 год., токова и чувството на родолюбие се беше издигнало, покрай желаната свобода. Тука се беше родила и нуждата от култура и смислен живот. Тук хората живееха с идеалите за свобода, както бяха живяли в свойте уютни жилища, пожертвани през въстанието в 1903 год. В колибите сега живееха с още по–горещо желание за свобода, за културен и стопански живот. С жертви неимоверни сега всяко село беше възстановило най–напред своите черкви и училища, а за себе си беше построило само колиби, в които бяха подслонени босите и голи дечица, обречени на гладни дни и нощи и през лютата зима.

Картината беще закръглена и на хоризонта се виждаше така славното във вековете Охридско езеро, което оттук изглеждаше едно елипсовидно огледало, в което неведнъж, във величие, там някога се е оглеждал цар Самуил от царските си палати, издгнати над Охридското езеро някога при могъщото му царуване, преживяло в борби на живот и смърт. Епоха, която се оприличаваше на сегашната, която не можейки да се огледа в езерото–огледало, затова пък можехме да се любуваме на картината като венец, която беше Караорман със своите девствени гори и пасбища. Кога ли пък ще бъдем щасливи да се поздравим със свободата си сред тези чудовни върхове? Провидението, може би е предопределило не ние сами да се неизказано радваме, но и придружаващите надарени свише наследници да се любуват и пеят песни за стари и нови войводи и легенди да се пеят една след друга. За всичко онова, що тука по тези върхове се беше преживяло през 1903 год. Ще възпеят легендарния дебърски войвода Деян [Димитров], който, след прояви чудовни води из тези върхове бой с бахтистпашовия усмирителен отряд и го победи. Ще пеят за туриянската битка с пълчищата албански на Янинската чета, която беше щаслива да вземе албанския байрак като трофей и едно планинско оръдие. Ще ни спомнят и за нашия славен наследник Деяна, младият левент войвода, който доброволно беше станал интендант на тази конгресна армия, като беше ревизирал 120 уловени овце от многобройните стада на "Караорман". Ще възпее и единствения котел, който през цялото време ни служи за готварски съд, увиснал денонощно над вечно греющият огън край дънерите на вековните буки в

"Мирчов кутел". Ще намери място и за Блаже [Биринчето] войвода, който с запретнати ръкави в ранни утрини изпълняваше великолепно касапската си длъжност около нашето интенданство. Ще възпее и чудните погачи, печени в подници от демирхисарци, като не забрави и куриерите, които редовно заместваха телефонната и телеграфната организация на този конгрес.

О, времена, колкото тежки, толкоз по–славни, изживени от ония, които само преди 17 год. бяха забравени като народ и които ги водеше само една мисъл –"Свобода или смърт".

П. Христов

Павел Христов

Установихме бивака в падината Мирчев Кутел. Пристигнаха Павел Христов и Милан Матов, членове от Окръжния комитет. Войводите Дзоле и Кръсто Льондев дойдоха с конете си. Кръсто Льондев беше ранен в крака. Няколко дни преди конгреса бил е самичък в родното си село, обискирали селото, но Льондев се скрил в едно от скривалищата. Вероятно предателство е имало, че в къщата на скривалището офицерът тършувал дълго, докато със сабята си, мушкайки между цепнатините на дъските, е мушнал самия Льондев, който изненадан е измъкнал револвера си и стрелял в стаята. Офицерът, изплашен от ненадейната стрелба, избягал на двора и докато се върнат, Льондев излязъл от скривалището си и загърмяла карабината му през врати и прозорци. Войниците отстъпили от двора, за да се ориентират и обсадят къщата. Боят се е водил през целият ден.

Късно през нощта Льондев е сполучичл да се измъкне от обсадата, само с лека рана в крака. Когато се видял свободен, обърнал се към аскера и им извикал: "Хайде, довиждане, Забит ефенди, и друг път да си поприказваме като днес".

Льондев показа раната си. Тя бе чиста, но от движението мъчно заздравяваше, защото беше отстрани под коляното в гънката на крака. Дзоле и Льондев бяха районни войводи, след смъртта на Тане Горничевски и двамата аспирираха за околийското войводство, макар че и двамата бяха неграмотни. Видимо те се търпяха един други, обаче лошите езици говореха, че на всеки интимната мисъл е да унищожи противника си с всички възможни средства. Говореха даже, че чрез познатите си турци са се един други предавали, с което създаваха едно особено положение на Организацията в Леринската околия. От Битолската околия дойде Димко Могилчето. От Ресенската околия се очакваха десетари, а също от Костурската, Дебърската и Стружката. Интересното беше, че целият конгрес беше съставен почти от нелегални хора.

От никоя почти околия нямаше представител на ръководните околийски тела. Очаквахме делегата на град Ресен, който щеше да направи изключение. От Кичевско бяха дошли пак само нелегални. Очаквайки костурчани, трябваше да дойде и Пандо Кляшев, без когото хората около Иван Наумов–Алябака не желаеха да се открие конгреса. Ясно беше, че между всички имаше споразумение. Павел Христов и Милан Матов почти не виждаха това, а и да виждаха, нямаше вече какво да правят. Необходимо беше да се запазва каквото можеше. От Прилепско се донесе слухът, че Тане Николов е

Димко Могилчето

бил убит, пишеше околийското управление. Не можа Тане да се нарадва на околийското войводство, загина преждевременно в с. Кръстец. Принудени бяхме да открием конгреса.

В края на август 1907 год. не знам пък и защо да помни човек всичко това с толкова точност? Всички бяхме по местата си на поляната, наредени в кръг. Открихме конгреса в отсъствие само на представителите от Костурският р[еволюционен] к–т, по простата причина, че след само един–два дни научихме, че Пандо Кляшев, ведно с всички четници, конферирайки за свикване на Околийски конгрес, беше загинал в неравен бой с аскера. Конгреса почна својта работа, след като почете паметта на всички паднали в полето на честта ратници за свободата на Македония. Тържествена минута, изживяна на крака със свалени калпаци и пушки на ръка, войводи и четници възнасяха своята топла молитва за тези свои стари и млади другари, завършвайки я с едно "Бог да прости" изстръгната от дълбините на наболелите души.

Решихме да няма специално бюро, да няма секретари, а членът на Окръжния комитет Милан Матов да изпълнява секретарската длъжност. Сега стана и необходимо да се учим на ред на самия конгрес. Всички войводи, включително и Милан Матов не знаеха какво трябва да се прави. Павле нехаеше и също не намираше как да упъти Милана да направи доклад върху положението в окръга. Дневен ред нито беше писан, нито някому беше минало на ум, че трябва да има такъв. Простотия и невежество ни обладаваха в тази сбирка, която трябваше да се занимае със съдбата на най–големия революционен окръг – Битолския. Казах няколко всъпителни думи и взех думата, която, нямайки кой да я дава, трябваше сами да я взимаме и, ако събранието се интересуваше, мълчеше, ако ли не го интересуваха приказките, продължаваха мухабета си с другарите.

Направих изложение върху положението в Прилепската, Крушовската и познатите ми околии. Когато свърших, помолих войводите сега на свой ред да направят подобно изложение, за да се попълни празнината от специален устен или писмен доклад на Окръжния комитет. Милан Матов се зае да възпроизведе моя доклад, за да послужи за протоколите на конгреса. Не можа и това да направи, остана на спокойствие в Битоля да пише тези протоколи. Замълчаха всички войводи, никому не се приказваше. Явно беше, неграмотните войводи, които нямаха и секретари даже, недоумяваха какво да кажат на тоя конгрес. Видяхме, че трябва да се побърза и се прокарат извънредни решения, за да се разпилеем из окръга, че можеше във всеки момент да бъдем открити и нападнати от турските власти. На втория ден се получи допълнително писмо от Прилеп, че Тане Николов не е бил убит, а нарочно, след една престрелка сам е пръснал слуха, за да видел какъв ефект ще произведе той между сърбите и турците. Зер чутовният войвода се нуждаеше от реклами, реклами и реклами.

В писмото си Околийският комитет ми напомняше, че трябва по-скоро да се връщам в Прилепско, че при тези слухове, така безразсъдно пускани, и след убийството на Георе Спирков, положението не е било розово, а и отношенията между Околийския комитет и околийския войвода като че ли почват да влизат в положение на напрегнатост. Възмущаваха се от глупавия маниер да се пръска нарочно слух за убийството на когото и да е, нещо, което убиваше духа и в легални, и в нелегални ратници.

Пандо Кляшев

Направих предложение на конгреса да се учреди инспекторски институт за четите в окръга и, ведно с избора на Окръжен комитет, да се избира и един окръжен инспектор. Мотивирах се, че много интелигентни наши другари загинаха и не бяха заместени от нови такива; също мнозина от живите интелигентни другари си останаха зад граница.

Онези, които преследвани от турските власти се укриват, предпочитат да идат зад граница или се прикриват из градовете и бездействуват, често са тежки товари на Организацията. Околиите останаха да бъдат ръководени от посредствени ръководни тела и неграмотни войводи, често без секретари. Необходим е надзор и висше ръководство поне за четите. Възприеха предложението ми. Трябваше да се избере лицето за инспектор. Избрахме Ръководно окръжно тяло и инспектор с тайно гласуване.

Преизбрани бяха Милан Матов и Павел Христов за Окръжния комитет, а Иван Наумов Алябака избраха за инспектор, за общия конгрес бях избран за делегат. Конгресът трябваше да се състои в края на годината. След изборите най–важното решение, което взехме беше пак по мое предложение, състоеше се в следното: много войводи и четници на работата си гледаха като на спорт. Стоят не стоят няколко месеца, взимат си пушката, заминават на почивка зад граница, дето дълго се бавят и, като свършат парите, връщат се пак за няколко месеца и тъкмо във време на работа, пак заминават. За да се тури край на това зло, предложих предвид необходимостта, всички чети да се задържат в околиите си през зимата и пролетта, забранява се заминаване зад граница за една година след конгреса. Изключение може да се допусне само поради болест, която не може да се лекува в околията. Същото да важи и за легалните водачи, в случай, че им се наложи нелегален живот. Това решение беше взето единодушно и вменено в дълг на бъдещия Окръжен комитет да бди чрез инспектората за изпълнението му.

Заключихме, че сега не сме в окаяно положение, както бяхме през зимата на 1906 и 1907 год. Изкарахме едно по–щастливо лято, след всички изживени борби, с успокоение, че сега ще трябва да се приготвим за посрещане зимата на 1907 и 1908 год., за да можем още през ранната пролет да се поздравим с окончателен успех на трите отворили ни се фронта. А за да бъде победата ни успешна след предстоящата борба, се налагат решения, които изискват за всички ни, без изключение, само труд, воля и жертви.

Всички тези усилия бяха улеснявани само при едно обстоятелство, че ние бяхме с една подходяща саможертва, откровение и изповядваме всички свои прегрешения, които покрай други бяха послужили за нашите следвъстанически неуспехи. Според нас, на първо място се налагаше решение да засилим работата си в околиите, поради което беше необходимо воля да затворим пътя на всяко желание да се отклоняваме от околиите си поне за още една година.

Второто решение, което трябваше да се вземе, беше една малка корекция с допълнение на Правилника на ВМОРО. Нужна ни беше по–голяма дициплина, необходима беше връзка между четите на отделните райони и околии извикани взаимно да си помагат, за да няма обвинения за непроявена дейност.

Идеите, които така бегло нахвърлихме, оправдаха нашето заключение, което с рядко единодушие бе възприет, и превърнат, в решения.

В три–четири дневни заседания от ранна утрин до късна нощ, когато другарите, почивайки си, позволяваха волностите да се шегуват едни с други, ние завършихе този така славен конгрес и настъпи момента на раздяла.

Прекрасен августовски ден, каквито могат да се случват във високите алпийски пасбища на Македония. Слънцето беше наклонило до Караорман, та дебелите сенки придаваха сега още по–внушителен характер на тази славно възпявана гора от моми, булки и ергени на Дебърца. Сега блестяха позасъхналите сочни треви на Бистра и Шар пл[анини]. Слънцето хвърляше в живописните падини и в пазвите на тези родни планини сенки, от които картините се редяха в един ред на самостоятелни пейзажи, съчетани в една такава прелест от самата природа–художник, който е придал и сътворил тази незабравима картина – Македония.

Милан Матов, който обичаше своя роден кът зард неговата прелест, пожела ведно с мен да се понарадва в този късен час. Придружих го до съседния най–висок връх, дето, седнахме след голямата умора, да си отдъхнем под впечетленията на открилата се пред нас картина. Последните лъчи трепкаха по гладката повърхност на синьото око на Македония – Охр[дското] езеро. В сенките на длечината смътно се очертаваха синурите на манастира "Св. Наум", обаче не мислеше сега моят Цайс с 8 увеличения да се наслаждаваме на картината в нейните подробности, по простата причина, че бях го подарил на заслужилият го Мирчо Найденов, прилепския районен войвода, пожелал го да открива злите силуети на Организацията, криещи се в прелестните гънки на другата хубост на Македония – Бабуна планина, дето се роди, израстна и умря Пере.

Задоволихме се със съзерцание. Под собствените си очи и днес отпечатаната картина всякога

Манол Розов

е пред нас, колчем се спрем пред кой да е пейзаж. Пред очите ни се редяха блестящите гори, потънали в тежки сенки, а по нанагоре над голите висоти се виеха орли, търсещи удобно място, дето им предстоеше нощуване. Ей там, в далечините се простират ребрата на Ебланица, тази естествена граница между Македония и Албанска Музакия. Ето и купена на Галичица, който разделя леглата на Преспанското езеро от Охридското. В далечината обвити в лека омара, се издигат хубавите пелистерски върхове в подножието и в дебрите на които са останали през въстанието на вечна стража чудовните левенти от Битолската околия. Ето и върховете на Нидже планина, в гънките на която стърчи сянката на Манол Розов, тоя славен юнак и водач на костурчани през 1903 год. Ето и големият лоб на Любоинска планина, над славното Суво поле, гробница на легендарния демирхисарски войвода, [Йордан Пиперката], комуто церенски моми песни му пеят и свещи палят над гроба му. Ето и възобновеното с. Цер – гробницата на Дуле Узунов и Ванчо Сърбаков. Ето по–нагоре прославеният Ребор, а след него и по–близо до нас Баба пл[анина], в дъното на която тече р. Велика, носеща поздрави на гр. Скопие и Вардар от китното Кичевско, а зад тях се очертава Песяк пл[анина], дето през 1903 год шепа юнаци, въоръжени с тетовски пушки, дочакаха да им бъдат улавяни мартините от Бахтиормановия жандармски отряд, дето с победен вик те победиха смъртта, сега там стърчи гробът паметник на загиналите от Рабетин кол, ако е пощаден от новият потистник на Македония.

По–далече се очертават вече силуетите на Караджица, дето по гърба му блести планинският чай на Борло поле. Зеленеят се сочните още треви на Мочур и напомнят за близките гробове на Стефан Димитров, Панче Константинов и Гога Ацев, пазен и в гроба му от вечният спътник Цвятко.

Блаже Биринчето

Пред нас, затулена от гори, стои китната Кичевска котловина, увенчана с Бистра планина, а по–високо и далеко – възпятата планина Шар. Ето и накрая Яма, която обединява Бистра [планина] с Караорман и открива пътя за гр. Дебър.

След тези наслади, оставили неизличими спомени, трябваше да се върнем към действителността, защото ни предстоеше път в продължение на цялата нощ.

И действително другарят Блаже Биринчето, крушовски войвода, викаще ни да се снабдим с къс месо за из пътя. Слязохме, щом беше за ядене, бяхме напълно сговорна дружина, след като си пожелахме за свикване втори път на конгреса в Солун, ние се разделихме с още пожелания за щастлив и лек път за своите околии.

Пръснахме се всички по четирите направления: Едни по билото на Бигла – за гр. Ресен и Битоля, други – за Кичевско, а ние с Блаже – за с. Спростране и по нататък за Крушово и Прилеп.

Беше приятна, но тъмна нощ. Пътуването беше леко. Същата нощ са пътували, както нас, други приятели тъкмо в обратна посока, придружени от леринчани.

Турските войски от гарнизоните на Охрид, Ресен, Кичево и Крушово, уведомени за конгреса ни, който, според информацията им, заседавл някъде в началото на Бигла, трябваше да ни открият, окървавят и унищожат,

Когато щастието е писано и дявола остава безсилен. Разминали сме се, всеки поддържащ своето направление, и никъде не срещнахме никого, освен групата ресенчани, които пътуваха ведно с Павел Христов за Ресен и Битоля, но в тъмнината, понеже аскерът е бил по–многоброен и произвеждал по–голям шум, първи са го забелязали нашата група и своевременно са дали път на бързащите да гонят вече сенките им.

Когато ние стигнахме с. Зашле и се приютихме за денуване в Ботун, получихме известието, че турският аскер от Крушово е заминал с направление Бигла.

Докато отида в Прилепско, се получи известието за смъртта на Иван Наумов Алябака и другаря му Павле, които, след всички предупреждения за обиски из гората, са останали и намериха своя гроб. Всички други благополучно се озоваха по околиите и почнаха да прилагат конгресните решения. В Прилепската околия – предадох с рапорт – доклад решенията и инструкциите на конгреса. Аз, понеже бях избран за делегат в Общия конгрес, потеглих късно през септември за България из познатия ми вече път през р. Вардар, с който съм ви запознал чрез колоните на [списание] Ил[юстрация] "Илинден", ако сте имали щастието да я прочетете, дето ще срещнете спомена ми, възпроизведен под заглавие: "От Битоля до София с Пере Тошев". На път за София сега се отбих от стария т път и минах през с. Барбарево, дето бях обиколен от цяла рота селски милиционери, начело с легендарният ми другар [Ефрем] Чучков, който беше свикал селяните да им чете решенията, взети на Окръжния конгрес в Скопие.

Юнаците въоръжени с бердани, набавени след въстанието, придружаваха Чучкова и ми разправяха как джагалите от съседното им село вече не са се виждали в селото им нито денем, нито нощем. Те весело се изреждаха да кажат сбогом на окръжния войвода Чучков, макар, че през голите им колене стърчаха коравите им кокали. Чуден народ, гол, но сит само с надеждата за по–благати дни на народен подем, те вървяха неотклонно по пътя на борбата и след десетте години от Винишката афера, която ни бе отвела чак до Подрум кале и Диарбекир. Не е ли мило поне да жертвуваш живота си за такъв народ, който неотклонно те следва по начертания от тебе план.

Ще има думата един ден историята, от страниците на която поетите ще предават легендите на този живот на Македония и ще дадат заслужените места на тези голи, гладни и боси ратници и ще издигат в крехките души на градующите поколения паметници неизличими.

Водени сега от Чучето [Ефрем Чучков], ние се възкачихме някъде из кратовските планини и там в то село Койково намерихме Тодор Александров с четата си, обиколен от селски ръководители, начело със Славчо Абазов. Те току–що привършили работата на Окръжния конгрес и бяха потеглили за Общия конгрес. Събрахме се и образувахме една сборна чета, повече от войводи и деятели. Хубав келепир при една среща с многобройните граничари на "Султан тепе".

След спокойно денуване, към заход слънце ръмеше студен дъжд, а ние трябваше да слезнем в Дурачка река, дето, след прегазването й, се намираше пътят ни за Вемекоха – турската граница, дето трябваше да я преминем.

Когато излезнахме от къщите, последните слънчеви лъчи разсейваха леките мъгли и образуваха чудно красива дъга. Видехме я, завикахме:

"Тичайте момчета, за да се преобразим в момичета". Народно поверие поне така твърди, защото, колкото е по–голямо това желание, толкова дъгата бяга пред вас и никога тя не е била видима, за да се потвърди това желание.

Неусетно кога и как бяхме излезли на стръмният ляв бряг на Дурачка река и след като пихме от студените й води, ние нагазихме из горите на другия й бряг, затулени от погледите на турската стража, която пазеше още високия връх Султан тепе.

Настъпи чудно красива лунна нощ, нашата криволичаща пътека беше осветявана, пътуването беше сега леко, не така уморително, както предната нощ по стръмните каменисти пътеки из Кратовско. Нагазили бехме из района на Паланечката р[еволюционна] околия.

Към полунощ пред нас, след изминати много падинки, презкачайки поройните студени вадички, слизащи от вр. Руен за Крива река, стигнахме границата тъкмо над Станойковата колиба. От българска територия почва билото, из което се стига до голия лоб на личният връх Руен, тъкмо из него минават двете пътеки на турските и българските граничари, които еднакво ревниво следят едните за контрабандисти, другите за комити.

През тази нощ не се знаеше кой беше турил засадата, отдето трябваше да дебне. Ние се насочихме из голата страна, край хубави млади буки, и във верига изкочихме на билото. Прегазихме турската граничарска пътека, минахме неутралния пояс, след което дойде българската. Бяхме излезнали малко по–северно от Станойковата колиба, та сега, замествайки българските граничари, ние използвахме добре отъпканата пътека, за да се надвесим над падината, тъкмо дето се намира Станойковата бедна колиба.

Отбихме се тука, за да се осведомим за положението в селото Гюешево, и след малка почивка заслизахме из урвата за селските страннноприемници – кръчми, разположени край шосето Паланка–Кюстендил. В зори вече бяхме с чашки сливова ракия в ръце, обичното питие на Чучето. Сега той имаше думата и забавляваше със свойте духовитости, възпроизвеждани спомени от живота му с изпъденият юнкер, като него от В[оенното] училище Гоце Делчев. Решили да завършат курса на педагогическото училище в Кюстендил, за да бъдат учители в робска Македония, дето Даме Груев пък ги произведе в апостоли на ВМОРО.

Кой ще каже, че тежко се живееше в онези славни дни когато след дълги рискове можехме да се намерим на свобода с чашка сливова ракия около маса, на другарска закуска с чай и кафе, слушайки легендите на миналото за Гоце Делчев и плеадата борци, минавали неведнъж границата, дето току–що я бяхме пресекли.

Ефрем Чучков

Мили са тези спомени, ето защо аз отнемам толкова ценно време на читателите, за да ги възпроизведа, че тъй поулеква на наболялата душа.

Живяхме, незнаейки дали ще умрем с идеалите си несбъднати, когато Македония ще се превърне в живата книга, за да приказва като стара бабичка за подвизите на синовете си из поля, гори и балкани, с каквито бог я изобилно надарил. Да четем по нея за всичко онова, що описва епосът на хубавата ни родина?

Трябваше само за няколко минути да престоим в задната стая на кръчмата, в която бяхме отседнали, докато мине турската поща от гр.

Паланка за Кюстендил, за да не ни види заптието, което конвоираше тази пощенска кола. След отиването й, ние пак заехме напуснатите маси и зачакахме обеда, за да не отпътуваме гладни за гр. Кюстендил.

През този престой, Чучков се разчувства, нареждайки своите спомени от другаруването му с Гоце Делчев в юнкерското училище и в Кюстендил, след което запя любимата си песен:

"Кукни, кукни сиво пиле кукувице
кукни да не кукнеш.
Хайде да разлистне тая гора зелена."

Закънтя малката кръчмичка от мелодичният глас на стария деятел, който с веселото си настроение неведнъж с тази песен е развличал, ведно с другарите си, и юнкера Гоце Делчев из софийските си обиколки. А отсетне из каменистият рид на гр. Кюстендил, преди да бъде още залесен, скитайки се за разтуха, двамата изпъдени юнкери са имали едни и същи намерения и мисли по Макединия.

Така дочакахме обеда, който подсладихме с червено кюстендилско вино, напомнещо хубавото овчеполско със своя аромат.

За щастие една бричка се тъкмеше да тръгне за Кюстендил. Приготвихме се. Ярко слънце огряваше Гюешевската хубава котловина. Край кръчмата минаваше бялото шосе Паланка–Кюстендил, грижливо поддържано чак до кулата на Деве баир, дето сега се издигаше куличка–пост, на която се вееше българският трицвет.

Приготвихе се и тръгнахме с приказки и глъч за Кюстендил. Неудобни бяха седалищата, но не убиваха поне, колкото триножните столчета, подреждани край селския планик в Македония. Неусетно ние вече бяхме изминали 20–те километра и зърнахме хубавия Кюстендил с неговият Хисарлък. Отседнахме в пунктовото здание, едно старо немобелирано, което служеше само за малки престои и предрешаване на заминаващи или връщащи се от и за Македония.

Аз бях щастлив, че си намерих старите дрехи, правени от преди 27 месеца. Не са били използвани от никого, поради размерите им. Намерих си и шапката. Оставихме снаражението си и водени от Аце Дорев, завеждащ пункта, да се освободим и от вечните ни спътници ни поведе към банята на Кюстендил, за да очистим насъбралия се по гърбовете ни от 27 месеца кир.

След тази баня, ние смело можехме да се явим пред приятли, очакващи ни из кафенетата, гостилници, и бирарии, за да ни поздравят с добре дошли и им удволетворим любопитството за станалите промени в Македония и за четниците, изпратени неотдавна от пункта за местоназначението им.

Посрещнати така шумно, издавиха ни с почерпки, които продължиха дълго. Прибрахме се след вечеря и за първи път, удобно настанени в кревати, скоро захъркахме спокоен сън, за да станем рано и заминем за София.

Малкото време, откакто бяхме минали в обратен път, не беше се много нещо променило. Кочияшите, които сега щяха да ни понесат за София, бяха същите, пътят ни водеше пак през Струма, Чуклявския рид и Чуклово блато за Радомир.

Стигнахме ханчетата на половин път и влезнахме в механата, дето се бяха зачервили плешки от сукалче–прасенце и с това, посрещайки гостите, подготвяха апетита им. На малкото маси шумно се лееше хубавото кюстендилско вино и сливовица.

Други, подранили вече, бяха заглозгали кълки от прасенца, а услужливият готвач любезно обикаляше. Когато ние спряхме и насядахме около свободните маси, при нас дойде и, поздравявайки ни с добре дошли, той побърза да ни пита ще обядваме ли. Много естествено, потвърдихме и ние желанието хубаво да се нагостим с печено прасенце върху зачервената пържена гарнитура от кисело зеле. Само Тодор Александров направи изключение, като поиска нещо по–леко за ядене.

Гостоприемният кръчмар му отвори друга тенджера с печена кокошка и чорба. Почнахме обяда си и още не бяхме дошли до вино, когато от вратата се показа старият поп на съседното село, който нямайки друга работа, редовно дежуреше на това ханче, дето посрещаше и изпращаше всички с еднакво изражение на лицето и с чувствителни излияния и благопожелание за щастливо избавление на Македония, като никак не забравяше да си споменува за старото турско време, от които му бяха останали за спомен няколко броя лири от чисто турско злато. Богат беше този старец в расо духовно и материално. Сега му беше мило да гледа последователите на дядо Ильо войвода и, споменавайки за робските си години, обичаше да посреща и изпраща хъшовете.

Кръчмарят беше напълнил шише вино на масата ни и чаши за вдигане наздраве за нас. Дядо поп беше без такава. Чучков извика за друга чаша и сега, додето зарасправя за стари незабравими времена, наподобаващи онези сега в Македония дядо поп заключи: "Няма тука вече овчеполско вино, сега е само кюстендилско, което ме е вече доста състарило, та ако е рекъл Господ да ми даде още години живот, може би ще вкуся пак от ароматичното овчеполско". В приказки със стареца ние, бяхме забравили, че ни предстои още път, за да стигнем трена на Радомирската гара. Нашият кочияш обаче не забравяше обязаностите си и, след като беше вече добре нахранил конете и, ни напомни като се яви на вратата и завика: "Хайде момчета, че трябва да стигнем навреме трена".

Качихме се отново във файтона и продължихме. Навреме пристигнахме и се качихме на влака. Все така весели, ни изтърси на Софийската гара, отдето всеки пое своят път в София.

Останахме с Чучков, който отсядаше в хотел "Търговски", намиращ се тогава на ул. "Екзарх Йосиф". Придружих го и заехме една стая с четири кревата, тъй като нямаше друга. Стаята беше над улицата, из която на насрещния тротоар бяха наредени зеленчукови и овощарски сергии, в които шумно пазаруваха софиянци.

Дъсченият театър, в който някога с Даме слушахме за първи път операта "Палячи", вече не съществуваше, не съществуваха и бирариите "Русия" и "Ибиш ага".

Край този народен хан се намстваха сега локалите на Робчето, дето културтрегери насаждаха култура чрез инструментална и вокална музика все на сръбски език от сръбски певици и оркерстранти, под диригенството на вечно пресипналият глас на цигуларя Вуле. Едно голямо опущение ще бъде ако не спомена, че тука някъде през 1905 год., ако се не лъжа, имах щастието да видя “Кървавата сватба" от другаря ми Войдан Чернодрински, дето Владо Милчинов, този любител на сцената, събираше лаври в ролята му на Агата, който граби булката. Изпълнение неподражаемо, което придаваше целият живот в тази къса, пълна само с трагедия пиеса. Споменавам си и другаря Милчинов, който като екзалтиран младеж стреляше от колене в турската орда в Никодимско и там намери така млад геройската си смърт. Тоя левент беше Боян Милчинов [брат на Владо Милчинов], другар на Христо Попето – Оклев през 1903г.

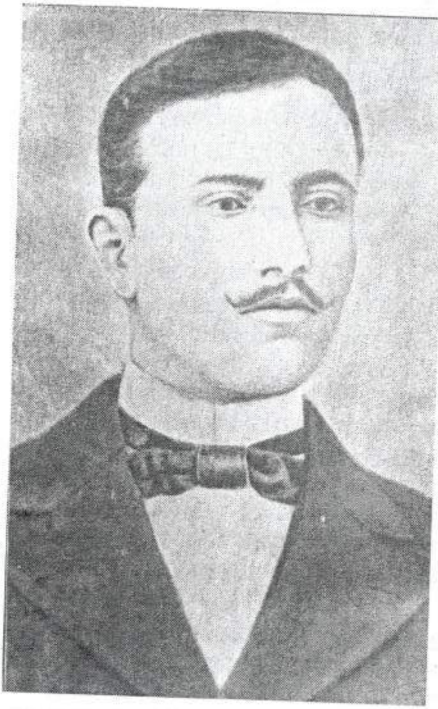

Боян Милчинов

Още на другия ден трябваше да се явим в канцеларията на нашето Задгранично представителство, за да се осведомим за положението, датата и мястото на Об[щия] К[онгрес].

Осведомихме се, че за конгреса не е още уговорено нито мястото, нито деня, тъй като ЗП е било тъкмо сега заето, че не му възможно да се занимава с този въпрос. Следователно ни предстоеше една продължителна почивка.

Ние [Ефрем] с Чучков бяхме добре настанени, но в бездействие не се почива. Почнахме често да посещаваме кафенетата и бирариите, които ни струваха скъпо, та не можехме пара да задаржим в джобовете си, не бяхме навикнали да държим парите си в кесия.

По–старите деятели, които отдавна бяха на почивка, в началото страдали от същата болест, сега се бяха прикрепили да живеят на чуждия гръб, та често бяхме принудени да ги черпим, колчем се срещахме в кафене “Македония” на пл[ощад] Бански, където беше свърталището ни. Тука се пиеше кафето, тука ставаха и повечето срещи. Тука видяхме Пере Тошев, който ни посрещна много загрижен, не му се даже и приказваше; пожелахме да научим нещо за положението на Организацията в Серско, не му се пак приказваше, но все пак ми каза, че там са били добре, доколкото знае от 1905 год. Сега в какво са положение каза, че не знае.

Поразени бяхме от този факт. На въпросите ни видяхме, че Пере лесно кипваше, та пренесохме разговора за Битолско. След като го осведомихме за тамошното положение, Пере стана, като чели бърза за обяд. Къде и какво обедваше този човек никой не беше в състояние да каже. След това вече рядко го виждах в кафене "Македония" да седи, както обикновено със [Стамат] Стаматов на една маса и упорито замалчани двамата, като Пере често скубеше къдравите си мустаци, загледал се в една точка на масата или вън на улицата.

Една сутрин, тъкмо бяхме заспали в дълбок сън, почука се на вратата ни. Отворихме, мислейки, че нови съквартиранти ще ни дойдат, но на вратата се показаха полицаи и след като ни взеха имената, поканиха ни в участъка. Тук повторно ни питаха и пожелаха да знаят от къде сме и от коя партия сме. Ние усмихнато отговорихе, че нас никакви партийни работи не ни интересуват, защото сме македонци и активни членове на ВМОРО от младини и досега.

Питаха ни тогава по–конкретно какви сме ние в македонските работи и с кого се погаждаме и с кого не. Отговорихме, че ние неприятели не познаваме, работим и поддържаме ВМОРО; кога сме в територията на България, – само почиваме и нищо друго. “Македонска работа – отговори пристава, – аз не съм турски полицай, а български пристав, искам да знам какви сте и с какви разбирания сте по македонските работи, кои са ви приближените и кои опозиция”. Отговорът беше пак същият, защото действително нямаше какво друго да се отговаря. Намеси се един друг и запита пак какви сме: Приятели или неприятели сте с [Иван]Гарванов, [Борис]Сарафов и [Христо] Матов. Отговорихме, че те са наши представители.

Борис Сарафов

А защо ги убивате щом са ваши представители?

Сега вече почнахме да се досещаме защо е това късно търсене и този разпит! Ние рекохме: "Не само не ги убиваме, но и големи надежди възлагаме на тях".

Както и да е, но приставът заключи: "Само двама са с пробити черепи досега, за третия не знаем още кой и при какви обстоятелства е извършил това престъпление". Сега ние на свой ред зададохме въпроса какво е станало. И приставът, лаконично каза: "Един от вашите другари, с когото са яли, пили и сладки приказки са си шепнали в къщата на Сарафов, вероятно той е извършил тази работа, но кой е бил, кажете ни, за да го уловим?"

Иван Гарванов

Замръзнахме при това разкритие и отговорихме след кратко помисляне, че отде ще знаем ние кой е бил, не е един, който се среща с тях на кафе и приказки, още повече това им е професията.

"Ех, че вие не познавате ли [Тодор] Паница, ваш другар, той е бил до късно с тях и наверно той е извършил убийството им". Обяснихме си, че това е дело на серчани.

След този разпит старшията пошушна на пристава да ни освободи, приставът, след като помисли, заповяда да ни освободят.

Отидохме си като пияни в хотела и бързахме да видим някого, за да се информираме за произшествието.

Вестниците още рано разтръбиха новината, но те не ни задоволиха. Опитахме се да влезем във връзка с хората от ЗП, но се оказа, че всички са задържани в канцела-

Тодор Паница

рията под полицейска стража.

Потърсихме Матов. Той съкрушен ни обясни работата на Тодор Паница, който беше дошъл с някаква мисия от Серско, но каква точно и той не знаеше. Трябвало да се срещнат тримата с него, обаче Матов е казал: "Защо е нужно, пък и тримата да идем на разговорите с Т. Паница? Каквото ще направите вие с него ще го обсъдим и му дадем заключение". Не е отишъл, за да не бъде мъртав и той или да стане свидетел на тази трагедия, която според мене не можеше да се обясни на какво се дължи. Вчера – добави Матов – Гарванов докладва, че всичко е било уговорено с Паница и вече той си заминава, та е необходимо да се сбогуваме за последен път. Ето как са се сбогували" – заключи Матов. Вестниците се надпреварваха да измислят всевъзможни измислици около тая трагедия, която беше действително забулена от мъглата на мистерията, На какво се дължеше сега пък тази междуособица. Дали не е някаква сръбска, дали не е някаква турска провокация, или е проста македонска междуособица, плод на идейни битки, или пък е някакво страшно отмъщение, което няма да остане изолирано и да станем зрители на една братска касапница, която неминуемо ще последва?

Вестниците се надпреварваха с изложения за живота и заслугите на двамата простреляни и се мъчеха да предизвикат по–изчерпателни декларации от страна на ЗП и ЦК на ВМОРО.

Така се изминаха няколко дни до погребението, в което живо участие взеха, освен софийското гражданство, и арменската революционна организация със свое знаме и представители. Техният представител, под силния дъжд, говори на френски пред южната врата на черквата “Св. Неделя". Като завърши речта си, извика: "Le roi est mort, vive le roi!" [Кралят е мъртъв, да живее краля!]

Безбройните венци имаше и, от наши и от арменски четници, измокрени до кости от изсипалия се дъжд над София, след хубаво слънчево време. На гробищата, след Бабаджанов, налагаше се да кажа няколко думи за последно прости на другарите от името на всички четници и войводи. За пръв път трябваше да говоря пред такава многобройна публика, изпъстрена с елита на софийската интелигенция и многобройни наши и чужди журналисти.

Казах си урока криво–ляво, защото никой и не чакаше повече от мене след съдържателната реч на Бабаджанов. Заключих: "Нека помнят приятелите ни от Серско, че това е една хвърлена ръкавица и ние ще я поемем с отговорност пред историята и пред единството на ВМОРО, те ще са, които ще я понесат, тъй като всяко зло търси своето възмездие".

Върнахме се и в единичните си срещи заговорихме за конгреса. Изказаха се различни мнения, които се свеждаха до едно заключение – час по–скоро да се събере конгреса. Конгрес, но на кого, къде и как, при какъв дневен ред.

Пере, живият нелегален член на ЦК на ВМОРО, не се обаждаше, той беше се затворил и не се виждаше никакъв. ЦК, в лицето на легалните си членове, също мълчеше или не знаеше какво да предприеме. Като че ли липсваше усет за необходима инциатива. ЗП – нямаше такова повече, имахме един ЗП в лицето на [Христо] Матов. Мнението му не топлеше повече в нашата среда.

Във [вестник] "Илинден", който излизаше по онова време под редакцията на [Петко] Пенчев, също не можеше да вземе становище по въпроса за свикване на О[бщ] К[онгрес].

Тогава по инциативата пак на П. Пенчев се свика една предварителна конференция в канцеларията на ЗП, на която се явиха делегатите от окръзите: Скопски, Битолски и Солунски. Нямаше такива от Струмишко и Серско.

Неделчо Гарванов

На събранието, след като се обмисли положението, решихме сами да се съберем на конгреса, без да каним провинилият се окръг [Серският], а Струмишкият да се покани да изпрати своите делегати.

Още на другия ден от с. Лъджене [днес квартал на Велинград], Пещерско беше пристигнал в София [Неделчо] Гарванов, пунктовият началник, да иска подкрепа в борбата му със серчани, каквато му са обявили открито.

Матов помоли мен да замина с няколко момчета, с които, след известна подготовка, трябваше да заминем в Серския окръг, за да възстановим единството на Организацията, след като бъдат пропъдени и наказани провинилите се с решението за убийството на Гарванов и Сарафов.

Приех и заминах. Тук, благодарение на моя идеализъм и наивна неопитност на младеж новак за средата, в която бях изпратен за работа, едва не ми коства живота.

Няколко дни след произшествието в София полицейски отряди изпълниха Лъджене да търсят убиеца. Преди бяха задържали пунктовият началник на Сандански, негово доверено лице, той се самоуби и едно объркване в средите на полицейските кръгове.

Вследствие много вътрешни и външни стекли се обстоятелства, се наложи смяна на правителството. Дойдоха на власт демократите, начело с Малинов. Настъпи ново положение, налагаше се и на нас нова ориентация.

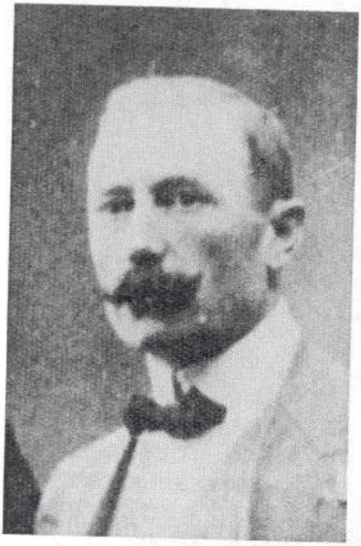

Александър Буйнов

Серчани ни издебнаха в момент на разговор и ни стреляха през прозореца на кафе "Македония" и нараниха двама от другарите ми, с които разговаряхме на една маса.

Принуден бях да се прибера в София, но от там нямаше никакво нареждание. Бях зашеметен, та мерките бяха несъобразни с положението и условията, които всеки ден се меняха пред нашето суетене. Мудните мерки бяха в полза на противника. За ориентиране върху положението, заминахме с [Неделчо] Гарванов в Пловдив, дето се срещнахме с [Михаил] Герджиков, обаче и той или не знаеше, или не пожела да ме информира, за да извадя каквото и да е заключение. След завръщането ми в Чепино [днес квартал на Велинград], аз се убедих, че да стоя повече в Лъджане беше безполезно, макар, че бях писал на [Александър] Буйнов и очаквах какъв да е отговор.

Буйнов ми беше лично познат и мой голям приятел, поради еднаквите ни възгледи по ВМОРО; разкрили си бяхме душите преди две години, гладувайки из софийските улици и във В[елико] Търново, дето, за да спасим положението, бяхме принудени да отидем пеша до Г. Оряховица, дето младежи даваха забава, в която вземаше участие съгражданина на Буйнов – Савата, артист, който наскоро се помина умопобъркан. Както отидохме, така се и върнахме, защото вечеринката не беше добре посетена, макар, че обещаваха много.

Минахме през Арбанаси, видяхме старините на търновските околности, това ни остана печалбата.

Не получих писмо от Буйнов. Заминах за София, тъй като на настойчивите ми писма да ми се даде нужната възможност и средства, придружени с пълномощно за действия, целесъобразни вътре в С[ерски] окръг, не ми отговориха. Принуден бях като просяк да искам всекидневните си средства от Гарванов, който пък не беше и в състояние да издържа и мен.

На конференцията на делегатите от О[бщия] к[онгрес] в София беше и Георги Занков, които най–добре тълкуваше на какво се дължеше това убийство. Той твърдеше, че и Матов, ако беше на последната среща с Т. Паница, щеше да сподели участта на другарите си.

Между осъдените бил даже и д–р Христо Татарчев, който не беше вече никакъв представител на ВМОРО.

Всичко това Занков обясняваше с една амбиция на жестоки хора, на всяка цена да запазят Окръга, а посредством него да се налагат на цялата ВМОРО, с което да постигнат решения си, служейки си на всяка цена и с непозволени средства. Макар всичко това да беше една действителност не всички обръщаха еднакво внимание на тези мисли.

В София заварих положение на решение за конгрес на българска територия, макар не установен.

Налагаше се да замина за Кюстендил, дето Аце Дорев щеше да ни посочи мястото на конгреса. Събрахме се в Кюстендил и оттам заминахме за с. Жабокрът, дето се състоя конгреса, под председателството на Христо Матов и секретари Петър Ацев и Добри Даскалов.

Делегати: Христо Матов, Аце Дорев от името на Задграничното представителство, ЦК [на ВМОРО] не беше представен нито от легалните, нито от нелегалните. Пере Тошев, който беше в София не беше поканен. Уставно беше да се канят и действителните задгранични представители, избрани от Рилския конгрес, обаче и това опущение стана, че бяха сметнати за саморазпуснали са се от преди повече от една година. От Солун, необяснимо беше защо, нямаше представители, нямаше и от Кукушко и Воденско делегати. Единствен Добри Даскалов, тиквешки войвода остана за солунски делегат.

Канен беше за делегат и Тодор п. Антов, обаче той не посмя да се яви, поради свойте разбирания по въпроса за О[бщия] К[онгрес]. От Битоля с конгресно решение и пълномощно бях аз. За увеличение на числото на делегатите бяха поканени повече по желание на Матов: К[лимент] Шапкарев, Е[фтим] Спространов и [Пею] Яворов, първите двама присъствуваха. Също с пълномощие беше пристигнал от Битоля легалният член Илия Биолчев. През време на конгреса пристигнаха още: Тане Николов, без пълномощие и знанието на Б[итолския] О[кръжен] комитет, както и Петър Чаулев, който беше напуснал околията си, за да лекува някакъв ревматизъм. Други делегати: П[етко] Пенчев, като редактор на в. "Илинден", [Ефрем] Чучков, Т[одор] Александров и Милан Гюрлуков, като делегат на Скопският окръг. Тука бяха и [Стефан] Чавдаров, [Димитър] Запрянов, кратовски войвода, които бяха другари на [Михаил] Даев и Георги Занков, те служеха за охрана на конгреса. Имаше още няколко момчета от куриерите, живущи в Кюстендил, пак за охрана.

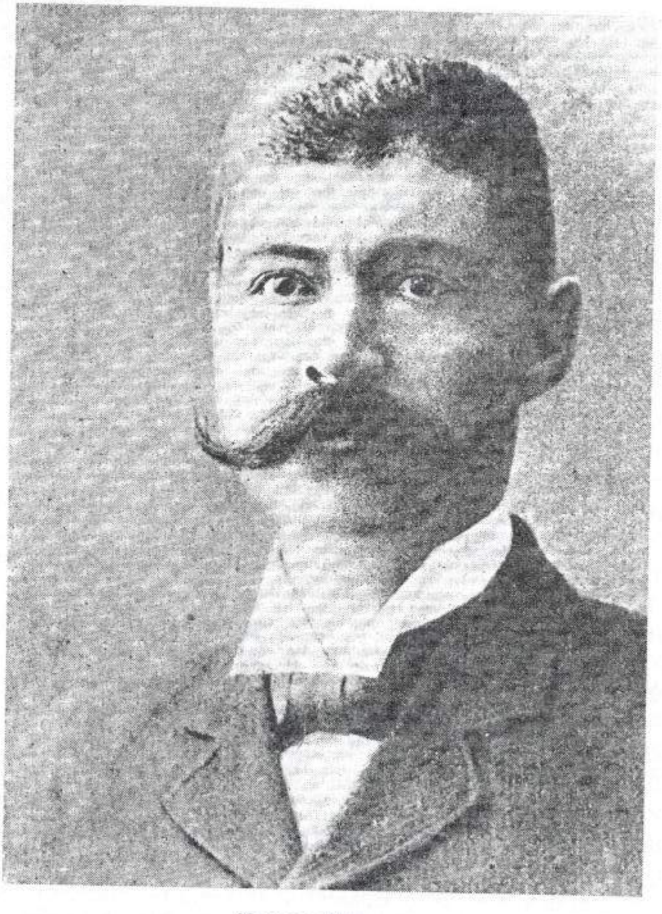

Христо Матов

Приет беше дневният ред, приготвен на конференцията от София. В общи черти колкото си спомням той съдържаше няколко точки, а именно:

1.) Откриване и от кого на конгреса.

2.) Избор на комисия за проверка на пълном[ощията].

3.) Отчет на ЗП в отсъствие на членове на ЦК.

4.) Дебати.

5.) Избор на ЦК и З[адгранично] П[редставителство] [на ВМОРО] и редакционен комитет.

6.) Комисия за изработване на декларация.

7.) Становище на К[онгреса] по злодеянието на серчани.

8.) Разни и закриване.

Милан Матов

След откриването на конгреса, започнаха се разисквания върху общото положение и законността на конгреса ни.

По тази точка най–правилно становище възприе и го изтъкна Добри Даскалов, който изглежда беше сполучил да влезне във връзка със серчани, които са му доверили част от замислите си.

По законността на Конгреса се изказаха неколцина и се изтъкна, че с изключение на серчани, които, канени, те отговориха с убийството на битолския и солунския задгранични представители, след това нямаше смисъл от поканата ни.

Що се отнася до Струмишкия окръг, ние сме убедени, че делегатите са били възпрепятствани и не са дошли. Има околии, които благодарение само на войводите си са солидарни със серчани, без да поддържат разбиранията им по управлението на ВМОРО.

Заключението беше, че не може повече да се разчита на Серския окръг за съвместна каква и да е работа, докато окръгът е в ръцете на хора сектанти, служащи повече на идеи, внушени им от крайните елементи вън от Македония.

Присъпихме към избор на комисии. Прибрани бяха пълномощията, които поради особеното време, което преживявахме, налагаше се приемаме всеки, който се бе явил и желае да ни подкрепи с каквото може.

По отчета, които накратко бе изложен, дебатите не бяха много, нито разгорещени. По изпълнение на някой положения в Правилника станаха оживни разисквания. Пенчев, който застъпваше едно становище, игнорираше част от изборното начало в основата на устава, която беше послужила за база на действуващия Правилник. На Пенчовото предложение, което коренно изменяше положението, се противопоставиха, изтъквайки, че се нарушава устава и че докато устава не бъде изменен не може да се допускат разисквания, засягащи и правилника и основният принцип.

Другарите се видяха отегчени от дебатите, които ставаха все по-шумни. Възприе се Пенчовото становище, пренебрегвайки устава. Очертаното лекомслие на някой от другарите ни беше голямо и аз го изразих това.

Последиците от това бяха печални, както ще видим по–късно.

След свършване всичко по отчета, конгресът беше принуден да избере една комисия, която да провери сметките на ЗП. За такива бяхме избрани двамата с Добри Даскалов.

За престъплението на серчани се изказаха само няколко души и всички бяха за наказанието им. За Сандански конгресът взе решение да бъде произнесена присъда и понеже конгреса беше най–вишата съдебна инстанция по закона на Организацията, осъди го, и му наложи наи–голямото наказание – смърт.

След тридневни дебати, пристъпи се към избор на нелегалните членове на ЦК [на ВМОРО] със седалище гр. Солун, дето бяха легалните членове, които си оставаха пак същите.

За действителни членове бяха избрани: Петко Пенчев, Ефрем Чучков и Павел Христов, подгласници Петър Чаулев, Петър Ацев и Тодор Александров.

Конгресът беше закрит и делегатите се разотидохме.

Ние с Добри се прибрахме в София.

Забравих, ЗП бе избрано от трима: Христо Матов, Аце Дорев и ако се не лъжа д–р Христо Татарчев. Между другото взе се решение комисията да изработи след конгреса в духа на директивите и Устава Декларацията и за да бъде по–сполучливо изработена, възложи се на тричленката в състав: Христо Матов, Пею Яворов и Петър Ацев.

Дойдохме в София, първата ни работа беше да изработим Декларацията, с която цел тримата се събрахме в дома на Христо Матов и в няколко заседания я изработихме и я предадохме на пресата за публикация. Ние с Добри Даскалов пристъпихме към ревизия на сметките на ЗП.

Заровиха ни в един куп от разписки и документи, които според канцеларията всички документи са били налице.

Ние с Добри, и тъй не компетентни по материята, просто не можахме да си обясним откъде и защо са били изразходвани сумите по тези разписки, щом нямаше други документи и какви да са тези книги заседяли.

Заяви ни се на второто ни конкретно искане, че всичко що може да ни дадат на разположение в изпълнение е това – разписки празни. Нямаше инвентарна книга, нямаше печат, нямаше протоколна книга и никакви касови дневници и книги, дето да се види къде са постъпили сумите, къде са отишли и по чие решение.

От известни книжа ние налучкахме източниците на постъпленията, но разхода им? Понеже нямаше и протоколна книга, не можеше да се види кой и как ги е израсходвал. Спрели дотук, с Добри Даскалов се убедихме, че нищо не ще може да направим. Но най–сетне решихме да се отнесем направо до източниците, за да знаем поне цифрата на постъпленията. Имаше постъпления чрез [Иван] Гарванов, имаше и чрез [Борис] Сарафов. Лесно беше да се направи справката с постъпленията чрез Гарванов, но за другите работи ни беше малко по–трудно

Работихме почти два месеца, май, юни и почваше третият месец юли. Даскалов при това трябваше да бърза за Тиквешко.

Излязохме уморени от ровенето ни като плъхове из прашните шкафове на канцеларията. Ненадейно вестниците почнаха да информират за съдържанието на излезлите вести за революцията в Турция. В Турция се въвежда конституцията и пр. Купихме вестници, действително такива новини се съдържаха в тях, та побързахме да се намерим в кацеларията на ЗП, дето сметахме да получим подробности върху събитията. Обаче кой се грижеше за информация? Всичко това, що ставаше вън от ВМОРО, беше работа на дипломацията, а ние с политика не се занимавахме за да имаме дипломати?!

Нищо не разбрахме. Чаулев, както и друг път, инцидентно разправяше и сега повтори, че един офицер от ресенският турски гарнизон е поел гората с известен брой войници и е проповядвал идейте на младотурците, той даже искал среща с Чаулев, но не се решил последният, защото вероломството на ресенските помаци беше пословично.

Това, което беше съществено, е че това не беше работа на Чаулев. Трябваше да се върши такава работа от Окръжният комитет, а за тая цел Чаулев не беше уведомил комитета в Битоля, защото, ако го вярвахме той, твърдеше, че е писал преди да тръгне за България по този въпрос. Той обичаше много да си служи с лъжата и смятахме, че няма нищо подобно. Излязохме из улиците. Новите известия с притурки във вечерните вестници не само потвърдиха това, но бяха и поточни сведенията, като споменаваха имената на офицерите, на първо място на генерал–щабният майор Енвер бей от Ресен, Ниази бей. Хилми паша бил викан в Цариград.

Сега почнаха да се интересуват и чуждите консули в София. Всички искаха да проверят информациите си и чрез нас. Искахме такава информация от Кюстендил. За там замина Аце Дорев, обаче новините му бяха старите, че по границата не е имало вече никакъв турски аскер.

Заключението беше, че от тези новини има нещо действително, но какво е? Докато ние научим, то ще бъде много късно. Събрахме се на конференция в канцеларията на ЗП. Матов ни повика да се съветваме. Тук бяха всички другари, намиращи се в София. Само Чучков и [Петко] Пенчев бяха заминали, предполагахме, че са някъде или в Скопско, или вече в Битолският окръг. Поне Тодор Александров да ни беше писал, можеше да си направим заключенията. На конференцията се изтъкна, че е необходимо да се отиде в Македония, да се проучи основно положението и да се докладва. Двамата с Чаулев се оставихме на разположение и потеглихме за Кюстендил. Набързо се въоражихме, снабдихме се с провизии и продължихме през Богослов направо за вр. Руен, за да разгледаме верно ли е, че няма граничари вече и къде са се отеглили. Водени от куриери, стигнахме вр. Руен. Действително границата изглеждаше така пуста, че никъде турски мундир не се виждаше. Смъкнахме се от Руен и поехме пътя за Султан тепе. Най–сетне открихме каракачани, запитахме ги, а те ни информираха това, което са видели, като прибавиха, че в Кратово и Паланка имало турска дунанба и викали "Яшасън Хуриет!" А християните "Ура!" Но какво е било, нищо не знаели. Съобщиха ни, че четата е била в Емирица, та сме могли още по видело да я намерим, тъй като всичкият аскер е бил в Кочани и Кратово.

Слязохме в Емирица, дето в една сенчеста падина над Злетовската река извира вода, около която има навадени поляни с буки високи и сенки дебели. Тук намерихме Чучков, Тодор Александров с кратовският войвода [Димитър] Запрянов. Между тях беше и Стоян Мишев. След обичайните поздравления, ние побързахме да запитаме за събитията. Заявиха ни, че и те нищо не знаят още за положението, тъй като отникъде, освен от Кратово и Кочани нямат положителни сведения.

Войските действително са се изтеглили от постовете, като поръчали на селяните да кажат, дето срещнат комити, че вече е даден Хуриет, че всички могат да си се приберат по домовете си, като отнесат въоражението с амуницията.

Всички затворници, без изключение политически и криминални, са били пуснати на свобода. В градовете са били три дни и три нощи обявени тържества и всички са пеели някаква песен: "Яшасън Хуриет мусава иш адалет".

Обявено е било официално конституционно управление и начело на движението са били висши г[генерал]–щ[абни] офицери. Нещо повече, заявиха ни, че Скопската, Св. Николската и Велешката околии са се легализирали и с оръжието са се разхождали из градовете. Още не потвърдени слухове се носеха, че всички серчани са били вече в Солун, дето донанбите са ставали под звука на музиките и оръдията. Слисани от всичко това, ние предложихме да се повикат ръководителите от Кратово, Паланка и Кочани, за да ни информират, та чак тогава да си направим заключението. Ние за всеки случай задържахме куриера си, налагайки си търпение за другият ден, когато се надявахме да дойдат виканите ръководители, за да узнаем подробности. Пристигнаха, защото нищо вече не им пречило. Никъде из пътищата не видяхме нито един жив турчин, всички в градовете са се отдали на веселие. Вярно е, че Васил Аджаларски е бил царски посрещнат в Скопие, начело на четата си, въседнал кон със седло и пр.

Конферирайки, дойде допълнително известие от Кратово, че Пенчев бил вече в Солун, а Павел Христов в Битоля с Милан Матов. Получили тези сведения, ние още не искахме да допуснем такова страшно възвание на най–големите ни в момента хора, като Централен комитет. Решихме да задържим пак куриера и закъснеем с изложението в София. Приготвихме телеграмата за Пенчев, която трябваше да се изпрати чрез кратовският каймакамин от един наш четник–куриер. И понеже някой от хората не се решаваше да иде въоръжен с тази телеграма, тъй като войводите бяха нови и неизвестни за градовете, избора падна на четника от щипската чета, Лазар Кльонков Фертикът.

Природно развит момък, духовит и стар работник, дълго беше другарувал с Тодор Александров. Облечен в бял гайтанлия гисптал, с хубав везан тагарчик, калпак с черен конус, спретнат с къса манихера с натъкнат нож и нагантов револвер, той замина с телеграмата за гр. Кратово.

КРАТОВО

Лазо носеше телеграмата за члена от ЦК на ВМОРО, който по наши сведения беше вече в Солун, но за всеки случай, ако не се намираше лицето там, искахме телеграма да му се достави, дето се намираше.

Лазар изпълни задачата си великолепно, съобразно упътванията ни. Духовитият момък после разправяше куриози.

Когато потеглил, вървял през цялото време по пътя за Кратово, през който се продоволстваха турските граничари. Сега никъде не срещнал жива душа. Пристигнал над Кратово и тръгнал към града; като го видяли, циганчета започнали да викат "Яшасън Хуриет". На тези викове се отдавал и един жандармерийски старши стражар и пожелал да го посрещне и здрависа по новият обичай, обаче Лазо го приковал, насочвайки пушката си на почетно разстояние и му заявил, че той е изпратен от своето началство до каймакамина, докато не се види с него, никой не тряба да го приближава, че ще стреля. Жандармерийският старши веднага съобразил и изпратил стражар за каймакамина, но докато се върне стражарът, старшията поканил Лазо в куличката на кафе. Лазо, който много добре говореше турски, чул какво е поръчал чауша и сега се решил, влезнал в куличката, дето седнал на първото място до оджака и трябвало да почете обичая, като провери пушката на домакина си. Свалил я и измъкнал пачката. Седнал. В приказки, неусетно кога изпил кафето, старшията съобщил с идването, че каймакаминът го чакал в управлението си.

Лазар станал, изпратен от старшията до вратата, дето му е дал и пушката, прегръщайки го като равен брат. Лазо, съпроводен от едно заптие от поста, пристигнал в управлението, дето е бил очакван под звуците на черковните камбани, като извикали на улицата целият град. Лазо влязъл при каймакамина, който го посрещнал с турското "Заповядай", както се посрещат високи посетители с особена мисия и с висок някакъв чин.

След обичайните поздравления, каймакамина пожелал на турски език с какво може да бъде в услугите на баш комитите, които са го изпратили, Лазо извадил телеграмата, написана с български думи, но с латиница и доложил какво желае. Каймакаминът, който не си служил с звънец, нито пък разполагал с телефон, плеснал с ръце и веднага заповядал на заптието да повика турският полицеийски началник, който е бил на обед. Бил намерен да си пие кафето, когато заптието се изпречил пред него и му заявил, че каймакам бей го вика веднага. Той оставил кафето си и се завтекъл задъхан из кратовските стръмни калдъръми.

Изключитлно време беше. Никъде свободна телефонна линия нямало. Началникът денонощно е дежурил и все мъчно е намирал свободна линия. Каймакаминът му подал телеграмата, казал му е от кого е, за кого и пожелал веднага отговор, след дълбоко темане. Турският полицейски началник отишъл в станцията и поискал свободна линия за Солун, нареждайки по каква работа и кой изпраща телеграмата. Щом съседната станция разбрала в що се състои спешността на телеграмата, веднага дали желаната линия и след миг т[елефоно]-п[ощенския] н–к в Кратово чул да му се обажда Солун. Предал телеграмата и помолил за бърз отговор. Не се минало и няколко минути, получил отговора. Написал го грижливо върху бланка от телеграма и веднага лично занесъл отговора на каймакамина. Лазар, който е бил гладен като вълк, взел телеграмата, теглил едно дълбоко темане, застанал прав, турил телеграмата в чантата си и поискал позволение да иде в града да обядва, след което да си замине и занесе телеграмата.

Граждани посрещнали Лазар и го въвели в една гостилница, дето го нахранили до насита, информирайки за положението навсякъде.

Надвечер Фертикот пристигна и ни донесе отговора, който дословно гласеше: *"Тук сме всички, елате." Пенчев.*

Не остана никакво съмнение, че сега всичко бе проиграно. Лекомислие бе обзело всички среди, ведно с интелигенцията и водачите на ВМОРО. Само селските маси се отнасяха до известна степен малко по резервирано, с желание да се възприеме не така бързо всичко, каквото се поднасяше.

Падението, което последва и се сля с младотурската вълна, вървеше из стръмното корито на потока и не се виждаше къде може да се спре. Всичко това всичко се дължеше на две обстоятелства:

Петко Пенчев

1. Ние избрахме нови и неопитни още за местото си водачи на ВМОРО. Хора, които леко се отнасяха към статутите на ВМОРО и сега на дело изпъкна целият им характер, изпълнен действително с голям идеализъм и желание да помогнат за съвземане на ВМОРО. Но това беше толкова повърхностно, че с никоя везна човек не беше в състояние да го измери. Не издържаше даже и критиката на селския ръководител и селския даскал.

Достатъчно беше да ни подложат младотурците една динена кора, за да помислим, че сме влезли в богат и вкусен бостан, дето се пият напитки и ядат мезета, за да проиграем всички козове на славната ни до вчера ВМОРО, която с неподражаем стоицизъм посрещаше ударите, отдето и да идваха те, и все на крак я виждахме като вечен страж на поста, който й беше отреден от историческия величав момент.

2. Нещастното разцепление създадено с пролятата кръв през декември 1907 год.

Страшна е отговорността на серчани пред историята и борческа Македония. Тя вечно ще преследва тези сектанти–сепаратисти, които по външни внушения се заеха да създават нови устои за ВМОРО и доведоха положението до междуособица с формално и фактическо разцепление. Формално, защото то просъществува още непосредствено след Илинден и се прояви на Рилския конгрес, изразявайки се в комбинации, които си бяха турили за цел да победят волята на Даме, воля, която беше ни повече, ни по–малко истнската волята на ВМОРО, следвана от масите на Македония. Защото иначе, ако допуснем, то би значело да предпочетем волята на Легуша, към която хитрият и усамотен Гьорче беше прибегнал на конгреса в Рила, за да победи и обсеби положението.

Умният и най–ловък и общопризнаван, единствен дипломат на ВМОРО отначало и докрай, Гьорче Петров, Троячанеца, прилепчанин, беше се отклонил от собствените си убеждения и беше се вродила в него голямата амбиция, щото в подетата борба с Даме отпреди "Илинден" вътре в Македония да победи единствената воля, изразяваща волята за самостойна и непорочна независимост на ВМОРО, не само от външно влияние и внушение, но и от онези на нейните най–първи ратници, во главе Даме Груев, Смилевчето Битолчанче.

Гьорче, който беше един от създателите и сам страж на ВМОРО, чуствувайки се самоизолиран, изоставен от всички, как можа сега с всичкото си съзнание на дълг и вяра в себе си и убежденията си да служи на една най–нещастна мисъл, отдавайки се на своята амбиция да се съюзи с манталитета на неговите корифеи, да не предпочете волята на Даме, а сектанството и леките разбирания, насадени не от Гоце, както се самозаблуждаваха някои среди, а от случайните външни внушения и фалшив идеализъм, пропит от най–долнопробен егоизъм и сектанщина, но не и идеи, присъщи на самостойното ни движение.

На Рилския конгрес Гьорче в своята амбиция пренебрегна всичко, дори и себе си – повтарям, и влезе в разбирателство, вместо с Даме и с другите групи, водени от Сарафов и серчани, привличайки и добродушния Пере, който за пръв път направи компромис със своята съвест, която беше съвестта на ВМОРО от създаването й до самият Рилски конгрес. И слезна сега от пиедестала на контрольора на ВМО-

РО до уровена на партизанина, който се бе отдал в услуга на амбицията, авантюрата и сепаратичните тенденции в борбата с апостола Даме.

Падението беше неизмеримо и бе достатъчно да погребе волята на Даме и физическото съществуване на тоя велик син колкото на Македония, толкова и на ВМОРО и на историята ни.

Изчерпаха се всички крайности в една само амбиция и победиха Даме, волята на македонския борец за самостойното извоюване на политическа и културна свобода за македонското население.

И се видяха резултатите само в три непълни години. Само една година след смъртта на твореца и крепителя на ВМОРО, тая жестока амбиция, падна в страшна пропаст, ведно с това повлече и ВМОРО на дъното си, на което можа да се срине през юли 1908 год.

И видя се Македония в лицето на своята всесилна в миналото ВМОРО в положение на разцепление, доведено до самоизяждане на силите, така малко останали, разделени на среди, враждуващи по между си, само зарад самата вражда.

И се намериха фактори, начело с Хилми паша, да изиграят юдинското хоро върху трупа на самоповалилата се ВМОРО и на ново погребаха всяка надежда за извоюване на свободата ни, която беше стигнала вече на половината си път в добиването ѝ, която беше в състояние да донесе и окончателното реализиране на идеалите македонски.

Още на другият ден, от Рила, Перевата душа беше окончателно осиротяла. Пере, който и в най–критическите моменти от участието си като водач на ВМОРО не беше се отделял от мнението на Даме. Сега се отдаде в услуга на друга воля и друго съзнание. И ето как той сам несъзнателно опустоши своята воля и се видя само в образа на физическото си съществуване без воля, без съвест даже, която никога не беше го изоставяла. А сега сам беше се опътил да служи на най–долнопробната амбиция и неговата богата душа опустя. Пере без Даме се почуства ни повече, ни по–малко без душа.

Когато Даме спешно замина да спасява това, което беше останало от ВМОРО в Солун и Солунско, замина да търси своята душа в Пирина и, като не я намери, той се затвори в своята самота, тяло без душа, която изпълнена с достатъчно нерви, не можа така безболезнено да преживее това си опустение. Перевите нерви не можаха да понесат този удар с раздялата си с Даме и заболя душевно. Така тръгна по надолнището, водещо към неговия трагичен край.

Ето двете единствени причини, които ни се изпречиха след младотурския фарс, който си беше турил за едничка цел да спасява цялостта на султанската държава и нейните статути, с помощта на всички центробежни фактори.

Последните различия на международните мисии върху македонският проблем, като център на близкоизточния, станаха в Ревал, да се състои среща между двата световни и първостепенни фактори в живота на народите, английската и руската дипломации, начело със своите монарси в лицето на английския крал Едуард и руския цар Николай II.

На тази среща бе обсъдено положението в Македония, на базата на взаимните интереси на Англия и Русия във всичките им подробности и се дойде до заключение, че дотогавашният контрол на европейските сили в Македония не беше достатъчно ефективен, за да гарантира интересите на населението, и поради което борбата беше жестока и без край. Единодушно се постигна съгласие за разширение на контрола в Македония, който издигаше страната в една автономна единица, защитена от европейската ръка.

Турското самочувствие бе накърнено и, както в други аналогични случай, Високата порта възложи надежди на последния коз, който държи в ръцете си. Хилми паша бе извикан да спасява изгубеното положение. И той изигра ролята си по един най–великолепен начин, като неподражаем политически виртуоз.

Извиканата на помощ Млада Турция се притече и въвлече след себе си като слепи съратници всички фактори изгубили равновесието на политическата арена, включително и разпокъсаните сили на Македония в лицето на нелегалната ВМОРО.

Ето обясненията на турското военно командване: Махмуд пашовата Конституция, бе, изтръгната из прашните архиви на "Илдъза", дето беше престояла цели 50 години в бездействие и безпомощност. И прогласили се от трибуните, издигнати из стъгдите на Турската империя под ръководството на младотурските генерал–щабни офицери в присъствието на обезглавените отомански народи и онази останала без воля и без съвест, и без ум македонски – Вътрешната македонска революционна организация.

Целта, повтарям, беше напълно постигната. Млада Турция овладя положението с безропотно и безмислено участие на всички останали революционери, които взеха да се надпреварват с услугите си пред новите господари на политическото положение в Близкия изток. Целта и задачите на Младотурската тъй наречена революция не беше само временно да се отсрочи европеийската контрола, а да се отдалечи и отстрани съкрушението на империята веднъж за винаги.

Ето защо, така необходимо им беше да видят какво ще бъде поведението на ВМОРО. За целта, преди обявяване на военното движение, за подготовката му се грижеха няколко генерал–щабни офицери, които първи пожелаха да се срещнат с представителите на ВМОРО, но не със самите представителни среди, а с тясно определена. И докато в Западна Македония срещнаха недоверие във водачите на ВМО-

РО, в Източната Македония можеха да се свържат и влезнат в размяна на мисли върху един революционен подвиг със съвместни усилия за катурване прогнилия трон на турската монархическа власт и въвеждане на конституционно управление в страната, гарантиращо гражданските права и свободи на народите, за всички населяващи империята, установени върху братството и свободния избор.

Серчани, които имаха най–големия шанс да опровергаят обстоятелството, че са в услуга, с пълно съзнание, на всички странични влияния и среди, но не и да следват идеалите, носени от ВМОРО и завещани им от Гоце Делчев. Те не пораснаха, за да застанат над страстите, и сега, когато имаха най–голямата възможност и време да обсъдят цялото създало се положение, за да излезнат с най–разумно обсъдена инициатива за общото положение, с оглед интересите на Македония. А трябваше да се вземе и най–прецизното решение, заедно с всички поделения на ВМОРО, за бъдещето наше поведение в това Младотурско движение.

Забравили се, всички те доказаха за лишен път, че са роби, сега вече не на Гоцевите идеали, а на своята амбиция, готови да се отдадат в услуга на всяка друга среда, но не и на Македония. Възприеха идеята на Младотурците, зад които стоеше Хилми паша, под сянката на султан Хамид, наричан най–често от самите тях "Червеният султан". И сключиха съюз с измама и повлякоха Македония към бездънната пропаст на последното изтощение и забвение.

Историята ще е, която ще отсъди по–добре това велико по размери и последици падение морално – и политическо за революционери, които се тупаха в гърдите, че са единствените носители на Гоцевите идеали, за да ги погребат така жестоко и да ги обвият в плащаницата на вечно забвение. Ние, възстановявайки горните си спомени, придружени с мъчните ми мисли и съмнения за тези събития, надяваме се да послужат за аргументи, на които ще се базират един ден прецизните присъди на историята, ще поставят всекиго на мястото му. Дано да сме постигнали целта си – колкото тежка, толкова и благородна задача, След това ще пристъпим към продължение спомените ни, за да завършим с всички факти, не избегнали от нашата наблюдателност в онези усилни моменти, като непосредствени участници в почти всички случаи и преживелици хуриетски.

ЛАЗАР ПРИСТИГНА

През целия ден нито една мисъл не може да ни спре вниманието, за да продължим разикванията и разговорите на тази колкото случайна, толкова от по–голяма важност в последния момент от съществуването на нашето освободително движение. Почти всички се чувствахме изморени и неспали, поради мъчителните минути, които бяхме прекарали през 12–те последни денонощия. Интервалът, през който Лазар отсъстваше, мина почти в спане, изпълнено с кошмарни сънища. Преди залез слънце се зададе на кон Лазо Федерикот с песента "Хуриет адалет мусават", цял сияещ, че така сполучливо е изпълнил възложената му мисия.

С пристигането си, Лазо ни поздрави с Хуриета и, застанал тържествуващ, с високо издигнатия конусообразен калпак, с пушка на ремък, с една тържественост и подражавайки на каймакамина, подаде телеграмата на Чучков, правейки дълбок поклон и темане. Той не забрави дословно да предаде всички поздрави, с който го беше нагърбил любезният каймакамин при раздялата си в управлението. Израпортува за всичко преживяно през деня и в гр. Кратово, като разказа изпъстрени с духовитости случки, които му се отдаваха на гърлестия и мелодичен щипски говор, като не забрави да кичи с всички епитети от каймакамина до последното заптие и известните в Кратово цигани и турци. Чучков отвори телеграмата и я прочете с висок глас, за да чуят всички:

"Тук сме всички. Елате. Пенчев."

Настъпи най–тягостният и мъчителен момент. Всички млъкнахме и се отдадохме на своите мисли.

Всеки на свой ред трябваше да се помъчи с пределна воля да преодолее създалото се положение, защото Пенчев, който беше в Битолско, не можеше да хвъркне в толкова късо време и да се намери в Солун. Всеки си обясни, че той е пътувал по железница, а за това е било необходимо да се качи на Битолската гара. Заключението беше, че Битолският революционен окръг се е легализирал и четите, като Скопската, Светиниколската и Велешката, също са се легализирали. Всички предишни наши мнения за свикване на извънреден Общ конгрес за обмисляне новосъздаденото положение в Македония и определяне бъдещото поведение на Организацията по отношение това положение рухна като картонена кула.

Покруса обля всички ни, в душите ни дълбоко бушуваше буря от негодувание и колкото по–безпомощно се очертаваше в съзнанието ни цялото бъдеще на македонското дело, толкова по–мъчителни бяха преживявани тези мигове от живота ни. Всички лица бяха покрити с една бледност, като че ли се намирахме пред погребална катафалка, в която бе сложен трупа на ВМОРО и ние трябваше да сме свидетели сега на нейното така безславно погребение. Мълчание мъчително, това мълчание беше нарушено от една обща въздишка, придружена в един глас: Проклятие по отношение на Пенчев.

А! Пенчев какво направи? Късно беше. Ние бяхме пропуснали този момент още в с. Жабокрът, та сега се чуствахме достатъчно отговорни за сегашната действителност.

Всички условно вземани решения в тази конференция ставаха безпредметни. Налагаше се едно ново и единствено решение: Надолу ли из улея, който заведе Пенчев, или нагоре към София. Особено за нас с Чаулев, тази мисъл ни се наложи и ние първи заговорихме: Сега накъде? Всички се изказаха според своите разбирания и се дойде до решение да се върнем всички в София, дето да обмислим ведно с Матов новосъздаденото положение, за да възприемем едно становище. Предложение, което допадна за нас двамата с Петър Чаулев.

Някой от легалните ни другари доколкото си спомням, направиха предложение някого от нашите легални деятели от гр. Кратово, придружени от някои представители на младотурците, да ни дадат възможност по–добре да си уясним положението и решим на място лично поведението по отношение събитията.

Когато същественото в живота е пропуснато, когато корабът вече потъва, кормчийте се хвърлят във водата, за да се уловят за сламката, за да не се удавят. Ето как преживяхме тези мъчителни моменти.

От Етерица се прибрахме в едно съседно село, дали не носеше същото име, не помня, и там дочакахме виканите за среща лица.

Преди да се срещнем, през деня селяни донесоха, че бившият кратовски войвода Йордан Спасов от с. Кнежа и Йордан, под името Малкия Йордан, придружени от няколко четници, са пристигнали с цел да се легализират и си заминат за родните места.

Тодор Александров веднага изпрати четници да обезоръжат групата, да ги арестува и доведат при нас.

Групата замина по назначението, а ние се срещнахме с младотурските представители.

Братът на Павел Шатев ни очерта с подробности цялото положение, потвърждавайки, че всичко в Македония вече се е легализирало и първи в Солун са влезнали серчани, още когато в другите околии са нямали известие за преврата.

След преврата, ако може така да се нарече, младотурския представител и съвместно с Хилми паша уговорихме акция само в гр. Битоля, после в Солун, а другите административни центрове бяха само уведомени по телеграфа с нареждане какво да се прави. Старите административни власти, със съгласието на валиите, си както и военните, просто изпълниха тази заповед, като обявиха Хуриета и заминаха с даум веселбите. Нашата среща беше без всякакво съдържание, само от немай къде. Прекарахме в празни приказки с един офицер цялата нощ. На другия ден, той си замина, а ние останахме в селото и на сутринта излезохме вън от него в една горичка.

ЕДНА ЖЕСТОКОСТ

Тук бяха доведени пленените бивши войводи и четници.

Тодор Александров пожела да ги екзекутира без съд, за стари някакви провинения. Застъпих се пред другарите, че това ще бъде много жестоко и пожелах поне да бъдат съдени, още повече че при нас беше и един член на ЦК – Ефрем Чучков и останалите нелегализирали се скопски войводи, с окръжният им войвода Тодор Александров, който застъпваше желанието си да ги екзекутира без всякакъв съд.

Всички му наложихме нашето мнение и той привидно се съгласи, за да може още по–ярко да даде воля на жестокосърдечието си, от което беше обладан и което ясно личеше по физиономията му, още като се споменаваха имената на двамата нещастници, ведно с другарите им.

Решихме да се уреди един редовен съд в състав от трима войводи. Избрани бяха Чучков, Чаулев и още не знам кой, защото споменах лично мен да ме освободят от членството в съда, за да мога да бъда защитник на подсъдимите, за която работа другарите трябваше да се съгласят. Съгласиха се. Съдът беше конституиран. Почна процесът с прочитане от Тодор Александров на обвинителния акт. Тежки бяха провиненията на двамата нещастници. Най–силни бяха обвиненията по убийството на Ананиевите деца, учител и ученичка, в устата на която е било сдъвканото писмо, което е носила от войводата за Околийският комитет. В заключение Тодор Александров поиска смъртно наказание за всички, включително и четниците.

Жалко впечатление направи жестокото желание, което имаше този наш другар, защото в този момент за всички беше ясно, че това желание беше диктувано с цел да се накажат тези хора за провинения, минали през тяхната дейност като активни членове на Организацията и натоварени с известни отговорности.

Взех думата и пледирайки каузата им – на обвиняемите, аргументиран достатъчно, аз доказах и убедих другарите си, че ние в този момент не сме в състояние да бъдем достатъчно прецизни, за да удволетворим желанието на Тодор Александров, защото не сме компетентна власт, от името на която ще признаем такава тежка присъда. Налагаше се искане мнението на Организацията, от името на която да я издадем. Вън от това, ние не можехме да проверим фактите, на които Тодор Александров базираше обвиненията си. Трето, всички провинени сега бяха вече амнистирани от кървавият султан и да се съгласим с Тодор Александров и наложим такова наказание, то значи да станем по–червени и по–жестоки от султан Хамид.

В резултат на тази ми защита се получи убеждението у всички, че една такава присъда ще бъде несправедливо наложено наказание, а удволетворена една амбиция, проявена с такава жестокост, с нищо неоправдана в този момент. Всички бяха убедени и съдиите се оттеглиха на съвещание с едничкото намерение да се помилват и им се наложи друг вид наказание.

В това време Тодор Александров дръпна Чучков настрана и му заявил, че в случай, че се подадат на внушението да бъдат помилвани от съдиите, той ще убие двамата провинени и ще се самоубие.

Слисан от тая му декларация, Чучков го погледнал и видял бледото лице на звяра, който е треперел над беззащитната си жертва. Уплашил се старият войвода и изменил на себе си и на съвестта на съдиите, поддал се на това внушение, внушил го и на другарите и неочаквано съдът произнесе смъртната присъда на юрдановците, а на останалите да бъдат екстернирани, с предупреждение да не се връщат от България, че и тях ще сполети същата участ.

Убити бяха двамата. Чучков намери за необходимо да облекчи съдийската си съвест пред мене, като ми изповяда на що се дължи това решение.

По–жестоко деяние от това не съм преживявал и никога не съм допускал, че то може да бъде дело на един революционер от класата на Тодор Александров, защото чистото революцонерство всекога съм смятал, че не е способно на такива чувства на мъст и проява на жестокост. Това са чувства и желание на вулгарният убиец, но не и на един революционер, още повече такъв, какъвто беше Тодор Александров в оня момент – водач на един окръг.

Тежко впечетление направи тая жестока проява във всички среди, включително и в очите на онези, за които бяха известни и фактите на провинението им.

Съдът удволетвори жестокото желание на Тодор Александров, като допусна да се извършат две убийства, но не и да се намери едно по съвест справедливо наказание.

НА ПЪТ ЗА ЩИП

Решението да се легализират всички заедно се наложи сега, та трябваше да се готвим за едно дълго пътуване. Писахме едно кратко изложение до София на представителите и другарите, които очакваха изпълнение на мисията ни. Изпратихме куриера, а ние потеглихме из стръмните гори на Кратовската околия, за да слезнем в Овче поле. Минахме няколко села и осъмнахме в Злетово, близо до Лесновският манастир. Тук чак ни завари деня. След като разгледахме манастира, посетихме и пещерите, дето се вадят прочутите лесновски воденичени камъни, под название кратовски. Богата кариера, чудесен камък, който нелесно се кърти, за да се извадят цели воденичени камъни с желаната дебелина.

Оттук се наклонихме край един черен връх, дето замръкнахме. Влязохме в една колиба на спахийте, за да се осладим с хубави дини. Турците ни запрегръщаха по хуриетски, поздравявайки ни със свободата.

Оттук турското лицемерие започна вече да ни обгръща в новата мъгла, в която ни предстоеше да живеем сега.

Тъкмо се бяхме наканили да ядем от донесените дини, когато ненадейно пред вратата на нашата колиба застанаха двама турски пехотинци с маузери. Като видяха въоражени хора, те се дръпнаха малко настрана и запитаха кой сме. Казахме им, а те побързаха да рапортуват на своите началници, които са ги следвали в дългата колона. Намерих за необходимо да оставя двама от другарите си на вратата ни. След кланяния и теманета, с възглас: "Яшасън Хуриет", запитаха ни кои сме, какви сме и къде ходим.

Казахме им чрез Чучков, който добре владееше турския говорим език. Само след няколко минути те се сбогуваха и, пожелавайки ни добър път и весело прекарване донанбите, които са ни очаквали в Щип, заминаха по направление Крива паланка, дето са били извикани, тъй като една сепаратистка чета не е желала да се легализира, та е представлявала опастност за реда в тази околия. Войската беше цяла дружина от кочанския гарнизон.

Тази първа среща за нас беше неприятна и неочаквана, че не бяхме си поставили часовой около хармана. През цялото време до идването на офицерите и заминаването им, едно съмнение ни облада, та бяхме принудени да се държим за револверите си и следим всички движения както на офицерите, тъй и на войниците, които стояха през цялото време пред вратата на колибата ни. Изненадата ни беше голяма – да се вдигне аскер по това време и пътува за пръв път от провъзгласяването на Хуриета! Когато те благополучно си заминаха, ние въздъхнахме и си казахме: "Истина е настъпило ново време, да видим докога." След това вече трябваше и ние да продължим пътя си, че не беше и наблизо следната ни денувка. Трябваше да се иде някъде под селата Троло и Пестренило в чифлика на Гошо Гошев, дето вече щяхме да научим как ще влезнем в Щип.

В този чифлик ний се сговорихме и определихме всекиму ролята, през посещенията ни в Щип и по–нататък. След разсикванията се наложи да идем в гр. Скопие, дето трябваше да стане последната церемония на нашето реабилитиране и актът на нашето окончателно легализиране като граждани на Конституционна Турция.

Беше време, когато в цяла Турция и най–незначителните прояви предизвакваха възбуждане в тържествуващата непрекъснато тълпа. Манифестациите бяха на мода, придружени от безкрайни речи, израз на чувства, като всеки по своему се мъчеше да ги използува. Начело на тези манифестации винаги се мъдреха големите циганчета, които не забравяха да събират угарките от хуриетските цигари, каквито се продаваха 21 цигари за 5 ст. Кръчмите бяха сега по–оживени и денонощно отворени, в знак на новото време. Само селяните, тъй като ние още не бяхме се легализирали, се въздържаха от участие в тези нескончаеми тържества. Гражданството неспирно се тълпеше около всеки новопоявил се гостенин на града, за да научи новините от съседните градове. В Турция нямаше вестници, никаква преса не информираше гражданството. Всичко, каквото ставаше в страната, се разнасяше чрез устния вик на улицата, ето защо и новините бяха пълни със сензации. Ние не знаехме положително кого къде ще срещнем.

гр. Щип

Другарите ме натовариха, в случай, че се наложи да се говори, да говоря аз. Уговорено беше да се извърши манифестация на гроба на Мише Развигоров в градските гробища.

В Щип беше седалището на цяла дивизия, казармите на която бяха край града, на брега на р. Брегалница, тъкмо на пътя, през който щяхме да влезнем в гр. Щип, напускайки чифлика надвечер и минавайки през едно съседно село – Сърчково (Врабчево поле), разположено всред широко и плодородно поле.

Тука ни посрещнаха селски милиционери, въоръжени с берданите си. Не бяхме предвидили това. Тука трябваше да решим, милиционерите трябваше ли да ни придружат въоръжени или не. Решихме, който желае да ни придружи, не трябва да носи никакво оръжие. То трябваше да се пази на старите места, защото турската вяра и приятелство лесно се добиваха, но още по–лесно залязваха. За всеки случай ние трябваше пак с отворени очи да спим. Какво може да донесе Хуриета, още беше в медението си месец, та се налагаха резервираност и предпазливост.

От Сърчково потеглихме на коне, пак придружени от една група милиционери овчеполци, облечени в своята пъстра носия, дето на очи бие бялата риза. Милиционерите образуваха една отделна колона в стройна редица по четири души. Начело им беше селският войвода от с. Сърчково. Пътувахме по шосето Щип – Велес.

Когато пристигнахме в покрайнините на града, бяхме посрещнати сега от граждани, които ни поведоха да минем край казармите. Аскерът беше излязал и се бе строил в двора на казармата. Посрещнаха ни офицери, начело с някакъв голям свой началник, но не научих дали той беше началникът на дивизията или не.

Мише Развигоров

Чучков вървеше напред, ние го следвахме. Като дойдохме до вратата на казармата, Чучков спря коня си и, поздравявайки офицерите, държа една кратка реч, след което продължихме по–нататък. Народът, турци и българи, беше излязъл на улицата и образува шпалир и възторжено ни поздравяваше, турците с Яшасън Хуриет, а българите с ура! Отидохме пред Околийското управление, а народът ни следваше и колкото навлизахме вътре в града, толкова и тълпата се увеличаваше. Шум неописуем, а деня беше горещ, слънцето жареше, а никакъв ветрец не полъхваше. Пот течеше от нас, макар, че бяхме на коне. Възбудата беше голяма, не можехме да отговаряме вече на поздравите от ляво и дясно. Всички, които познаваха Чучков, желаеха да му стиснат ръката, а мнозина се навеждаха и да я целуват. По лицата на всички се четеше само тържество. Само някои от по–сериозните градски работници по лицата на които ясно личеше едно особено чувство на мнителност. Те дори не се смесваха с тълпата, а отстрани наблюдаваха и следяха особено турските граждани посрещачи. Когато минахме през турските махали, за да минем край Околийското управление, тези добри хора станаха неспокойни и с пребледнели лица увеличиха бдителността си и ни подканяха да избързаме за към гробищата, че ставаше много късно.

Там пък и вътрешен огън горял, та толкова напираха по–скоро да навлезнем в българската махала. Бояха се да не би някой екзалтиран кръволок–турчин да използва случая и ни поздрави вместо с Хуриет с куршум отзад от някоя турска бойница, нещо което беше допостимо, тъй като в Щип имаше стари турци, които с кървясали очи гледаха на това минаване, с някакъв адалет гяурите. За тях беше необяснимо как е възможно да се мисли, че при живота на султан Хамид ще има братство и равенство между правоверни мюсюлмани и гяурска рая. Благополучно стгнахме гробищата. Излязох напред, качих се на Мишевия гроб, покрит с бяла мраморна плоча, и почнах словото си. Из целият път се мъчех да избера темата за тази си първа реч. Нищо не ми не ми идваше наум, като чели главата ми беше празна. Когато се качих на гроба, прочетох надписа на плочата, видях датата на раждението и смъртта на Мише. Започнах със спомени за него, с надежда, че неговото битие ще ме извади от тежкото положение, в което се намирах. А бях поставен в едно благоприятно положение, защото всички турци и цигани, като видяха, че ние се качваме на гробищата, не ни последваха, а останаха при река Отина, отдето се разотидоха. След помена на Мише, аз криво ляво свързах неговия живот със сегашния момент и спрях вниманието на гражданството върху новото положение, което за да бъде използвано, ще зависи от нашата сплотеност и желание да не изпускаме изпредвид нашите идеали, които се крият само в автономията на Македония. Истинският Хуриет ше настъпи за нас по–късно и това не е само благопожелания. Борбата, която има изгледи да бъде водена при легални условия с легални средства, но все борба, която изисква усилия, организация и желание да се постигне свобода, необходима за културното развитие на народа ни. Налага ни се да не забравяме Организацията си, която сега й предстоеше присбособяване към новото положение, а това ще трябва да стане пак с участието на целият ни народ, сплотен около своята интелигенция, която сега ще има по–голям дълг във водачеството.

Завърших речта си с възгласа "Да живее свободата" и слезнах от трибуната, искайки прошка от Мише, че съм си позволил да стъпя на гроба му, целунах кръста и се смесих с другарите си, под мощното ура на гражданството.

Оттук отидохме на почивка из града и за обяд. Ние останахме в къщата на Тодор Александров в Ново село. Тук намерихме старата майка на Тодора, която радостна ни посрещна, с благословии за щастие в бъдеще.

Когато тази стара жена почна да ни разпитва кой откъде сме и дали и ние имаме майки, сърцето ми разкъса. Страшно главоболие ме налегна, та не можах да се храня. Пред очите ми се явиха двамата Йордановци и не искаха да се махнат. Нахлу в главата ми мисълта, че в този същия ден и час, когато майката на Тодор изпитваше чувство на радост и сърцето й, кой знае в какво блаженство плуваше за бъдещи мечти за сина си ергенин, в с. Кнеже и с. Секулица две такива майки оплакаха рожбите си в неизвестния пресно изкопан гроб. Плачеха и две невести, притискайки невръстни деца и ги обливаха със горещи сълзи. Тази мисъл не ме напусна през цялото престояване в тази къща и, когато другарите ни подканиха да излезнем из града, пръв пожелах.

Излязохме в града, спряхме се в кафенетата, а след туй отидохме в двора на училището, дето се фотографирахме.

БАНКЕТЪТ

Съобщиха ни, че се тъкми за вечерта банкет в един салон в Чаршията, понеже салонът беше малък, масите наредени бяха в двора, на гърба на заведението. На този банкет беше канен и инспекторът на жандармерията в града, офицер от австрийската армия, на възраст не повече от 40 години, по народност чех. Бяха ни определили на софрата два стола един до друг. По време на вечерята ние разговаряхме с него, той на чешки, изпъстрен с думи от местното българско наречие, та можехме да се разбираме. Той се заинтересува за Организацията ни и, като научи, че съм от Прилеп и войвода, на снишен глас ме попита как сме се решили на тази акция, не ни ли се вижда, че тя се дължи на по–други намерения на турците, щом като султан Хамид си остава в Цариград?

Отговорих му, че ние се надяваме още на европейците, които ще ни улеснят да завършим делото и постигнем целта си – автономията. Той се усмихна и заяви, че вече не трябва да възлагаме никакви надежди на Европа, защото тя, както всекога, и сега вече си умива ръцете и ни оставя да се пържим сами в маслото, което ни бяха приготвили младотурците. Автономия се искаше от гората, но тука в града има един Хуриет, който скоро ще се изпари, както много други, и тогава какво ще бъде и той не знае. Добави още, че европейският контрол в Македония се налага скоро да се вдигне, защото това е била целта на преврата, още повече в една конституционна страна. Несъвместими са никакви външни намеси във вътрешното управление на страната. Нещо повече, той добави: "Ние очакваме всеки момент вече да получим заповед за предаване длъжността си и да се приберем в отечеството си". Казах му, че ние ще съумеем да се приспособим към новото положение, като преусроим Организацията съобразно условията на времето. Но той каза: "Ако ви дадат тази възможност, но ако ви изпоарестуват"?

Не може един цял народ да се тури между четири страни, ще се намерят нови хора, които ще продължат борбата докрай. Той вече замълча, защото на съседните столове бяха насядали турски офицери, които бяха много и посягаха за чашите, за да се чукаме все за Хуриета.

Не след много време из града започхаха гърмят. Гърмяха всевъзможни пушки и револвери от различен калибър, малко беше застъпена и кримката, останала още от Винишката афера и Плевенската епопея. Тези гърмежи в турската махала обезпокойха и развалиха банкета, който и така почна много мудно и скоро се изпари всекакво настроение на тържеството Започнаха първи да се измъкват незабелязано турските офицери, докато никой от тях не остана. Ние също станахме и се прибрахме за нощуване.

През цялата нощ песимистичните приказки на австриеца не ме напускаха, а най–вече фактът, че вече са очаквали заповед да напуснат страната, която цел била на младотурския преврат. И защото всичко това беше вярно, че в това се криеше и нашето голямо падение, не ми даваше мира и през цялата нощ, макар изморен не спах. На другия ден размених мисли с другарите си и, за чудо, посрещнахме в кафенето Чучков в цивилно облекло, с фес на главата. Всички искахме обяснение за постъпката на Чучков, а той заяви: "През хамидовият Хуриет фесът е една необходимост, без него няма Хуриет".

Прав беше Чучков, защото когато го видяха турците сега в този каяфет, взеха да го приближават повече и да го поздравяват с дълбоки теманета, след което се обръщаха да си шушукат помежду си, дето се долавяха и изразите "Курназ Чучеа."

След еднодневна почивка, рано сутринта, придружени от един майор турчин, ние потеглихме с файтони за града

ВЕЛЕС

Чучков сега пак беше надянал формата и, въоръжен, както и всички изпращани от гражданството, потеглихме из велешкото равно шосе.

Работно време беше. Шосето беше почти пусто. Из полето се вдигаха закъснелите снопи и се носеха за харманите, дето се вършееха. Из шосето няма никакви чешми и вода. На голямо разстояние намерихме чешма, обаче ни предупредиха да не пием, че водата е била пълна с пиявици и действително, сами се убедихме в това. Продължихме пътя си, утолявайки жаждата с щипска мастика и бързахме по–скоро да стигнем гр. Велес, за да можем да се качим на трена за Скопие. Близо вече до Велес, там, дето шосето почва стръмно да се спуща към Вардар, ние видяхме Велес. Освен яркото слънце, бистър сега, Вардар приличаше на змия, която бърза да се скрие в пролома, който разделя града на части. Насрещната по десния бряг част, която е по–голяма и има по–хубави къщи, е разположена амфитеатрално така, че като се гледа оттука, не може да се разбере има ли улици между къщите или не. Само когато някой гражданин отвори портата и вземе да слиза или възлиза по стръмното може да се види, и то само за няколко крачки, улиците са тесни и криви.

На края на града се издига внушителната по размери черква "Св. Атанас", на която оградата й се вижда като красив венец от бели цветя, опасващ великолепния храм. Тази ограда, с вътрешните пристройки служеха някога на велешани за първа разпределителна станция за нелегалните, които трябваше да вземат провизии и амуниции от града.

През 1907 год. дойдох във Велес и престоях един–два дни, докато мина на големия мост, за да продължа пътя си за границата.

Ще се отклоня малко от изложението си, за да възпроизведа този спомен, който ми даде възможност да опозная по–отблизо характера на велешани.

Беше знаменит декемврийски ден, когато още никакъв сняг не беше паднал. Месецът осветяваше пътя ни за Велес. Куриерът ми, един пъргав градски работник, беше достатъчно словоохотлив, за да ме запознае с много от работниците на градската велешка организация. В приказките той не забрави да ми припомни и за солунските гемиджии и за техните наследници във Велес. Пътеката излиза почти на височината над черквата. Ние се качихме горе, за да се предпазим от ненадейна среща с нощния турски патрул. Тази предпазливост беше наложителна, защото тук нищо не може да се чува дори, и шумните стъпки на хората из улиците, защото са заглушавани от реват на р. Вардар, която, излизайки от каменистия тесен пролом, се бие в големи подводни скали, преди да стигне коритото си под самия град, дето се разширява и вече тече тиха през Тиквешката котловина, почти все така до Демир капия. След като се поуслушахме и разгледахме пътеката, водеща до черквата, ние се втурнахме бързо, а оставения часовой ни отвори вратата, за да влезнем в неравния двор и оттам ни заведе в една от пристройките. След кратък разговор с часовоя велешанец, ние стигнахме в квартирата. Сега излязохме през голямата градска порта, която се издигаше високо на една от най–широките градски улици. Никаква жива душа не се мяркаше из нея. Вардарският шум не позволяваше да се услушваме. Забързахме и само на 10–15 крачки ние влязохме в една къща оттам се промъкаахме през специални комшулъци [малки вратички], отворени за съобщение на гражданите. Учуден бях къде ще идем сега, обаче куриерът не ме остави повече да се чудя. По едно време, той пропадна в една зейнала дупка в чардака и ме повика да го последвам. Когато слязох и аз, се намерих в друга къща.

Излезе домакинята и отвори сега друга дупка, през която моят куриер, пак се спусна и стъпи на друг чардак, друга къща, нови хора. Трябваше така да се минат няколко къщи, за да стигнем до определената за нас квартира. Когато стигнахме, насреща ни излезе един среден на ръст гражданин и запита куриера: 'Къде по това време?" Беше вече започнало да се зазорява. Хазайнът, в престилка, се тъкмеше да излиза за дюкяна си. Той се сопна на другаря ми, когато се научи, че му води един гостенин за денуване. "Кой ти е казал, че в мойта къща може да водиш гости? Нямам време аз да се занимавам с тези работи, какво е това?" Куриерът и той се сопна и пожела да се наложи, тъй като той е изпълнявал една заповед от началството. Опърничавият хазайн не признаваше никакво началство. Тогава чак се намесих и пожелах да не се разправят повече, че беше вече късно, когато хората се събуждат и почна при това да става видело, казах на куриера си, че не желая да бъда натрапен; щом домакинът не ни приема, да се върнем или да ни отвори вратичката и да се смъкнем в някой друг двор или чардак, дето бихме намерили гостоприемство. Куриерът ми се обърна и ми каза, че от тази къща вече се отивало в други къщи през долната улица, та трябвало да я пресичаме, пък не зная дали ще намери отворена врата. Тогава ни дойде на помощ домакинята от горната къща, която не беше още затворила капака на своят чардак. Чула защо се спори, тя пошепна: "Ильо що се разправяте, късно е вече, я се върнете у нас." Обърнах се и се качих на чардака на горната къща и, без да чакам другаря си влязох в приемната стая на добрата домакиня. Върна се Ильо, който беше много разтревожен от постъпката на този господин, заканвайки се да му излезе скъпо тая постъпка. Действително имаше и опърничави граждани. Ильо заяви, че почти никога не са оставали при този човек нелегални хора, за да има право сега да протестира. Помъчих се да го успокоя да не обръща внимание на тази работа, още повече, че въпроса за квартирата щасливо се разреши. Но Ильо не можеше да се успокои. Неговото достойнство на терорист беше накърнено. Това никой досега не му е направил – да му се противопостави – не му даваше мира.

Черпиха ни с кафе. Запушихме цигарите и от къщата почнахме да гледаме движението на гражданите. Мъчно ми беше за Ильо, който не можеше да се успокои и след като изпуши още една цигара отиде да се провира из дупките, за да излезе на първата улица, заканвайки се люто на негостоприемния господин.

На другия ден трябваше да дойдат от отсрещната махала хора да вземат пушката ми и я пренесат в определената квартира, за да мина по–свободно по големия мост, тъй като на малкия, който беше по–горе и минаваше през конака, освен денем не се минаваше. Аз пак не пожелах да си хвърлям брадата, тъй като ми беше спомен от въстанието и ми служеше като постоянен траур за скъпите загуби, паднали пред очите ми, много другари в борбите ни за свободата на скъпата ни родина. Готов бях да газя р. Вардар, обаче сега нямаше вече брод, и реката беше многоводна.

Научил градският комитет за инцидента и веднага наложил наказание на този неизправен член, обаче какво, не зная.

Гр. Велес

Късно през деня дойде една едра и висока жена, която по–скоро имаше момчешки вид, отолкото на жена. само дрехите й определиха пола. Гласът й беше все така мъжки, както и физическото й развитие. Тя още от вратата почна да пуска духовити приказки по адрес на стражата на големия мост, заканвайки се да поиска да си запали и цигарата от часовоя като мине, носейки пушката. Свих цигара и я поканих да я запали от тука по–добре, отколкото на моста. Ильо я закачи: "Как ти дойде на ум пък сега за цигарата, навярно нямаш тютюн, та кой знае откога не си пушила?" Веднага беше опроверган, защото мъжката жена измъкна табакерата, пълна с тютюн. Още дълго слушахме тази жена да ни разправя как са пренасяли през големия мост оръжието на четите, които са минавали, а Вардар е бил пълноводен и не е могло да се мине на борд, нито пък всякога можеше да се намери свободна. Разказа и за един куриозен случай с натоварено магаре с пушки, – как часовоят се притекъл на помощ да подигне магарето, тъй като е било карано от жена. Оръжието е било маскирано с черничеви листа. Спуснала се жената да го вдига, но дошел и часовоят, тя замолила да не се доближава, че листата са за буби, а турчина пушел, та ще стане язък за хайваните. Турчинът се дръпнал на страна и жената сама вдигнала магарето и го подкарала през моста. При падане на магарето са били разголени дулата на пушките; когато е била по средата на моста, жената видяла с ужас това и бързо пак ги е замаскирала. Смях огласяваше стаята ни. Гърлестият глас на тази мъжка велешанка кънтеше като камбана. Все така шегувайки се, тя взе пушката ми и я тури под полата си, опаса и патрондаша и каза сбогом довиждане. Отиде си жената. Не я видях, защото навярно квартирата ми беше далече от нейната къща. Аз на другата сутрин, като касапски чирак, подкарах стадо за салханата и минах моста край куличката, дето не видях никакъви часовой, навярно вече спяха.

В квартирата ми донесоха пушката и още същата вечер потеглих за с. Книже, до Св. Николе. Не видях добрата работничка, за която слушах още много куриози, с които беше изпъстрена нейната толкова рискована длъжност на куриер, преносвач на писма и оръжие. Името й не запомних даже. Тя беше много здрав човек, но не знам дали е още жива. Тогава трябва да беше не повече от 40 години. Сигурно тя няма да умре, защото беше една от безсмъртните майки, активни членове в Организацията. Името й винаги ще се слави за гордост на живите й синове комити. Тя беше повече от една майка за комитите.

Ако е жива, аз й изпращам моят синовен поздрав, ако ли е вече умряла, нека всички се поклоним пред скъпата й памет и се помолим за успокоение на величавия й майчин дух, като кажем: "Бог да прости и вечна й слава".

Слязохме в града и отидохме право в Околийското управление (при каймакама). Улиците бяха изпълнени с граждани, жени, мъже, деца, старци, турци и туркини.

Градът има повече от 20 хиляди население, почти цялото беше на улицата и на площада пред Околийското управление край р. Вардар. Тука намерихме Петко Пенчев, който беше дошел да ни посрещне, използвайки безплатните железници. Тук беше и старият свещеник Геошо. След почивката, той се обърна и каза: "Народът вика с нетърпение да ви чуе от балкона на каймакамина, за да се ознаменува Хуриета още по–внушително." Действително, отвън на площада народът шумно желаеше това и вече нетърпеливо завика: "Ура, Яшасън Хуриет"

Излязох на балкона, последван от Гошо и някои от другарите ми и Пенчев. Държах прочуствена реч пред това нетърпеливо множество, което така възторжено манифестираше свободата, заради която беше всичко зарязало в този работен и зноен ден. Слънцето тук по–силно печеше, отколкото из Овче поле. Потече пот от челото ми и нахлу в очите ми. Нечистата глава придаваше още по–голяма доза лютивина на потта ми, та пареше на очите ми. Импровизираната ми реч беше по–стегната, отколкото онази в Щип. Имаше какво да се говори пред това гражданство, което беше излъчило из между себе си солунските атентатори. Речта ми беше посрещната и изпращана с ръкопляскания и ура.

Мирчо Найденов

След това се отправихме да минем моста, да идем на другата страна на р. Вардар, на десния й бряг.

Когато минахме на другата страна, се отправихме в едно кафене, където намерих четници в пълно въоръжение, които бързаха да дойдат и се поздравят с нас. Тука видях прилепския войвода

МИРЧО НАЙДЕНОВ

Изненадан бях. Посрещнах го и го прегърнах. Мирчо ми се видя не много весел. Питах го на какво се дължи мрачният му вид, дали ревматизмът му силно е напреднал? Той страдаше от остър ревматизъм в краката. "Не", – каза Мирчо. – От силното ми нервно състояние от няколко дни не мога да се прибера в кожата си".

Разправи ми за причините, които са го довели във Велес, тъкмо когато се е прогласил Хуриета, та заедно с Дачо, наместо в Прилеп, легализирал се с другарите си във Велес, сега се тъкмели да си заминат за Прилеп.

В един спомен за този момък,

печатан в [списание] Ил[юстрация] "Илинден", аз описвам накратко биографията и заслугите му към освободителното дело. Тоя незабравим покойник, когото аз обвиних в едно деяние, извършено от други, то аз тогава неправилно му приписах едно престъпление. Тук, ползвайки се от случая, искам да се опровергая и така да лежи спокойно духът му в незнайния гроб, като възтановя една фатална истина, по която не знам как бях заблуден и на бързо хвърлих едно голямо петно на светлия му образ. Аз смятам сега, изпълнявайки дълга си, ще изпрося прошка за прегрешението ми към него.

Ето в що се състоеше въпросът: В с. Мажовища селски началник беше Диме Ханджията, който имаше още двама братя. Това беше едно семейство, състоящо се от две къщи. Диме беше отделен от семейството си и живееше самостоятелно със своята челяд, а двамата му братя в една задруга, която, покрай своите ниви, обработваха един голям турски чифлик. Хората бяха доста заможни. Наклеветен Диме пред Тане Николов, паднал в немилост. Когато Тане Николов си заминал за България, един от четниците му, на име Кочо х. Манов, с разбойнически характер и кръвожаден тип, подбрал Диме, не задоволявайки се само с него, връзва и двамата братя и ги убива по един най-жесток начин. Диме само преди няколко седмици беше водил сражение с една сепаратистка чета, която е напъвала да влезне в къщата му, за да го убият. Отбил нападателите. След това, пак по волята на тая чета, е бил наклеветен пред Тане Николов, който не се постарал да проучи добре работата. Изглежда е псувал по адрес Диме, наричайки го шпионин.

Скоро Тане Николов заминава за България и назначава Кочо х. Манов за войвода, като го изпратил в полският район и му поръчал да се държи жестоко с тези села, иначе ще му бъде опасно положението. Като отишъл в с. Мажовища, клеветата е била повторена и пред него от злонамерената личност.

Кочо х. Манов, без да уведоми прилепчани, в лицето на Околийският комитет, връзва хората и ги убива. Потресено е било цялото Прилепско. Хората си казали, щом Диме е бил така жестоко премахнат, в кого да имаме тогава доверие. Кочо се върнал в село Селце, и тука, кой знае поради какво, убива селския началник. Вдигнала се голяма тревога, селяните се оплакали, че ще бъдат принудени да не приемат тази чета в домовете си, щом може да върши тези жестокости.

Дойде известие в София за всичко. Тане Николов отричаше да е давал нареждание в този дух на убиеца войвода, без да може да хвърли светлина на какво друго можеше да се дължи тази смелост на жестокия му заместник. В полската чета имаше един фелдфебел от българската армия, Тане Николов го е изместил, за да назначи Кочо.

Като научил Мирчо за тези жестокости на Кочо, макар че беше дошъл да лекува острият ревматизъм, нарамва пушката и заминава пак за Прилеп.

С отиването си пристъпил към проучване на създаденото положение и е отсранил Кочо от полския район. Последният се извинявал, че всичко е вършил по заповед на околийския войвода Тане Николов. Когато пък научил, че Петко Пенчев, член на Централният комитет, посрещнат от Павел Христов, е дошел за проучване на тези деяния, Кочо избягал в България.

Околийският комитет нетактично е оскърбил Мирчо, че е дал път на престъпника да избяга, вместо да го накаже.

Повлияни от прилепчани, Пенчев и П. Христов били се нахвърлили върху Мирчо и взели да го обвиняват в съучастничество. Мирчо, силно засегнат, взема със себе си желаещите да го придружат четници и се отправя в обратен път. Тъкмо дошли във Велешко, Хуриетът се беше прогласил, и той, ведно с другарите си и Дачо, велешкият войвода, влезнали във Велес, дето ги тържествено посрещнали.

За Мирчо това положение е било още по–мъчително. Срещнал се тука с Милан Гюрлуков, който се наканил да иде в Прилеп, немайки повече работа вече тука. Докато тръгнат, ние пристигнахме във Велес.

Нямаше време да ми обясни цялото положение, само се задоволи да ми каже как е дошел във Велес. Заблуден от това обстоятелство, изпускайки изпредвид датите, когато са били извършени убийствата в Прилепско, аз писах спомена си и приписах тези деяния на него. Тук повтарям, прекланяйки се на паметта му, аз заявявам, че моето заблуждение е било голямо, за да му припиша деяния, на които той не е бил способен, защото като изпълнителен и честен ратник, той никога не би извършил без съгласието на Околийският комитет подобно убийство.

Невиният Мирчо, пак повтарям, да ми прости това ми заблуждение, а и мойте читатели, както и другарите, му ще ми простят това макар и голямо прегрешение.

Мирчо, чист от това деяние, си остава една от най–светлите личности, отличени от народа. Той загина през 1918 година от рана и кръвоизлияние в бой с партизанските отряди в Нидже.

След малък престой, потеглихме за гарата, за да се качим на пристигащият трен за

ГРАД СКОПИЕ

Придружени от щипския майор, който се оказа доста интелигантен и любезен човек, ние се качихме на трена с четниците, формени и въоръжени и потеглихме. С песни и маанета от майора, ние стигнахме неусетно на Скопската гара, дето бяхме посрещнати от местните военни власти и наши комитетски представители.

От гарата ние без спиране се отправихме за вилетското управление, за да се представим на валията. В това управление владееше един безподобен хаос. Военни и цивилни граждани пълнеха замърсеното здание. В салоните стояха граждани, желаещи да бъдат уредени личните им работи от валията.

Валията беше един старец с бяла брада, която му придаваше не по-малко от 70 години. Облечен в изтъркана военна униформа с червения си фес, направи ни жалко впечатление. По всичко личеше, че той страшно се измъчваше при справянето с новото си положение.

Когато той се обърна и изслуша рапорта на майора кои сме и какви, валията се задоволи да каже: "А сега приберете се в домовете си и отсега да няма такива работи". Обръщението му беше така просто, че Чучков, който знаеше турски го разбра и, без да се сбогува, веднага се обърна и каза: "Хайде да вървим, тя се свърши" – и възмутително тръгна към изхода. Последвахме го. Чучков с псувни вулгарни ни преведе и заяви, че просто ние сме изложени на една хамидовска гавра и нищо повече, сега нека сърбаме, което можахме да си надробим.

Излязохме и се установихме в хотел. Разходихме се из чаршията, за да се видим с наши познати и приятели. При нас дойде скопския войвода Васил Аджаласки, който пръв беше се прибрал в града и се бе легализирал, като повлякъл след себе си светиниколската и велешката чети, които се бяха представили във Велес.

Град Скопие

Срещите бяха нескончаеми. Всеки, който дойдеше да ни стистне ръката, искаше да знае новото, като че ли ние бяхме изворът. Преживяните хуриетски дни още повече разбъркаха понятията. Не можеше да залегне нито една свястна мисъл, която да спре вниманието на човека. Като че ли всичко беше сложено в някакъв кипящ казан, дето не можеше да се знае ще се изпари ли водата от казана или ще уври нещо в него. Всичко беше се смесило в едно тесто, което само месачът му можеше да даде каква да е форма. В този момент като че ли не съществуваше едно положение, което само преди няколко дни в нашите среди се извазяваше една внушителна Окръжна организация на Скопският революционен окръг. Като че ли никога не бяха съществували окръжните, околийските и градските представители на ВМОРО. Като че ли всичко представляваше една грозна развалина, дето нищо напомнящо за само преди няколкодневната действителност, дето под знамето на ВМОРО в продължение на десетки години беше се развивал животът. Като че ли всичко, по един магически начин беше се превърнало в безформена маса. Не личеше нито личността, нито колективът, а всичко беше в движение и издаваше своя копнеж за живот.

Как ще се уловят изпуснатите ремъци на обществената юзда, за да обуздаем варегнатите в новата обществена кола луди коне? Как ще се изкара всичко това от хаоса на разрушението. Кога ще настане времето на трезвата мисъл? Кой ще бъде предшественикът ѝ? Това бяха въпроси, които наложително искаха прецизни отговори, иначе нещастие и жалко забвение замъгляваха щастливо стеклите се досега обстоятелства около идеалите народни.

Върнахме се след обяд и се настанихме в градината на хотела. Тук се яви едно лице, което ми бе представено като чиновник от Италианското консулство в Скопие. Той пожела да се информира за бъдещите планове и начина на преорганизиране, което се налага. След този хаос на ВМОРО, добави той, кои ще бъдат идеалите на ВМОРО и македонския народ.

Схванах, че този господин искаше да получи изявления от отговорни на момента хора ако имаше такива.

Отговорих, че нито съм компетентен, нито съм оторизиран от някой да правя подобни изявления. Всичко, което можеше да се каже засега, е само едно лично разбиране на положението, създадено от младотурското движение и нашето легализиране като отделни личности и представители на ВМОРО, на която идеала е всекиму известен – да се постигне едно автономно управление за Македония под контрола на Великите сили.

Хитрият италиянец пожела да научи как ще помирим положението на различните групи националности, населени в Македония?

Отговорих му, че ако автономията не ще бъде в състояние да гарантира интерсите и на най–малките части от населението, тогава не знам как и кое друго ще може да я замести.

Той се впусна в конкретни примери да иска изчерпателен отговор. Ясно ми беше, че той заинтересовано почна да поставя въпросите. Заключих, че аз, доколкото представлявам своята личност, мнението ми по тези въпроси се състои в отговора, който ни дава идеала за автономията. Доколкото ще зависи от мене, аз ще застъпвам това положение и ще се боря да се наложи тази идея като идеал на народите, населяващи Македония. Свърших разговора си, от който, видимо, италиянеца не беше задоволен.

Съобщиха ни, че вечерта се дава банкет, за който се очакват и албанските водачи–революционери, както и всички сепаратиски такива, каквито бяха дошли в Скопие. Трябваше да идем на гарата да посрещнем албанците.

УНИЖЕНИЕТО НА ЕДИН МАЙОР

С трена, който докара албанците от Прищина, беше пристигнал и един майор, вероятно пътуващ по служба. Перонът на гарата беше задръстен от пъстроцветна тълпа. Гъмжило и шум неописуеми. Като че ли всичката тая паплач беше се събрала на това място без всякаква цел, освен за шум. Изсвири тренът и спря на първата линия. Въпросният майор, на възраст около 45–50 год., с мъка отиваше към бюфета на гарата, за да се снабди с провизии и се разхлади от непоносимата горещина и задух.

Когато беше вече на средата на перона и скоро щеше да влезне в бюфета, един капитан от скопския гарнизон го спря и, с най–цинични изрази на турски, поиска от майора да се легитимира и каже къде пътува и кой го е изпратил. Скромни бяха отговорите на уплашения и слисан майор. Те не задоволиха капитана и той му изкряска, че майорът е едно хамидово мекере, което не заслужава да носи пагона, посегна скъса го и го захвърли на перона. “Ти не си достоен да ги носиш”, – каза му капитанаът –“за тебе куршумът по–ще ти приляга”. Веднага тълпата обърна внимание на инцидента и се струпа около двамата офицери. Дойдоха и албанските водачи, въоражени с дълги карадачки револвери на пояс. Един от албанците, като чу да се вика на офицера мекере, измъкна револвера си и извика: “Дайте го на мене да му дам заслуженото”. Инцидентът вече беше привлякъл и другите скопски офицери, които, като видяха жалката картина, изплашиха се и се заеха навреме да предотвартят крайностите. Успокоиха най–напред капитана, после албанците и най–сетне поискаха да узнаят къде и по каква работа пътува майора. Той се легитимира и показа пакета, който носеше, струва ми се за Солун. Отнеха му пакета и го скъсаха. Той се помоли да не го правят нещастен, че е женен, с челяд, че е стар офицер, възпрепястван да си изпълни обязаностите на куриер. Капитанът, треперейки, му кресна: "Сус, бе керата, ти ли си наш другар, мизерний предателю?" Майорът само го погледна съкрушен от всичко това, що ставаше с него и само подигна рамене. Настаниха го обратно в трена и го заставиха да пътува, но дали му върнаха пакета не разбрахме.

Банкетът щеше да се дава в професионалното училище над гр. Скопие, край р. Вардар. До вечерта имаше още много време. От Скопската гара се отбихме в една от многобройните бирарии около гарата. Тук се бяха отбили и сепаратистите. Излязохме оттам и се прибрахме на почивка в хотела.

* * *

Много свят, между които личаха представители на скопската интелегенция и хората на Организацията. Домакини бяха няколко млади офицети, между които един поручик, или капитан, Айдер. Личаха представители на албанскте конспиратори, дошли от Прищина. Яденето и пиенето беше в големи количества и грижливо сервирано и избрано.

Засвири музуката. Зави се и хоро, след което, едва след полунощ, трябваше да се прибираме. На ставане бяхме задържани от офицерите, които пожелаха заедно да си идем под звуците на военната музика. Така и стана. Тримата офицери, които ни придружиха, между тях беше и Айдар останаха с отлични впечатление от банкета и моят тост, който беше относително най–умерен със своето съдържание.

Разделихме се на Душановият мост; те си продължиха за казармата, а ние за хотела.

Понеже в Турция нямаше никаква наша преса, а турски вестници почти не се получаваха, ние продължавахме да пътуваме в неизвестността, която се убиваше в нескончаеми банални приказки. Всеки очакваше да се върне някой от Солун, за да научим новините.

Започнаха да идват вестници от София. Те бяха пълни с информация по новото положение в Турция. От тях личеше, че страстите в средите на македонските разпокъсани сили не бяха мирясали. Едно надпреварване беше обзело всички среди, стремяха се да използват положението, за да се най–добре наредят в живота при конституционната държава. Особено ревниви бяха серчани, които вече бяха се подредили, подкрепени от група социалдемократи, начело с [Павел] Делирадев и [Никола] Харлаков, които бяха вече в Солун и в постоянни контакти със серчани и струмичани. Те бяха сполучили да ни оклеветят във върховизъм и след като се бяха устроили в Солун, Чудомир Кантарджиев и Христо Чернопеев тръгнали да обикалят Скопския окръг. Софийската преса беше особено настроена в тяхна полза. Лявата, преса в унисон със серчани, тръбеше за нашето положение, което чуствително се е отчуждило от идеите на ВМОРО и така сме губели всекаква почва на доверие както между населението, тъй и в очите на младотурците. Тази клеветническа кампания на българската лява преса изигра една недостойна роля, като злепостави националния ни въпрос в Турция и ни отнемаше възможността да продължим делото на базата на ВМОРО и нейните идеали.

Това ни даде повод да се замислим по–сериозно върху положението и вземем мерки за своевременно отбиване на всички атаки, за да не станеше късно.

Пожелахме, и се нареди среща между нас и окръжните деятели в Скопие. В едно от училищата се състоя конференция, на която се взе решение да се свика едно общогражданско събрание и се обмисли положението как Организацията ще може най–добре да се преустрои, за да се приспособи към новосъздадената ситуация.

Установено беше, че Организацията трябва да се преобрази в национални клубове, за да продължи своята дейност. Докато се свика ново събрание, получиха се вестници от София. Вестник "Камбана," информирайки се от Солун, съобщаваше, че Чернопеев и Чудото [Кантарджиев] са били вече в обиколка за превземане на нашия район.

Действително, Чернопеев пристигна в Скопие. Дойде и на събранието, като опита да внесе смут и разкол между работниците на ВМОРО от гр. Скопие, които бяха посетили събранието масово. На новото събрание дойде и митрополит Синеий. Разискваше се какво преустройсто е необходимо за момента. Прие се да се създаде градска организация с ръководно тяло. На тази организация й се даваше име –"Конституционни клубове". Създаде се организацията и се тури начало за създаване на конституционни средства за предстоящите борби и гарантиране националните права на гражданите.

Дочакахме и Матов с още известен брой наши другари, между които бяха Добри Даскалов и Георги Занков. От Скопие заминахме направо за

СОЛУН

Пак надянахме формите си, нарамихме пушките и тръгнахме с трена за Солун, столицата на Македония и център на Младотурския комитет. В Солун беше героят на преврата Енвер бей, майор от гененералният щаб на 3–та армия.

Сега положението се беше уталожило. В Солун на гарата движението бе голямо. В тази навалица можеше да се видят хора от цяла Македония. Още от гарата познатите почнаха да се трупат около нас. Не свикнали на шумът, главите ни бяха се превърнали на тъпани, а в ушите ни като че ли бяха свили гнездо рой пчели.

Отседнахме в хотел "Коломбо", голям, добре мебелиран и нареден хотел, с два големи салона, в средата на които имаше писалищни маси, на които сега стояха много вестници. В хотела имаше добре обзаведен салон с гостилница, при отлична кухня и бирария с разкошно мюнхенско пиво и гръцки коняци. А тежките гюменджински вина лятно време не можеше да се пият.

Посрещнати бяхме от Петко Пенчев, който беше успял да се обкръжи с интилегентни наши съмишленици, между които на първо място беше Борис Мончев, с брата си Георги Мончев. Баща им Васил Мончев държеше хотел с гостилница, също много добре обзаведена с чудесна кухня; поради близостта ѝ до "Коломбо" ние предпочетохме тук да се храним, защото беше сравнително евтино.

Изглед от гр. Солун със затвора Беаз куле (Бялата кула)

В чест на Христо Матов, гражданите уредиха банкет в зданието на гимназията–пансион, дето Христо прочете декларацията, която беше началото на директивата за бъдещата дейност и един вид програма, която да служи като ръководно начало на нашите организации в Солун и всякъде, дето имаше наши съмишленици.

В хотел "Коломбо" беше дошел и Георче Петров, с Пере Тошев и [Антон] Страшимиров. Те бяха се заели да уредят и издават списание "Единство". В Солун бяха д–р Владимир Руменов и журналиста Никола Наумов, който наскоро почна да издава всекидневния вестник "Право". Серчани и струмичани вече бяха наредили и скоро почнаха своя вестник "Конституционна зора", но не всекидневник. Явно беше, че разполагат с много средства, събрани в окръга им от налози преди години след въстанието. Те, освободени от тежките борби, които разядоха Западна Македония, можаха да се снабдят с големи средства, които, вместо да ги употребят за делото, сега им послужиха за борбата им с нас, зер ние бяхме представители на злото, което, оставено свободно да се шири, щеше да компрометира изцяло положението на Нова Турция, тъй като убежденията ни не бяха за тях македонски, а "върховистки и провокаторски".

9/vii 1900
Д-р Владимир Руменов

Д-р Владимир Руменов

Така те добре ни постлаха при новото положение, че още от първия ден трябваше да разбиваме ледовете – много по–страшни от хамидовските.

Първата вечер бяхме посрещнати някъде в крайбрежната улица от Младотурския комитет, начело с Енвер бей, който, като ни препоръчваше на другарите си, не изпусна да спомене, че ние бяхме се били с неговия отряд в с. Ракле и в Никодимско, на вр. "Ножот" и Попадийска пещера, както и на Есенова глава. След вечеря бехме канени на театър, една турска пиеса, съдържанието на която не можах да разбера.

Още в гр. Скопие, преди да потеглим за Солун, от Прилеп се получи телеграма, която ме викаше да побързам с отиването, за да се справим със създаденото положение от Тане Николов, който от Скопие през Велес беше вече отишел, придружен от разбойника Кочо х. Манов, когото прилипчани не можеха със спокойствие да го гледат след пакостите, които беше извършил в тази околия.

В Прилеп бяха се върнали от задграница забегналите стари ръководители от Околийския и Градския комитети, начело с Тодор п. Адамов и Георги Талев Палисламов, които навремето по никой начин не се съгласяваха да приемат Тане Николов за околийски войвода, та почти трябваше да им се наложи, за да им го натрапя. Тане Николов, вместо благодарност, благоразумна и целесъобразна дейност, се прояви с жестокостите си и като свои помощници назначи за районни войводи Кочо х. Манов, Орехов и четника Пано Арнаудов, един безподобен пияница, простак, който се отличи с това, че в с. Ракле, с бъклица в ръка, се качвал върху покривите на къщите и пиел до насита, викайки, да му чуе цялото село наздравицата.

Главните основатели на Съюза на конституционните клубове в гр. Солун след избухването на Младотурската революция през 1908 г.: *Отляво надясно: Първи ред седнали: Ст. Мишев, Г. Илиев, П. Пенчев, Г. Саракинов, Г. Занков,; Втори ред седнали: П. Ацев, д-р П. Кушев, Хр. Матов, Т. Лазаров, Тодор Александров,; Трети ред прави: Д. Запрянов, Д. Даскалов, М. Ачков, Ив. Караджов, Ст. Чавдаров, М. Дорев, Б. Момчев*

Трябваше да отида в Прилеп, макар че не знаех как ще мога да помогна на прилепчани.

След няколко конференции в Солун, с другарите се фотографирахме, на първо място с Матов. Създаде се едно положение, в което се видя окончателно, че по никакъв начин не ще може да се създат условия за съвместна работа с нашите противници, начело със серчани. Убедихме се, че и това не ще бъде първата ни пречка, първият акт, не единствен след Младотурския комитет.

Втората, която тепърва се създаваше, беше групата на Георче Петров, сега негласно подържана от Пере Тошев и писателя [Антон] Страшимиров. Положението, вместо да прояснява, се усложняваше и ясно беше, че ни предстои една борба, изпъстрена с краските на страстта, която неминуемо водеше към изострена междуособица, която беше желана от младотурците.

Предстоеше ни да изработим една програма с подробен план за бъдещата дейност, към която трябваше бързо да се насочат организациите в провинцията. Трябваше да се избере един център, който да проведе тази програма и преустрои Организацията, за да я приспособи към новите условия. Възприехме едно ново начало. Новите условия изключваха целта автономия, дума която, независимо от съдържанието, беше трън в очие на ревнивите младотурци да виждат началото на сепаратизма, идея, която под, каквото и да беше название, не можеше да се измени. По предложение на Христо Матов, улеснени и от съветите на Симеон Радев и други видни общественици, решихме да изменим това име, без да изпущаме из предвид съдържанието, което нашето съзнание беше се страснало с нея от 30 години. Вместо автономия, Борис Мончев препоръча ***Солф гуверман*** конституционен, съдържание същото, както автономия.

След като свършихме тази подготовка, трябваше да се върнем в окръзите и организираме конституционни клубове, които да могат в скоро време да се съберат на един учредителен конгрес в Солун.

Ведно с Аце Дорев и [Георги] Саракинов заминахме за гр. Воден. Преди да тръгна, Матов ме повика и ми съобщи, че трябва да присъствам на срещата, която му е била предложена от руския жандармерийски капитан, името му съм забравил. Срещнахме се в един локал край морето.

Разговорът ни беше с цел да си уточним положението от международно гледище, защото всичко останало беше само един празен шум, който нищо не обещаваше, повече от онова, на което беше решен Хилми паша, подкрепен от Младотурския комитет Итихар ве тереки.

Млад, красив руски офицер, капитан, говореше вече български на македонско наречие. Той, при всичката си дискретност, не криеше песимистичните си убеждения по този преврат. Той казваше: “Хитра лисица е Хилми паша, не ще е способен да запази конституцията, а може да се опита да я омъртви някак си, макар че тя е още на високото дърво”.

В заключение аз се реших и зададох въпроса: "При така развиващите събития в турската държава, не е далече моментът, когато сегашната европейска намеса със засилено темпо ще трябва да застане като сериозна спирачка на евентуални турски репресии, които ще бъдат насочени против нас македонските водачи". Добродушният славянин много добре ме разбра и в отговор повдигна рамене, без да може да каже нещо утешително. Той беше последният чужденец, който ни освети върху международното положение, видимо заинтересован и загрижен за положението, което Младотурският комитет тъкмеше да създаде на нас, представителите на ВМОРО. Налагаше се едно избързване, с преорганизиране на силите ни в най–подходяща форма, която да отговаря на новите условия и едновременно бъде страж за македонските националности, несависимо от домогванията на балканските държави и църкви.

Сега повече от друг път ни се налагаше да бъдем внимателни спрямо всички странични влияния върху изстрадалия ни народ. Трябваше да стъпим на здрава почва, която да отговаря на народното ни движение. Ясно беше, че ни предстоеше не малка борба с много по–сериозния ни противник, който на свои ред се редеше да ни нанесе последния съкрушителен удар.

Събрахме се на конференция под председателството на Христо Матов. В тази конференция взеха участие, освен Матов и други легални и нелегални (войводи), и продължи два–три дни. Разисква се въпросът за обединението на силите на ВМОРО. Срещу това, обаче, непремирими бяха Пенчев, подкрепен от болшинството легални и голям брой нелегални деятели. Пенчев заяви, че всяка възможност за какво да е споразумение на идейна почва е изключено по простата причина, че имаме работа със закоравели сектанти, които са просто несъзнателни слуги на външни фактори от левите балкански течения и среди. Фактът, че нито Гьорче, нито Страшимиров не можаха да дойдат до спразумение с тези хора, то ние най–малко може да намерим база за разискване с тези приятели. По начало те ни смятат за оръдия на официалните власти на една съседна държава.

Нещо повече, смятат за унижение да влизат с нас в сношение, това за тях било по–опасно, че ще изгубим благоволението на Иттихад ве текери [Обединение и Наптредък], което пък ще ни донесе тъпото обезсличаване и унищожение, защото окръгът веднага ще ги напусне и безрезервно ще се присъедини към общата национална Организация, защото условията и в този окръг бяха същите, както и в останалата област.

Не стана никаква дума за бъдещето на многобройните войводи и четници, както се надявахме, че, прибрали се веднъж по домовете си, ще съумеят сами да се наредят и бъдат полезни за себе си и за обществения ни нов живот.

По–късно това наше опущение се отрази фатално. Много от четниците останаха без покровителство, поради което им се наложи един труден живот. Мнозина не можаха да се помирят с новото положение и се изпречиха пред материални затруднения, които ги вкараха във всевъзможни грешки в живота. Някои се отдадоха на престъпни занятия и попаднаха под влиянието на лошите среди. Мнозина станаха жертва на личното турско отмъщение в родните им места. А някои скоро взеха да скърбят за миналото си положение и наново взеха да поглеждат към гората.

След тази конференция, която посочи за бъдещ наш център една група от 3–4 души, с временно седалище гр. Солун, начело с Христо Матов. Трябваше да се иде из провинцията, за да се разнесат устно инструкциите за основаване на клубовете, с цел автономията под име ***"Селф гувермен коституцион**."* Време беше да се почне сериозна работа за да не бъдем наново изпреварени от светкавичното съобщение.

По отношение на съотечествениците от небългарски произход, трябваше да усстановим добра търпимост и направим всичко възможно за близък контакт и за координиране на действията ни, за да им се внуши, че сега борбата ще продължи на базата на автономията, както беше това до Въстанието през 1903 година.

Изобщо тази конференция без големи спънки установи едно положение, в което ВМОРО по щастлив начин, мимо всички пречки, можеше да си създаде условия да бъде един от най–големите, с международно значение фактори на Балканите и цялата Турска империя, дето, освен нас, живееха в големи групи други народности: албанци, арменци, кюрди и власи. Всички тези народи бяха, с малки изключения, в същото материално и духовно положение в турската държава, която еднакво потискаше всички народи и ги държеше в невежество, отнемайки им всяка възможност за национален напредък и развитие.

Всички мохамедански народности, макар че имаха достъп до управлението, трябваше да се откажат от всякакъв народностен интерес и мисъл за обособяване в името на едно по–щастливо национално и материално развитие.

Шеметната бързина, с която се развиваха събитията в Турция и наоколо, не даваха време на народите да се нагодят на новото време и, го използват покрай друго и за своите народностни интереси.

Най–културните народности в Турската обширна империя бяха безпорно македонските и арменският народи. Те имаха свои черковно–училищни организации, които се грижеха за възпитаване и издигане в културно отношение на народите си. Те бяха достатъчни да създадът интелигенция, която в последствие излъчваше от своята среда и народните водачи, а те водеха народите към тяхното обособление и автономен живот за всестранно развитие.

Трудните условия, при който беше поставен българският народ, който доскоро беше в двойно робство, духовно и политическо, не му попречиха да има най–уредените свой народни черкви и училища. А това будеше завист у всичките ни съседи и инородните ни съотечественици, начело с турчина господар, който беше останал толкова назад, че не можеше да посочи поне едно заведение, в което можеше да се получи средно образование. В страната ни покрай всички народни училища съществуваха няколко гимназии и професионални училища. Тези гимназии по уредбата си и застъпените науки, с които подготвяха младежта, конкурираха сродните си институти на съседните народи, които свободно се развиваха във всяко отношение

Не беше на по–долно стъпало и гръцката народност, която можеше да бъде по–голям фактор за културният подем на македонското население, ако не бяха злите влияния, които пречеха на тая народност да даде полагаемото се на общото ни отечество. Шовинистичните идеи, които бяха намерили отзвук в това население, следваха общонародния културен подем и съставляваше най–фаталната пречка за обща полезна задружна работа в политическото поле.

Това обстоятелство най–силно поддържаха досега султаните, а отсега имаше изгледи да поддържат младотурците с девиза "Разделяй и владей"! Невежеството в средите на народите в Мала Азия и Арабия и несъгласията на народностите в европейските страни – турски владения, бяха най–силните козове в ръцете на вечното потисничество. Ето при какви условия трябваше да работят Конституционните клубове като обществна проява в Македония. Не изключваме и факта, че трябваше да се борят и със залезнал сепаратизъм. Единната и силна ВМОРО беше залязла, настъпило беше едно разединение, създадено върху пролятата кръв на водачите на единната някога ВМОРО. С тези непреодолими на пръв поглед препятствия, щяха ли клубовете да се справят, за да си трасират пътя към новите условия в Турската държава? Макар и да е трудно да се отговори, трябваше ни опит, защото всяко начало е предшествано от трудности, които животът сам създаваше. Ние досега имахме голям опит през двайсет годишния организационен живот, в който много пречки бяха стъпкани с общонародните усилия.

Още на другия ден ние смело се впуснахме на работа само с едно: "Бог да помага". Без всякакви други средства. Бяхме уверени, че идеалите, които могат да затрогнат сърцата и мисълта народна, ще съумеят да наберат и средствата за голямата борба.

ВЪВ ВОДЕН

В околностите му съм бил в с. Пожарско, два дни прекарах през 1904 год., обаче за Воден нямах представа, макар, че всички ми го хвалеха и описваха живописната му околност с водопадите. Малко воденчани познавах, та и характерът на обществото му за мен беше чуждо. Тук с Аце Дорев трябваше да дебютираме на политическа тема. Малкото време вече беше създало недоразумения между легални и нелегални. Двете срещи бяха потънали в една неизвестност и преди да я разберат, бяха се отдалечили на почетно разтояние, оставайки всеки със своите разбирания върху новото.

В трена наближавахме града и, преди да влезнем, блеснаха многобройните водопади, които като бисери отразяваха слънчевите лъчи.

Гарата, една ала хиршовите, паянтово, жалко здание.

Посрещнаха ни войводите и граждани. Заведоха ни в българската махала. Излязохме да видим града. Тук вече бяхме в цивилно облекло, с опаковани пушки. Местните комити още си носеха оръжието. Мъчно им беше да се освободят от него. Млади юнаци бяха те, но селянчета, които след заминаване на Луката [Иванов], бяха останали да делят мегдан с гръцките андарти из недрата на Нидже, Кожух и тръстиките на Енидженското блато, ведно с Апостол [Петков] войвода – Ениджевардарското слънце, който завеща на потомството своят лик легенда.

Тежък живот бяха прекарали тези прекрасни момци в няколкогодишна непоносима борба на двата фронта – с гърци и турски аскер. Естествено, че както не можаха да забравят този живот, така и нелесно щяха да се освободят от своето оръжие и манталитет. Това бяха корави дръвчета, макар и млади, неподаващи се на огъване за обръчи.

След двудневно почти безполезно престояване, ние се отправихме за Битоля. Не можехме да направим събрание по простата причина, че хората бяха заети с полската си работа.

Дадохме наставления за организиране на клубове, посъветвахме и нашите комитети да бъдат внимателни. Обаче, както по всичко личеше, тези хора не можеха да се помирят с новото, та скоро се компрометираха и пред новите власти. Мнозина от тях пострадаха за това им вироглавство.

Преди да стигнем във Воден, пропуснах да съобщя, срещнахме сръбският професор геолог Цвийч, който с група асистенти беше тръгнал с научна цел из Македония. Този учен не след много излезе с една пропита от шовинизъм книга, която направи голям шум сред учените среди.

Пристигнахме в Битоля. На гарата никой не ни посрещна. С файтон влязохме в града, дето намерихме Павел Христов, Милан Матов и много наши познати – войводи и четници. След като се срещнахме и с д-р Николов, родом от гр. Охрид, свършил Солунската гимназия след това медицина в Цариградския университет, дето султан Хамид насила почти накарваше младите турчета, свършили военните гимназии да свършат и медицина, за да заместят чужденците медици във войската.

Д–р Николов беше един сериозен лекар, изпратен от Екзархията за общински лекар в Битолската община. Той беше един от многото наши легални сподвижници, неведнъж затварян в турските зандани като комитетски водач. Почти по–голямата си част от живота, откакто се е върнал с докторския атестат, е все на склад в занданите. Сега тъкмо беше излязъл от тях, той се зае отново с общественото дело.

Тука намерих и хасковеца [.......] Добрев, един високо интелигентен, млад, енергичен и с широка култура патриот, учитлел по литература в Битолската класическа гимназия. Той беше и надарен журналист със социалдемократически идеи. Още с идването си беше направил впечетлениее на битолската интелигенция, дето можа да намери среда да го слуша.

Не злоупотребяваше с положението си между битолчани. Той умеел да води своите беседи, проповядвайки родолюбие, създаден за общественик. Така той е стигнал положение да основе един културно просветен клуб в Битоля. Беше спечелил любовта и на целия еснаф, макар, че хората са знаели какви убеждения носи.

Създадоха се условия за издаване на вестник. Добрев се срещнал с Петко Пенчев, Павел Христов и Милан Матов и взел от тях съгласието, седнал и приготвил първия материал за вестника. Понеже в Битоля няма българска и каква да е друга печатница, изпраща материала в Солун за печат. Излезе първият и последен брой от този вестник, защото Добрев, зает с организиране на клубовете, не му оставаше време да се занимава и с тази работа, защото трябваше пък да продължи печатането все в Солун, което бе твърде неудобно.

Битолският митрополит Авксентий, почти не се завърташе в града като че ли не му харесваше тази голяма българска епархия. Това му поведение се дължеше на обстоятелството, че епархийското население проявяваше по–голяма самостоятелност в общонародните инициативи. Консерватор, той не можа да спечели любовта на паството си и да му бъде достоен пастир и водач.

Протосингел на митрополията беше Горазд, един млад духовник, ако се не лъжа в сан архимандрид.

За български агент беше Недков, при секретар Мидилев, който минаваше под име Неделев. В агенството чиновник беше Чолчев. Тази тройка беше спечелила сърцата на битолчани само с делата си, като никога не се бъркаха непосредствено в обществения живот.

Всички тези хора, заедно с изброените горе, съставлаваха едно щастливо звено, което направляваше работите през това неустановено ново време.

На един прием, устроен от г–н Недков в салоните на агенството по случай рождения ден на княз Фердинад, стува ми се, г–н Недков успя да разговаря с всички посетители на тържеството и ми направи силно впечатление, че той, който за пръв път ни виждаше, говори, както с отдавна познати, и то не на посоки, като знаеше за всички най–същностното от битието му.

Така Битоля сега не беше мишена от общественици, които в обещание с тези среди и ползвайки се от целите или безкористни съвети, представляваше един център който достойно се тъкмеше пак да застане начело на новата Организация в Битолския окръг.

Имаше на лице и благосклонната подкрепа на руския консул Петраев и австийския му колега.

Турците не случайно ни завиждаха и се плашеха от този подем на българщината в този край при наличието на обстоятелствата, които ни ограждаха и крепяха духа ни, със знания и обществен опит. След като предадохме инструкцията за предстоящата дейност, аз си заминах за Прилеп, а Чаулев за Охрид.

В ПРИЛЕП

От Битоля с файтон потеглихме рано за Прилеп, за да пристигнем навреме. Като научили прилепчани, че се връщаме, приготвили официално посрещане с участието на местните военни и административни власти.

Когато пристигнахме в село Беровци, посрещнаха ни двама конници, поп Тале Гюрлуков, брат на Милан Гюрлуков, един буен патриот, който тържестуваше пред перспективата за свободна Македония, за която беше дал жертви в името на родината си баща и брат войвода. Оставил селото си Кривогащани, като научил за идването ни, и дошел в Прилеп, за да бъде в услуга на града при посрещането. Той беше за пръв път кръщаван в Организацията от мене, след като беше довел при нас целия си род, между тях и славния другар на Христо Попето, Марко от с. Върбяни и Иван Геораца и пр., все юнаци, които впоследствие изгоряха в борбите с турската държава за свободата на Македония, както и баща му.

Без да ни обеснява, той, придружен от още един гражданин от Прилеп, ни помоли да се отбием на почивка в селото. Когато отидохме , той ни обясни, че трябва да се побавим, защото гражданите не са били готови, поради късното известие за нашето пристигане, а те искали още веднъж да направят внушителна манифестация пред турското население.

Подчинихме се на волята на новите домакини и зачакахме, макар че ние горяхме от желание час по–скоро да се намерим на свобода при своите майки и близки роднини, след дългогодишният ни нелегален живот. Когато слънцето вече беше навалило към запад, ние потеглихме. Само поп Тале пожела да се качи на отстъпения ми кон, за да влезнем така в града. Подчинихме се и на това негово желание, тъй като беше изказано много настойчиво, макар че удобството във файтона ми беше по–голямо и влизането в града щеше да е по–внушително и по–официално. Обаче поп Тале искаше да го видят покрай мене на буйния си кон, който имаше стойка кралимарковска.

Гр. Прилеп

Потеглихме, поп Тале пръв заигра със своя кон и тръгна в тръст. Казах му, че не може да се кара тръс и подкарахме леко.

ПРИСТИГНАХМЕ

На Чочорци, място на шосето Битоля – Прилеп, пред нас се изпречи една стена от народ, който ликуваше и гъмжеше, но кога ни видя, ревна едногласно ура и Яшасън Хуриет. Буйният ми кон пред тази ревяща, ликуваща маса, се нареди покрай коня на Гюрлуков и пожела да не остане по–назад. За втори път едва се задържах на седлото си.

Заредиха се поздравленията. Жени и деца хвърляха цветя, с желание да им обърнем внимание. При всичкия задух, причиняван от горещто юлско слънце и вдигнатия прах, народът тържествуваше. Това е цената на почустваната свобода, резултат на тридесет години неистови борби на тези граждани. Те в този момент бяха забравили всичките си жертви пред лицето на живите водачи, искаха да покажат как те са били на свой ред готови да се жертват за свободата на милата си родина. Тук аз се разчуствах още повече, когато видях, че между посрещачите имаше и много турци, та поисках думата, за да кажа няколко слова. Още с повдигането си върху стремената над коня и изричане първите думи, народът млъкна и се превърна в слух, зер за пръв път щеше да чуе лично от войводата си слово.

Иминали са се оттогава 30 години, за да може човек от казаното в онова възбудено време да си припомня. Помня, че говотейки за жертвите, дадени от прилепчани в борбата за свободата, която днес така тържествено заедно манифестираме, сочейки околните чукари, дето са лобните места на жертвите, под развяното лично от мен знаме, заключих, че прилепчани с достойнство я заслужили, за да я така шумно манифестират. Когато свърших с възлас за свободата ура, делириумът на народа стана неудържим след урата и продължителните ръкопляскания. Народът се впусна към коня ми и почнаха кому каквото попаднеше да целуват. Това продължи дълго, а от нас течеше пот. С голями усилия поп Тале проправи път и ние продължихме към града, газейки върху цветята и зеленината, хвърлена от двете страни на пътя ни. В началото на града срещнах престарялата си майка, която, подкрепена от сестра ми, беше излязла да ме посрещне, тържествуваща, че е била жива да посрещне сина си жив и здрав на свобода и го прегърне. Слязох от коня, целунах десницата на тази измъчена старица и се прегръщахме до насита, като тя ми шепнеше: "Ох, синко, поне ти остана от тримата да си свидетел на днешния ден на свободата, за която паднаха те. Бог да ги прости". Трогнат бях от думите й. Насърчих я да бъде горда с тези си скъпи жертви. Прегърнах и сестра си, която от дете ме беше отгледала. След това се качих на коня и между шпалир от жени, деца и старци, излезнали шумно на улицата да ни посрещнат,заобиколен от двама офицери отстрани влязохме в града.

Тук срещнах моят чичо Тале и старият ратник Илия Цървенков, целунах и неговата десница и изслушах поздравителното слово.

Край черковната ограда срещнах старият ми познат съгражданин Д. Ачков, придружен от журналиста Петър Завоев, дошли за повече информация. Така процесията стигна до двора на Околийското управление, като минахме през чаршията, която се оказа затворена от гражданите турци. В двора на управлението бяхме поздравени с добре дошли от местните административни власти. В отговор, аз се възползвах и в присъствието на турските граждани държах втората си реч,тя беше не само прочувствена, но и по–съдържателна, макар и кратка.

Тука се запознах с италиянскиият инструктор капитан Люци, който се дършеше със симпатии към нашето освободително движение и никога не скъпеше да помага си с дела и съвети през усилните предни години. След това със специална церемония се върнахме обратно и спряхме в двора на черквата "Св. Благовещение", дето се намираше централното училище, подготвено за банкета, с който трябваше да завърши тържеството.

Хуриетът – посрещането на Петър Ацев в гр. Прилеп през 1908г.

На това тържество се бяха отзовали представители от много села. Всички тези селяни, изказвайки недоверие към турския Хуриет, искаха да знаят какво ще стане с Организацията, с която бяха свикнали, както със своя държава. Ще научите, им казах само след една седмица как ще преорганизираме и ще се отнасяте за всичко, както е досега до Комитета, сега до конституционните клубове. Успокоиха се и си заминаха за селата. Банкета мина при много весело настроение и завърши с кръшни македонски хора, под звуците на народните инструменти и оркестера на Коце Чалгаджията.

Разотидохме се късно след полунощ.

В Прилеп от България редовно се получаваха вестници и всички ги купуваха за новините, тъй като местна преса нямаше, а турската не можеше да ползва никои, защото малко бяха тези турци, които можеха да четат и разбират, тъй като официаленя език, нито един турски гражданин не знаеше, а офицерите и чиновниците не посещаваха турските кафенета, за да четат вестниците. Турците, като видяха, че българите са най–добре информирани чрез българската преса, всеки ден, когато се получаваха вестници, се отбиваха в българските кафенета да научат новините.

След няколкодневно престояване, нашата личност се видя в затруднено материално положение. Семейството ни действително притежава наследен голям имот в с. Орехоец, но той беше така занемарен, че и най–насъщните нужди на семейството не можеше да посрещне. Брат ми Данчо, който беше в Америка, изпращаше много рядко по малко пари, но те не стигаха само за неговото семейство и майка ни. За голямо нещастие всички мои роднини бяха в същото положение. А трябваше се живее, без да се излагам пред гражданите.

Казаха ми, че директорът на училищата Георги Трайчев е събрал големи суми, забравил съм колко, но той заявяваше, че те са били недостатъчни да посрещнат досегашните нужди от обявяване на Хуриета.

Георги Трайчев беше председател на последния Околийски комитет. Той добре беше се сработил с другарите си, като е създал друга система за работа със селските комитети.

Така полицията вече не можела да следи куриерите ни и започнали да мислят, че той откакто е дошел е изпъдил комитетите от училището. Станал благонадежден и когато обявявали Хуриета, младотурците не се надявали да намерят подкрепа в турското население, а се опасявали от реакция, те се отнесли до него с желание да ги свърже с комитетските среди, с които да преговаря за съвместна акция. Представител на младотурците бил един български възпитаник с класно гимназиално образование, избягал в Турция, името му беше Факри ефенди – хитър и зъл българомразец. След като изслушал Георги Трайчев в що трябва да се състои подкрепата за съвместна акция, той се разпоредил за мобилизация на милицията от селските комитети и четите, които в деня на провъзгласяване на Хуриета да се приближат в близките на града села, начело с войводите си. Не съобразил, че покрай изпълнение на тази задача ще се наложи изнасяне и на оръжието пред официалните власти, които ще узнаят вече къде с какво оръжие разполагат селските ни чети и постоянният четнически кадър.

Турците взели тези мерки, защото гарнизонът не бил целият в града , а и не били сигурни дали ще вземе участие в преврата.

1) Висшите офицери не били от по–напред превърженици на мла-

дотурския комитет, та се бояли за заемане положение при новите господари.

2) Войниците са били фанатизирани поклонници на Хамида.

3) А що се отнася до гражданите, в по–голямата си част са местни закоравели стари турци, които е възможно да се явят като реакция, ведно с войската и след това да се нахвърлят върху проявилите се българи.

Изглед от гр. Битоля

Но веднъж заговорили и уговорили тази съвместна акция, Георги Трайчев трябвало да играе ролята си докрай, с всички разполагаеми средства на Организацията.

И за чудо, младотуските офицери, кое с измама и кое, с убеждение, сполучили и без видимото съдействие на селските и градският ни комитети, провъзгласяват Хуриета, като разлепили прокламации по джамиите, с покана турското и християнското население да създаде новото политическо положение в Отоманската държава. Комитетът призовал всички граждани да се наредят под знамето на Хуриета.

Между другото, в Битоля Хуриетът е бил прогласен, хората вече го възпявали. Трайчев след това побързал да иде в Битоля за инструкции, научавайки, че Петко Пенчев и Павел Христов са били още там. Струва ми се, Трайчев още тогава е съобразил, че ще им са нужни и парични средства за провеждане тази акция, та със съгласието на Околийския комитет наредил на Градския комитет да се заеме и обложи с един данък гражданите, съобразно пазарните им сили, и събере бързо сумите.

Така е била събрана една голяма сума, възлизаща на няколко стотин лири.

При все това, ако бих пожелал да се сдобия със средствата, необходими за лично съществуване виждаше ми се тежко и унизително за така не сносното ми положение. Почти за целия ми живот други трябваше да се грижат за прехраната и облеклото ми, обаче това беше до вчера. Сега при новото положение, когато бяхме вече свободни граждани, подобно искане приличаше като просия, още повече всеки добре знаеше, че аз не идвах от чужбина, дето бях печелил, а се връщах, след като бях си изпълнил задачата, възложена ми от Окръжния комитет на ВМОРО в Битоля. Сам трябваше, просто без да ме пита, да ми даде средства за лични нужди, още повече аз продължавах всецяло да служа на общото ни освободително дело. Напразно чаках. Не се сещаше никой да ме запита как съм със средствата. Всеки тичаше замислен да конферира с мене и се съвещава, а не ме питаха как се прехранвам.

Наложи ми се пред това мъчно положение да побързам да си свърша работата и се махна от Прилеп. Впрочем, от опит аз си знаех вече колко внимателни са прилепчани изобщо. Друг път, от раняването ми до връщането ми, аз трябваше да гладувам из софийските улици и Велико Търново, защото от тези, от които зависеше аз да разполагам със средства, нехаеха и не се сещаха да си зададат въпроса как живеех и откъде намирам средства. Тая действителност, която толкова много беше ме измъчила и ме заставяше просто да се излагам всеки обяд и вечеря, и сега е налице.

В Прилеп, както в цяла Македония, дето съжителствуваха заедно турци и хрстияни, вече владееше страх от турски изстъпления. Тази мисъл не ме напущаше и сега. Прилепчани, още повече, тъй като при новото положение, можехме да се очаква и един контрапреврат,щом султанът си оставаше пак същият. Докато бях в Солун и Битоля, разправяха ми за една паника, причинена от някои пияни хора, отишли в чаршията и пуснали слуха, че турците са се отдали на изстъпления. Хората от чаршията в миг зарязват дюкяните си и без да му мислят повече, хукнали масово да бягат вкъщи, като счели, че там ще намерят спасение.

Много куриози разправяха за станалата случка, дето много хора се бяха изложили в резултат на внезапно появилата се паника.

Прилепчани бяха съчинили цели анекдоти. Паниката увлякла и турците търговци и занаятчии – те също бягали, зарязвайки дюкяните си незатворени. Някой старци били прегазвани и контузени, охкайки от болки. Което беше по–важно, паниката обзела и нелегалните доскоро ратници, които трябвало да запазят малко по–голямо самообладание и кураж срещу тази неизвестност поне пред гражданството. И сега всекиго майтапяха из прилепските кафенета и кръчми. Закачаха и комитите, те отговаряха: "Море беганова майка не плаче, поне като Стояновата".

Научихме, че двама комарджии–турчин и българин – безделници и двамата, еднакви развалени и непоправими типове, търсейки наивни жертви, седнали в едно турско кафене и заиграли комар, като заложили последният си капитал. Турчинът излязъл по–хитър и ограбил българина. Българинът останал без средства и поискал обратно сумата си, тъй като тази игра е била предназначена за въдица на балами, но турчинаът, който не разбрал така играта, пожелал да задържи сумата. Скарали се, а кафеджията ги е изтласкал вън от кафенето. Тук българинът измъкнал един ръждасал пътлак и стрелял в главата на турчина, но не го ударил, куршумът се забил в горния праг на вратата. След това хукнал да бяга и така предизвиали паниката. Когато се гръмнало, те побягнали откъм часовника за българските махали, а след тях тичал изплашен турчин. Други, видели тази сцена, хукват на свой ред и викат: "Бягайте, братя, ей ги идат!" Смяхме се горчиво на тази картина, разиграна между прилепските вече свободни граждани.

На следващия неделен ден в салона на Централното училище, беше назначено общогражданско събрание за основаване на

ПРИЛЕПСКИЯ КОНСТИТУЦИОНЕН КЛУБ

Дойде и очакваната неделя. Всички прилепчани, начело с интелелигецията, беше на събранието. Начело бяха местните околийски и градски комитети. Заседанието беше открито и се започнаха разискванията върху устройството на клубовете и целта, която си поставяха. Яви се спор коя да бъде целта. Гражданството не искаше да замени идеята за автономията с нищо повече. Взех думата, за да ги убедя, че това се налага, предвид легалните средства, с които ще си служим в борбата за придобиване на желаната автономия, без която македонецът никога не ще се почувства свободен в своя живот. Налагаше ни се да бъдем, особено сега, внимателни при избора на целите си, за да не всяваме в душите на тъй мнителните власти смут, което може зле да се отрази на живота в клубовете ни Ние пак ще даваме старото съдържание на идеала си, само че под друго име. За нас има голямо значение какво име ще дадем на тоя ни идеал. Ние пак ще искаме Солун за своя столица, дето ще е седалище на централните автономни власти с губернатора, министерствата на Македония и народното ни събрание, дето ще се изработват законите за вътрешните работи. А за представители в Общодържавният парламент ще се изпращат депутати, които ще бъдат избрани от народа с общо тайно гласуване или от областното събрание и пр.

Говорих общо за предстоящите избори за парламент, като напомних още веднъж, че прилепчани, които се радват на една сравнително най–голяма интелигенция, трябва да развият дейност, за да бъдат една внушителна сила, за да може с пълна готовност да се явят на учредителния конгрес на клубовете в страната ни, дето в подробности ще се изработи програмата за бъдещата ни дейност.

ОБРАТЕН ПЪТ

След като учредихме Прилепския клуб, моята мисия се свършваше. Предстоеше ми да се върна в Солун, гдето пък предстоеше посрещане конгресистите на учредителния конгрес на клубовете и избор на клубна организация.

Още една грешка. Решението ни беше никой от революционните водачи да бъде избиран начело на клубовете, дето и да е.

Резултат на това недомислие беше и самата реалност, която ни наведе на това ново погрешно решение.

За новият легален период ние всички бяхме нови хора, без установено материално положение. Всеки от нас, за да живее, трябваше да работи, за да осигурим поминъка си. Трудна и несъвместима с идеализма задача, която не търпеше никакво отлагане. Ние нямахме доходи, за да не мислим как ще лягаме и как ще осъмваме. Без да потърсим друго разрешение, ние възприехме това прибързано решение, което пък и допадаше на неизвестното ни положение.

Както вече по–горе писах, аз бях изпаднал в крайно затруднено положение; предстоеше ми заминаване, а нямах и стотинка, за да си платя и файтона до Битоля. Работата ми се затягаше още повече.

Така замислен, срещнах Георги Трайчев, който ме запита сега накъде. Казах му, че съм с намерение да замина обратно за Битоля и по–нататък. Тогава той ме запита за средства, та ми даде шест или седем лири, сума, която далеч беше недостатъчна за мене, тъй като покрай друго, аз нямах и облекло. Нямах нито горно палто, нито един свестен костюм за пред хората, та и ние да заприличаме на обществеництвото. Но толкова, без нищо – беше още по–лошо. А можеше, при по–други разбирания, да разполагам с достатъчно средства, за да се налагам на положението, обаче нашият идеализъм не допускаше тази волност. Преди да замина, ми се наложи среща с един стар мой четник от с. Витолища. Наложи ми се да го подкрепя, та му дадох една лира. Из пътя ме срещна, отивайки в Битоля, турчина Шабан, който беше останал без всекакви средства, та и него трябваше да улеснявам материално. Дадох му една лира. Останаха за мене 5 лири, с които трябваше да преживея в Битоля, Солун и още къде, не ми беше известно. А животът какъвто и да беше за нас беше скъп, че нямахме постоянни източници за посрещане на всекидневните ни нужди, нито имаше изгледи да се уреди някак този въпрос.

Отидох в Битоля. Тука намерих пак Доктора[Христо Татарчев], П[авел] Христов и Христо Матов. Материално и те бяха като мене. И те не знаеха какво ще трябва да се предприеме в това отношение. Ние все още пътувахме в идеалистичната лодка и смятахме, че кръвта може да се пролива и без средства и тогава смъртта беше по–идеална. Гладен и гол да си теглиш куршума не биваше, тъй като той беше по–ценен от нея.

Събрал сведения за положението в окръга, аз заминах за Солун, дето заварих още Петко Пенчев, Тодор Александров, Георги Занков и др., които все безцелно прекарваха времето си в Солун в очакване на резултатите от провинцията за назначаване учредителния конгрес.

Преди да отида в Солун, намерих Христо Матов, който беше ходил в Струга при старата си майка, която много отдавна не беше го вдиждала Той се връщаше много доволен от всичко видяно и чуто, както и от постигнатите резултати с преустройството на Организацията в Струга и гр. Охрид. В Битоля той трябваше да се представи на местния комитет на младотурците Итихад ве текери и след това беше с намерение да иде в Прилеп, но отложи това си пътуване, предвид предсоящата работа в Солун. След тази си среща Матов ме придружи за Солун. Тука намерихме другарите си в очакване, както по–горе споменах.

От гр. Стумица беше дошел съмишленикът ни Гошо Илиев, който искаше да изпратим някого, за да му се помогне в основаване на клубовете, тъй като той беше срещнал голяма пречка в лицето на Христо Чернопеев. Целият окръг според него беше готов да не следва Чернопеева, с желание да не се цепи от общонародното дело, обаче за по–сполучливото прокарване на идеала, наложително било да иде там външно лице, което на общоградско събрание да направи едно подробно изложение по организирането на тези клубове. В това време всички серчани се бяха събрали за някакви съвещания. Другарите си шушукаха нещо. Тука е Тане Николов, [Димитър] Запрянов, кратовски войвода, както и няколко четници на Тодор Александров.

Аз имах една случайна среща с приятеля ми Александър Буйнов, с когото наедно бяхме гладували през 1906 год. и сега се тъкмехме да дойде и той с мене в Прилепско, дето бях с намерение да го правя Околийски войвода, вместо мене, като аз исках да се освободя за другаде.

Христо Чернопеев

Той много бързаше, за да иде на съвещанията с другарите си, та не можахме да говорим повече, но от няколкото думи, които си разменихме, беше много ясно, че те не бяха склонни да направят и опит за координиране на бъдещата си дейност с нас. Той каза, че върховизмът ще ни изкара на лош път.

Много тягостно впечатление ми направи този човек, че той, натъпкан както всички негови съмишленици, приказваха по наш адрес и така злепоставяха пред политическите фактори нашето общо дело. Ето, че те нищо не бяха научили от всичко, което бяха сторили, за да разцепят Организацията, за да задържат сектанските си убеждения в Серския окръг. Те възлагаха надежди на Чернопеев, но той своевременно съумя да ги изостави, както се знае, и с други среди започна да създава трето течение в Организацията. Но те не се надяваха той да им се изплъзне и когато беше се оставил другиму на разположение, бяха доволни, че не е с нас. Дободушният Чернопеев, който беше издънка в началото на зараждащото се четническо движение, като подофицер от армията на България, беше на служба в полковете, дето служеха и офицери с върховистки убеждения. Проявил се като голям патриот и обещаващ много като четник в Македония, още когато ЦК [на ВМРОРО] преговаряше с върховистите за координиране на работата около освободителното движение в Македония, той, ведно с [Михаил] Попето, като четник беше дошел в Македония. През първото време благодарение на големия му идеализъм и солидни начинания, Гоце беше го харесал, та Чернопеев е бил произведен за войвода в Кукушка околия. И Чернопеев в онова време, в обещание пред Гоце Делчев и Централния комитет, попада под силното влияние, особено на Гоце, и така полека-лека, той се създаде като една от най първостепенните нелегални сили в редовете на ВМОРО, ведно с Попето, поройски войвода, Кръсто Българията, гевгелийски войвода и Атанас Бабата, впоследствие кратовски войвода.

Чернопеев се задържа в Кукушко и през зимата 1900 год., ако се не лъжа. Той издържа едно славно сражение, в което нанесе големи жертви на обсаждащия го аскер в с. Баялци. Ранен той не отиде в България да се лекува, а се изцери в Солун. Не след дълго той организира околиите в Струмишко и издигна тази околия, ведно с Петричката, Горноджумайската, Малешевската и Радовишката, в отделен окръг, начело на който остана за водач. Обикнат от откровената душа на Гоце, той видял, че за него няма вече друг избор относно средата, която да му заповяда в работите на Организацията, освен Делчев и Централният комитет. Така той забрави своите бивши началници, които го бяха насочили в Македония като носител на върховиската идея по освободителното движение. Докрай води борба и с тях, за да отбие атаките им, целящи да подчинят самостоятелното дело, към което той така пламенно се бе приобщил. След смъртта на Гоце и след Илинденското въстание, той остана верен на ВМОРО, но ЦК в първия си състав се пръсна и, нямайки кой да му влияе и направлява идеалистичната му инициатива, тъй като в Солун бяха се настанили нови млади сили в ЦК, той остана да действа самостоятелно като последовател на Гоце и другарските връзки между него и Сандански, предводител на серчани, бяха го доближили до серчани. Ето защо той не се отзова на конгреса през 1908 год. в Кюстендилско. Така отделен, той влезна в конфликт със Струмишкия окръжен комитет, като в това положение го свари Хуриетът. Когато видял, че серчани са се легализирали, той влезнал в конфликт с тях и наредил легализиране на целия окръг.

В Солун след всички опити да се приобщи към нашата среда, той бе непреклонен и остана под влиянието на Гьорче Петров и отчасти на [Димитър] Влахов и други в Солун, но се отдели от серчани. Така с неустановена база, на която тъкмеше да се нареди далеч от нас, Чернопеев застана на едно друго наше становище, в което беше привлечен и нашия другар Добри Даскалов, тиквешки войвода.

От гр. Стумица беше дошел съмишленикът ни Гошо Илиев, който искаше да изпратим някого, за да му се помогне в основаване на клубовете, тъй като той беше срещнал голяма пречка в лицето на Христо Чернопеев. Целият окръг според него беше готов да не следва Чернопеева, с желание да не се цепи от общонародното дело, обаче за посполучливото прокарване на идеала, наложително било да иде там външно лице, което на общоградско събрание да направи едно подробно изложение по организирането на тези клубове. В това време всички серчани се бяха събрали за някакви съвещания. Другарите си шушукаха нещо. Тука е Тане Николов, [Димитър] Запрянов, кратовски войвода, както и няколко четници на Тодор Александров.

Ние разменихме мисли по това що можеше да се постигне в

Струмишкия окръг. Дойдохме до убеждението, че не ще може с компромиси да постигнем нещо със серчани, нито с Чернопеев, но тъй като имахме добри и многобройни привърженици в Струмица и целия Окръжен комитет, решихме да удовлетворим желанието на Илиев. Другарите за тази цел ми предложиха аз да ида в окръга, дето щеше да ме води новоселецът Гошо Илиев. Не отказах, и след като се снабдих с нужните инструкции за изборите, заминахме за Демир Хисар, Серско, а оттам, без да се спираме отидоха най–напред в гр. Петрич, после в Струмица и другите околии.

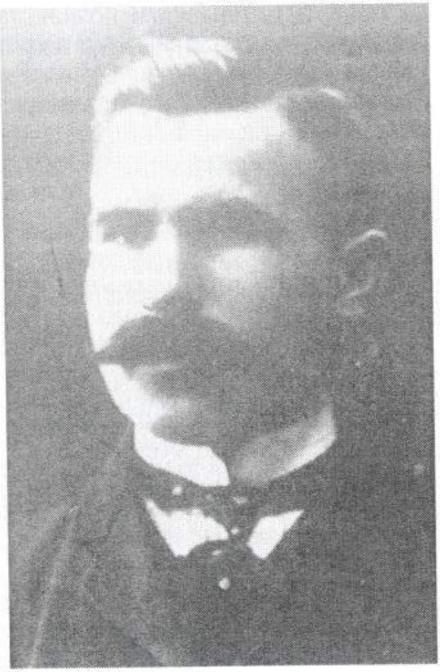

Добри Даскалов

Стигнахме Демир Хисар и оттам, ако се не лъжа, на коне заминахме за Петрич. Тук свикахме общогражданско събрание. Развих темата, която бях приготвил, колкото можах, и постигнахме добри резултати. Заминахме са Ново село. Надвечер и тука свикахме събрание и пак така сполучихме да основем клуба. Оттам минахме през селото Куклин, ако се не лъжа или друго село, ако не беше Моноспитово. Правихме събрание, уредихме клуба и оттам в най–горещия час пристигнахме в Струмица, дето Чернопеев беше дошел, за да дава на свой ред упътвания по изборите, та правеше общогражданско събрание.

Не можехме да направим събрание и ние едновременно, защото и гъркоманите правеха такива предизборни, та беше опасно да не би да извадим очи, вместо вежди да изпишем. След тридневно престояване в гр. Струмица, заминахме за Радовиш.

Тук гражданството вечно беше разделено на две партии, на лична база поставени. Никой не беше в състояние да ги помири. Струваше ми се, че имаше и кръвни жертви в тези разпри и пак не можаха да ги вразумят. Ципушев, с висше образование, и много деятелен наш съмишленик, не можейки да постигне споразумението, беше взел страх и това окончателно беше разделило хората в града. Архиерейски началник беше архимандрит Паисий, който като духовно лице служеше уж за звено между двете групи, обаче се оказа, че той можеше да влияе отчасти върху православните граждани, но що се отнасяше до католиците и протестантите, не можеше да им влияе.

Той ни представи на каймакамина и му направи бележка, че те не желаят да се сношават с Чудомир Кантраджиев. Каймакаминът вече имаше сведения, че градът е разделен още отсега на враждуващи лагери. Като излязохме, аз съжалих, че така постъпи архимандритът, но протестите не намериха отзив. Кантарджиев действително преди известно време, придружен от Чернопеев, е идвал да подбие почва на Ципушев, обаче тоя последният, достатъчно ловък, не се оставил да го бият, а използвайки познанството си с каймакама и като местен гражданин си беше запазил изцяло положението между гражданите, а селата бяха единодушни наши последователи, начело с войводата Стамен, местен човек, отдавна влезъл в неразбирателство с Чернопеев.

Свикахме гражданско събрание. Явиха се малко, защото бяха на работа из полето.

И тука беше основан клуб. Препоръчах на учителите да се занимаят сериозно за изглаждане досегашните недоразумения. Между учителите имаше и един енергичен момък, някой си Евтимов, който и сега е жив някъде из България.

Лошото беше, че заради тези местни недоразумения хората бяха се разделили на партии и на черковно–училищна база.

Струмишкият владика Герасим не се ползваше еднакво със симпатиите им, та мъчно можеше да се направи нещо повече тука. От Радовиш, след един престой от 2–3 дни, трябваше да заминем за Щип, защото в другите околии на Струмишко беше предоставено на местните деятели да учредят клубове.

В ЩИП

След почти еднодневно пътуване на коне, пристигнахме в Щип. Тука намерихме Чучков. Разменихме мисли и аз бях с намерение да ида в гр. Велес. От дълго време не знаех накъде да поема, назад ли, в Солун или пък в Прилеп. Парите ми се свършваха и не можех да бъда просяк и пред моите другари в Солун. За лишен път се убедих, че без средства не можеше да се работи.

Сега вече не можеше на никъде да се обърне човек, за да иде дето и да е по работа. Гостуванията вече омръзваха. Без пари в джоба за собствено съществуване не се поддържаше авторитет, нито личен, нито обществен. Приказвахме все за големи работи и борба дълготрайна, а не се спирахме върху този най–съществен въпрос, с който беше свързано най–важното, а именно нашето съществуване. Нещо повече, ясно беше, че в момента не се знаеше кой пие и кой плаща в нашето общество. Изглежда имаше личности, които желаеха все така, без всякаква отчетност, да боравят със средствата и когато компрометираха делото пак най–много се тупаха в гърдите и най–силно манифестираха своя патриотизъм и проявяваха претенции за водачество, без да се заемат и изпотят поне веднъж в живота си пред рискованата борба.

Имаше среди и личности, които просто компрометираха всяко начинание само с присъствието си в Солун. Невинните им срещи донасяха зло в Организацията ни. Средствата бяха едни от първите причини за нашата разпокъсаност и никой не се заемаше и не се замисляше върху този въпрос.

На всичко отгоре, като венец, беше ми дала знаци една по–друга действителност, а именно недоверието и неискреността ни помежду си. Докато първите ми другари доверява много работи от поверителен организационен характер, аз като чужд човек трябваше да ги научавам след като бяха пуснати в ход и действие. Така не можеше повече да се общува, нито работа да се върши.

Разпращан бях нагоре–надолу, все поради обстоятелството, че никаква инициатива не допусках да се прави без критика и обстойно обмисляне. Не можах да се съглася с каквито и да са компромиси с идеала и самостоятелността на ВМОРО и бях с желание сега да се циментират основите на клубната организация на същия бетониран вече фундамент. Считан бях за човек лековерно доверяващ се и с желание много да приказва и мисли върху инициативите ни. Казах, докато в Солун мнозината ми другари оставаха почти без работа, а имаше такива и в провинцията, а на мене възлагаха непосилни мисии.

Всичко това, оказа се било строго преднамерено и с ясно определена цел.

В Солун се задържаха много войводи и четници без работа, а присъствието на Тане Николов, просто беше необходимо, тъй като и за него вече имаше някава работа. Поддържането му скоро се обясни, а аз наивникът, все продължавах да се излагам и храня надежди, че ще се възстанови единството, единство, което просто ни се налагаше като най–съществен въпрос и жизнена необходимост за съществуването Организацията и делото ни. Трябваше за лишен път да се убедя, че съм ограден с една неискреност и задкулистност, която не можеше да се допуска между другари, събрани от една мисъл и убеждения в живота, като общественици с отговорности. Другарството и колегиалността като че ли за тези хора бяха непотребни вещи.

Ето фактите:

Моите другари никога не бяха изпускали из предвид насилието за уреждане на положението на Организацията ни. Никога не беше изпускано из предвид крайното средство в борбата с отцепниците. Докато аз бях за легалните средства в борбата, те обратното, не можейки да ни убедят в тази необходимост пускаха в ход крайните средства. Необяснимо беше за мене, защо се мълвеше между противниците ни за съществуване на опасност за живота на някои големи личности, когато у нас на дневен ред никога не бяха поставяни подобни инициативи за използване на това най–крайно и най неудобно в момента средство в преживяната борба. Напротив от това шушукане между нашата група, поради което аз бях всякак вън, скоро се изрази в един

АТЕНТАТЪТ СРЕЩУ ЯНЕ САНДАНСКИ

По–късно аз бях осведомен как се замислило и как се дошло до този акт от съдбоносно значение за единството на Организацията, с фатални последици за общото освободително дело.

Тане Николов

Тане Николов дошел в Солун, необяснимо откъде намираше средства, той за да живее така нашироко. Той се е тупал в гърдите и се заканвал, че ще избие и Яне Сандански и всичките му другари с револвера във вярната си ръка. Той стреляше и на врабче с револвера си. Уговорил е да се прибере в Ениджевардарско при Апостол [Петков]. А между нашите кръгове се заговаряло тайно между Т. Александров, П. Пенчев, Г. Занков и Д. Запрянов. Тази наша група не можеше да се разубеди в зловредността на този ненавременен акт. Сега той от наказание става акт на отмъщение, което една сериозна организация със здрав расъдък не можеше да го допусне. Това усложняваше положението неимоверно много и ускоряваше убеждението в света, че ние сме непримиримите размирници на Балканите. Ние, вместо да средоточим вниманието си и се отдадем в служба на преорганизиране и подготовка, вместо да потърсим допирни точки с всички останали среди, включително и със серчани, мислили сме още да се цепим и станем проводници на всички неудобства за собствената ни кауза. Престъпните замисли винаги така фатално се почват и завършват.Когато е станало дума за атентата, Занков е предложил да се тегли жребий с Т. Александров, кой да извърши убийството на Яне, един от двамата или двамата, подпомогнати от Запрянов.

Тодор Александров на това отговорил, че неговата мисия не се е изчерпвала с тази акция, за да вземе непосредствено участие. Ще го извърши лице, на което ще заповядаме в избрания момент. "Тогава ще бъдем изпреварени от Тане Николов – заключил Занков, – защото Тане сварил да се похвали и на Запрянов, на който беше много голям приятел." В деня на атентата Запрянов, който внушаваше по–голям страх на серчани, случайно се намирал в локала, дето е бил Сандански. Когато Тане влязъл в салона, той разбрал, че ще става нещо, предложил си услугите, обаче Тане, жалейки той да бъде едничък героят на този акт, отхвърлил всякаква другарска помощ от такива кокошкари като Запрянов. "Ръката ми е верна и доста точна," – рекъл, – обаче не винаги домашните сметки се оправдават на пазара. Нашият герой, когато се видял пред Сандански, обиколен от юначната си охрана, състояще се от млади момци, обвързани с кучешка преданост към Старика, с фанатично боготворение, нашият герой с пребледняло лице взел да се суети и колебае във верната си ръка, само чувствайки погледа на Запрянов, който го следил стъпка по стъпка. Той не можал да си прости, че е отишел толкова напред и се излага на този голям риск, защото той не мислил да тури в изпълнение този план при такива рисковани условия. Не на всяка цена той бе готов да извърши акта, а той искаше да свърши убийството и да остане жив. Когато се сблъска със самата действителност, видя му се мъчно изпълнимо сега, за да не бъде подигран, само залетял в болното си маниачество на безподобен и феноменален юнак, той измъкнал несъзнателно револвера си и почнал стрелбата много несигурно, верната му ръка изневерила, на свой ред, като му беше изневерило сърцето пред очите на действителността. Стрелбата му излезнала безрезултатна и щяла да свърши напълно фатално, ако не е бил до него така надменно отхвърлен случайният му съучастник Запрянов, който, като видял резултатите от несигурната ръка на самопоявилия се герой, измъкнал револвера и тъкмо навреме свалил с първия си изстрел най–големия и ловък телохранител на Старика [Яне Сандански], и избягал, а Тане, без да се бави, поел пътя за Ениджевардарското слънце [Апостол войвода], за да се хвали с подвига си и измисля разни причини за незавършния докрай акт.

Запрянов на свой ред се прибрал и ведно с Георги Занков излезли от града, за да избегнат преследването на властите. Пенчев също офейкал от Солун, оставяйки Матов да се пържи на този тиган. Матов благополучно пристигна в гр. Щип и ни донесе новината за убийството на Сандански, извинявайки се пред мене, че не е можело да бъда посветен в тази акция, за да не им попреча с мнението си. Те знаеха впрочем, че по никой начин аз нямаше да се съглася, даже с подобен замисъл, който независимо от неговото сполучливо прокарване, бях убеден поначало в пакостните последици. Бях жестоко засегнат в чувствата и привързаността към делото, което никога не ме напускаше след Илинден, особено сега.

Ще видим? Но кога видим последиците, ще приказваме пак, сега е рано, казах и се стъкмих да замина за гр. Велес и Прилеп. Той си замина все така благополучно, оставяйки едно правилно дело зад себе си, защото за лишен път доказваше, че това му беше послужило за арена на спортните му наклоности, дето можеше да ритне топката без, да дочака резултата – тя дали щеше да се вмъкне в мрежата или не.

Във Велес научих, че Яне е бил само ранен и почти без всяка опастност за живота му; той се е измъкнал от тази засада и сега.

Без да се срещна вече с никого, заминах за Прилеп с файтон. Другари ми бяха пътуващи агенти на разни търговски фирми от Солун и Битоля. В Прилеп не можах да остана повече. Извикан бях в Битоля на конференция. Вкъщи заварих болно малкото момиче на брата ми. Хубаво дете, беше се привързало към мене така мило, че ми беше свидно да го оставя в последния момент, но заминаването ми се налагаше. Отидох в Битоля и на другият ден получих телеграма, че момиченцето се е поминало.

В Битоля конферираха върху изборите с комбинациите, които ни предстояха за участието ни. Изгледи за каква и да е комбинация с другите народностни групи беше почти изключена, защото всички искаха да използват само нашите гласове.

Даже и на цинцарите не можехме да дадем наши места за техни хора. Те предпочетоха да идат с Итихад ве Текери, както сториха и гърците, които пък искаха много повече от нас, макар че те съставляваха едно незначително малцинство в окръга. Ясно беше, че ние бяхме изпречени пред естествени съюзници, за да бъдем ограбени. Итихад ве тереки, който разполагаше с всички власти в страната, използва и закона за изборите, за да си осигури мнозинство. Съгласно този закон изборите ставаха на два пъти: общините в окръга избираха подгласници, които пък избираха вече депутатите.

Ние предпочетохме да загубим, вместо да се съгласим с унизителните и цинични предложения и претенции на този комитет, както и на другите малцинства.

Наложи ни се да възприемем две решения, в случай, че се постигнеше съгласие с Младотурския комитет да бъдат кандидатирани само двама, ако ли не да се излезе с една листа за всички кандидати в окръга, които бяха всичко четири. Спряхме се на лицата и сега трябваше да се уведомят околийските клубове.

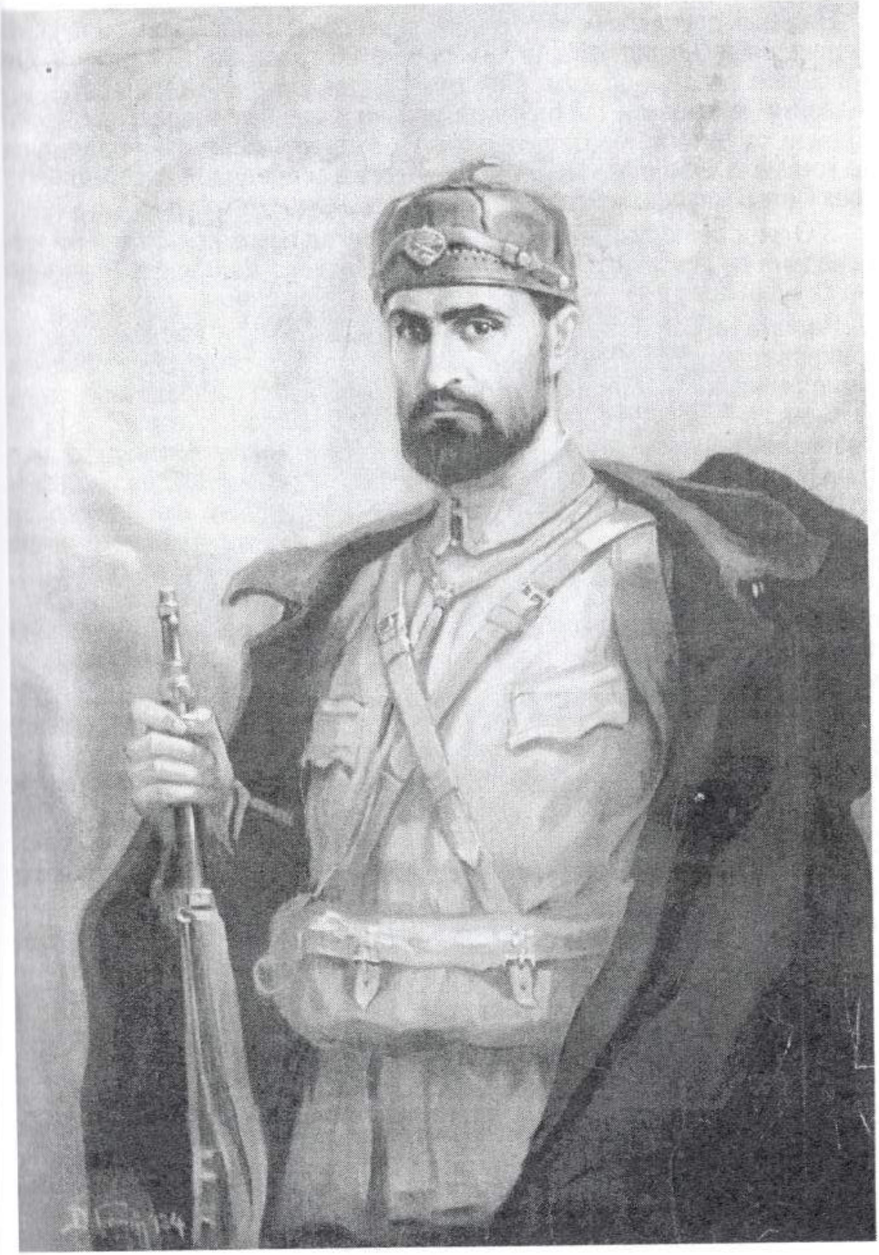

Тодор Александров

Нямаше друга възможност, трябваше да се бърза, най–далечната околия беше Охридската, а там имаме 20 гласа на 10 турски и др. Трябваше да се иде там. Пак мене натовариха с тази работа, запазвайки за себе си по–близките околии. Заминах с адвоката Хасан ефенди от Битоля, опозиционер на Итихад ве текери, принадлежеше на комитета Единство. Пристигнах навреме и предадох нарежданията чрез Петър Чаулев, който си беше вече в Охрид.

В Охрид се получи нареждането от Итихад ве текери до всички мохамедани да скъсат всякакво взимане и даване с българите. Въвеждаше се един повсеместен бойкот във всяко отношение.

Наложи ни се да бягаме от Охрид нощно време, и то с коне. Как се изминават толкова десетки километри на кон със самар, без всякаква постелка на самара и без стремена, всеки може да си представи, за да не му остане време да се любува нито на Охридското езеро, нито на Преспанското езеро, още по–малко на Галичница, Бигла и островърхия и красив Пелистер. Доволни бяхме, че Петър Чаулев ни разведе да разгледаме старините в Охрид и около него и най–голямо бе удоволствието когато наблюдавахме развълнуваното Охридско езеро под лунната бяла светлина – като електрически искри ту се святкаше, ту угасваше от бърже бягащите облаци, гонени от южния вятър, който така страшно вълнуваше езерото. Куп видения се редяха в безкрайна лента пред очите ни, четени в легенди за езерото и слушани приказки за него.

Ей, тръгнала е сватба от Струга за Охрид върху флота от чунове, окичени като млади булки. Шарените бъклици с ароматното охридско червено вино надигат сватбарите. Извива се вихрушка, играят вълни и рев, който заглушава всякакъв звук на всички земни твари. Не се чува нищо друго, освен грохотът на доскоро гладката вода на езерото. След миг наближават накичените чунове, ведно с невестата и сватовете и пеят народни песни за булки и ергени. Разпенените води с обратен рев се удрят в брега, прескачат го и нахлуват из улиците нагоре, за да се върнат отново в коритото си. Обладани от желание да видим и чуем последния рев и последната капчица вода. Идилия, която само в Охрид може да се види и чуе.

Яне Сандански

В РЕСЕН

За да намалим пътя си, ние поехме страничния път, който води направо към прохода Петрино. Трудно се движеха животните, понесли на гърба си хората, насядали на самарите на една страна. Когато излязохме на прохода, слънцето вече грееше, а Преспанското езеро отразяваше лъчите му. Галичица пак се оглеждаше в огледалото си, приемайки в недрата си водите на езерото, за да ги измие в Охридското. Насреща се виждаха ред селца покрай гънките на Пелистер. Близо е гр. Ресен , а пред него с. Янковец. Стръмна и пясъчлива е пътеката, която слиза и се слива с шосето за Охрид. Минава стръмната страна на Галичица, за да стигне с. Звезда и Корча. Слязохме от конете и след като се наслаждавахме на пейзажа пред нас, впуснахме се из стръмнината. Скоро стигнахме и Ресен, градец от 5–6 хиляди население, в болшинството българско. Освен него има малко помаци, които говорят чист турски език, премесен с български думи, но с турски окончания.

Посрещна ни старият деятел и революционер [Георги] Татарчев, зачервен мъж, кипящ от енергия и воля. Патриот голям, гостолюбив и любезен събеседник. Първенец на Ресен, чедо на една от най–видните фамилии в града Татарчеви, която, покрай друго, беше излъчила от себе си и д–р Христо Татарчев, маститият пръв председател на ЦК на ВМОРО до 1901 г., когато ведно с другарите си отиде на заточение да цери анадолците в Подрум кале

Господин Татарчев ни информира върху най–новото положение по изборите. И след всички отстъпки, не е могло да се дойде до споразумение с Итихад ве тереки. Кандидатираше се само Панче Дорев, като българин, адвокат и чиновник при Хилми паша. Той беше един от нашата листа, поради което щеше да покрие всички гласове. "Достигнахме най–после това – каза Татарчев, но да видим накъде ще ни изкара." Ресенци живеят със спомените за Самуил, под влиянието на старата Преспа и това градче, дето останки от църкви съществуват с плочата над гроба на Самуиловата майка.

Наобядвахме се у Татарчеви и отпочинахме хубаво върху миндерите, послани с губери и бяхме изпратени с файтон за Битоля. Пристигнахме навреме в Битоля и веднага се намерихме с д–р Николов, Павле Христов и Милан Матов, – "язък за труда – каза доктора и заключи, – аз нали ви казах, че нищо няма да излезе от всички преговори."

Това е едно знаменателно начало, което ще изкопае техния гроб, защото ние няма защо да се плашим от него. Те нито имат, нито ще имат някога търговията в ръцете си. Това са признаци за скорошното масово приемане и от нашата среда на хора за царската трапеза.

– Трай, коньо, за зелена трева, – отвърна доктора със своя заразителен глас.

А Милан Матов добави:

– Ех пък ти много искаш, та ще почакаш до конски Великден.

Павле пък със своя философски език каза:

– Не сте прави, ето ще се намери на царската трапеза в тютмето.

Свърши се така цялата работа и пак заминахме кой накъде види, след като в Солун, освен Борис Мончев, не беше останал никой.

Павле в Битоля, Христо Матов и Тодор Александтов бяха назначени в Скопие. Казаха, че съм бил представен и аз за назначение, но къде – не се знаеше. Налагаше ми се пак да заминавам за Скопие. Заминах през Солун, дето се срещнах с Борис и Георги Мончеви. Преспах в хотела им. Тук посрещнахме група македонски семейства от София, които, използвайки Хуриета, са пристигнали да се поклонят в родните си места. Между тях беше и един сват на моя брат Илия. Прекарахме два–три дни край Мола и заминахме – те за Прилеп през Битоля, а аз за Скопие, пак в хотел "Манастир".

Заредиха се подред само еднообразни дни за мене. Рядко се срещах с Тодор Александров и по–често с Матов. Първият беше някакъв чиновник в митрополията, а Матов учител по литература в Скопската мъжка или девическа гимназия, не помня. За канцелария ни служеше едно помещение, не знам на кого, край р. Вардар. Но тук рядко се срещахме, пък и нямаше защо. След извършения атентат в Солун, вече за нас като че ли поприщата се бяха свършили, та нямаше с какво да се занимаваме. Из града по дюкяните ни задаваха и въпроси, които можеха да бъдат предмет на разговори; бяха така осведомени, че не ни се приказваше. Сега видяхме последиците на обстоятелството, че ние сами абдикирахме от положението на водачи. Всичко, което ние приказвахме и мислехме, не беше от голяма важност. Сега по–важни бяха приказките и делата на нашите заместници. Ние не можехме да съумеем да създадем един вестник даже

Като че ли не чувствахме липсата на този лост в живота на обществата. А софийската преса, в услуга на нашите противници, ни мачкаше немилостиво. Матов бе принуден да пише и написа писмата до водача на широките социалисти в България Янко Сакъзов.

Това бездействие ми омръзна. Пожелах да си замина поне в Прилеп, дето мъчно за мене можеше да се създаде някакъв интерес повече, отколкото в Скопие.

Дойде и нова година. В джоба си имах всичко една лира. Посрещайки Новата година, другарите по пансион отвориха банка. Обраха ме и осъмнах без късмет, за пръв и последен бях го опитал. Смяхме се с Матов на другия ден, като отидох да го поздравя с Новата година и му пожелая булка, за каквато той никога не мислеше. Матов беше приятен, кога беше разположен да приказва, но кога беше изморен, не отваряше и уста. През този ден той беше свободен и отпочинал. Възползвах се от случая и напомних за моето непоносимо положение в Скопие. Трябваше да си ида, тъй като изгледи за работа в Скопие нямаше и не можеше да има.

– В същото положение ще си и в Прилеп – забеляза Матов. – Там поне няма да бъдеш хаймана като тука, дето на всяка крачка има локали.

Тодор Александров започна да дочаква и развитието на въпросите, с които рядко се занимавахме, все си имаше спешна работа. Пак някаква конспирация го занимаваше. Подхвърлих за това на Матов, а той отвръщаше с повдигане на рамене. Тодор, на всеки случай, беше гузен пред двамата ни. Беше в постоянна коренспонденция с окръга, но не даваше да му се бъркаме. Какво мислеше и кроеше, не можехме да знаем. Скопският войвода Васил Аджаларски живееше в махалата. Рядко почна да се вестява и той към хотела. Защо ли още тогава не ми идваше на ум да се прибера в България? За нищо още тогава на света такава мисъл не дойде, напротив, аз се считах за задължен да остана за да споделя всички несгоди и задължения с моите братя в Македония и да продължа да споделям скърби и радости по села и паланки.

Внезапно се получи известие за произшествие в Прилеп. Един екзалтиран или полудял войник, албанец, стрелял с маузера си сред рибният пазар и убил 7–8 души граждани, между които беше станал жертва и Андон Тошев, брат на Пере Тошев.

В Скопие, забравих да спомена за един общественик от най–първите и най–скромните, свърши работата почти за всички революционери, защото места за тях в клубовете не бяха запазени. Един от тях беше и учителят, Черваров с висше университетско образование. Той сам си откри поприще. Образува първата Райфайзенова каса в Скопие, която обзаведе и управляваше до 1912 год. Отсетне какво стана с нея? Знам, че Черваров отиде в България и там остана да учителствува. Примерът на Черваров беше заразителен и навременен, тъй като в Македония дотогава нито имаше от де се кредитира стопанството и личната инициатива освен от лихварите, които не се задоволяваха само с ризата, а искаха и кожата на длъжниците, поради което всяко начинание с помоща на подобни капитали, беше обречено на загиване още в началото.

В Македония нямаше къде да се оставя спестяванията, та попадаха или в гърнетата, или в ръцете на лихварите и там си оставаха.

Нищо вече не беше в състояние да ме задържи в Скопие. След един излет в Кършиака с Матов, заминах си с надежда, че хубавото време ще се задържи в продължение на два–три дни, за да пропътувам спокойно.

С трена, неизпратен от никого, само случайно от Даме Мартинов, който също след амнистията беше останал да живее в Скопие, макар че беше от с. Градче, Скопско. Не можах да си обясня тоя човек откъде намираше средства да преживява. Никога не го чух да се оплаква от положението си, а беше явно, че не разполагаше всякога с необходимото за преживяване.

Пристигнах във Велес. Помолих да ми намерят кон, за да мога да замина през с. Попадия за прилепския прекурид, дето щях да погостувам при моя приятел Даме Дудин, с когото се обичахме като родни братя. Неговата привързаност към мене и делото нямаха равни в околията, та ни свързваха неизличими спомени още от първият ден на познанството ни. Даме беше човек на около 40–45 години, със семейство с няколко деца. Която и чета да се отбиеше в селото, Даме не се отделеше от нея. Той беше центрови ръководител с псевдоним Лозан, грамотен, умееше да си води кореспонденцията с всякакви хора и Околийския комитет. Отдавна не съм му бил на гости, сега исках на всяка цена да го прегърна и си побъбрим с него, а той беше майстор–събеседник. По цели нощи намираше с какво да ни занимава. Той знаеше, че аз обичах да слушам повече, когато бях без работа, отколкото да приказвам.

Намериха ми един кон, от съседните села с условия да го връщам. Минах през Ораовец, Войнища и Крайници.

Стигнах с. Попадия, без да се отбивам. Велко Попадийски не беше между живите вече. Той падна геройски в неравен бой пред очите на сестра му, която през сражението на "Ножот" им носеше вода под град от куршуми. Това беше едно от интелигентите семейства, които се считаха обречени да служат идеално на освободителното движение.

В с. Клепа мъжете почти всички са все пъргави и юначни хора. Големи родолюбци с развити способности в живота. Бедна е природата в околността, но те умеят да свързват двата края.

Още с излизането ми от с. Ораовец, времето почна да се мени, задуха хладен вятрец и изглеждаше, че носещите се бързо облаци скоро ще се сгъстят и снижат към земята. Долу лъките край Тополка и Бабуна зеленееха.

Минавайки край Попадийската пещера, оживя споменът за ред преживелици, начело с оная от боя на "Ножот". Ето и Еленова глава – там се издига като личен връх, ням свидетел за 10–те левенти, които под войводството на Велко Попадийски и Секула Ореовдолски, паднаха геройски в бой. Беляк и по–нататък Никодимската високостъблена и хубава гора, над която се издига Възбог, белият лоб на "Ножот", така прославен и записан в страниците на историята ни с една легенда за 45 души, все левенти носещи в душите си надпреварващ идеализъм, и днес лежат заедно в един гроб и се ослушват накъде ще замине потисникът на Македония, за която те намериха тука смъртта си. Ето и драките, из които неведнъж се криехме от окото на турския аскер, а в ляво е Дери дол, още по–нататък е Мрамор и Радобилска планина. Няма свършване, всяка драка ме дърпа ту отляво, ту отдясно и ми шепне по някой и друг спомен, а често и по няколко наведнъж, от естество да изпълнят душата ми с гордост за минало велико, дето един народ като един човек беше се клел да се освободи или умре. А сега свободен ли беше? Идвам и ще видя лицата им, те ще покажат, щат ли ме или не, устата им да назоват положението, в което ги постави Хуриетът.

Наближавам с. Ракле, ето го, скрило се в безводната долчинка, блестят покривите от сивата Попадийска полча.

Не се отбих и в това село. Но забелязан от хората на покрайните къщи, те излизат и протестират, че не влизам поне за почивка

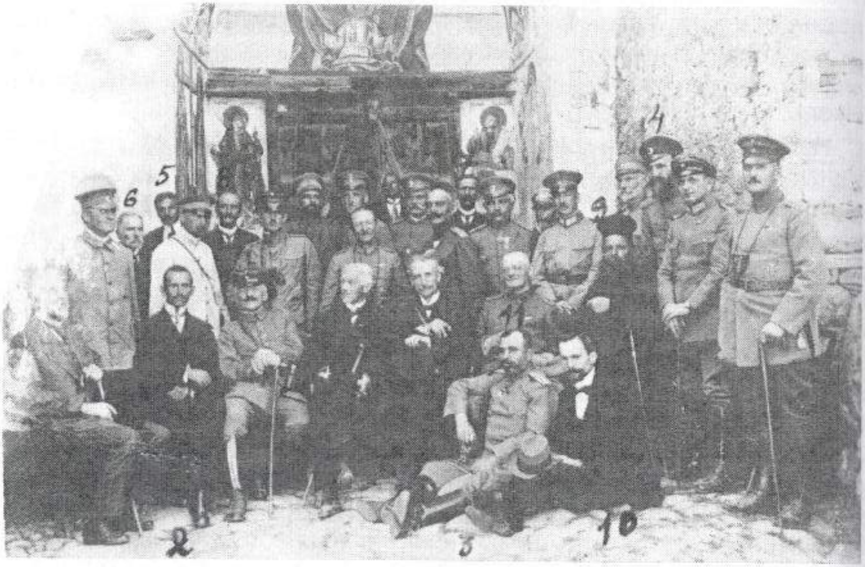

Петър Ацев** (№4) **в гр. Прилеп 1917г.

Спомени, спомени, без край. Не се решавам да се отбия, ще ме задържат, в такъв случай трябва да се зареди гостуването ми във всяко село. Ще закъснея. Доближавам с. Монеща, минавам под него, защото тук Никола Мияков непременно ще ме спре, а аз искам повече време да бъда при моя Даме.

Влизам в селото. Всеки кани, извинявам се, че трябва да се видя най–напред с моят Даме, а те знаят повече и не настояват. Обаче скоро в къщата на Даме има вече общоселско събрание и купища въпроси отвсякъде идат, без да получи някой отговор. Всеки се интересува да научи какво е в Скопие, Велес, Солун и София. Не бяхме се видели с Даме, след като ме изпрати през 1907 год., тъкмо преди една година за конгреса.

Цяла нощ приказки, песни и музика ми оглушаваха ушите. Клепачите почнаха да не издържат и рекох на Даме да не ме буди рано, повалих се и заспах край тланика. Завил ме Даме с нова черга и, по стар навик, положил се до мене.

"Как гледа народът на Хуриета? Трезво, по–трезво от колкото много интелигентни среди, като не изключваме в това число ръководителите. Те се отнасят критично към всяка турска проява след провъзгласяване на Хуриета. Няма никаква промяна, байо Петре", за Даме аз бях само байо, но не дядо, както бях за мариовците. "Ние съжаляваме, че само началството ни излъга да си извадим наяве пушките, та другото остави на страна. Може най–много да се лежи в затвора и се бяга, но поне да беше затулено оръжието ни, а сега са набелязали като шарени волове и на пазара ни гледат като вълци, не можем да минем край тях. Сочат ни турците и си шушукат, а бе тоя, троячанеца, дето носеше манлихер на Хуриета. Бре кясриат, отговаря му другият.

Море, байо Петре, бидуваше Хуриета, ама да имаше барем каймамин в Прилеп, дето има само неколцина турци, а другото се е българско. Тогава да познаеме от Хуриета и от всичко. Утеших ги, че и това ще бъде, да не се отчайват, тъй като всичко изведнъж не става. Да ме чуеш, байо Петре, ако не беше ти да ни даваш кураж, всички щяхме да избягаме по Америка, за да не гледаме малките овце, що ни се кроят". Изпратен от всички приятели на другият ден, придружен от Даме, продължих пътя си за Прилеп.

Студен ден, духаше вятър и носеше снежни прашинки, които се лепеха по лицето и причиняваха болезнени усещания. Пронизваше ме студеният вятър, та често слизах от коня, за да се постоплям, защото бях без горна дреха. Срам ме е да си поискам някоя гуна или шуба за из пътя.

На минаваме през Плетвар, не се отбихме. Като навлизахме под него, времето се измени , защото вятърът нахлуваше през Плетварският висок проход, вземаше направление към дясно и се ограничаваше към лозята на Ореховец. Когато стигнахме Прилеп, времето се влоши, защото тука и през други проходи нахлува вятър и прави времето сурово. Празник беше. Влязох в града. Трябваше да мина през площада пред колищърковци, Бадеска махала, за да ида във

Върбеска махала, дето живееха нашите. Влязох из широката улица, назоваема "Джадето", тя е в начало на шосето Прилеп – Битоля. Тука обикновено прилепчани вечер си правят разходките. Студът беше прогонил гражданите по домовете им. Първата срещната група, след отминаване, чух един да казва: "Гледай, без горна дреха седнал на коня, не сака и да знае." Друг му отговаря: "Душата му знае, но питай го дали има?"

Това ме силно жегна, рекох си в душата: Така е, всички общественици между бедните хора.

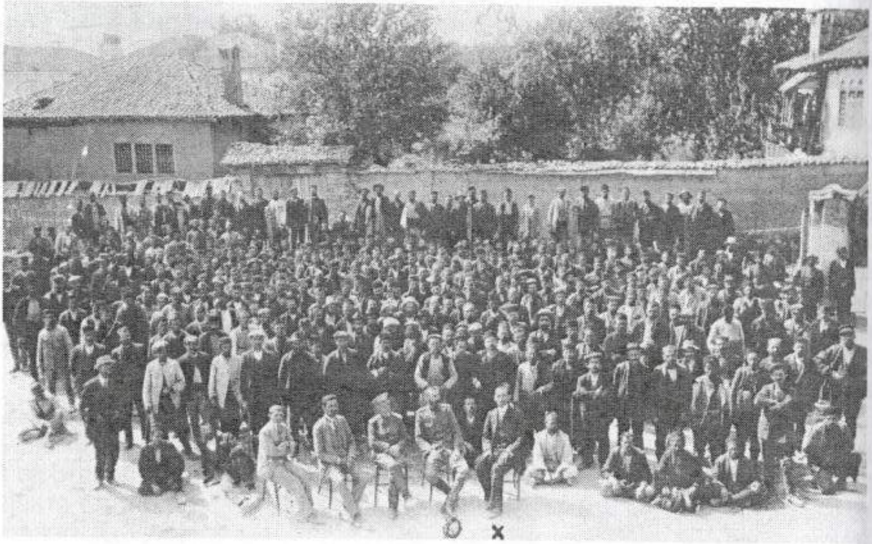

Петър Ацев** (с кръгче отдолу) **в гр. Кичево през 1917г.

СЕДЕМДЕСЕТ И ДВА ДЕНА В ИЛИНДЕНСКОТО РЪКОВОДНО ТЯЛО

СЪЗДАВАНЕ НА ОРГАНИЗАЦИЯТА НА ИЛИНДЕНЦИ. ОСНОВАВАНЕ НА ДРУЖЕСТВАТА, КОНФЕРЕНЦИЯТА.

Младините си бях посветил в служба на родината. Непрекъснато и много години ръководих, създавах, направлявах организациите и работите им в малки и големи околии и цели области. В този дълъг период аз, ведно с моите братя, трябваше да понесем големи и тежки изпитания и разочарования, както и всички несгоди на нелегалния живот. Обаче и днес като правя сравнение с всички тези изпитни, от една страна, и онова, което преживяхме само през седемдесет и два дни в Р[Ръководното] Т[яло] на "Илинден", косите ми настръхват и още не съм в състояние да си обясня кой и какъв беше демонът, който така направляваше работите. Хиляди и десетки хиляди живи същества зависеха от заповедите ми, нарежданията ми. И не срещнахме през този дългогодишнен период толкова морални изненади, колкото злата воля на завистта създаде в продължение само на 72 дни, по някаква случайност завършили с трагичен край, впрочем, окончателен трагичен край, защото пак необяснимо е как ние оцеляхме, за да твърдим, че не е бил краят напълно фатален.

Аз не знам демонът или демоните, които създадоха оня печален момент от нашия обществен и политически живот дали са си задавали този въпрос, дали тежки спомени им злокобно повтарят, онова що са ковали, обаче колчем пред моята памет се изпречат тези 72 дни, пред мене застава една картина, в която се очертават две фигури, които колкото повече обстоятелствата би трябвало да ги свързват и свържат, за да се взаимно допълнят и извършат едно велико дело, злата воля и слабата култура ги разделяше, отблъскваше и отдалечаваше един от друг, настройвайки ги враждебно, за да се угоди само и единствено на некадърната завист, на безогледното и немилостиво злосторничество, с каквото беше изпълнена душата на завистниците.

Тодор Александров, със своят изпит и уморен поглед в невиждания̂т край на начenatото отдавна дело, със съсухрените църномурни и обгорели от времето страни, стои пред мене, мъчейки се да отправи един скрит другарски поглед, среща погледа на другия образ, другата фигура в картината. Среща погледа, пълен със страхопочитание на Арсени Йовков. И като, че ли на устата на двамата стои въпросът: защо не се съединихме преди, когато можеше само добро да се роди от това ни дело, а сега, за да страдат най–малко страдат, които не ще забравят скръбта си, както "плачущата върба не ще изправи своите наведени клони"! Ние легнахме един след друг в гроба.

Тези два образа изпълват цялото ни съзнание винаги, когато си спомня за всичко това, което ще искам да изложа тука и смятам, че е от голям интерес нашето общество да научи истинския характер на преживените събития, свързани с Илинденската организация през онези 72 дни, за си направи заключение за миналото и му послужи за напътствие, ако не за урок в начинанията му от обществен характер.

ОСНОВАВАНЕ НА ИЛИНДЕНСКАТА ОРГАНИЗАЦИЯ

Група бивши деятели и революционери, легални и нелегални, работници от бивш[ата] В.М.О.Р.Организация, като взели пред вид:

1. Много македоно–одринци – Бивши четници, войводи и работници, легални и нелегални, прокудени от родината им, прибрали се в пределите на България, изнемогват материално, ведно със семействата си, до такава степен, че изнемощели от мизерията умират и няма кой с какво да ги погребе.

2. Мнозина илинденци, изпаднали в тази материална нищета, почти бяха забравили своето величаво минало, а сега върху тях тегнеше забрава и пълно разочарование и покруса.

3. Никой не беше се замислял /вън от техните редове/ за каквото и да е начинание, което би осмислило живота на толкова заслужилите в живота на един народ хора.

4. Животът в онова време като че ли се плъзгаше по една наклонена, която бе повлякла много от илинденците, но това течение все имаше още прагове на задръжки, за туряне край на един безидеен и безпътен момент в живота им.

5. Минути на морален разплух преживявахме във всички направления на общественият живот. Моменти на ново осветление върху живота изпитаха еднакво и току вкусилият от живота левент, и грохналият инвалид, всички илинденци. Път? – безпътица, какво бяхме, като че ли никой не си спомнюва. Какво сме, всеки се стреми да разбере това, пък тъкмо него не можеше сам да си обясни и го разбере. Защото неминуемо трябваше да се постави третият въпрос – какво ще **бъдем**. Покойният Матов свърши своето битие, ведно с последния етап на катастрофата. Ако беше бил в състояние, той би побързал да ни каже "що бяхме", "що сме" и що трябва да бъдем. Опитаха се други среди да насочат водите в техните улеи, обаче и това като че ли не беше достатъчно...

В няколко срещи старите деятели установяват, по едно щастливо стечение на обстоятелствата, условия за създаване на едно общество, в което звено и спойка помежду им и допирни точки с живота да служи илинденската епопея. Идея прекрасна, оправдана от живота във всяко отношение. Навременна, всежелана, всенужна, любвеобилна и обединяваща същества, които много бяха жертвували за близкия си, а може би силите им бяха и неизчерпани, та след една обстойна преценка на изживяното можеше да се очаква още и още от тези в момента тъй покрусени от живота и събитията хора.

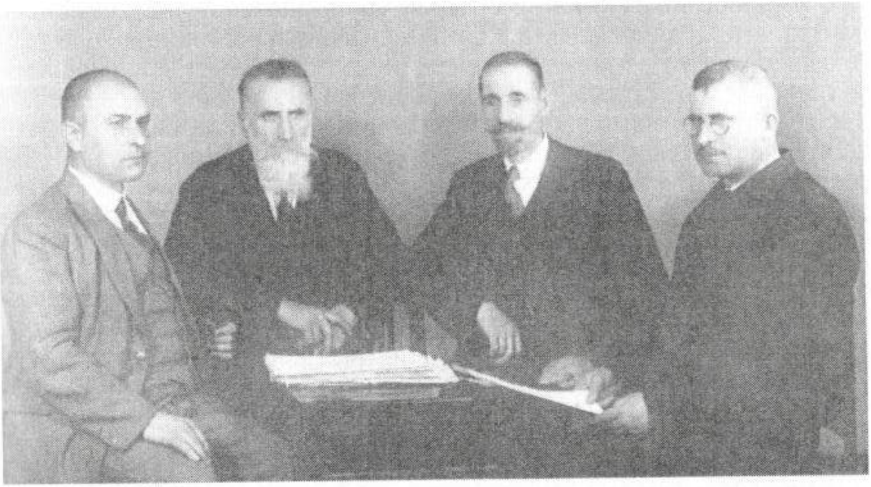

Бюрото на VII. редовен конгрес на Илинденската организация: *отляво надясно: Стефан Аврамов, Петър Ацев – председател, Владимир Карамфилов и Траян Конов*

Събрала се тая група наши другари, дошли до решение да образуват едно дружество в София, което да назоват "Илинден". На първото събрание след ***решаване*** и образуването на дружеството е избрано Ръководно тяло в състав: Крум Зографов, Георги п[оп]Христов, Георги Занков и Александър Ефтимов. Но този състав е бил толкова неудачен, че насмалко не компрометира окончателно, още в зародиш тая, идея и замислената организация. За председател на това ръководство се изтъкнал Крум Зографов, един действително стар работник на ВМОРО на легални начала във Велес, дето беше се проявил като отявлен сарафист и голям авантюрист. Лек характер, слабокултурен, готов на всяка авантюра, става с още по–голяма лекота обект на чуждите авантюристични в онова време прояви. А такива никнеха като гъби и достатъчно беше да се прояви човек на македонската арена, за да бъде веднага проследен от някоя чужда мрежа и оплетен в авантюра. Мълвеше се, че Италия е почнала още със стъпването на италианските войски на македонска и българска земи, една агресивна политика, за нуждите на която е търсила сътрудници между македонските бивши и настоящи деятели.

Д–р Филип Атанасов и инж. [арх. Никола] Юруков, заинтригувани от тези слухове чрез Никола Ризов и други лица, имащи контакти с италиански дипломатически среди, хванали се на тази въдица и отишли чак в Италия, за да се осведомят най–добре върху тая италианска политика и, защото бяха се турили те начело на новото македонско течение – федерализъм – трябваха им много пари като средство за борбата с Изпълнителния комитет в София, за създаване и установяване на централата на федерацията в някой европейски политически ц[ентъ]р. Влезли в контакт с италианските среди, които са били инспирирали тази политика, обаче дали им да разберат, че за да могат да се сдобият със средствата, които търсили, необходимо е било да бъдат представени от видни лица, които са действували и могат да действуват в Македония, предимно в сръбската част. Филип Атанасов, Никола Ризов и другарите им са се тупали в гърди и заявявали, че само за няколко дена са в състояние да повдигнат македонския народ на въстание, стига да имат пари и оръжия на разположение. Италианците им предложили и оръжие и парични средства, но трябвало не голи обещания, каквито давали един доктор, неизвестен досега, и един дипломат, по–скоро самозван и злоупотребяващ с името на покойния дипломат Ризов, а трябвало лице, известно като войвода от ВМРО.

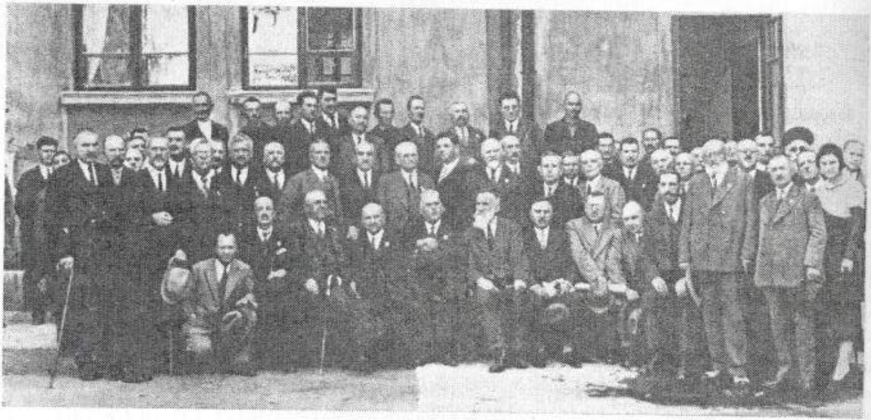

Делегатите на Седмия редовен конгрес на Илинденската организация
(седналият в средата е Петър Ацев)

Докторът и сподвижниците му се върнали в София да търсят известен деятел и грабнат милионите, но не са намерили авантюрист между действително старите деятели и с известност войводи. В лоши отношения бяха със средите от ВМРО, която сега едничкото й старание като че ли беше да се занимава с емигрантското дело. При това лоши езици приказваха, че и ВМРО със законните си представители се е стремяла да използува тая италианска политика. Д–р Филип Атанасов, се спира върху фамозната личност Крум Зографов, който току–що станал председател на Илинденското настоятелство в София. Това дружество вече беше изработило бланка и печат в които би могло да го заблуди и заинтригува един чужденец. При това не е било трудно да се спечели и славният председател с още по–фамозното му име Крум, пък и Зографов отгоре. Решават съвместно, лично Крум да се представи с внушителната си фигура като войвода?! И подпоручик от запаса на българската армия?! Той при изпълнение войводската си длъжност в Моравско, за да бъде по–внушителен и по–добре келпази името и на Македония и на България и нейната славна армия, без да бъде произведен, му бяха дадени снаряжение и облекло на офицер в чин подпоручик, без да има право да носи повече от една сребърна звезда, защото той имаше каяфет и на полковник, но можеше сам да си тури и три звезди и пр. знакове на офицер. Надул се като пуяк от похвалите, получени от д–р Филип Атанасов и другите, съблазнен от златните италиански планини в един прекрасен ден си написва саморъчно, едно пълномощно, подписва се, пак сам и от един секретар и ведно с Ф. Атанасов се заветрева към Италия по лов на италиански лирети и скорострелни мартинети и пр. оръжия за славната революция, която в 24 часа щяха да я инсталират в Македония. Всичко това става със светкавична бързина, защото мълвата заговори, че Никола Ризов вече грабнал една сума от няколко стотин х[иляди] лирети, а е бил на път да грабне милионите и параходите с оръжие. Когато докторът и фамозният войвода отидоха в Италия и се представиха, дето трябвало, изпречват им ново условие. Необходимо е било "големият" войвода не само да каже в кой район, коя околия или окръг е действувал, и с колко чети сега на действителна служба разполагал. Заявили са, че те засега са прибрали хората от вътре, за по–благоприятни моменти, но щом имат материалната и морална подкрепа на велика Италия, те ще се втурнат с един устрем, който в 24 часа ще учуди света. Но и това не зарадвало италианците и не ги задоволило. Заключили: Ще имате средствата и всичката наша подкрепа във всяко отношение, но искаме да ви видим в Македония.

Връщат се докторът и войводата и трескаво се заемат с формиране една чета за Велешко и оттатък Вардара, чак за Костурско. Зографов беше вещ, беше превеждал Сарафов през гр. Велес, а до Велес нищо няма да му попречи да отиде. Сполучи той да привлече в четата си бившия четник на Тодора и войвода в Тиквешко след Хуриета, Лазар Кльонков – Фертикот, сега паднал в немилост пред Тодора и влизащ в групата на Циклевци, за който циркулираха слухове, че заради простъпка, били осъдени на смърт от Тодора, който току–що беше избягал от затвора и се стараеше да възстанови организацията в Скопският окръг. Тодор беше сполучил да си възобнови своите гнезда из Емирица, Султан тепе, Китката и из селата им. Той даже беше вече сполучил да тури на ръка кратовският войвода Дончо и беше му отрязъл глупавата глава, която беше се осмелила доброволно да отиде при него да изпроси милост и бъде изпратен пак на работа като вярно куче, както бе в миналото, на Тодора.

Зографов на въпроса: получил ли е разрешение за превеждане четата през районите на Тодора, има ли пълномощно от Ц. К[омите]т отговорил: "Оти! Да не би Тодор Александров да е взел македонските околии с тапия, аз съм го някога избрал в ЦК, но сега го не бърсна за пара. Кой може да ме спре да си ида в моето родно място и да работя за свободата на Македония". Д–р Филип Атанасов, също казваше: "Какъв ти ЦК, каква ти организация, аз изпращам чети там, дето няма такива, за да работят за възстановяване на ВМРО. Тодор Александров нека си гледа своя район, колкото той има право да представлява Македония, толкова имаме и ние".

Заминаха като аслани – зографци, но се върнаха без него. Той остави кости някъде в Плачковица, защото не можа да попадне на засадите из Кочанско, дето му предлагаха да се върне, че ВМРО не му признава пълномощията. Крум е бил снабден сега с такива от Федерат[ивният] к[омите]т. Добродушните селяни, вместо да му дадат куриери, казали му; "Право що е право, гледаме, знаеме и познаваме мнозина от вас; мили сте ни, че идете да ни освобождавате, но пак не можем да ви услужим, щом нямате открит лист от старика (Т. Александров). Върнете се и си вземете, иначе ще запукат нашите вастегарки."

И Крум, и Лазо Фертика сами знаеха пътя, пък и между другарите им имаше добри водачи. Сами продължиха и, за да избягнат засадите, отправиха се през Плачковица, за да минат преди Патрик и Уланци във велешката Клепа. Милиция от турци и няколко жандарми им се изпречили на пътя. Наранили Крума, когото "храбрите" му другари веднага зарязали, за да бъде доубит от враговете, а те от Плачковица чак в Хасково се бяха спрели и отдъхнали след "юнашкият" им подвиг. Така завърши тая авантюра на Крум Зографов, която, както казахме щеше да повлече в пропастта и илинденската хубава инициатива още в нейния зародиш.

Когато се примамваше Зографов, в мрежите на федератистите, положението беше още търпимо и факторите от Изпълнителния к[омите]т, както и ония от федерацията, потриваха ръце, за да вземат "Илинден", който още със създаването му представляваше сериозно общество и възбуждаше какви ли не апетити.

Представители на Т. Александров бяха Славе Иванов и Стоян Мишев. Този, последният завърши своята кариера на представител на Тодора с изтръгване Тодора от затвора и убийството на Гьорче

Петров. Той изпрати убийците на Гьорче. Тодор Александров, като подмами Дончо Кратовски, поиска да подмами и Стоян Мишев и Славе Иванов, които макар и паднали в немилост, Тодор нарочно им доверяваше, за да ги тури на ръка, обаче четници–изменници, възмутени от жестокостта на Тодора, не вярвайки в съществуване на причини за наказването със смърт на другарите им, като Стояна и Слави Иванов, издадоха злите намерения на Тодора и така те и двамата се присъединиха към групата на Циклевци и към федератистите, които бяха взели да издават и вестник, чийто редактор беше [Александър] Панов. Тодор изпрати убийци за федератистите. Застреляха Панова в Градската градина, а Слави Иванов само наранихa. Той и последният му шеф д-р Филип Атанасов избягаха във Виена и оттам те взеха на свой ред да изпращат друг род убийци и убиха по–сетне, след смъртта на Тодора, професор [Никола] Милев, защото Тодор беше убил архитект [Никола] Юруков, след като беше декларирал, че няма да му прави нищо, ако архитектът заяви че се отказва от всякаква сепаративна дейност в македонските легални и нелегални организации.

Когато ставаше първият избор, Георги Занков беше пом[ощник] кмет в Соф[ийската] община. Другарите – илинденци искали да изберат и него, но той е отказвал да взема активно участие. "Като стана кмет, не искаш вече да ни бръснеш", казали му бяха някои от илинденците, а когато Крум Зографов извърши измяната и мошеничеството с доверието, като пазител [на] печата и бланката на "Илинден", другарите настояли и Занков заема председателското място, а секретарското – Стоян Мишев.

Назрява идеята да се образуват и в провинцията дружества – навсякъде, дето се бяха настанили да живеят прокудените от Македония.

Борбата за свободата на Македония беше общонародна. В редовете ВМОРО пълнеха десетки хиляди борци. През 1903 год. само Битолският р[еволюционен] окръг вдигна на въоръжен протест една маса от 12–13 хил[яди] души. Борбата се водеше общо, спонтанно от целия народ с небивал в историята на народите устрем и самоотверженост за придобиване свободи и благополучие за целокупния македонски народ.

Много бяха жертвите, но и по–много останаха живите ратници. Такива бяха плувнали немили–недраги из всички краища на страната. Идеята за образуване на илинденски дружества се поде и разнесе из царството; заедно с формирането на тези дружества се създаде и идеята за създаване Илинденска организация, начело с едно ръководно тяло.

Началото, като всяко извикано от живота начинание, беше великолепно. И защото то беше начената и подето от хора опитни и годни за организация и подобно дело, то почна да се развива в поразителен темп. Издава се един календар, пласира се при неимоверен успех. Втора година издание на календара донася резултати неочаквани. Прегръщане на идеята за илинденските дружества е цяла треска. Като че ли тази илинденска проява изпълни една дълбока празнина в обществения живот даже изцяло в страната, дето бяхме намерили своя заслон. "Илинден" от ден на ден не, а всяка минута печелеше почва в душите и съзнанието на хората от Македония и вън от нея, които бяха в допир с живота някога и сега. Обаятелната дума "Илинден" беше достатъчна да изпълни човека с благосклонност и благопомишления по отношение и на съставляващите членове, и на целите и задачите, които си бяха поставили тези така скромни хорица.

Но уви, този щастлив ход на развитие трябаше да бъде спънат, като че ли някаква орисия трябаше да се намеси, за да тури край на едно така щастливо подето и надигащо се дело. Зли духове, демонично настроени типове трябаше да открият и в тези най–невинни и най–общополезни прояви опасност за настоящето и бъдещето на ВМРО. И почнаха, за да не свършат козните, клеветите, опасенията, презрението и още какво ли не, за да завършат с днешните моменти, когато ще требва тепърва да се започват много проблеми от самото начало, макар че те бяха към края на своето разрешение. Колко голямо е било безсърдечието, което е ковяло тези козни човек може да си представи, само като помисли, че и напредъкът и уредбата на Илинденската организация възбуди завистта и бездушието на група хора, които бяха си турили за цел да препънат на всяка цена и това благородно дело, защото чисто и просто се считаха засегнати в своето честолюбие и самонадеяност от бързия напредък на Илинденската организация, която беше сполучила да се създаде и издигне, преди да се получи разрешение и й се даде "идеен облик"!? от тази група.

Една конференция, свикана в София, ще бъде паметна в историята на нашата общественост. Илинденци, конферираха върху основите на Илинденската организация. Всички единодушно велегласно заявиха, че те са легална и с ограничени цели и задачи организация, обаче в съзнанието си и в чувствата те носеха и чувствуваха живото македонско дело, което не беше престанало с тяхното изселване от Македония, се твореше и пресъздаваше ВМРО. Илинденци спонтанно, единодушно и искрено заявиха, че те са винаги на фронта на ВМР Организация. С всички свои сили те ще пазят самостойността и независимостта на ВМРО. Нито само, нито доколкото от тях зависеше, щяха да позволят някому да посяга на тази светиня, под знамието на която те бяха добили качеството си "илинденци".

От тези изявления, от това становище бяха възхитени всички среди, всички хора, деятели и войводи във ВМРО. Получени бяха благодарствени писма, подписани от войводите на пограничните околии и от Тодор Александров. Благодарности, че Илинденската организация най–добре не само е налучкала лозунгите си, но най–добре прецени-ла ВМРО, за да очакват големи изгоди да себе си – за делото от тая скромна иначе организация.

В идейното утвърждаване като че ли нищо не ще се изпречи на пътя на "Илинден". Оформя се и материалният облик на един така развиващ се "Илинден". Той е зашеметителен, обещаващ златни планини и големи постижения. Всички условия помагаха за този материален подем. Финансовото и стопанско положения в страната и любовта, развита у хората в това дело, даваха възможност да жертвуват и помагат за издигане на Илинденската организация.

Георги Занков

Начело на "Илинден," по една случайност, застава Георги Занков, ведно с няколко от бившите окр[ъжни] ръководители на бившата ВМОР Организация.

Кой е Георги Занков, тази фатална личност, която по чудо не загуби главата си само заради искреното му желание да бъде винаги полезен на македонската кауза? Родом е от София, от баща и майка самоковци. Беше се учил в гр. Сливен в текстилно някакво училище. Баща му, бояджия, мислел да го прави фабрикантин. Обаче епоха юнашка беше настанала. В Македония р[еволюционно] дело се твореше. Завлече го пороят с младежкия му порив към подвизи и дела необикновени. Постъпва в четите в Одринско, но като малолетен го връщат от границата. Постъпва в четите на Серския р[еволюционен] окръг и дълго броди из дебрите, паланките и селата на този окръг. Делови и жизнерадостен човек, левент, подвижен и много умен. Приказка умерена и проста, избягваща всякаква престореност, защото откровеността му личи по всичките черти на образа му. Той е едно вечно отворено мило писмо, което колкото човек го препрочита, толкова пъти ще намери нещо ново и хубаво в него.

В онази епоха на усилни преживявания в Серско, дето покрай друго беше се загнездила една нетърпима сектантщина, прокуди тоя откровен човек от този окръг, след като бяха му дали да разбере, че той не може да бъде техен не само другар, но и не биха го търпели, дето и да е в обществената арена. Върна се Занков от Серско, дойде и се приближи до нашите среди. Приехме го, и преди още да го опознаем, настъпи Хуриета. В Солун е един от конспириращите за живота на осъденият Сандански, дошел в Солун с Хр. Матов. Самостоятелно, почти на своя отговорност П. Пенчев и Тодор Александров нагласиха заговора срещу серчани. Но Тане Николов ги изпревари, за да опорочи окончателно една акция. Занков още в същия момент избяга от Солун. През 1911 год. след обезор[ъжителната] акция на младотурците в Македония се възстанови ВМРО. За възстановяване на Организацията в Серско беше натоварен Георги Занков. Той сполучи да образува една 10–11 членна чета, начело с подвойводата Динката. Тъкмо беше почнало преорганизирането, санданистите. които виждаха това възстановяване на Организацията като на едно дело, чуждо на интересите на Македония, дело върховистко, защото не беше промишлявано от тях и защото смятаха, че младотурците бяха прави да обезоръжават западните околии, че бяха станали върховистки. Вдигнаха потеря срещу възобновяването на Организацията и увещаха подвойводата Динката да сложи оръжие. Занков, като грешен дявол, е било необходимо в продължение на три дни и три нощи да се промъква из пътеки и дъбрави, през гори и страшни балкани, докато се добере до спасителния бряг. Остана жив, за да се върне в Серско, начело на чета през Балканската война.

Самоотвержен, предприемчив и пъргав, той със своя отряд, увеличен от местни жители на току–що освободения Разлог, пръв влезна в гр. Серес и го завзе, преди да пристигнат редовните бълг[арски] войски. През Междусъюзническата война Георги Занков действува в тила на неприятеля около Султан Тепе, Китката, Ковачевица, Главовица, Чуриляк – Конашко и Кратовско и даде ценни сведения на българската армия, послужили за своевременно отбиване и парализирание на удара, идещ от оня сектор на фронта. Георги Занков, син на виден либерал в София, беше избран за народен представител и през Европ[ейската] война беше депутат. Образуването на Илинденската организация го завари пом[ощник] кмет в Соф[ийската] община.

Безспорно интелигентен общественик, той обладава и голяма култура, която му помага за създаване на връзки с всякакви интелигентни среди. Когато застана начело на Илинденската организация след конференцията, той беше незаменимият и от всички желаният човек, водач на "Илинден". Това беше до момента, когато подлата завист и мнителност, както и материалният дявол не се яви, за да се засенчи това идеално тръгнало колело.

ПРЕЦЕДЕНТИТЕ ЗА ОБРАТА ВЪВ ВЪЗХОДНИЯ ИЛИНДЕНСКИ ПОДЕМ

Група илинденци, боравещи с работи от спекулативен характер, наема на концесионни начала издаването на първия брой календар "Илинден". На "Илинден" групата издатели дадоха една незначителна сума. Колко спечелиха, не знаем, но не бяха по–малко от 200 хиляди лева, а другите спекуланти, представители на разни организации и пр. а какво взеха и взимаха, се видя вече при издаването на втори брой.

Много бяха желаещите да издадат календаря на концесионни начала. Предлагаха много по–голяма сума за Илинденската организация. Също продавачите, които предлагаха услугите си, не бяха малко. А хората на ВМРО, дето ги имаше, монополизираха това право. Единичната цена на календара беше 10 лв. Поднасят ви го, плащате. На въпроса колко струва? – получавате отговора: "Колкото обичате, за илинденци, знаете, че им трябват средства". Щедростта и готовността да се подкрепи делото на илинденци намери широк прием в обществото, вместо 10 лв. предлагат се 50–100 и повече, дори до 500 лв. Подносящият плаща на "Илинден" стойността, като удържа за себе си и 20%, а разликата, продажната цена, като по–горната, на много места отиде в джобовете на разпространителите на календара.

Георги Занков, преди издаването втори брой от календара "Илинден", съобщава: "Искат го на концесия мнозина, защото смятат, че ще има големи келепири. Какво да правим!" Посъветвах го да се издаде от касата на "Илинден" и за сметка на Организацията. Така стана. Издаде се вторият брой и бе разпратен за разпространение. От много страни започнаха да протестират против продаване календара на произволна цена. Р[ъководното] тяло беше принудено да вземе мерки календара да се продава по цената му. Обаче пак злоупотребяваха повече хора около ВМРО, каквито на много места ги имаше, макар, че никой не беше им дал какво да е звание, но претенциозно се натрапваха и вършеха смели работи. Протестите за произволните цени се оказа, че са дошли най–напред от средата на концесионерите. При всички шикании и препятствия, след всички недобори, чистата печалба от календара възлиза на 230 хил[яди] лв. Грамадни суми от пари потекоха към касата на "Илинден". Това даде печалба на

Илинденската каса, но озлоби спекулативната среда и тук се очертаха първите лични неприятели на Занков. Той, със своята инициатива и решение да се издаде календара от името РТ на Ил[инденската] организация със средства и изцяло за нейна сметка, не можеше най–сетне да се търпи.

Една вечеринка организирана от "Илинден," дава повече от 120 хил[яди] лв. чист приход. Изобщо, почват крупни постъпления в касата на "Илинден" и перспективата за подем във всяко отношение нараства. Само, както винаги в нашите среди, печатното дело по отношение издаване на орган, макар и периодически, куца и за голямо нещастие в. "Илинден" не върви, не може да си пробие път, нито може да осигури своята издръжка.

Случайно, като изневиделица пред Занков се явява Арсени Йовков, пожелава да вземе вестника на свой риск. Той ще го издава за своя сметка.

Кой бе Арсени?

Роден в гр. Дебър. През 1903г. завършва курса на Бит[олската] кл[асическа] гимназия и от пансиона направо заминава в четите на Охридската Малесия. След въстанието учителствува. След войните следва в Университета в София. През Голямата война е кмет на гр. Прищина, а след това се установява във Варна. Занимава се с журналистика и др., но не може да се заседне. Негов шурей го навежда на мисълта да се заеме с редактирането на "Илинден", като го издават заедно. Благодарение на организаторските способности на шуреят, издаването на "Илинден" тръгва.

Арсени Йовков

Арсени прояви неочаквани журналистически и писателски дарования. Вестник "Илинден" стана още по–търсен и в България, и в Америка, и всякъде. Вестник "Илинден" стана изразител на общественото и илинденското становище по македонския въпрос по начин, небивал досега. Перото на Йовкова печелеше всичко около себе си. Идеите, популяризирани под перото му, подбора на сътрудници; критиката на всичко, което засягаше македонската проблема и готовността на Илинденската организация, проявявайки една чиста самостойност в своето съзнание на емигрантска организация, се стремеше да изясни своите връзки с останалите македонски среди, както и да намери истинското си място в обществото, за да бъде носител на едно истинско македонско и самостойно становище. Много естествено, че стремежът беше за застъпване на становището на бившата ВМОРОрганизация.

Вестник "Илинден" бързо прикова в себе си общественото внимание и онова на заинтересованите среди.

Георги Занков, след като беше си създал такъв сътрудник, замисля да създаде един солиден източник на материални средства.

Търговията на прожектираните най–глупави филми в киносалоните в страната така се беше развила, че даваше луди пари и доход на прожектиращите. Притежателят на един занимателен филм в малко време можеше да стане милионер. Всевъзможни снимки и филми се изнасяха. Илинденската епопея като история и спомен така близък, така затрогващ всяко македонско и българско сърце, ако можеше да се пресъздаде в един добре подреден филм, щеше да донесе само морални и големи материални придобивки. Един кинооператор с почти нищожни средства се зае със създаване на илинденския филм. Р[ъководното] тяло поиска средства от дружествата – взаимообразно. Получи оттук, оттам и започна снимането. Даде се пълна подкрепа от всички среди, включително и съгласието да се използуват хората на ВМРО, намиращи се в българска, сръбска или гръцка Македония. Приготовлението на филма вървеше идеално. Изглеждаше, че идеята щеше да бъде осъществена и филмът можеше да бъде доходен. И за чудо изникна въпросът. Добре, този филм ще донесе милиони, кой ще бъде господарят им. Илинденци? Начело на илинденци кои стоят!? Несигурни хора на Тодора. А те могат с тези средства да бъдат една негова опозиция. Отишли при Тодора неговите некадърни съветници и всички в един глас ревнали: "Тодоре, защо си позволил на илинденци да правят филм, не видиш ли, че те и тъй грабнаха палмата сред обществото и станаха голяма и общоуважавана организация, а като вземат и милионите, ще ритнат и тебе и ще се свърши македонското дело. Скоро заповядай да се спре това зло." И за голямо чудо, последва това напрежение и се започна една недостойна кампания против "Илинден" от Задграничното представителство на ВМРО и

Централният к[омите]т, която кампания спъна приготовлението на филма, разшири борбата за надмощие и над Илинденската организация, както и желанието за вмешателство в чисто вътрешния живот на Илинденската организация. Ограничаването на обсега на идейното съдържание на "Илинден", го принуди до погребална мисия. А що се отнася до Занков, тоя, от комуто са били нужни много пари за простени и непростени цели, бе посъвтван да си ги печели у дома си, тука няма работа. Търсеният от всички до момента Георги Занков почна постепенно да става и земпаре, почна да се представя като кариерист. Другарувал е с партизани в страната и щял да продаде македонската кауза; другарувал с комунистите. Поддържал е връзка с Чаулев и пр.

След 1918 год. бяха издебнати, Тодор Александров и Ал. Протогеров, бивши чл[енове] от Централния к[омите]т на ВМРО и арестувани. След погрома от 1918 год. и по онова време на преследване на останките от всяко минало македонско дело, настъпва едно междуцарствие, през периода на което в историята на народите се изживяват актове, често пъти с нищо неоправдани, но затова пък силни, поразителни, често неочаквани.

От Скопския р[еволюционен] окръг много деятели и стари четници, настанени след погрома на 1918 год. край границата на своя окръг, бяха останали без всякакво ръководство, покровителство или какво да е влияние от по–свестна среда, която в онези моменти на безпътица да можеше да ги насочи в пътя на почтения живот. Напротив, старите отдавна непроявявали разбойнически инстинкти, за каквито имаше едно гнездо по тая граница и което и друг път беше причинило една ужасна афера на ВМОРО, като че ли изплуваха на повърхността на фаталната 1918 год. Няколко по–опозиционни и по–добре насочени в падението си малко по–майсторски извършиха, държейки на всеки случай сметка за делата си, и някои новаци и по–наивни извършиха прегрешенията си и макар, че веднага се бяха сепнали и разкаяли, но нали са престъпили в живота, не можеха да имат спокойствие.

В Скопския край македонското дело се развиваше и все изглеждаше на недорасло. Тук като че ли крайностите бяха за предпочитане. Особено в другарските връзки между нелегалните хора. И преди 1918, и преди 1912 год. в този окръг беше заседнала идеята, че една воля трябва да господарства, това беше волята на Тодор Александров. Наложил се след 1906 и 1907 год. със своите дарования на водач, който замести загиналия Мише Развигоров, той измести Чучков, пращайки го на по–високия пост чл[ен] на ЦК, Тодор запази за себе си Скопския окръг. Тежко, който попаднеше в лапите му. Никакви смекчения обстоятелства вината, никакви другарски отстъпки, грешен ли си долу главата. Поради това обстоятелство, когато Тодор предприе възстановяването на ВМРО и още не беше даже установил действителните прегрешения на хората, започна със своя калъч.

Вместо, както беше редно, да събере тези нещастни хора, да ги види и съобрази доколко и кое е още нещо ценно останало, за да направи подпор между годното, а не годното да отправи да се бори с живота. Тодор подде своят път. Въоръжи няколко, също тъй несигурни хора, както и останалите, и почна с какво мислите, с изтреблението, с отнемание на главите и на най–провинилите се, и на най–малко престъпили, стига да бяха били достатъчно наивни, за да се уловят в пуснатата от него мрежа.

Стана това, което неминуемо се очакваше да стане. Малцина се уловиха на въдицата на възстановената ВМРО. По–голямата част се окопити и не се остави да бъде обезглавена. Почна една реакция, която едва не занесе главата и на Тодора. Оказа се, че корупцията в средата на бившите деятели и четници от Скопския окръг беше обхванала и най–близките и най–добрите, иначе сподвижници на Тодора. Повтаряме: И когато Тодор видя тази мизерия, вместо да я запуши, той я разбърка, за да се провали всичко, което беше свято и се спъне делото с десетки години.

Ако Тодор обладаваше един по–умерен начин в изглаждане и заличаване на грешките и прегрешенията в живота, наложително беше да събере тази група от нещастници да им напомни миналото и ги насочи в настоящето и бъдещето и то всеки, кой където в момента можеше да бъде използуван. Обаче Тодор сложи всички грешници под ножа? Уплашиха се и най–близките му хора: Стоян Мишев, Лазар Кльонков, Славчо, Йован Бърльо и др. Групата на провинените от невиделица растеше.

Недалече стоящи по вина от тая група, но запазили още малко приятелство и другарски чуства с Тодора, се опитват да дадат едно разрешение на тая с много неизвестности задача, каквато се изпречваше пред прага на току–що възстановената ВМРО. Тодор дава привидно съгласие за изглаждане на отношенията, а от друга страна изпраща несигурни четници, за да тероризират, за да наказват според него провинилите се, след като предава на палачите разкаялите се и молещите го за пощада прегрешили, но искрено покаяли се другари.

Неверните четници терористи, вместо да се явят в средата на осъдените с парабелите си, се разделили и уведомили осъдените, предупреждавайки ги да се пазят, че са осъдени на смърт. Тази опасност събра хората, а там отиде както видяхме и Стоян Мишев, единственият най–близък човек на четниците и интелигентните нелегални сподвижници на Тодора, защото е имало неуредени някакви сметки между Стоян Мишев и Въндев от Струмишкият окръг. Когато Стоян Мишев дойде до заключение, че ще трябва да избира между ножа на Тодора и другарството на Циклевци, с ужас и той трябваше да дойде до заключението, че трябва да предпочете по–голямото зло, още повече че се зараждаше едно течение на федералисти, което обещаваше най–малкото известен заслон срещу организацията на Т. Александров, за избягване на неминуемата екзекуция. С присъединението на Стоян Мишев в организираната от Крум Зографов чета за Велешката околия, групата от осъдените от Тодора настръхнала и тъй тя се беше още по–зле настроила след гореописаната измяна на трима четници. Усили се желанието за мъст от едната и от другата страна. Кръв ги беше разделила. Имаше наказани със смърт, както казахме, след добродушна и спокойна другарска изповед. Нахвърлиха се със своите наганти и сили едни върху други. Разделиха помежду си могдана край Скопската граница.

Александър Протогеров с четата на Алеко Василев, зад тях са Мицо Чегански и Мишо Шкартов

Както винаги в хубавата иначе българска земя, и сега нямаше власт и държавници, които познавайки детайлно македонското движение, за да не мислят, че все ще бъде от полза и сега това дело, в каквото и състояние да се намира и вместо да го оставят изцяло да си се развива, както му диктуват интересите, тогавашните властници рекоха да използуват това нещастно сепаратистично новопоявило се дело. Наместо да потърсят, защото сигурно щяха да го спечелят за каузата си, Тодора с неговата организация, потърсиха сътрудничеството на падналите хора и новосъздаващата се федеративна организация. Тоя избор откри новия фронт на току–що възстановената от Тодора ВМРО и групата Циклевци, Ст. Мишевци, а впоследствие и групата серчани, колкото бяха останали в гр. Неврокоп и попаднаха под влиянието на Тодор Паница.

Земеделската тогавашна власт реши да използува тези групи за разрешение на свои недорасли задачи по македонския въпрос. И за голямо нещастие, групата осъдена от Тодора, се организира и започна жестока кървава борба. Падат глави на стари емигранти и нови деятели, често под покровителството на властимеющи, непреследвани от никого, безнаказано почти вършеха еднакво делото за препятствуване на възстановяването на ВМРО, както и своите разбойнически похождения и предприятия. Гласно или негласно, вредителите на Тодор Александров се ползваха с благоволението на тая фатална власт, която, вместо да потърси истинските си устои и безболезнено да се нарежда над живота, който я беше извикал, проигра във всяко отношение и настрои кръвно враждебно срещу себе си и Тодора с цялата му ВМРО, която, за чудо, в много малко време бе не само възстановена, но и готова да действува из много от своите околии.

Илинденската организация, много естествено, в ония усилни моменти, когато групата беше в състояние да пакости не само на Тодора, но си позволяваше и вън, между нашите редове, да се опитва да се налага и злосторничи, ясно се очерта на страната на ВМРО на Тодора, който безспорно беше една останка на бившата ВМОРО и живо звено между миналото, настоящето и бъдещо макед[онско] дело. Безрезервни бяха всички илинденски симпатии към движението около Тодора. Всичко друго беше осъдено, непризнато – Паницовци, Циклевци, Стоян Мишевци, федератисти и пр. бяха за илинденци неудачни опити на заинтересуваните официални тогавашни български власти. Затова си определение на страната на Тодора има и великолепни благодарности, подписани от самия Тодор и другарите му войводи. Тази подкрепа, идеща от илинденци, даде възможност да ограничи Тодор кръга на своите неприятели. Благодарение пък на запазения си авторитет в пограничните райони на Скопският р[еволюционен] окръг, Тодор засили организацията и когато и прокурорската власт се беше отказала в Кюстендил да постави групата Циклевци на мястото им, той нахлу при пасивното съдействие на слаби войскови части в Кюстендил с един отряд и сам прогони вилнеещите в този град Циклевци и Мишевци. Този смел подвиг на Тодора го издигна на една висота, която само съблазни българските партизани. И стана това що, хитрите можеха да създадат. Създаде си конспириращата опозиция на връзките, която не искаше да има властта. Някаква зараждаща се политика между България и тогавашната С. Х. Словенска държава намираше едничкото оправдание на отношенията на земеделската власт с Тодор Александров. Но отношенията й спрямо всичко македонско в средата на земеделската власт беше грозно. Тя поде една политика на ограничение на всяка македонска проява. Започна се едно с нищо неоправдано и непредизвикано гонение против всички среди и хора от македонски произход. Създаде се една арена на гонения на всичко македонско, главни деятели, в които се оказаха оставени да вилнеят из пусти хармани Циклевци, Стоян Мишевци и Тодор Паницовци.

В Петричкият окръг, някой си Алеко, р[одом] някъде от Демирхисарската околия, занимавайки се с контрабанда и др. непозволени от законите в царството работи, се изпречил пред отговорности, които влачели до прокурорските паркети с неминуемо запознаване с влажните български зандани. Печалби като печалби, но и ред като ред. Как ще се помири с положението на тези непримирими фактори. Да се позове на властта, естествено ще загуби и свободата си, и печалбите си. Алеко решава и поема нелегалния живот в пределите на България. В онова време и това беше възможно. Още повече, че границите бяха така близо до сръбска и гръцка Македония, че във всеки случай можеше да бъдат използувани и за двете цели – и за голяма контрабандната, и за прикриване. И, защото често пъти такива дела се облагородяват до положението да намерят по–солидно оправдание и база за съществуване, Алеко, който беше и практичен простак, беше се сближил с Тодор Александров, който пък го използува за организиране на Серските околии под българска власт.

Алеко Василев (Алеко Паша)

Този процес на организация на серските краища под българска власт стана по един начин, който създаде нерзривни връзки между Тодора и Алеко на пръв поглед. Алеко получи прозвището Алеко паша. Той беше величан от всички среди около ВМРО като един от най–големите велможи около царската осанка на Тодора. Всички, имащи допир до единия и другия, еднакво величаеха Стареца и Пашата. Колегия на ВМРО нарекоха Неврокопско, Банско, Петричко, Св[ети]врачко, и Горна Джумая, а не окръг, тъй като Серски окръг си съществуваше, съставен от околиите под гръцка власт и поради обстоятелствата, при които можеше да се нарежда македонското дело в онези покрайнини.

Начело на отреди, организирани смело от Алеко и сподвижници на Тодора, обявиха борба на живот или смърт в Неврокопско и на останалите другари и съмишленици на Паница. Тези брутални хора не можаха да намерят друг начин на изживяване на кризата в личния им и обществен живот и се отдадоха в услуга на Паница. Там, дето има барутни погреби, огънят е най–малкият сподвижник на бурите. Защо Алеко, макар и серчанец ведно с върховистите и убийците на Сандански да са господари на положението? Долу всякаква организация и каква да е проява вън от нашите разбирания – беше ревнала една група приятели на Т. Паница в Неврокоп. Тая група короняса Алеко в паша и всежелан властелин на Петричкия край. Тая група създаде от Алеко един деятел във възстановената ВМРО и връзките му с Поройската, Кукушката околии и Струмишкия окръг.

Нищо лошо нямаше в това, че от един контрабандист беше се създал такъв от всички тачен деятел. Обаче злото и заинтересоваността дебнат хората, за да не ги оставят за самостоятелна и полезна проява.

Превратът от 9 юни 1923 г. и септемврийските събития в България бяха колкото използувани от ВМРО, толкова и фатални. Организацията, вместо да си гледа своята работа беше се ангажирала да води една не нейна и непосилна борба със земеделците, докато бяха на власт, а по–нататък се нагърби ВМРО да прочисти всичко гнило!? в тая страна и в средата на българския народ. ВМРО обяви война на всичко, което можеше да се изпречи пред нея за съзнателна или несъзнателна борба. Циклевци и Стоян Мишевци, които след Кюстендилското нашествие на Организацията имаше защо да се съмняват в устоите на почвата си и са се ухитрили и влезнали във връзки със сръбските агенти в България и след преврата те първи напуснаха страната и минаха в служба на сръбските власти в Македония. Тодор Паница избяга в Гърция и оттам отиде във Виена.

Когато серчани от българските македонски околии останаха свободни от влиянието на тази компания, почнаха да се ориентират в новата македонска борба посредством Алеко Паша и антуража около него. При всичко, че пресният спомен за Сандански още ги разделяше осезателно от средите на Тодор Александров и Протогеров, но все

Алеко служеше за звено, което, за нещастие, поради простащината си, не можа да изиграе докрай полезната си роля, която случаят му я създаде, както създаде и неговото име. Уви, тая простащина проля кръвта на серчани и разплака не само двете майки – на Тодора и Арсени, но и на много такива, синовете на които като мухи бяха мачкани пред очите на българските прокурорски и полицейски власти, от които никога не ще се потърси отговорност. За престъпното си поведение те ще бъдат заклеймени от историята.

ГЬОРЧЕ ПЕТРОВ

Смъртта на Гьорче Петров важно събитие в живота на нашите организации. Ще се наложи едно малко връщане назад в хода на разказа.

От войната през 1918 год. излязохме разгромени. Всеки търсеше приют, дето да се подслони. В същото и в по–окаяно положение беше и македонското дело.

Тройката Тодор Александров, Протогеров и Чаулев бяха се уплашили да се проявяват като изложили се сторонници?! във войната? Спрели бяха издаването на в. "Родина", който до погрома излизаше в Скопие. Никакви прояви отникъде. Нямаше кой да предприеме каквото и да е, за да се създаде един център, който да изнася пред очите на света нашата кауза.

Серчани, групово и поотделно се занимали с въпроса и установили своето становище – край на всичко старо – назад към автономията. Нали инициативата беше излязла отдругаде, трябваше да се намери и противодействието. Как се осмеляват серчани сега да търсят автономия, когато България беше пожертвувала 200–300 хиляди синове и цялото си състояние за тая Македония. Престъпление е да се излиза с подобен лозунг. Предатели са тези, които биха искали автономията на Македония сега, когато ще трябва да искаме Македония да се даде на България, даже и ако не се даде, пак ще трябва да я искаме за морално удовлетворение за големите жертви?! Но как да стане това, кой ще излезне с тези искания пред световния ареопаг. Казахме, тройката, вместо смело да

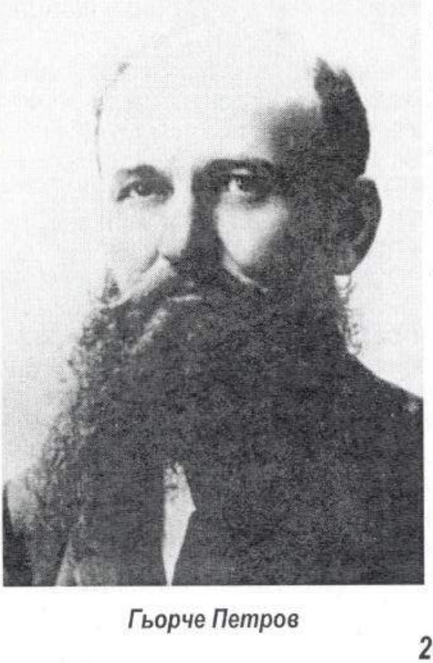

Гьорче Петров

застане на висотата на пълномощници на македонския народ като Централен к[омите]т, бяха се изплашили, та не знаеха откъде и как да почнат. Измъдрена беше инициатива да се свикат представители на братствата и по–видни македонци и приятели на Македония на едно събрание, в което да се създаде един център за действие.

На първото събрание, в което взеха участие и общественици от първа величина в страната, родом от старите предели на царството, си позволиха да вземат думата и да отправят една закана по следният начин: "Пръскат се слухове в обществото, че македонски среди са желали да издигнат наново лозунгът за автономна Македония. Такива предатели не заслужават нищо друго, освен да им духа стражарският клон на път за Курбунар." Спомням си, на една скамейка бяхме с Гьорче Петров, когато мнозина се изредиха да приказват, и все в горния дух, за необходимостта сега да покажем жест на самопожертвование и пр. Гьорче не поиска думата, не взе участие в разискванията, но когато излязохме от аудитория 45 на улицата, каза: "Няма кой да понася това духане, защото те са способни и това да направят за да измрат семействата на хората, които и тъй няма къде да се приютят".

Гьорче не дойде на второто събрание. Аукционният комитет на Софийските братства излезе с директиви да иска от силите победителки във Версайл да освободят Македония от гърци и сърби и да я присъединят към майката–отечество. Всичко хубаво, само най–тъпоумните дипломати можеха така да разсъждават в онова време, но нали погрома, беше всички така зашеметил, че и най–умните хора не стигнаха до своевременна и разумна реакция. Повтаряме, и самият този идеолог и създател на В[ътрешната] организация се беше побоял и се отказа от открито противопоставяне на подобно несъстоятелно и на свой ред още по–престъпно становище. Да мамим света в продължение на десетки години, че се борим за автономията на Македония и в края на краищата да излезем с лозунга Македония на България, върху която нещастница и големи, и малки се бяха нахвърлили и не знаеха как още да я разкъсат.

Както трябваше да се очаква Гьорче не остана неориентиран. Той наскоро, ведно с бивши деятели от Битолско и др. из Македония, възприеха становището за автономията на Македония. За уеднаквяване на предстоящата акция на македонската емиграция пред Великите сили и Версайл, Гьорче Петров и другите деятели от Битолско, Солунско, Скопско и пр. влязоха в допир със серчани и, възприемайки едно и също становище, което беше и старото становище на ВМОРО да се апелира за автономията на Македония, групата, която възприе този лозунг пожела да го препоръча на цялата емиграция. За да стори това, избра една комисия от 6 души под име Временно представителство на бившите деятели от ВМРО. В тази комисия влизаха: Гьорче

Петров, Павел Христов, Михаил Герджиков, Димо Х[аджи]димов, Таската Серски и Петър Ацев.

При всичката добра воля и след продължителни моления, просто унизителни за едно обществено дело и тази група, и не можа комисията да убеди хората около Акционният к[омите]т на Соф[ийските] братства да изменят своето становище. Те поддържаха онова, което беше внушено на събранието в университетската аудитори Nr 45. В резултат на това македонско тъпоумие се дойде до положение пред решаващите съдбата на народите да се явим с две петиции, за да ни отговорят презрително: "И вие не знайте даже какво искате, камо ли ние да знаем как да ви задоволим!" На всеки случай Гьорче се изтъкна начело на едно автономистично движение, което действително възстанови старите лозунги, но това беше проява като реакция на онова, що изтъкваше тройката на Тодор Александров, средите, в които се движеше тази тройка. През цялото време на тая идейна еволюция не един е чувал охканията на Тодор Александров, че не е теглил своевременно куршума на Гьорче и Павле, за да останат и след 1918 год. да мътят водите. Спомняте си за ожесточената кампания, която се водеше между македонските среди в онова време. Често средствата, с които си служеха тези борци бяха даже почти недостойни. Мнозина мислеха, че тази Временна комисия искаше да установи и условия за създаване на нова македонска среда. За голяма чест, тъкмо в това отношение [...] Гьорче беше и идейният изразител на групата и казваме, за голяма чест, той заявяваше, ако целта ни би била да създадем една партия, или друг род организация, заявявам ви, че тука няма да ме видите. Нашата задача е да популяризираме наново лозунгите на ВМРО, които сега по такъв един лекомислен начин нашите братя ги потъпкаха. Нищо повече. Гьорче се противопоставяше на всяко желание да се води една никому ненужна борба. Той се нервираше, че тройката от Централния к[омите]т [разби] понятията така невъзможно, че всичко свято беше компрометирано. Тодор Александров, който знаеше само да отправя закани и куршуми на подобни хора, не можеше да проумее как Гьорче страдаше, когато той се явяваше носител на чуждите идеи и тук ние смело заявяваме, ако ние бяхме решили в ония моменти решително да се занимаем с дела не от емигрантски характер, ние щяхме да съумеем и създадем една организация, която не знам, но мисля че щеше да е достойна да влезне в ролята си по един най–умел начин, за да бъде респектирана и средата на Тодора. Обаче нито бяхме си турили за цел да делим мегдан на каква да е почва с Тодора, нито желаехме нещо повече от това емиграцията да възприеме становището на ВМРО и го застъпи пред заинтересования свят и за голямо нещастие не можахме да убедим само хората, като Тодор Александров и близките му сподвижници, които по фатално стечение на обстоятелствата, в качество представители на ВМР Организация, и то официално признавани, застъпиха вместо становището на Организацията си, онова на българската държава. Вместо да се яват изразители на едно съкровено желание на народа си, който за този идеал бе пожертвувал и готов беше да жертвува всичко, включително и живота си, имаха на светло всичко и прегърнаха идеята на върховизма. Ирония на съдбата.

Скоро дойде опомнянето, но то бе късно вече. Тодор не можа да прости този път на Гьорче, мислеше, че е настъпил най–удобният момент – когато Гьорче беше престанал да се занимава с македонско дело. Когато за Гьорче имаше само едно бежанско дело, което го изцяло занимаваше, защото всичко каквото имаше да се каже той ведно с другарите си, го каза и тури точка. Обаче за Тодора не беше така. Тодор беше, за голямо нещастие, и злопаметен.

Рилският конгрес през 1905 избра за задгранични представители Гьорче Петров, Димитър Стефанов и Петър П[оп]арсов, когато една груба действителност се сблъска с чистите идейни умувания на ВМОР Организация, когато реалните грамадни нужди на Организацията, която в онова време представляваше цяла масова организирана в своите окръзи и околии Македония, със своите селски, градски, околийски и окръжни представители с Централен комитет начело. Една организация, която имаше един славен нелегален институт. Както казахме, действителните нужди на ВМРО тикаха и заместваха всичко, недържейки сметка за нищо друго. Хармонията в Задграничното представителство се изгуби и закуцаха работите. Когато почнаха работите да се изнасят вън от това Задгранично представителство, работи, които трябваше и бяха от характер да се знаят само между тримата, защото често бяха и от характер, дето се засягаше ту тази, ту онази личност от тримата, започнаха да достигат до острото ухо на Гьорче. Не беше мъчно за него да открие лицето, което изнасяше тези често интимни тайни, за да бъдат предмет на неприятни коментарии и да бъдат използувани за злепоставяне на Задграничното представителство. Гьорче, посочвайки безцеремонно източника на тази работа, чисто и просто го изпъдил от Задграничното представителство.

Тодор Александров стана нелегален. Скопският окръг беше ръководен от авторитетните Мише Развигоров, който беше и щипски войвода, и от Ефр. Чучков. Всички околии бяха заети. Тодор, който никога в живота си не можеше да търпи да стои на второ място, още повече да бъде ръководен от Чучков, който беше окр[ъжен] член в окръга, не можеше да се помири с таково посредствено положение. Заяви, че му е нужна почивка, отиде зад граница. Настани се като писар някакъв в канцеларията на З[адграничното] пр[едставителство]. В това време той си създаде връзки с онези среди, които стояха, като че ли незачетени от Рилския конгрес. Тъй като Тодор симпатизираше на мирогледа на Дамян Груев, а неговите съмишленици и съидейници останаха вън от Задгр[аничното] пр[едставителство], но не бяха престанали да се интересуват от развитието на Организацията, той потърси именно тях. По това време Хр. Матов написа няколко книги. Тодор, заинтересован поради своите връзки с вънстоящите от ЗП среди и поради идейни подбуди, е изнасял всичко, какво е ставало между тримата представители и така е усложнявал и така тежкото и непоносимо дело в това злополучно З[адгранично] представителство.

След този скандал Тодор отиде и стана учител в с. Автане. И веднага с известието за смъртта на Мише Развигоров, той замина и зае мястото му, което не напусна вече до самия му край.

Скандалът между него и Гьорче беше оставил такива спомени, че Тодор не би се задоволил само с теглене куршума на Гьорче, ако беше му се паднало.

В 1916 год. отиваме в Битоля. Д–р Георги Николов ни кани у дома му да ми прочете едно писмо от Тодора. Между другото, след като споменава имената на Павле и Гьорче, съжалява че своевременно не е бил теглил куршуми на тези ратници, та сега не е било време, макар че те – Центр[алният] к[омите]т, ако му се наложи, може да си позволи и това. Исках обяснения от Павле и Гьорче. И двамата вдигат рамене и не разбират какво искат и какво може да искат от тях, когато бяха чиновници на разположение на българската власт, която владееше Македония. Те, доколкото ги интересуваше делото на Централния комитет знаеха, че не можеха по него да се информират, освен чрез приятелите на Тодора. Такъв беше доктора, който беше и доверено лице. Какви бяха информациите на д[окто]ра, не зная, но отношенията на Тодора бяха все така враждебно настроени спрямо Павлета и Гьорчета. В Кичево отидох, там докторът пак ми прочете подобни писма. Докторът знаеше моето мнение за характера на Тодора, та преди да ми прочете заканителните писма, закачах го, пак за някой пишманлък, че не са теглили някому овреме куршума!? Действително така излезе.

В момента отношенията бяха почти затихнали. През време възстановяването на ВМРО от затвора Тодор и Протогеров щастливо се избавиха. Първият решава, вместо да приеме да конферира с Гьорче по това възстановяване, за да види, че няма никакви идейни пречки, нито пък каквото и да е друго желание от страна на Гьорче по отношение организацията, освен

Д-р Христо Татарчев

възстановяването й в нейния истински вид – ВМРО самостойна, от никого независима, за да намери наново оправдание пред народа ни и вънкашния свят. Вместо да приеме поканата ни сам да изброи лицата, които да бъдат удостоени да се съберат на една конференция, дето, след като преценят положението, да обмислят от какво се нуждае Организацията в пределите на Македония, а не за онова, което стана и ставаше между емиграцията. Ние на времето не знаехме защо и как Тодор е осуетил тази ми инициатива, защото идеята за свикване на една конференция от бившите деятели аз се постарах да проведа чрез Е. Чучкова. Сега, след като се отпечатаха факсимилирани писма на Тодора, силно характерни, си обяснявам каква буря е бушувала в душата на Тодора при всеки спомен за Гьорче. "Можеш ли, генерале, да си представиш какво щеше да представлява от себе си Организацията, ако бях приел, както и ти настояваше, да конферирам с Гьорчевци, Павлевци и др.??" Ние веднага ще кажем, да, Тодор не приемаше да конферира с Гьорче, с д–р Хр. Татарчев, с Павле Христов, Х[аджи]николов, П. П[оп]арсов, Герджиков, или кой да е от нас, които като най–скромни ратници бяхме изградили Организацията, ръководихме я до нейното съществуване в истинският й облик на самост[оятелна] ВМРО сега, когато той беше застанал начело на това, което се наричаше от него нова организация, ние не бяхме друго освен предатели и мошеници, които кой знае как куршума ни беше пощадил, при това да искаме да съберем на конференция Тодора с Гьорче. Сега като чета писмата на Тодора до Протогеров, чудя се как се е въздържал да не пожелае и един куршум за мене, който му създавах тази неприятност и бях измислил тази идея, за да го хвърля в такава необходимост да му помогне наивният Чаулев, за да спаси Организацията от Гьорче. Ако имаше провидение, ние бихме го помолили да прости тоя грях не на Тодора, а на сподвижниците му, които така некоректно спрямо паметта на Тодора излязоха с тези писма, за да обяснят смъртта на Гьорче.

Тодор изпрати в Пловдив Чучков да ангажира убиеца на Гьорче. Понеже по онова време нямаше още създадени убийци–революционери, нямаше измежду старите четници кой да вдигне ръка срещу Гьорче. Никой македонец не би дръзнал да тегли куршума срещу един от патриарсите на ВМРО. Никой не би допуснал, че можеше да се намери ръка, която ще дръзне да смъкне едно знаме, каквото беше Гьорче. Това добре знаеше Тодор, но затова пък си направи и добре сметката. Сега пропуснеше ли случая, Гьорче ще му се изплъзне из ръцете. Три месеца преди убийството на Гьорче, П. Пенчев ми чете едно заканително пак писмо от Т. Александров. Когато въпросният П. Пенчев, мой приятел и другар, беше изпаднал в едно неудобно положение през времето на земеделският режим, запитал е Тодора може ли да се намери подслон за него някъде из македонските околии в някоя от четите. Тодор между друго пише на П. П[енче]в: "Да, допреди известно време беше възможно, но сега е почти невъзможно, след като Гьорче Петров изпрати потераджийте ни в Сърбия?" "Е, какво ще кажеш? След като чу това що пише Тодор, пък и ако Тодор тегли куршума на Гьорче, ще протестираш ли пак и ще искаш ли да се свиква конференция?" Тогава аз мислех, че приятеля ми П. П. нарочно ме подготвя за с това, що има да става. Лъгал съм се. Решено е било и се търсел палач. Ефрем Чучков е ангажирал турчето от гр. Ресен. На тая закана отговорих така: – Познавам жестокосърдечието и конспиративния манталитет на Тодора, знам че той е в състояние да извърши и нещо по–ужасно от убийството на един Гьорче, но това ще му бъде начало, на което краят не ще бъдем в състояние да предвидим. Съветвайте го да не върши това, защото по–престъпна замисъл от нея не знам дали ще има друга. Само три месеца от този ми разговор Гьорче беше прострелян от неизвестен убиец. Оказа се турчето, както споменахме, р[одом] от гр. Ресен, забягнало с нашите четници, прокудено от сръбските власти. Убиецът не е познавал жертвата, посочена му била от друго лице. Той не е знаел кого убива. На другият ден, когато вестниците дадоха биографичните бележки за Гьорче, описвайки случката и изтъквайки заслугите му като един от патриарсите на ВМРО, убиецът слушал да му се четат тези в[естни]ци, хванал се за косите и настръхнал е завикал: "Та нима аз на такъв човек съм посегнал?!" Грабнал шапката си и заявил, че ще иде в полицията да се яви и заяви, че той е извършил убийството. Задържан бил от домакините, увещан да не прави това веднага и в същото време са уведомили надлежно за разчувствуванието на убиеца. Веднага е било наредено преместването му в друга квартира, отдето никой вече не знае дали ще излезе, защото и досега го няма и никой не знае какво стана с този палач на началото на престъпленията, които след това се извършиха, все за благото на Организацията и Македония докато най–сетне се създадоха условия за междуособици, които погълнаха и Тодора, и Протогерова и ЗП и маса малки и големи деятели и приятели на Македония, върволицата, на която началото виждахме престъпния акт с Гьорче, а краят се не виждаше.

Ще заключим горното ни дълго отклонение, което беше нужно да покаже как Тодор и жалките му съветници по онова златно време на народен подем след жестоки изпитания, вместо да използват всички условия и създадът единение между силите, те търсеха прецеденти, ковяха съдби, надуваха опасения от рода посочените в писмата на Тодора до Протогеров, за да създадът нов фронт за Организацията, и то на вътрешната арена, да започне междуособицата. И, първата крупна жертва беше един от най–заслужилите патриарси на ВМРО.

С всички свои дарования, беззаветно беше служил тоя старец на ВМРО. А обичаше Македония като всеки рядко просветен син на своята родина, за него нямаше друга по–свята длъжност, освен тази – честно, умело и достойно да се служи на родината. Не намериш ли своето оправдание в редовете на Организацията, стой си настрана, но никога не забравяй, че все нещо дължиш на онова, което сам си създал или непсрествено си го предизвикал на живот. Най–компетентният познавач на ВМРО във всяко отношение, и най интелегнтният между всички апостоли на Организацията, той беше четвъртият, ако станеше нужда да се даде пак подреждане, а Христо Матов, който идеше петият по ред. Скудоумието реши тоя стар деятел да бъде повален по един най–недостоен начин. Тогава, не можехме, но отсетне си обяснихме как се дойде до това престъпление, което, повтаряме, беше началото, на което никои не беше в състояние да предвиди краят, защото беше един акт начален на междуособно изтребление. Мнозина сега казваме, че беше шастие, че Матов си отиде след Катастофата така добре, че Гоце, Пере и Даме украсиха със своята жертва трите върха: Алиботуш, Огражден и Бабуна, иначе и тях щеше да ги сполети участта на Гьорче при новия революционен морал.

Добре, че д–р Христо Татарчев, този мастит стар революционер, с цялата си култура и иинтелигентност, една гордост за нашия народ, добре стори, че потърси спокойствие за старините си в тъй чуждата страна, за да се запази докрай и пр. и пр.

СОФИЯ – СЛИВЕН – ПЛОВДИВ

Пишещият тези редове ще си позволи още едно отклонение за обрисуване по–цялостно на развитието на р[еволюционото] дело в пределите на България.

След нахлуване на отрядите на ВМРО в Кюстендил и Неврокоп, гр. Пловдив се обърна в свърталищен вертеп за бандата на Ст. Мишев и Т. Паница.

Замеделската власт, казахме и по–рано, вместо да излови и постави на мястото им всички тези закоравели престъпници и с законни средства да респектира делата на ВМРО, и тези народо–управници повториха старите грешки. Те помислиха, че може да използват в краен случай тези бандити, макар че не преставляваха друго, освен отрицание и простащина, като изключим един–двама човека на Т. Паница. Всички бяха една утайка, която сама влизаше в ръцете на прокурорските власти, но такива по онова време нямаше. Имаше едно глупаво чрезвичайно управление, което беше повлякло въжето си. Тази група вилнееше из Пловдив. През уморителния период на вътрешни терзания и преживяваня някои хора се лъзнаха и дадоха подкрепа на групата. Създадоха и неприятности за всички македонски среди.

Стигна се до разделение в македонските среди в Пловдив. Увлечени и леки хора, с несамостоен характер, станаха проводници на федерализма, който беше в кръвна вражда не само с Изпълнителния комитет на Софийскийте братства, а и с ВМРО. За кратко време така се объркаха понятията, че в известни моменти не можеше да се проумее, кой на какво се кланя. Федералисти изтъкнаха идея за наредба между емигрантите македонски в цял свят. Божем, всичко беше ясно, всичко обяснимо, пък току чуеш, че софиянци са се разцепили на автономисти и федералисти. За голямо чудо автономисти оставаха всички, които са с Изпълнителния комитет, подържан от Организацията на Тодор Александров. Всички онези, които ни псуваха, че бяхме се решили да им изтъкнем този стар лозунг, сега го прегърнаха с една по–агресивна настървеност и се нахвърлиха върху федерализма, за да предотвратят пакостите му, макар, че нямаше защо да се плашат от това идейно течение, както възпитаните обещаства правят това, когато се породят на пътя им такива. Тодор Александров и хората му веднага с простени и непростени средства трябваше се смачкат в самото му начало всичко черно и опасно, зародило се в глупавите глави. Носителите му трябваше да се заклеймят като предатели и най–лоши врагове на Македония. И заиграха парабелите.

В резултат на развитието на делото с федералистите в Пловдив и Хасково, изпречва се един ден пред мене един младеж и ми задава въпрос: "Какво да правим, тъй като федералистите се явиха пред наши търговци и ни искат големи суми"?

Отговорих, че федералистите, които искат сумите, са вагбонти и подговят никому ненужни междуособни борби в Македония, доколкото те бяха намерили средства и смелост да отидат в Македония; а тука емиграцията трябва да подържа своите дружества. По никой начин не трябва да им се дават пари, защото злото ще бъде още по–голямо. "А убийците на Гьорче с тапия ли са взели патриотизма и само те ли ще говорят от името на Македония?" – възрази младежът.

Не, казах аз, убийците не представляват Македония, а оторизирани представители. Тя си има такива узаконени, та когато се отнася нещо за Македония, само чрез тях трябва да се свързваме, всичко друго е незаконно, нередно и нецелесъобразно. "Но–най сетне те са насочили револверите срещу нас, какво да правим?" Ако са ви толкова уплашили идете в полицията, отнесете се до прокурора, последният в никои случай няма да ви остави без защита. "Ами, ако полицията и прокурора си затворят очите?" Пак, заключих, не трябва да давате пари, защото с парите си ще пакостите на Организацията – вътре и вън от Македония. Граждани дойдоха да ме питат, какво да правят. Същият отговор дадох и напътствие в случай на натиск да отнесат до полицеийските власти. Като упарени си отидоха, като чуха че ги отправям към полицията и прокурора. Всички са почнали да дават като са молили за намаление. Защо беше така? Страх лозе пази. И, когато полицията си позатуля очите пред дръзките прояви на подобни групи, знае се какво трябва да се прави. Когато гражданството се увери, че нашите организации бяха безсилни да се противопоставят на тая група, безсилни бяха и хората на Тодора, колкото ги имаше в Пловдив

Наивните последователи на федеративната идея в Пловдив бяха зле поставяни от групата на Стоян Мишев. Макар че не трябваше нищо общо да имат и нямаха с тая банда, те майсторски използваха поведението на местните федералисти и се представяха пред обществото като хора на това течение. Водачите на федерализма не съумяха своевременно да се отърсят от този бандитизъм, като може би на първо време мислеха да го използват, но жестоко се измамиха.

Тъкмо по онова време земеделската власт беше заприличала на кучето, което искало да омърси джамията, когато му е дошъл краят. Започнаха една македонска кампания. Арестуваха всяко лице, което им беше посочено за македонец–автономист. Арестувани бяха всички членове на Нац[оналния] К[омитет], "Илинден" от Соф[ийските] Братства и пр. Много се прикриха и заживяха нелегален живот.

Нас ни откараха в София и оттам в Сливенския затвор. Страшен неразбор. Какво беше намерението на замеделците, не знам, но знам, че това се правеше от щуротия, защото така отвличаха вниманието на слабата й охрана и ги насочваха да гонят вятъра, докато конспирацията им готвеше преврат. Толкова сляпа власт, като земеделската не е имало никъде по света, при това тя беше с много просташки манталитет, по–долен от турския.

При едно посещение на прокурора в Окръжният съд в Сливенския затвор, зададохме въпроса: "Как се осмелявате, г–н прокуроре, да държите в затвора, ведно с осъдени на смърт престъпници, граждани, за които нямате и постановление за арестуване, а не и присъди?!" Прокурорът вдигна рамене и побърза да си отиде. Всичко в онова време беше мудно. Дали са му затворници и той без да му мисли, натикал ги в тюрмата, в съседство с престъпниците, и ги третира по–лошо от самите тях. И кои бяхме, за да бъдем ценни заложници на земеделците, както ни го шушукаха? Като изключите [Кирил] Пърличев и [Владимир] Куртев, останали бяхме кръчмари, безработни и буткаджии, хора на тежки и често многобройни семейства, които очакваха прехраната единствено от главосемейството си.

Настъпи превратът. Пропиляха се през граница престъпниците бандити, които само преди няколко дни, така свирепи и нахални, вилнееха из пловдивските улици. Но това не беше достатъчно. Развилне се сега другият вихър. Нищожна група, подпомогната от военните, в съюз с Организацията на Т. Александров, се зае да свали властта на замеделците.

В мътна вода лесно риба се лови. Това знаеха хората на този съюзник и така действаха.

Върнахме се в Пловдив. Нов ужас! Плъзнали бяха като скакалци хора, въоръжени и невъоръжени, да требят, знаете кого. Всичко, каквото им се изпречи, противно на тях и провинено в една или друга връзка с федерализма и серчани, биваше наказвана.

Колко безсънни нощи и ужаси ни беше предопределено да изтеглим. Върволица, майки и деца, идват, плачат, молят за ходатайство, за пощада. Всичко изплашено търси покровителство, а злото нито ни е познато, нито пък ни е ясно откъде иде и кой го изпратища. Какво можеше да се направи, за да се предотварти това зло при обстятелството, че притежавахме само един граждански престиж, придобит чрез пловдивските дружества, пред видното гражданство на Пловдив, което за голяма негова чест, когато взе властта в ръцете си, се вслушваше в нашите доводи и приемаше благосклонно ходотайствата ни.

В един прекрасен ден ме среща един от действащите тогава войводи в една от пограничните македонски околии. Беше извикан с групата му на работа в България, както и всички други чети бяха извикани, за да не се намират на сръбска и гръцка територия и за да се предотварти всякакъв прецедент за нахлуване на неприятел през дните на преврата в България. Прочете ни един списък на 40 души разни "исти" и федералисти, които трябвало да бъдат екзекутирани в гр. Пловдив и околията му. Гръм от ясно небе. Когато прочетох имената на инак почтени хора, провинени, че са възприели и симпатизирали на идеята за федеративно устройство на Македония, били са изнудени да дадат средства на федеративната група на Циклевата банда и пр. Причините, една от друга по–несъстоятелни, но нали хората, с които боравеше Организацията, често пъти и лично заинтересовани, бяха станали изпълнители, дори нахални, та всичко беше допустимо, но пак не повярвахме. Обаче войводата, добросъвестен и интелигентен човек, ми каза. "Дядо, аз смятам, че мога да бъда пред тебе откровен, че ти показах списъка, но знай, че живота ни е еднакво в опастност, ако се узнае, че аз съм издал тоя списък, преди да изпълня нареждането ми по него."

Казах му, че гр. Пловдив не даде 40 души жертви през цялата Балканска война, ако се вземат и унищожат сега 40 души от гражданите му, тогава България ще заприлича на някоя дива страна и нищо от правовия ред не ще й избави авторитета на относително културна страна, каквато я поне сами считаме. "Защото си прав и мен ми е просто съвестно да приведа в изпълнение тази ужасна заповед, предупреждавам ви и имате на разположение няколко дни да избегнете това зло".

Отидох в София, пожелах да видя Тодора. Никой не знаеше къде се намира, дали на Огражден, или на Султан тепе. По онова време представителите му почнаха да отказват контакт, за да се избягне възможността да се срещна с Тодора, та лично да уредим този въпрос. Нищо не помогна. Писах писмо на Тодора, молих го да се отмени тази касапница. Тодор отговаряше да не съм се бъркал в тези му работи, тъй като съм притежавал меко сърце, за да прощавам на всекиго, но той не можел да пропусне случаят да се освободи от опасните неприятели на Организацията!? Организацията и опасни неприятели! Няколко нещастни типове от гр. Неврокоп, приятели на Тодор Паница, увлечени в неврокопските граждански борби, избягали и решили след бягството на Паница да се отдадат на мирен труд в Пловдив. Неколцина федералисти, граждани на Пловдив, никога не излизали от града, за да са в състояние да заплашат устоите на ВМРО. Трябваше да се унищожават, иначе пропадаше ВМРО, която вечно трябваше да се занимава с тези неприятели, ако вслушаше в мекото сърце на пишущият тези редове

Започна се една негласна борба между нас и хората на Организацията. Те отвличеха хората, уж да ги карат пред следствените власти в София, и ги унищожаваха някъде към Белово. А ние с всички средства, каквито разполагахме им ги отнимахме от ръцете или ги предупреждаваме да вземат мерки и запазят живота си. Уморен от тая си благородна!? работа, един от деятелите на Организацията, личен наш уж, приятел, сега пък изпълняваше заповедите на фамозната Организация. Повече важничеше и използваше мътното време, за да даде воля на своите хищически инстинкти за мъст. Освен и обстоятелството, че военните и политически власти се вслушваха в ходатайството ми за освобождаване на набелязаните от тях лица,че и Тодор беше позволил привидно освобождение от преследване на някои личности. И този приятел си позволи в един прекрасен ден да ме предупреди, че било е време вече да вземаме мерки за личната си охрана, за да не пострада авторитета ми на илинденец! Прости му Господи, рекох в душата си, а на него казах: "Ето ме във всеки момент налице съм, ако ви потрябвам най–сетне и аз съм готов, но не маскарете Организацията и страната, в която сте намерили сега село без кучета, та смятате, че всичко ви е позволено."

"Като приятел, – добави той, – сметнах за нужно да те предупредя и те предпазя, че ние изпълняваме една заповед". Действително, когато се узнало, че интелигентият войвода е издал списъка на набелязаните жертви и че не желае сляпо да извърши каквото трябва в изпълнение тая жестока наредба, бил е извикан и отправен другаде на работа, а в Пловдив бяха изпратени и натоварени с тази работа хора, които бяха способни да извършат и най–голямото престъпление, щом им беше гарантирано, че не ще отговарят пред никого и за нищо.

Назряла беше нуждата от събиране и стабилизиране на организацията на пловдивската емиграция. Надявахме се, че тя ще ни увеличи авторитета и ще наложи най–сетне желанието ни да се заживее по–спокойно в това време на укрепване на македонското дело. Събрахме се и след натиска на жестокия черен списък и голямата опасност, която малцина измежду 40 души я узнаха и подозираха. Образувахме емигрантски дружества под името "Гоце Делчев". Избахме Ръководно тяло, начело на което поставимне стария учител и бивш македонски деятел от ВМРО Велко Думев. Обаче преди да започнем работа с г–н Думев, напълно споделеше нашето становище по отношение на всички гореописани неприятности, даде ми всичката си подкрепа при уреждане и основаване на дружество "Гоце Делчев" в Пловдив. Думев трябваше да се мести по служба от Пловдив в София. Тъкмо отиването му в София по уреждане преместването му ни даде идеята, вместо аз да ида, да се постарае той да направи възможното за отменянето на заповедта за 40–те. Той с най–голяма готовност се нагърби, защото действително той се ужаси, когато аз си позволих да му разкрия това, в което бях посветен от войводата,

Отиде в София. В отговор на ходатайствата му, той ми каза, когато се върна от София: "Нищо не е в състояние да омилостиви тези хора, не можах и аз на свой ред да видя Тодора, че е бил...?" Но К[ирил] П[ърличев] ми каза: "Гледайте си работата, тая грижа е наша, всички тези хора трябва да паднат, за да се спаси Организацията от своите неприятели." Срещнах го в градината "Цар Симиеон." Като грънмат си отидох.

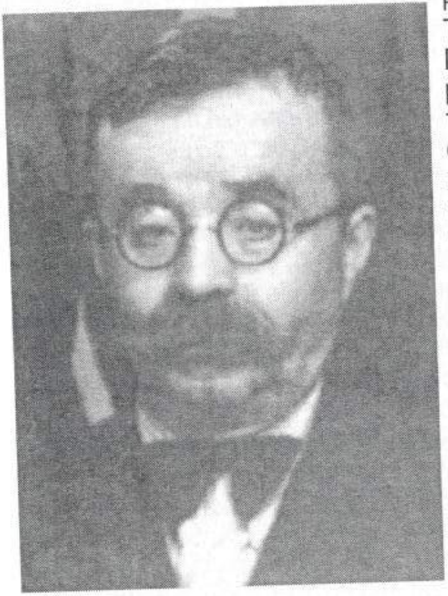
Кирил Пърличев

Обаче и сега не се отчаях. Заех председателското място в дружеството "Гоце Делчев" и почнахме една интензивна организационна работа между емиграцията, която осъществихме в по–голямата част. Авторитетът, който тези организации, Илинденското дружество и емигранското дружество в Пловдив ми дадоха помощ до голяма степен да смекча злото.

Пловдив се отърва почти без

жертви, като не се смята нещастният Трайко [.......] от Костурско, който след като се прикрива в продължение на няколко месеца след превратa, сам се предаде с надежда, че ще го помилват. Безмилостно и безследно бе унищожен, а децата му оставени на улицата, изложени на мизерия. Неговата жена беше дошла да ме пита дали ще може да излезне свободен да работи за да храни дацата си. За по–внушително и по мое съображение, тъй като Трайковица беше много проста и можеше да ме изложи, аз грубо я спогнах, за да я сплаша и да предаде на Трайко моите думи. Няма свобода и няма живот за Трайко в България. Дали ще е в Цариград или в Америка. Той не слушаше кога го предупреждавахме да не се занимава с делото на вагабонтите. Поп Илия от Костурско, свещеник някъде из пазаджишките села, идва при мен и ме пита какво да прави Трайко. Казах му, че Трайко трябва да дойде при мене, защото аз казах на жена му, че желая да говоря, но той не дойде и не можах да му кажа това, що мисля за него чрез жена му, но сега чрез вас, познавайки ви като един честен македонец и негов искрен приятел, мога. Кажете на Трайко или да си наляга парцалите и се скрие, или да бяга през граница. По моите убеждения, щом той се даде в ръцете им, светец да стане, не ще му простят. Имаше много грешки. Трайко, обзет от грижите си за семейсвото му, което действително изнамогваше, подлъга се от приемливи ходатайства за милост – отиде и се не върна вече.

С големи усилия спасих четирима серчани. Тях през септемврийските събития ги потърсиха, за да ги унищожат и те забягнаха зад граница по моят съвет. За тези четрима серчани аз поех ангажимент пред Т. Александров, че не ще се занимават повече с македонското дело. И действително, те се настаниха на мирен труд в Станимака. Обаче престаралите се хора на Организацията – личните врагове на тези четрима ги потърсиха и пожелаха да ги унищожат. Но по една глупост на шефа им, не можаха да ги хванат четиримата заедно, хванаха един и го освободиха, за да подлъжат другите. Беше слънчев ден, един господин ме покани да се отбия в една къща, находяща се до площад "Цар Симеон". Оказа се, че тоя дом е на един от четиримата серчани, намерих го облечен в престилка и дереше едно агне. "Касапин сте станали“, казах му, стискайки ръката му. "Като не можем да бъдем тютюнджий, можем и касапи да станем, ние македонците сме си енциклопедисти", отвърна ми той. Но побърза да добави явно загрижено."Това ли ти бяха обещанията за мирен и спокоен живот. Ето, че отново хората ни търсят. Арестуван бях и ме условно освободиха, докато се явят и другарите ми с цел да ни унищожат".

Отговорих му: "Никога не съм мислил, че хората могат да бъдат така вероломни, но сега се убедих и както на всекиго, така и на вас казвам: свободни сте по свой почин и по свой път да търсите спокойствието си. Не сме в състояние да ви запазим и изтръгнем окончателно от ръцете, които са решили безвъзвратно да ви унищожат." Ляков беше изненадан от този мой език. След малко мълчание, той се обърна и каза: "Какво да правим, да търсим ли другарите – те някъде из Чирпанско или Старозагорско са се крили.

Отговорих: "Ще уведомите другарите си, че те трябва във всеки случай да не влизат вече в ръцете нито на цивилната, нито на формената полиция. Независимо кой ще ги арестува,вероятно ще бъдат предадени за откарване пред следователя чрез Б[ело]во. Поетият от мене ангажимент за вас пред Александров считам за несъществувщ, след това, което направиха хората му наново с вас."

Ляков стана напълно откровен и ми разказа по какъв начин той е узнал за целта на тяхното ново арестуване

Задържан е бил от тайни полицейски агенти и отведен в обществена безопастност. Заключили го в съседната на старшиите стая. Паянтово здание, всичко каквото се приказвало в стаята на старшиите, той можал да слуша и по гласа да познава хората. След малко време от довеждането му, в стаята на старшиите дошел един от терористите на Тодора, неврокопчанин, Скендеря [Михаил Скендеров], му бе името и запитал: "Доведохте ли четворката серчани"? Старшият отговорил, че не са се оказали в Станимъка, а на друго място.

"Ах, мамичката им! – отвърнал Скендеря. Пак ни се измъкнаха от ръцете, те нарочно са се разделили и ще искат да хитруват, но аз мамата ще им разплача, пак ще ги туря на ръка."

В тоя ред, Скендеря е отпрвял закани и се разхождал из стаята. На края казал: "Знаеш ли какво ще поискам: да видя арестувания и ще помоля да го освободите, като никому ненужен. Вие ще го пуснете като погрешно задържан, тогава ще ги уловим всички наедно." Злополучният палач нито е подозирал, че жертвата му така ясно слуша целия разговор със старшията. Когато Скендеря свършил разговора си, Ляков се отстранил в един вътрешените ъгли на арестантската стая, за да не възбуди подозрение, че подслушвал разговора. Тропнала ключалката и на вратата се показал Скендеря, който добре познавал Ляков и се обърнал към него с едно безподобно мазно лице и го запитал: "А бре Ляков, що си тука, да не би да си комунист пък сега?"

Последният отговорил: "Нищо не знам, взеха ме от работата и ме доведоха тук, но защо и кому съм потребен още не знам."

"Кой знае и аз питам старшията и той не знае защо са те търсили, но бъди сигурен, че не по наши работи те задържат и ето защо аз казах на старшията, че от наша страна си свободен и ако няма защо да те задържат, помолих го да те освободят. Даже казах да не безпокоят и другарите ти, които сигурно сега са силно загрижени за теб. Навярно някаква грешка е станала, а къде са другарите ти?"

Ляков казал, че до момента на арестуването му са били на работата си, но след неговото задържане къде са поели не знае.

"Дето и да са, ти ще научиш, – добавил Скендеря, – уведоми ги да не се боят от нас."

"Отиде си, и след няколко часа бях освободен. – продължи Ляков. Оттам дойдох в тази къща. Не зная какво да правя. Реших да те повикам с надежда, че ти ще спасиш наново главите ни за да продължим мирния си труд и поддържаме себе си и семействата си." [Георги] Ляков беше женен.

Повторих, че едничкият път на спасение е скриване окончателно от очите на скендеровци и полицията, е или бягство зад граница, дето аз не допусках, че те ще вършат пакостно дело за ВМРО, за да не се изложат. Ляков устоя на думата си. Избяга зад граница, там се отдаде не мирен труд, не зная дали сега е жив тоя човек и къде е, но един от тях без, да държи сметка за ангажиментите си пред нас, отиде във Виена и се събра отново с Т. Паница.

Заради него, Тодор Александров в срещите ми по уреждане илинденските недоразумения, ми натякна как съм се застъпвал за хората, които отсетне, щом намерят възможност, почват да създават грижи на Организацията.

"Да, казах, признавам това, но вината пак не е наша, а искреността на вашите хора. Вие прощавате, но скендеровци не, ето, че се създаде този прецедент." Разказах му за Скендеря и случая със стаята на старшията.

Въпреки това, признавам,че мизерникът [Ангел, Яне] Богатинов, най–малко хамалин да беше станал в Цариград, но да не ходеше във Виена, при това имаше възможност да ходи в родното си село, както направи Ляков. Не пожелал мирен да остане, а се впусна на нова сметка в борбата, провокиран от помилвачите му.

Септемврийските събития бяха минали, мъчително с големи страхове, но за щастие пак за всеки, който потърси съвети от нас и доколкото силите и авторитетът ни стигаха, спасихме пак положението.

Късно се сетиха хората на Организацията, та не можеха да предотвратят нашето застъпничество пред военните и цивилните власти.

Злополучният характер на нашите общественици македонски политикани е бил като че ли все един и същ. Всички на свой ред и по свое разбиране са плащали данък на чуждата кауза, за сметка на македонската. Най–голямото нещастие в това отношение се крие в обстоятелството, че нашите апостоли революционери не бяха в състояние да създадат един чисто македонски политически център, който да съществува независимо от всички други такива в страната, дето намираше нашето дело най радушен прием. През 1897 год. ВМОРО почувства нужда да има един свой представител зад граница, в Княжество България. Изпратен беше Гьорче Петров. Без средства, защото ВМОРО беше още бедна, че не беше в състояние да подържа вън от Македония нито един от своите деятели. Гьорче, чрез своето представителсво, беше нагърбен покрай всичко и с неблагодарната задача да намира средства за себе си и хората, с които си служеше. Ето защо и когато се видя,че Представителството при тези условия не ще даде резултати във всяко отношение, ако бъдат работите извършени само от един човек, други не можеше да се делегират, защото Организацията нямаше средства. Действително, през своите почивки, периодически Гоце беше другар и помагаше на Гьорче, обаче и тази подкрепа не помогна. Работата около създаване на Задгранично представителство не се схвана от самото начало като едно сериозно дело на Организацията. Ето защо не бяха и своевременно поставени и задачите му, както и целите, които трябваше да постигне Организацията посреством тоя свой институт.

На първо място Представителството беше създадено да изпълнява политическите задачи. То представляваше една организация, която беше с подмолна, тайна подготовка, в името на една идея – да организира един народ и го подготви за кървава борба на живот или смърт с всички средства, каквито може да тури на разположение народният бунт на един народ който бе повече от два милиона. Организацията продължаваше и трябваше още дълго време да бъде тайна, а и характера й беше такъв,че трябваше да бъде тайна до край. Първоначално Представителството беше за пред по–интимни среди, които съчувстваха или пък бяха от сроден на нея характер, за да може посредством него да се изнесат и разяснят лозунгите на ВМОРО пред тези среди и се потърси безрезервната и безкористна подкрепа на Организацията. И тъкмо в това начало на създаването на този организационен институт не можа да се постигне нищо, главно поради липсата на средства и достатъчно сътрудници на Гьорче Петров по отношение на политическата здача на ВМОРО. Както е известно, идеята за политическата свобода на Македония се роди в Берлин още през 1879 год. с написването на член 23 от договора носещ името на тая Европейска столица.

Патриоти–емигранти по образа на емигранските български организации преди освобождението, непосредствено по време на реокопацията на цяла Македония от турската власт и след нея чрез въоръжени протести, правиха несполучливи опити за изменение на договора, но всички завършиха печално, тъй като не беше нищо подготвено за този протест, всичко беше импровизирано и всичко сторено несериозно. На всеки случай още със създаването на въпроса за Македония се породи и идеята за политическото ѝ освобождаване. Едновременно с това се появи и интересът на българската държава към Македония, която със Санстефанския договор на България се даваше цялата област, която беше населена от българи в голямото си болшинство. До Освободителната война от 1877 год. Македония беше населена почти от българи. Българите бяха навсякъде. След Освободителната война всички турци от Нишкия, Софийския, Видинския и част от Плевенския район бяха заселени в Македония. Много черкези също бяха поселени в нея и така се поразреди населението. През периода до 1886 год. това движение за освобождението на Македония се изразяваше в четническо действие, които се превърнаха в една хроническа язва за турската държава. Но за голямо нещастие, в Македония не се намериха още в самото начало интелигентни сили, за да осмислят това движение, и то се изроди. Към 1888 год. то бе коренно унищожено и в продължение на пет години има едно затишие. През 1893 год. започват пак да се вестяват нелегални групи чак в Прилепския Кичевския район. Тези чети са били инцинирани от забегнали в свободна България емигранти със задача да чистят появилите се турци–дерибеи. А някои македонски среди замислят да основат по образа на българските комитети в Румъния, сега македонски, в България. Стамболов, обаче, се обявява против подобни комитети и до неговото падане нямаше никакво македонско дружество. Македонски емигранти, наежени поради тая политика на Стамболов, потърсили приятелство в зародилата се опозиционна среда. Това и още ред други причини след Стамболов в България се създават македонски дружества, които си поставят за цел да работят за освобождението на Македония

Всичко това било поставяно на една много погрешна основа, която отне една голяма част от силите на Македония и ги насочи против самите македонски интереси.

През 1895 год. Китанчевият комитет предприе едно четническо емигранско движение, което беше обречено на неуспех. Като утайка от това движение, между емиграцията се създаде един по–широк кръг от авантюристи. Когато македонската емиграция се организира, първото Представителство на ВМОРО се опита да вкара в пътя всички, които трябваше да влезнат емигранските македонски организации. Успехът беше нищожен, много малка група интелегинтни хора възприеха становището на ВМОРО. Всичко си остана на другата страна, която, след като се организира и добра до средства, започна, вместо да кординира своите действия с ония на Организацията вътре, която спокойно градеше своите кадри, започна да аспирира за направляване освободителните акции от името на емиграционната организация. Тези емигрантски среди почнаха да мислят, че са достатъчни една две конспиративни акции от рода на онези от Китанчевия комитет, за да се предизвика една война или международна намеса и свободата ни ще бъде вързана в кърпа.

Петър Ацев

В България беше започнал един строителен подем. Търговията, индустрията, занаятите и културните общества трескаво заработиха. Почна построяването на дълги железопътни линии. Военното дело също силно се развиваше след обединението на Северна и Южна България. Това привлече работна сила, голяма маса емигранти, които на дълги върволици започнаха да пристигат от Македония и на есен пак се връщаха. Обаче много от тези емигранти се застояваха и за по–дълго време. Емигрантските организации помислиха, че тези маси могат да бъдат използвани за конспиративните им цели и четническите набези. Организираха се стрелкови отряди, формираха се взводове, роти и дружини, под ръководството на доброволци офицери и подофицери. Обучаваха се на открито около София. За тези среди морето беше до колене.

Победоносната война за България и българския народ през 1885 г. беше един указател за първенство на Балканите. Тоя успех прекомерно издигна вярата в собствените сили и силите на България.

За емигрантските организации и всевъзможните авантюристи беше много по–лесно да убедят масата емигранти и външния заинтересован свят, че те са господарите на положението отколкото някаква си Тайна ВМОР Организация от разни даскали, които нищо не вършат вътре, само са мислели и все отлагали да вдигат въстание. Като съберем тези срелкови дружества и пак ги върнем вътре, ще разгромим турското царство, ще предизвикаме една война и работата е готова. Какво си представя някой си Гьорче Петров, който ни приказва за организация и революционно дело. Представител на някакви си коцкари революционери,никакви средства не тябва да се дават за него, дайте ги на нас и ще освободим Македония.

Потекоха реки от злато в касата на Комитета в София, а Гьорче Петров, който нямаше пари често пъти за един обяд, трябваше да примига на тая агитация и реагира с разни компромиси, защото нямаше моралната подкрепа в това му предназначение да пропагандира идеите на ВМОРО в емигранските среди в България, които, ако разбираха нейното право становище, не биха давали средства за урболешките опити на разните авантюристи отвън, пък били те и офицери, за да пакостят и спъват развитието на революционната подготовка вътре. Ако Гьорче Петров беше имал средства и разполагаше с ясни и категорични директиви за начина, по който трябваше той да представлява ВМОРО, ако често пъти и Централният комитет не се повлияваше от констатациите на емиграцията срещу самото нейно Представителство, каквито са често случайте с воденето на преговори, често игнорирайки своето Задгранично представителство. За успеха и добрия резултат на освободителното дело първа и последна необходимост си оставаше това единомислие, което можеше да се гарантира за Македония чрез нейната Вътрешна организация. Обаче нещастието на всички ни беше голямо. Не бяхме само сиромаси, но и новаци и млади дипломати, та често пъти, вместо да подпомагаме, ние сами усложнявахме положението на Задграничното представителство. Когато Централният комитет в целият си състав беше амнистиран, от Подрум кале, прибраха се, вместо в Солун и другаде из Македония те се озоваха в София. Тези хора безцеремонно и с нови разбирания дойдоха да изместят Гьорче, като представител на Организацията, който толкова продължително време беше насаждал идеи, чрез които трябваше с усилията на нови и просветени сили на Организацията да се продължи и засили развитието на емигрантските среди пред външният свят. Изместиха го като лице, което едва ли не е вършило някаква отрицателна работа през всичкото това време, през което той беше формирал македонското становище тука. И Гьорче беше заместен от тях, неориентираните, неосведомените, гордите вчерашни членове на Централния комитет, които за голямо нещастие бяха заблудени и подведени.

Покойният [Иван] Хаджиниколов в своите спомени незлобливо си казва колко просто е било разбирането за положението, което трябвало да заемат Ценралният комитет, резпективно ВМОРО, Върховния комитет и емигрантските организации, а по кардиналният въпрос нито думица, защото никому не минавало през ум, че толкова скоро ще се постави въпроса: Кой е и какъв въпрос е Македонският. ВМОРО предупреждава, че трябва да бъде господар на положението, но Китанчев не ги бръсне, той им инспирира едно четническо движение, защото онези, които не мислеха както тях им беше нужно да правят политика от този въпрос. Нашите наивни апостоли започнаха работата си с всичката си откровеност. Повериха тайната си на мнозина техни приятели от ученичеството, останали в България с надеждата, че ще им бъдат полезни. Така издаваха тайните си и всичко, каквото вършеха, се знаеше от близкостоящи до българските управници, които всячески се опитваха да изкористят за интересите на страната си този фактор, като мислеха, че така трябва да бъде. Според тях, за българските управници македонският въпрос беше изцяло един български въпрос, защото ВМОРО, начело с Централният комитет, са формирани от българи, при все, че тя има за девиз "Македония на македонците" и преследва автономията, тя си е все българска Организация и трябва да съобразява своето дело с интересите на българското племе и държава. Когато те срещнаха първите възражения по този въпрос, създадоха революционните братства, за които македонския въпрос, беше само български и всяко революционно дело в Македония трябва да бъде направлявано казионно. Първоначално, който е следил развитието на емигрантската организация, вижда как офицерството безкористно и с жар почват делото си, но не се минава много и се започва ерата на идейните различия. Вън от личните интереси, разбиранията на всички офицери са едни и същи, и групата на Сарафов, и групата на Цончев еднакво третирали македонския въпрос като български, като те също се борят за автономията на Македония. Видимата разлика между върховисти и Централния комитет на ВМОРО е в личностите, и битката е кой да носи първенството в освободителната борба. За повърхностната интелигенция това беше достатъчно, още повече, че останалата и установила се интелигенция в голямата си част от личен интерес трябавше да поддържа върховизма. Започна се кампанията, която се изроди във вулгарни изрази: "Коцкари не умеят пушка да държат, пък искат генерали да бъдат. Чонголи (учителите) не си гледат училищата, ами комитети основават и не знает какви бабувания ще ми правят, а и нито едно юнашко дело не са направили. Това не е тяхна работа, работа е на офицерите."

Офицерите, канени да навлязат и се пръснат из окръзите и оклиите на Македония, за да се запознаят с Организацията, народа и нуждите на революционното дело, каквото беше делото в Македония, те отговориха със своите компоративни твърде ограничени заявления. Те не могат да вършат работата на фелдфебелите и подофицерите. Изпратиха тях да вършат тази работа. Много от тези фелдфебели, макар изпратени от тях, с простия си ум проникнаха във вътрешността, зарязаха старата дисциплина, привързаха се към новия източник на запоеди. За тая група подофицери на служба на ВМОРО офицерите станаха готовани, способни да дойдат и разтурят съграденото. Първоначално се посрещаха недружелюбно, а по–сетне взеха да се срещат с куршуми.

И така в България се оформи едно автономистично българско освободително движение, начело с Върховния комитет, който винаги имаше подкрепата, явна или тайна, на българската държава и всякога разполагаше с достатъчно средства, за да води агитацията и държи на своя страна масата емигранти. ВМОРО, с неустановеното си становище, вместо да го поддържа поне таково каквото Гьорче го изнасяше. Той влезна в непосредствени връзки и преговори и с групата на Борис Сарафов, и с оная на генерал Цончев. Не постигнаха резултати, защото хората преговаряха за да се наложат и никога не поставяха въпроса правилно – ние ще поддържаме Македония и ВМОРО, те са израз на български интереси. Който търси своето разрешение, до което да се дойде, трябва да върви по строго начертани самостойни и независими пътища. Делото като самостоятелно трябва да бъде ръководено от хора надлежно оторизирани и достатъчно самостоятелни и независими, за да го направляват. За крайния му успех трябваше да се прибегне до едно всенародно движение, което можеше да се създаде с търпелива, дълготрайна и всестранна подготовка. За да бъде така, необходимо беше едно представителство с ясно определено становище и строго определени директиви, в рамките на които, движейки, се трябваше да върши пропагандата вън чрез печат и слово. Вместо това, видяхме какво става след петгодишно представителсто. Гьорче бива изместен от Хр. Матов, който замразява още повече качеството на ВМОРО.

Христо Матов, един от идеолозите на ВМОРО, не излезна никога с категорични изявления да обоснове становището си по същността на освободителното движение. Който се срещнеше с Матов, оставаше с впечетлението, че той представлява една самостойна ВМОРО, не върховистка, но пък българска, защото той в качеството му на учител и деятел, като член делегат на ЦК на ВМОРО в Скопие, писа по повод Винишката афера свойте стихове:

"Виш си вишила, Витошо мила,
Виш си вишила до синйо небе;
Дно си дънила, Витоша мила,
В Средеца града – наша столнина."

И когато някой чужденец се позовеше за осведомление върху движението в Македония и се запознаеше с Матов, гледаше на него като на реликва с две страни.

Всички искахме ВМОРО да бъде господар на себе си, но и всички, включително и Даме Груев, бяхме заблудени и подиграни от информациите на следстамоловци и сарафовци и повдигнахме Илиденското въстание с надежда да доидат офицерите да подготвят сериозно движение до отваряне на войната от България на Турция.

Гьорче Петров каза на Гоце, че Рачо Петров му е заявил: "Вие луди ли сте, че въстание вдигате, когато България има 100000 манлихерови пушки без патрони и няколко полски и планински нескоростни оръдия,"

Гордият Гьорче не издава бушуващата трагедия в душата му и отвърнал с достоен отговор, че въстанието е дело на един самостоен и от никого независим фактор на македонския народ със своята революционна Организация, за която малко важи в какво материално състояние се намира армията на една от съседките и пр.

Гоце, на срещата си с Даме в Солун, не можа да се аргументира и наложи, а възприе становището на другаря си. Забравил онова, що беше казал Гьорче, той загина, за да не ни кажеше дали не е повярвал в провокаторската версия.

Защо стана така, че и по тактическите въпроси нямаше единомислие и пълно разбиране.

Гоце беше за дълготрайна партизанска революционна дейност, но не изпускаше изпредвид и едно масово движение. Щом бе удоволетворен с обясненията на Даме, че движението не е задължително да бъде масово, а където каквото може, той се съгласи да се даде ход на незаконното решение на незаконно скърпения Общ конгрес в Солун. Замина Гоце и смъртта му покри неговата отговорност, за да може после да злоупотребяват с името му и становището му, за да се оформят сега групи в редовете на ВМОРО на чисто вътрешни и не чисто вътрешни принципи. Стигнахме до Рилския конгрес, дето, за да провали политиката на Даме, който бе неудобен водач за Гьорче, последният се коалира със Сарафов и Сандански и създадоха едно действително в идейно отношение по–оформено Задгранично представителство, но пък с осакатен Централен комитет със смесен състав – легалните членове в Солун и трима нелегални. Пере Тошев, Дамян Груев и Борис Сарафов. Това беше осакатен състав, защото легалните в Солун бяха толкова посредствени хора, че за всичко облягахме на Тройката нелегални членове. А тъкмо те тримата представляваха от себе си три несъвместими мита, три воли, изключващи се взаимно, три становища, противоположни във всяко едно отношение. Конспираторът Пере не можеше да търпи авантюризма, нито пък Даме още по–малко на Сарафова, натрапиха му да ръководи Организацията, ведно с тях.

Те вместо да си разпределят работата, си разпределиха Македония: Пере отиде при най "благонадежните" – серчани, те го най–напред разочароваха, а той тях още по–повече, защото Пере със своето мълчаливо участие в работите на деятелите в Серският окръг, добре ги изучи и разбра, но те не само не го разбраха, но и го оскърбиха, като взеха да се запитват: "Това ли е член–делегатът на ЦК на ВМОРО Пере Тошев и защо ли си губи времето да се навърта само като бреме непотребно около нас"?

Даме Груев като най–практичен отиде да осигури положението на легалния състав от ЦК, а Сарафов, големият авантюрист, в Битолски окръг и в новонадигащия се Воденско–Ениджанския край с легендарния Апостол войвода и интелигентният Лука Иванов. И докато се върнаха от първата си обиколка, в ЗП беше се родило несъгласието и бе се саморазтурило, за да бъде разгонено от Сарафов, Гарванов и Матов. И започна ерата на разпокъсаността, която наскоро доведе и пълната и най–фаталната фаза на развитие, непозната в историята на никое революционно движение. Защото това беше неизбежно поради следната действителност:

Съществуваха две Задгранични представителства: едното - законното, саморазтурило се, но не сложило мандат; всеки член търси опора и оправдание за себе в окръзите; тримата проявяват своите три темперамента и три разбирания по ръководството и политиката на ВМОРО.

Другото Представителство – от временно упълномощени представители: по един за всеки окръг, също трима – за Битолски, Солунски и Скопски. Трима с три разбирания върху всяка точка от живота на Организацията.

Централният комитет с разтурен нелегален състав: Пере – след смъртта на Даме смоарестуван, някъде отдал се на мирен затворен труд, но труд невидим от никого, като че ли полаган само за себе си.

Даме – озлобен от себе си и своята наивност, остана вечен страж на Ограждан.

Сарафов – потриващ ръце, че най сетне се настани окончателно в средата на ВМОРО, както никога, дойде да влее масло в тайнотлеещият огън в средата на ЗП, изчакваше да се създаде удобният момент за разгонване несговорното ЗП в лицето на [Димитър] Стефанов, П. п. Арсов и Гьорче Петров.

И настъпи ерата на разпокъсаност, придружена от гнусното заговорничество, царство за авантюристи, царство за неспокойните натури, царство на отрицанието. На изток наново нахлу никога неизпусканата от устата фраза "Пипонар," защо ли още го търпят и го не претрепат." Западът загрижен какво ще прави сега сам, когато с всичката си твърдост му се наложи от две страни борба на живот или смърт и, за да я заведе и завърши в самото начало с успех, нужна му беше безрезервна морална подкрепа.

В ЗП се събраха трима на едно: Първият застана върху теорията "Що сме", със своят самоотговор пълен с оптимизъм; вторият с мисълта, че за оправяне на Организцията е потребен и по някой наказателен куршум; третият – винаги морето е до коляно, готов на всякаква авантюра, подава ръка на вторият и заговорът бе готов без да подозират, че контразаговорът е затъкмен от тези двама и ще излезе по–хитро скроен, защото заговорниците и контразаговорниците си правеха сметката без кръчмар, нито държаха за еднакво тачения уж от двете страни капитал единството на Организацията. Кроиха заговорите без да имат предвид, че те ще бъдат последната крачка до разцеплението след постигнатото състояние на разпокъсаност. И за да бъде пълно нещастието след загубата на тримата апостоли – Гоце, Даме, загинали и Пере, жив погребаният – серчани направиха фаталната крачка – разцепиха силната ВМОРО, за да я превърнат в чужда играчка, защото, ведно с това тя изгуби всичко, дори и обаянието си. Тя бе всичко, но не оная ВМОРО, която и в своята най–голяма немощ, налагаше и се извесяваше над Македония като невидим страж.

И се стигна до Хуриета, до солунските акции на сепаратизъм и идейна корупция и пуританско сектанство, непонятно за човешкия разум.

Ера на коалиране между фактори на ВМОРО с Младотурския комитет срещу фактори от ВМОРО и, ера на безкрайно безначалие, единствено в историята македонско междуцарствие. Единството във ВМОРО беше умряло, беше погребано и над гроба му се виеше Юдинско хоро.

От вихреното хоро се зароди мисълта за възтановяване ВМОРО, но тя пак не послужи за Възкресението на умрялото. То бе погребано и затиснато с камъка на забвението и запечатано с печата на вечността.

Коалицията на деятелите на ВМОРО си остана да пребъде до века на отоманската история, а други фактори като отделни скакалци се нахвърлиха с еднаква стръв един срещу други и всеки кой как може срещу Младотурската отоманска империя и групата от ВМОРО модерно наречена Отоманска

В резултат на тая борба се създадоха Тодор Александров, Александър Протогеров, Петър Чаулев и куп войводи начело с Георги Занков, Христо Чернопеев, Милан Гюрлуков, Васил Чекаларов, Милан Матов, Павел Христов и пр. и пр.

Най–интересният от всички из купът войводи от тях остава пак Георги Занков, комуто още косите насръхват и сънищата му са винаги кошмарни от създаденото състояние на нервната му система от момента на слагане оръжието от другаря му Динката в серският край, дето той беше се осмелил да възстанови през 1911 год ВМОРО

От 1911 до 1912 год. бе време на възстановяване на ВМОРО. И се създаде едно конспиративно дело, което повече приличаше на предвоенни инспирирани отвън акции, които бяха дело на Македония до толкова, доколкото тя им тегли мастрафа.

От 1912 до 1913 год. македонското дело се сведе до опълчението, което бе използвано до дъно от Българската държава, за да бъдат еднакво компрометирани идеалите на българското племе, тъй и ония на изтрадалата Македония.

През цялото време на този последен период властваше българският върховизъм и само в един случай съвсем плахо, плахо се появи македонската мисъл, и когато на жеста й се отговори със скърцане на българските държавни зъби – свихме знамената си в очакване на нови и по–благоприятни дни, уви!

Така бяхме отдалечени от нашето щастие да се видим някога в собственото си облекло, за да заговорим може би чак тогава за македонски идеали .

От 1913 год. ерата на въстановяването продължава с тройката от "закона" заверена и завършена с Доброполската катастрофа за Българската държава, защото отдавна козовете на българското племе и Македония бяха проиграни от гламавите политиковоенни договори между Българската държава и съюзниците й.

От осемнадесета година на настоящия век се почна новата ера – епоха кърмачка на велики хора, спасители едновременно за Българската държава, българското племе и Македония и по–нещастните македонци.

Въстановено бе цялото величие на ВМОРО. Сега нямаше смисъл да се върви в унисон с Одринско, което взе коренно различаващо се становище от онова, що зае Македония. При това останахме все пак приятели и след погрома и на голямата Тракия.

Начело на възобновената ВМРО, застана естествено пак Тройката – по закон и другарска слога.

И се почна с акция великолепна – всичко за България. Който посмее друго име да спомене – предателства и ще заслужи най–малко нагледно запознанство нагледно с географията на добружанската безводна степ, с нейните прашни друмища, или с парабела на Организацията.

Ето тая епоха роди и нашия герой Георги Занков, който с основание беше застанал начело на Илинденската организация, за да потриват ръце и със засмяно лице задържат в лапите си и туй зародило се дело, безусловно и безпрекословно плуващо в улея им за благото на всички техни помишления.

В първия състав на Ръководното тяло на "Илинден" влязоха все благонадежни хора. Както по–преди , секретарската длъжност се изпълняваше от Стоян Мишев, който току–що беше наредил и улесни бягството на Тодора и Протогеров от затвора. Протогеров беше се изплашил, аджеба, къде ще го заведе бягството, което урежда Стоян Мишев и другарите му, когато го взеха от болницата и го отведоха на безопасно място.

Когато свикахме конференцията Стоян Мишев вече беше в немилост, провинен право или криво. Той сам се отстрани от "Илинден" и от Ръководното тяло. Зацари една хармония, угодна на всички среди, освен групата на Циклевци. (Георги Занков, намерил бе случай след преврата 1923 год. да обиколи Неврокоп и основе Илинденско дружество.)

Основаните дружества на до 9 юни 1923 год. бяха станали съеденително звено на всички илинденци и приятели, без разлика на убеждения. Много членуващи в секцията на Хаджидимов дойоха да членуват при нас. Както е известно, Димо Хаджидимов по убеждение беше комунист. И той си основа вестник и полека–лека събра всички нещастници, македонски младежи с комунистически убеждения, и създаде една революционна комунистическа младежка организация, като секция към комунистическата партия. Тая секция, много естествено, поведе борба с всички останали македонски организации и среди вън от тяхната, отричайки им призванието и титулувайки ги върховистки организации, за разлика от неговата, която не беше върховистка. защото върховизма, според, него беше да координират политиката си по македонските въпроси с буржоазните среди. А да координираш с комунистическата партия, към която си се залепил като кръпка и туряш интересите й по–горе от всичко, като си задължен да ги слушаш и изпълняваш, това не беше ли върховизъм?

Борбата се водеше между илинденските дружества в София и провинцията. Илинденци за тая среда бяха често пъти по–прицелна точка, отколкото другите, особено там, дето, благодарение на илинденските дружества, агитацията на Хаджидимов не можа да създе разцепление между македонската младеж.

След 9 юни на много места илинденци, с вродената си доброта и използвайки свой лични и обществени връзки, отстраниха много злини в обеството, защото това беше един актив на достойнство им.

След Септемврийските събития беше разтурена и секцията на Хаджидимов. Много от заблудената младеж не намери сега прием в македонските младежки организации по–охотно дойде в илинденските, като синове на стари членове.

Казахме, че и преди Септемврийските събития в някой места даже комунистическата младежка организация не можеше да отнеме младежите, членувщи в илинденските дружества като спомагателни членове. Твърде естествено тези младежи си спестиха по този начин главите си, защото илинденските дружества бяха гаранти за тяхното неучастие в комунистическите подкукоросани революционни акции, а имаше и застъпничество за смекчение обстоятелствата на вината им. Впрочем, в онова време с тези ходатайства се занимаваха всички среди, включително и ВМРО, защото много от децата на нейните активни членове бяха се отплеснали поради положението си на работници и членуваха в Младежката комунистическа секция, та, там *"дето всички* *турци бе и гол Асан"*, Мнозина се бяха удостоили със затвор, като заловени на местопрестъплението с оръжие в ръка.

Тази секция на Хаджидимов беше създала особени отношения на ВМРО към комунизма в България. Създаде се впоследствие и инцидентът с младежите от Горна Джумая и с мнозина такива в Петрички и Кюстендилски околии. Зер това беше "работа" на македонските революционери в тези запазени изключително под тяхно владичество и покровителство, според теорията на тогавашното ЗП на ВМРО и тиквениците български превратаджии държавници и мизерници прокурори, които се проявяваха като върховен контрол на правовият ред. Когато и баба знае как да бае, а като играеше мечката из домовете на гражданите, тях ги нямаше и си затваряха очите, та България цъфна пред очите на света като прекрасен кървав гьол.

Все по онова време, Тодор Александров се почуства един от първите фактори от всички политически среди след 9 юни 1923 г.

ЦК на комунистите беше пожелал една среща с Тодора, за да изяснят отношенията си спрямо ВМРО. Те отдавна бяха започнали своите песни на друг глас, правейки мили очи на ВМРО. За голямо нещастие Иван Илиев, като посредник, помислил, че най–добре и най–лесно ще се свърже с Тодора, за да му съобщи за желанието на ЦК на комунистите, чрез редактора на вестник "Илинден", тъй като, според него, всичко некомунистическо беше само един параван на ВМРО. Но, казахме по–горе, за голямо нещастие той е помислил така. А Арсении Йовков, излезе, че колкото беше голям журналист и писател, толкова и по–голям наивник, отправил го да влезе в контакт чрез ЗП, но Иван Илиев казал, че не познавал хората от ЗП и добавил, че надали ЗП ще

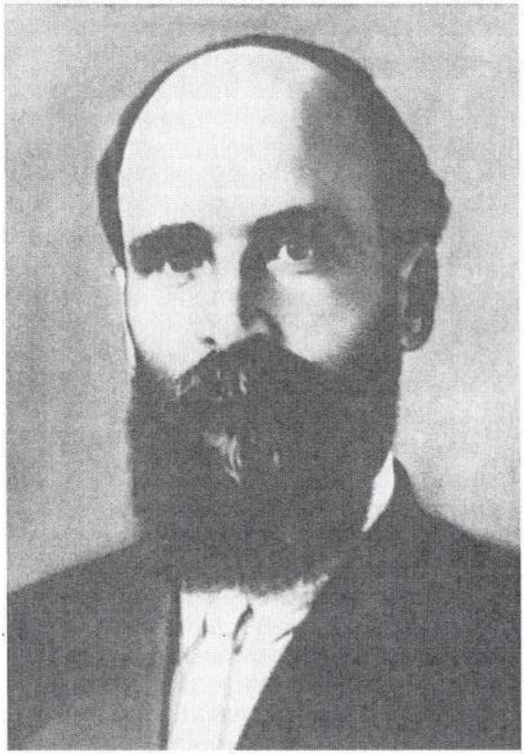

Димо Хаджидимов

пожелае тая среща да бъде набързо уредена, тъй като ЦК желаел да стане това немедленно, че е била от голямо значение по въпроса за съществуването на македонската секция към Комунистическата патрия в България и издавания от Хаджидимов вестник "Освобождение." И нашият наивник си позволил да пише едно писмо, с което ходатайства пред Тодора да благоволи и назначи среща с делегат на комунистическия ЦК. От тоя момент нататък Арсени Йовков, редакторът на вестник "Илинден," беше вписан в списъка на комунистите–македонци и отбелязан като най–опасният пионер от враговете на ВМРО, а когато той си позволи да публикува изцяло манифеста, който вече беше публикуван в най–съществените му глави от вестниците "Мир" и "Слово" и пр. с жестоки коментарии против ВМРО – Арсени беше вписан в черният списък на ЗП и нищо по–желано той не беше дал, освен това съкровено желание на ЗП сам да влезне в капана им с двата крака за това, когато им падна на ръка, той се изгуби безследно и безвъзвратно.

Както се бяха заредили събитията, идваха едни след други, сякаш за да спъват всяка самостойна и полезна проява.

Казахме, че подемът на "Илинден" като организация беше голям. Изгледите отвсякъде идваха да покажат, че Илинденската организация е стъпила на една задрава почва, беше заела позиция, която я издигаше в очите на обществото. И със своя вестник, който беше един ярък защитник на македонската кауза, с ясното си становище по македонските идеали и борби за освобождение, както и с ясната си мисъл върху характера на тези борби, Организацията беше придобила авторитет, който възбуди завист и страх в душите на ЗП и кликаха около него, интелигенция, която не чрез честна проява бяха научени да вземат место около ВМРО, а чрез подлост, подлизурство, клюкарство и там, дето намерят и най–малкия отпор, нахвърляха се с яростна жестокост и поемаха борба на живот или смърт с всички простени и не простени средства.

Казахме, уплашени от възхода на илинденци, когато взе да се готви филмът, те потърсиха и намериха слабото място на Тодора, – внушиха му страх от "Илинден". Занков не послуша и продължи с изготвянето на филма, без съгласието на Тодора. С това и той лично пострада. Стана лош и неблагонадежден илинденец. Арсени си позволи, изтъквайки смостоятелност и интелигнския характер на македонското движение, да влезне в полемика и пререкания с редакциите на много тесногръдо схващащи македонското движение вестници в страната, както и поради келепира от статии на ЗП на вестник "независима Македония" против "Илинден" и неговия редактор. С това вестник "Иилинден" стана опасен вестник, който е "развращавал" македонците, пръскал е комунистически идеи и пр. Глупави обвинения, които не пакостиха на вестника и Организацията, напротив, печатаха ѝ позициите. Но Занков и Йовков окончателно изгубиха доверието , което преди хранеше в тях Тодор Александров и еднакво и двамата станаха опасни, ведно с вестника и организацията – особено когато си позволиха да излезат с меморандума против разтуряне на македонските организации от Цанковото правителство. Буря от негодувание се вдигна в средата на ЗП от тая проява и вече склониха Тодора да вземе решение и препоръча неизбиране в илинденското ръководство двамата. Иначе ВМРО ще трябва да ги убие.

СРЕЩАТА МЕЖДУ АЛЕКО ПАША И ЗАНКОВ НА ВРЪЩАНЕ ОТ НЕВРОКОП

Занков като организатор за втори път посещава Неврокоп и тъкмо на време преди да екзекутират младежите от Джумайско. Среща се с Алеко, пред когото е молил да се застъпи за внука на Гоце Делчев, син на сестрата на апостола. След като получил отрицателен отговор, защото хората са били вече екзекутирани, Занков е бил силно изненадан от състава на Алековият антураж. Между обикалящите Пашата най силно впечатление направило на Занков обстоятелството, че между хората на Алеко сега се е подвизавал и Владимир Поптомов, един комунист, взел живо участие в нападението на казармите в гр. Разлог, убил собственоръчно войници и един фелдфебел. Съден и осъден задочно на смърт от Военно–полеви съд. Четник е бил на Пашата. Докато много по–невинни младежи, увлечени от подобни хора през септемврийските събития на 1923 год., бяха избесени, между тях беше и Тодор Чопов, внукът на Гоце, и болният Иван Илиев от Ново село, Струмишко, който въпреки, че не е взел никакво участие в бунта, бил е заловен и окачен на бесилката. Владимир Поптомов се е ползвал с доверието и благоволението на Т. Александров. Този господин, през своето четничество с присъда на гърба, си е идвал в София, явил се и издържал държавният си изпит и получил право да адвокатсва. Въпреки това, нито военните, нито цивилната власт са се осмелили да го обезпокоят. Той се е срещал и конферирал за делото и Организацията в Петричко с Тодора.

Георги Занков, наблюдавайки живота на хората около Пашата, дошел до заключение, че е необходимо да обърне внимание и на Тодор Александров върху това, като е мислил, че последният не е уведомяван от подполковник Атанасов.

На връщане се срещнал с Тодора. Срещите на Занков с хората на ЦК на ВМРО са били много обикновено нещо – когато и да е пожелал, защото винаги е знаел на кой "връх" се подвизавали централните.

Между другото, в тази среща Занков заговорил за работите в Петричко, откровено изказал своите опасения от антуража на Алеко, като е заявил на Тодора: *"Между тези хора, независимо от убежденията им като комунисти и анархисти, има хора, които са се клели върху гроба на Яне Сандански за отмъщение и ако им паднеш на ръка, Тодоре, ще ти светят маслото, без да им трепне окото."*

Полк. Георги Атанасов

Тодор Александров не само не обърнал внимание на това предупреждение, но го е използвал, за да "привърже" към себе си още повече Алеко и хората му. Писал писмо, в което казва: *"Георги Занков, който на връщане от Петричко дойде при мен и се опита да създаде една интрига, за да ни скара, обаче, бъдете спокойни и си гледайте работата, не му обърнах никакво внимание..."*

Това писмо е било показано на Георги Занков от Алеко, при снимане филма за четата му, със следното обръщение: *"А бе господин Занков, какво лошо видя ти у нас, та си интригувал пред Тодора, да ни развалиш отношенията."* Алеко, докато чел писмото, на Занков му настръхнали косите. Очаквал скандал, но бил успокоен от Алеко, че той не обръщал внимание на тая работа. Занков чистосърдечно заявил на Алеко: *"И сега пак ми прави впечатление съставът на вашата свита, защото аз не мога да имам доверие не само в тях, но и във всеки серчанец. Аз съм ял попарата им и ги най–добре познавам, но това е стара работа, сега новото знаеш ли го? Тодор ми забранява да снимам филма."* Показал бележката, с която последният беше забранил отиването на Занков за тази работа. Алеко, като прочел бележката, се провикнал: *"Детинска работа, хайде да почваме, че момчетата заминават."* Отнасяло се до Струмишката чета, която е била задържана за филма. Хората, които придружавали

Занков при тоя случай, са донесли на Тодора за сцената преди снимането. Страшно се бил разсърдил, че са нарекли едно негово нареждане детинско и, за да бъде резултатна сръднята на Тодора, оскърбителните думи са били приписани на Георги Занков.

ИЛИНДЕНЦИ – ОТДУШНИК

От този момент вече започва кампанията против илинденци.

Тодор Александров беше поел пътя на сближаване със СССР или Интернационала. Беше изпратил свой представители да действат за сближение. Беше вече привлекъл на своя страна Димитър Влахов, който беше български консул във Виена. Отношенията му с министъра на Вътрешните работи генерал [Иван] Русев бяха нетърпими. Срещата на Тодора с хората от ЦК на комунистите бяха му дали идея за това сближение, обаче септемврийските бесилки в Г. Джумая разрушиха отношенията с Русев и онези с комунистите. За да се стовари от гърба им нещо от този септемрийски товар, опитаха се да обвинят Георги Занков, че по превратa от 9–ти юни, Занков се е возил из софийските улици с автомобили, ведно с превратажийте. Покрай това лицата, които имаха интерес да вземат концесията за издаване на илинденския календар бяха се разочаровали от Занков, та често злословеха пред хората от ВМРО. Започнаха да се сипят протести за "своеволията" на Занков, който благодарение на "грандоманията" си, е бил изместил основите, на които, трябвало да се развива Илинденската организация.

Занков е бил опасен – сега се видя това, като либерал партизанин, който в желанието си да бъде избран пак за народен представител, уж е ангажирал "Илинден." Сипеха други обвинения –едно от друго понесъстоятелни. Намери се цаката и на вестник "Илинден" подета от ВМРО. Решават да премахнат тези двама еднички с по–самостоятелен характер из между членовете от Ръководното тяло на Илинденската организация. Дойде ерата на подлите сподвижници на Т. Александров. Славчо Абазов, тържествуваше, че беше поставен в центъра на тая кампания. Докато преди няколко месеца Т. Александров сам обръщаше вниманието и ни предупреждаваше да държим Славчо по–далеч от илинденската каса, сега той стана довереният човек. Казахме, необходимо беше да се злепоставят тези двама илинденци, както и някои други, за да се спъне напредъкът на тая организация, пък и да послужи тая кампания за един отдушник в случай на неудачни преговори с Коминтерна.

Както по–горе споменахме, почнати бяха преговорите с тоя комитет и се очакваха резултатите. Тодор Александров наредил да се поведе борба с илинденци. Заминава за Европа за ориентация върху политическото положение на България и Македонският въпрос.

Ред статии бяха написани във вестник "Независима Македония" против "Илинден". А да се види становището на ВМРО, във вестник "Независима Македония" бе поместена една дълга статия, писана от Ванчо Михайлов, насочена против становището на "Илинден" в лицето на неговият редактор Арсени Йовков.

Преди да замине Тодор Александров зад грница, писал беше едно писмо, с което беше разделил хората от "Илинден" на добри и лоши, между лошите бяха поставяни на първо място Георги Занков и Арсени Йовков, а на протоирея Ташев не само беше му оскърбено човешкото, но и свещеническото достойнство, макар, че беше много близък на Т. Александров и роднините му – само защото си беше позволил след откритата кампания да хвали способостите на Георги Занков.

КОНГРЕСЪТ В ПЛОВДИВ

Предстоеше конгресът на Илинденската организация.

Предният конгрес беше взел решение този конгрес да се свика и състои в гр. Пловдив. Така се стекоха обстоятелствата, че кампанията на ВМРО срещу вестник "Илинден" се изостри и личните неприятели на Занков и Йовков намериха за необходимо да подигнат въпроса де да бъде конгресът в Пловдив или в София. Те поискаха да се свика в София, дето смятаха, че ще намерят сигурна подкрепа и на обещественото мнение, което по–лесно от тях се нагласяваше за и против удобните и неудобните хора, по мнението на ЗП на ВМРО. Илинденската организация в онова време имаше достатъчно дружества, начело на които стояха волеви хора. Достатъчно беше да се отнесем до председателите с един позив–окръжно, за да се парира кампанията за мястото на конгреса. Единидушно бе желанието на дружествата конгресът да се свика в Пловдив.

Изборите за делегати се извършиха под давлението на подетата кампания. Открито се водеше борба против Занков и Йовков. Колкото тези, последните, се държаха спокойно, толкова се по–ожесточаваха противниците им. Пусна се слух, че ЦК на ВМРО е взел решение тези двама да не бъдат преизбрани за членове в Ръководното тяло и в редакционният комитет, иначе ВМРО щяла да бъде принудена да ги убие. Причини: Били са се продали на болшевишко влияние и щели да продадат ВМРО на Интернационала?! Пази Боже от измет. Как можеше да се допуска такъв абсурд, да нямаш качеството на най–обикновен член от тая Организация и да си в състояние да я грабнеш от ръцете на нейните водачи и я предадеш на една малко или много нуждаеща се сила. И жалко, и обидно беше, пък и срамно дори, това разбиране в средите на ВМРО и ЗП, както и групата илинденци противници на Георги Занков и Арсени Йовков. Това наивно до глупаво обвинение ме най–нервираше, защото не можах да си обесня каква беше нуждата във ВМРО, за да прибегне до такъва кампания с хора от "Илинден". При това да си служи с подобни средства в агитацията си против тези набелязани личности.

Обяснявах си го, че хората от ЗП не можаха да търпят сериозната критика върху делата им, върху проявите на ВМРО. "Илинден" беше една самостоятелна и автономна емигрантска организация, създадена и крепена от бивши македонски деятели в редовете на ВМОРО, ползваща се с голям авторитет във всички обществени среди. Притежаваше печатен орган, който изнасяше най–ясно и съществено становището на ВМОРО. Ползваше се от личния си опит, и колчем станеше дума за известна проява на сегашните водители на ВМРО, критиката на илинденци беше търсена и очаквана от масите както в средите на македонската организирана и неорганизирана общност, тъй и между обществените среди в България и чужбина. Вестник "Илинден" беше с най–разпространения тираж, стигал до 20000. Вместо да използва това средство за пропаганда и напредък на делото, ЗП се зае да го унищожава. Ясно беше, че това са хора бухали, бягащи от светлината. Още не ми се искаше да допусна, че водачите на ВМРО, в лицето на ЦК и ЗП, са окончателно решили съдбата на самостойността на ВМРО и, че, за да отвлекът общественото внимание от това обстоятелство, бяха почнали тази кампания против илинденци, и то само срещу двамата, защото иначе възмущението в обществото на емиграцията щеше да бъде голямо и резултатите неизвестни. Те си служеха с едно изпитано средство – малко насилие, малко клевета са достатъчни да изхвърлят от обществените редове и най–досойните хора, а след това много по–лесно, отколкото всеки, може да мисли се премахва автономията на известна организация. Та става жалко оръдие, което угодничи и съзнателно често пакости на самото македонско дело. Не можах още да видя коя беше истинската цел на тази кампания, която породи обстоятелството, че всичко каквото се вършеше от ВМРО беше голяма тайна от нас. ВМРО беше голяма тайна за нас. Мен ми беше по–възможно да проникна в тайните на много по–далеко стоящи от нас организации, но в онези на ВМРО – никак, като че ли го смятаха за престъпление, ако ми даваха възможност да видя непосредствено дейността на ВМРО. Така информиран, да й бъда по силите си полезен като емигрантски общественик и илинденец.

Най ме възмущаваше глупавото обвинение, че Занков и Арсени били в състояние да предадат ВМРО в ръцете на болшевиките и тогава на Македония и България се туряло кръст. До такава ниска преценка за водачите на една организация и за самата организация никой не беше допуснал и никой не беше си служил с такова средство. Нима действително хората от ЦК на ВМРО, нима ЗП и всички войводи и четници бяха такива кукли, че бяха в състояние по командата на свръхчовеците Занков и Арсени Йовков в един прекрасен ден да се подредят и навлезат в редовете на болшевизма? Ако това беше допустимо, тогава заслужаваше ли обществено внимание волята, която дирижираше това нищожество и карикатура от революционна организация, пък била тя и ВМРО.

Бюрото на Осмия редовен конгрес на Илинденската организация:
отляво надясно: Стефан Аврамов, Никола Киров, Петър Ацев – председател и Димитър п.Андов

Решението ми беше интимно да употребя всичкото си влияние, за да запазя непокътната автономията и независимостта на Илинденската организация.

Когато започнаха да се събират делегатите, следях насроението им, информирах се за агитацията, под която беше извършено избирането им в техните дружества. Най–много очаквах софиянци, за да се информирам върху положението най–съществено и насоча усилията си в една правилна насока. Нека има предвид читателят и обстоятелството (ще го кажем макар и скромно), че за заваюваните софиянци от едната и от другата страна бях един желан арбитър, но не еднакво средите гарантираха самостоятелността на този арбитър, за да бъде безпристрастен съдия. В срещите ми пред конгреса със софиянци не научих нищо ново и съществено, повториха се горните обвинения и нищо повече.

Поставих ясно и категорично въпроса: Има ли решение от ЦК на

ВМРО да се вмени на Илинденския конгрес да не се кандидатират Занков и Йовков и да не се преизбират? Кои са причините за това и необходимо ли е подобно вмешателство в най–интимните работи на една, макар и сродна организация, държаща за своето достойнство и независимост.

Комисията от членове на РТ на Илинденската организация, а именно Марко Иванов и [Атанас] Ляпчев, които са били специално изпратени за среща с ЦК на ВМРО, за да се информират непосредствено за евентуалността на подобно решение, ми съобщиха, че дядо им Ангел [Александър Протогеров] от ЦК на ВМРО и Алеко Паша, в качеството си на делегат и пълномощник на ЦК на ВМРО в Петрички окръг, са им казали, че ЦК действително се интересува от живота на Илинденската организация, но изрично такова решение не са възлагали, поради обстоятелството, че не са се считали в правото си да се бъркат във вътрешните работи на организацията ни, но са препоръчали по–голямо внимание при избора на хората за РТ, за да не се допусне изборът на амбициозни и пакостни за илинденци и македонската кауза хора. В заключение Ляпчев каза, че дядо Ангел е казал: *"На конгреса ще изпратим като наблюдател тиквешкият войвода Мишо Шкартов, комуто ще дадем и писмени директиви как да следи работата на конгреса и какво ще трябва да препоръча на конгресистите от името на ЦК на ВМРО."*

В такъв случай – възразих аз – няма подобно решение в ЦК на ВМРО против Занков и Арсени, защото вие и други софиянци сте приказвали и заявили, че имало подобно решение?

Ляпчев се извини, че той не е твърдял пред хората, че е имало подобно решение, но е вадил заключение от думите на дядо Ангел: "Не избирайте амбициозни и провинени хора. Такива са тези двамата." За Ляпчев имало нямало решение. Занков и Йовков не трябваше да бъдат избирани. Това би било по–достойна агитация и открита ясно определена цел на самата кампания, без да се забърква името на ВМРО, но тези приятели не се чувстваха достатъчно силни, за да се увенчае амбицията им с успех. С агитацията си бяха изгубили почва и в средите на софийските илинденци, та бяха прибягнали до помощта на ВМРО, която пък от своя страна използваше амбицията им за свои цели

Преди учредителното събрание на конгреса срещнах още един свой приятел, който не знам защо беше се заял с Арсени и Занков, между най–добите приятели на тези двамата, той редактираше вестник "Независима Македония".

Той поиска да знае дали аз държа за двамата приятели илинденци. Отговорих, че мен ме интересува самостойността на Организацията ни. Личностите не е важно кои ще бъдат, достатъчно е да бъдат честни и искрени хора, но каквото и да стане, трябва да дойде по легален път, без насилие и начин, който би компрометирал нашата Организация. Конгресът ще трябва свободно да се изкаже и извърши избора на Ръководното тяло.

Славчо Ковачев

Измежду всички делегати най–загриженият за бъдещето на Илинденската организация, както и за съдбата на гонените хора беше Славчо Ковачев. Тоя човек умен и достатъчно предвидлив във всички свои разговори преди заседанията на конгреса, както и речите му на самия конгрес, бяха пропити с искрени съвети за другарство, братска толерантност, умереност и отстъпчивост. Той на всяка дума препоръчваше внимание, да се избягват всякакви обиди, по който и да е адрес. В този дух се изказа и Стефан Аврамов.

Явно личеше, че той беше изплашен, и то навярно твърде основателно, за да държи подобно поведение отначало и докрай. Повикът му бе почти през целия конгрес: "Без страсти, другари!" Той едничък гласува с лозунг при избора за Ръководно тяло. Когато видя резолюцията от избора, като попарен си замина, без да се обади никому. Отпосле научих, че и на него са му подшушнали: "Не избирайте, че ВМРО ще те убие." Ковачев знаеше, че от приказката до делото никаква пречка нямаше за младите "революционери".

На учредителното заседание бяха повече от сто делегати. Единодушно ме избраха за председател. Заех мястото си и избрахме комисиите. От тях проверовъчната трябваше спешно да провери пълномощията, тъй като имаше като че ли нередовни делегати. Донесоха ми, че от Петрич няма делегати, а има пълномощия с непопълнени имена. Тука не знам по чия воля, трябвало е да се попълнят с имена, посочени от М. Шкартов. Комисията докладва, че са редовни пълномощията на петричани и препоръча приемането им.

Не помня точно имената и лицата, които бяха от Петрич, но на ухо ми казаха, че те, вместо за кандидатите на опозицията, ще гласуват за листата на Занков с Йовков. Аргументирайки се със сведенията, които имах, противопоставих се за приемането на петричките делегати. Всички признаха доводите ми за уважителни, но и двете страни единодушно гласуваха против предложението ми. В заключение заявих, че считам това за блам на председателя, обаче пак единодушно конгресистите заявиха, че за тях този вот не е блам и не засяга председателството. Приех с удволетворение тези заявления на делегатите, като добавих: "По–късно ще видим кой ще се кае за това приемане."

Георги Занков, в качеството си на председател, даде устно отчета на Ръководното тяло за изтеклата година. Този отчет засегна цялата дейност както на Ръководното тяло, тъй и живота на Организацията ни.

Бюджетът през изтеклата година беше реализиран с излишъци. Дружествата бяха се увеличили с голямо число членове. Печатните издания – календарът бил добре пласиран с голям доход за Илинденската организация, а вестник "Илинден", който беше на концесия, беше стигнал един тираж между 15 и 20 хиляди екземпляра.

Отношенията на Организацията ни с другите сродни организации, при всичкото желание на Ръководното тяло и лично на председателя, като че ли се нуждаят от изясняване, че заинтересовани хора са влезли между членовете и създават неприятности, изопачавайки фактите, съзадават неудобни обстоятелства и неприязън към Организацията и личностите, които я представляват, както и за известна категория членове.

Изобщо, отчетът, макар и устен, беше доста обстоен, изчерпателен и с издържан във всяко отношение език . Нямаше никакви лични нападки, не се виждаха неясноти, нито се споменаваха имена. Изобщо цялото изложение и по форма, и по съдържание направи добро впечатление и уталожи до голяма степен настръхналите духове.

През време на първото заседание, след като свърши отчета си, председателят влезна в салона. Пошушнаха ми, че Шкартов искал да ме види. Оставих мястото на председателя и отдох в канцеларията на дружество "Гоце Делчев", където заварих Шкартов. Той ми даде да прочета писмото, с което беше делегиран от ЦК на ВМРО да наблюдава конгреса ни. В това писмо като инструкция му се вменяваше да наблюдава конгреса и при нужда да препоръча умереност. Запитах го какви са му устните наставления. Той заяви, че няма нищо повече от това, що съдържа писмото му. А на въпроса: Откъде е този страх, че ЦК на ВМРО е взел решение да ни препоръча да не избираме двамата, че щял да бъде принуден да ни

Мишо Шкартов

убие? Той ми заяви, че това са агитации на софиянци, които искат на всяка цена да заграбят Илинденската организация, както са направили с Националния комитет. "Карайте си работата и не се тревожете от хорските приказки"– завърши той.

След раздялата ми с Шкартов, някои приятели поискаха да научат какво ми е поверил. Отказах да кажа това, що прочетох като поверително. Заявих, че нищо обезпокоително няма. ВМРО се интересува само от живота на Организацията ни, като сродна, без да желае да се меси в работите ни.

На втория ден вече дойдоха хора да ми заявят, че са били агитирани да не гласуват за Занков и Йовков, че са били осъдени на смърт от ЦК на ВМРО. Най–добрите приятели на Занков са заявили, че не ще гласуват за смъртта му. Дебатите върху отчета и критиките бяха така несъстоятелни, че още повече затвърди убеждението в средите на делегатите, че се преследва не обществена цел с тази нелоялна агитация. Мнозина се разколебаха и започнаха да питат какво да правят. Упорито почнаха да се носят слухове, че ВМРО, в лицето на ЦК, наистина е била взела решение да ни препоръча да не избираме тези лица. Когато поисках да узная откъде сега идват наново тези слухове, донесоха ми, че от София е дошел с пълномощно от Задграничното представителство Йордан Чкатров, който трябвало да замести М. Шкартов, и именно той е подвърдил предишните слухове, а казаното от Шкартов опровергал. Чкатров не благоволи да се легитимира поне в качеството си на представител на ВМРО, нито пък се срещна с мен. Принуден бях да запитам П. Мърмев, от къде на нова сметка тези слухове. Той ми заяви: "Никакви слухове, никакви приказки. Занков и Йовков си правят агитация и си дават важност, че дори и ВМРО се е занимавала с личностите им."

След втория конгресен ден, през нощта група илинденци, начело със софиянци, опозиция на Занков и Йовков, са гуляли и се заканвали. Изобщо през деня на избора кампанията против двамата беше на върха на своето развитие. Кой откъде идваше все питаше вярно ли е, че ЦК на ВМРО... и пр.

Възмути ме цялото положение. Некоректна беше и недостойна цялата агитация. Но най ме заинтригува обстоятелството, че когато така нелоялно се агитираше против тези двама, защо не се предложиха достойни заместници.

Когато беше изчерпан дневният ред на конгреса, Арсени Йовков чете реферат на тема "Отношението на илинденци към Младежката македонска организация." Дадохме почивка, за да се приготвят делегатите за избор на Ръководно тяло. В трите дни заседанията ръководех сам. Желаех да се избегнат дебати, които биха послужили като агитация за Георги и Арсени. Дадох воля на противниците им да се изказват изчерпателно, като ги оставях да говорят колкото си искат. Не позволих никакви апострофи. Все бях с вътрешо желание, че по един легален начин ще излезнат тези двама души, но да бъдат достойно заместени. Когато се даде почивката, като пчели забръмчаха делегатите, отбеляза се пак, че двамата са предпочетени пред всички кандидатствали софиянци. Когато поисках да видя листите, оказа се, че в ръцете на делегатите има вече една единствена листа и тя на софиянци. Георги Занков заяви, толкоз по–добре, няма да пускаме друга листа. Който иска да ни посочи, ще трябва да ни впише в тяхната листа. Така да беше било, щеше да бъде по–ефикасен резултатаът, обаче противниците на Занков набързо бяха стъкмили една листа и я пуснаха между делегатите, малко преди края на почивката.

През антракта имах интересен разговор с Владимир Карамфилов, един мой съгражданин, искрен личен приятел, макар че той се числеше в редовете на големите приятели на ЗП и ВМРО, респективно ЦК.

Когато Тодор Александров идва в Пловдив и не благоволи да се види с мене, беше поканил Каранфилова от Пазарджик да дойде за свиждане и осведомяване.

Лоялно ли е и целесъобразно ли е да се води тази агитация? Не се ли накърнява достойнството и независимостта на делегатите и Организацията ни? Кого противопоставят и защо не искат избиране на двамата. Кой от новите притежава културата на тези двама общественици, като имате предвид, че аз лично се чувствам много не на мястото си за да ги заместя, още повече, че аз не мога да напусна Пловдив.

Карамфилов ми отговори: "Прав си, няма никакви основателни причини, по–достойни заместници няма, лицата са посредствени. Ти ще бъдеш, ще бъдеш принуден да се откъснеш от работата си, защото тъй го желае ЦК на ВМРО, макар и не право, макар и вмешателство във вътрешният живот на Организацията ви." Тогава казах: "Защо не го казаха открито, а такава мистериозна агитация водят. Не виждаш ли, че делегатите се възмущават и не знаят какво да правят? Заплашват с убийства и пр., като си служат и с клевети и набеждавания в работи, които тука в конгреса виждаш как бяха превърнати в картонени кукли." "Вярно е – каза, – че критиката беше така несъстоятелна,че дори и мене разочароваха тези приятели. Виждам, че ЗП е заблуждавана от една пасмина, която иска на всяка цена да грабне "Илинден" в ръцете си. Ето защо аз още се колебая дали да гласувам против. Само мисълта, че ако гласувам за Арсени и стане нещо, което ще ми тежи през целия живот, кара ме да предпочета посредсвените им хора, но пак ще видим." И пак видяхме.

Събрахме се. Започна избора. Листите бяха бели. Едната беше писана на пишуща машина с червено мастило, другата с черно. Прятелите на Занков не бяха съобразили да я пишат с червено мастило.

Опозицията следеше внимателно своите бюлетини. Те бяха голямо болшинство. Всички мислехме, че техните кандитатури са сигурно избраните. Обаче домашната сметка на пазаря не излизала. При преброяване на бюлетините и имената, листата на Занков и Йоков излезе с болшинство. Те бяха преизбрани.

Избухна буря от негодувание в средата на опозицията. Славчо Ковачев, както казахме по–горе, стана блед като платно. Пожела пак толерантност, умереност и избяга. Същото направи и опозицията, като по едно време пожела да сложи ръка на бюлетините, за да открие изменниците си, обаче Занков, който беше забелязал това им желание, прибра лично връзките с бюлетините, опаковани и подпечатани у себе си. По такъв начин се запази тайната на това поражение и победа за автономността и самостоятелността на Организацията ни. Тази тайна беше интересна. Тя се състоеше в следното: Почти всички петрички делегати са гласували за Занков и Йовков, като се зачерквали имената в дадените им листи и ги заествали с други. Неколцина други делегати от друго важно Илинденско дружество бяха постъпили по същия начин. Дори аз смятам,че и бюлетината на Карамфилов съдържаше имената на прокажените. По такъв начин най–надеждните за опозицията хора гласували против нея. Така Занков и Йовков взлязоха пак в листата с по няколко гласа болшинство.

След конгреса, сбогувайки се с господин В[елко] Думев, той ми каза: "Е! Свършено е вече, Петре. Помни ми думата, кръст се сложи на ВМРО, защото Тодор Александров ще бъде убит и болшевиките ще лапнат Организацията"! Поразен бях от това пороческо откровение.

Каква е тая смелост и такова пророчество. Защо е това ваше детинско заключение, не виждате ли, че това е само една жестока провокация. При всичко от къде на къде вие вменявате в дълг на илинденци да пазят главите на революцонерите със своя невинен избор за Ръководно тяло. Защо в конгреса не изнесохте фактите, кой комлотира и как против Тодора. Кои са белезите, че нашата конгресна работа решава съдбата на Тодора и Организацията? Най–сетне, ние ли сме тези, които ще се грижат за съдбата на Тодора и ЗП и всевъзможните войводи и пр. около него.

"Повече не знам да ти кажа, дано да не съм добър пророк, но помни ми думата"– зключи Думев.

Разделихме се. Но този разговор ми предизвика страшни предчуствия. Не само тогава, но и сега когато мина на онова място, дето чух това пророчество, поспирам се и мисля върху него (чух го на улицата "Княз Александър" до будката срещу гражданския клуб.)

Казвам си: Случайно ли беше, по някакво вдъхновение това пророчество, или Велко знаеше нещо повече и сега пускаше това за провокация. На конгреса той говори в продължение на час и половина и не можа да посочи нито един факт против хората , за което и сам беше се нагърбил да ги отстраним от "Илинден". Изпаднах дори в съмнения и поисках да проуча дали няма действително накакъв комлот против Тодора, та така смело този човек ми направи тези изявления, защото между другото главното обвинение на опозицията беше насочено срещу мен, като мислеха, че в моята бюлетина са зачеркнати имената на тези двама и моето и са заменени с други. Ако имаше измяна,тя беше измежду най–интимните ми приятели, аз ги зная и бих изброил тук имената им, ако пожелаех, щото тази тайна да продължи, за да не се нарушава хармонията между приятелите, по–малко мои, колкото техни.

Доверих това пророчество на Георги Занков. Последният заяви, че това е само една голяма провокация.

"Думев е стар човек и високо интелигентен, Георги, и не допущам такава съвест най–сетне" – казах.

"Още колко има да видиш и чуеш, нека да не ти е чудно нищо. Ти ги слуша три дни и три нощи и на сцената,и зад нея. Това са за мене ужасни хора. Какво ли още не ще измислят, но щом като и ти си избран в РТ, мисля, че ще турим край на тая кампания, като се върне Тодора от Европа, ще искаме една среща и ще се разберем. Най–сетне, ако не вярва на мене, в тебе няма що да се съмнява, ще те изберем председател на РТ."

Този разговор не ме успокои напълно. Все тази мисъл дълго ме тревожи. Откъде се взе такава смелост за подобно порочество. Някакъв вътрешен глас ми подсказваше много смътно, че Велко знае нещо и пророчеството му е ужасна провокация с цел злепоставяне на известни хора, чрез натъкмен преди някакъв пъклен демонски план.

Няколко дни след конгреса срещнах в Пловдив Мишо Шкартов. Заговорихме се и той ми каза: "Ела да се отбием тука (в една стаичка на хотел "Шести август", дето сега са инсталирани телефоните на Т.Т.П. станция) има една много интересна новина да ти съобщя".

Отбихме се в тая стаичка и заговорихме. Преди да чуя новината, казах на Шкартов за пророческите думи на Думев, в желание да ми каже дали не се подозира в средите на ВМРО някакъв комлот против Тодора.

"Остави ги тия глупости" – прескъсна ме Шкартов. – Тодор е в Европа и се връща със споразумене с болшевиките, за какви комплоти бълнуват софиянци. След два дни ще четеш във вестниците Манифеста на Организацията, който ще бъде публикуван във "Федерацион балканик" във Виена. Тодор не само не е заплашван от болшевиките, но той сполучи да ги спечели за Организацията. Протогеров дойде, а той е отишел в Лондон. Като се върне оттам, уговорено е било да го очакваме две седмици, след което на Манифеста ще се даде гласност.

Манифестът е бил подписан от тримата членове на ЦК на ВМРО и преговарящите страни.

След два дни ще четеш и ще видиш" – заключи Мишо.

Невероятна ми се виждаше тази работа, но пък източникът беше в състояние да изнесе такава новина, тъй като беше много близък с Алеко Паша и с Хаджидимов.

Питах го за източника, от който черпеше новината и дали знае това от ЗП. Заяви ми, че го е научил от Хаджията [Хаджидимов], той така се назоваваше винаги от близките приятели серчани. "От ЗП се надули – каза той,– нищо не можеш изкопча, но Хаджията е в коренспонденция с Влахов и знае за всичко каквото става във Виена. Ще се видим до два дни и пак ще приказваме."

Не два дни, а се минаха много по два и Манифестът го нямаше. Повикан бях в София. Софийското дружество се свикваше на събрание за отчет от делегатите и избор на още двама членове за РТ – съгласно устава, който постановява конгресът да избира пет членове, а Софийското дружество само отделно още двама, та РТ да се състои от 7 души.

Наум Томалевски

Занков ми беше писал и изпратил едно писмо–изложение за следконгресното положение. Събранието беше в локала на Аврамов на ул. "Цар Симеон". Посетено беше масово от илинденци. Присъстваше като член и Димо Хаджидимов. Той се беше отскоро записал като член в Софийското дружество. Присъстваше и Наум Томалевски. Носеха се слухове за преговорите с болшевиките.

Томалевски, който отскоро беше се върнал от Европа, трябваше да бъде напълно информиран. Срещнах го преди събранието на булевард "Дондуков" пред бутката за вестници в Андон Цървенковата гостилница. Зададих му следния въпрос в присъствието и на други лица – струва ми се, че между другите бяха и Георги Занков и Петър

К. Тошов. С Нуне (Наум Томалевски) бяхме приятели още от Крушово. Неговата майка ни услужваше в работите, а той самият беше съученик на най–малкия ми брат Георги (Гога), загинал като прилепски войвода през 1906 г. Нуне беше даровит юноша и следваше в Скопската гимназия: "Нуне, обясни ми тази интересна кампания против нас илинденци, че щели сме да предадем ВМРО на болшевиките, а в същото време ние ратуваме против посегателството на болшевиките в редовете ни. Ние изпъдихме комунистите спомагателни членове, а вие – ВМРО, в лицето на ЦК и ЗП, влизате във връзка с Интернационала и пр. Преговаряте и искате да постигнете споразумения за съвместна дейност?"

Томалевски веднага заяви. "Защо да ви се види за недопустимо, ако ВМРО, преставлявайки от себе си фактор политически на Балканите, защо да не може да влиза в разговори с други такива, които се интересуват от политическия живот на Балкана? Организацията наистина преговаря, но не с Интернационала, а със СССР." С това Томалевски виждаше отиването на М[ихаил] Монев с Димитър Влахов в Москва, но нищо не каза за онова, що ставаше във Виена.

По останалите точки той вдигаше рамене и избягваше до край да отговори. Явно беше, че знаеше защо е тази кампания против "Илинден", но не желаеше да каже нищо по това.

На събранието той взе думата и полемизираше с Хаджията, нападайки комунистите, които възлагат надежди да обсебят "Илинден", но няма да им позволят и пр.

Полемиката между Хаджията и Томалевски измесваше дневния ред на събранието, но беше от голямо значение за изясняване на много неизвестни пред софиянци. Занков, който председателстваше събранието, си послужи със звънеца и напомни на говорящите да не се увличат в полемики вън от дневния ред, защото времето е ограничено. Наблизо до него седях и слушах. Подшушнах му да не пречи на тази племика. "Не може изборът да се състои и днес – каза той – Ще стане до неделя." Така и стана. Заседанието беше цялото погълнато от филипките на едните и другите. Томалевски, член на ЗП, записал се отскоро член на Илинденското дружество в София, искаше да покаже на софиянци колко опасна личност е Хаджията.

Последният стана и се обърна към събранието: "Ето ме, господа, аз съм тази черна точка, за която ви говори господин Томалевски, аз съм опасната личност и пр." След това се помъчи по свой маниер да отхвърли всички обвинения.

Слушах ги и казах на другарите си, че и единият и другият не държат за независимостта на коя и да е от македонските организации. Те са важни дотолкова, доколкото биха могли да понесат на гърба си идеите им, но не идеала, който ги е създал.

Тежко на илинденци, ако остане тези приятели да им станат водачи. Самостойността на Организацията ще бъде окачена като катранник на колесницата на болшевиките или на ЗП на ВМРО.

Препоръчах на Занков да се свърши вече с избора, като се съгласих с него, че ще е разумно да се постигне едно споразумение, а именно, да влезне едно лице от страната на противниците и едно неутрално такова. За такива лица Занков ми посочи Славчо Абазов, който аспeрираше само за касиерската длъжност, и Димитър Антонов, кратовчанин, когото всички илинденци смятаха за неутрален човек, непроявил се дотогава с нищо.

Бюрото на Деветия редовен конгрес на Илинденската организация: *отляво надясно: Стефан Аврамов, Христо Настев, Петър Ацев – председател, Кирил Христов и Наум Василев.*

Славчо Абазов, като касиер беше сколасал да направи на мнозина некрасиво впечетление. Тодор Александров даже беше казал на другарите в една среща: – "Как е Славчо? Пазете само касата ви и го дръжте по-далече от нея." Уви! Той умря като касиер на "Илинден" и занесе много тайни в гроба.

Димитър Антонов, още след избирането му за секретар, прояви характер.

Върнах се в Пловдив в очакване да получа известие за събранието и за конституиране на РТ. Събранието се състоя. Избрани бяха Славчо Абазов и Антонов. Веднага отидох в София с намерение да се конституира РТ и се върнах вече окончателно в Пловдив. Нова буря се понесе против Занков, Йовков и счетоводителя Терзиянов, който си е позволил да експедира някакви книжки на Хаджията, които са били с комунистическа тенденция пр.

Конституирахме се. Избраха ме за председател, подпредседател – Занков – секретар Антонов и касиер – Абазов, макар, че всички бяхме за друг касиер. Съображения пак от характер да сме толерантни и дано надвием злото с добро.

Възложих грижите за водене делата на подпредседателя и си заминах за Пловдив. Бяха се минали много дни от срещата ми с Шкартов и бях позабравил за новината, която ми беше поверил за Манифеста.

Тодор Александров беше се върнал от Европа, а нямаше още никаква публикация. Рано един ден взех вестник "Слово" да го разгледам. Прочетох извадки из най–съществените параграфи на Манифеста, придружени с коментари. Прочетох и вестник "Мир". Там извадките бяха придружени от такива коментари, които просто ме изплашиха за участта на легалните ни организации – ВМРО беше в състояние да се защити сама, като пренасеше седалището на своите институти на недостигаемо място от българските власти. Подир обед бях извикан на телефона от София. Беше Занков. Пита ме, чел ли съм вестниците "Мир" и "Слово" и научил ли съм новината.

"Да – казах – четох и в никой начин не допускам подобна работа да излезе от обиколката на Тодора, това трябва да е някаква мистификация или умела игра на Тодора."

"Никаква игра не е, а е чисто дело на ЦК на ВМРО. Ние имаме целия текст на Манифеста, публикуван в "Федерацион балканик." Както едно време беше ти казвал Шкартов само, че предложението на Тодора е било да се отложи публикацията – каза Занков и добави: – Ние мислим да го поместим в нашия вестник изцяло, какво е твоето мнение"?

Отговорих: "Моето мнение е, че докато не се осведомите върху автентичността на Манифеста, няма да му давате място във вестника ни." Затворих телефона и зачаках на другия ден вестник "Илинден".

Арсени Йовков, който са намираше в лошо материално положение поради смъртта на шурея му, завеждащ много разумно концесията на вестника, беше се съблазнил от тая голяма за деня новина и без да му мисли много, както и Занков, дават място на Манифеста и пускат една част от изданието на пазара. Впуснала се полицията да гони и събира вестника от пазара, а близкият функционер на Александров, Иван Михайлов, потърсил редактора с бележка, в която забранява публикацията от името на ЦК на ВМРО.

При наличността на Задгранично представителство, Ванчо Михайлов изпреварва и дава заповеди да не се печати Манифестът.

Всички редакции получили такива бележки и спират публикацията, но няколко хиляди екземпляра от вестник "Илинден" проникнаха в провинцията. Буря от негодувание и куп обвинения против "болшевишкия" вестник "Илинден и неговия редактор, ведно с водачите от Ръководното тяло. Вестникът беше конфискуван в Пловдив, но един екземпляр запазих и прочетох Манифеста. Невероятни работи. Как може човек да повярва, че ВМРО, начело с Тодор Александров, и един генерал, изпитан в преданност към българската държава, ще се съгласят да подпишат условия, които задължават тая Организация, рамо до рамо с комунистическата конспирация в България, Гърция, Сърбия, Хърватско и Словения да се борят с днешните власти за установяване условия за Балканска федерация?!

Да бяха нужни на ВМРО подобни съглашения, пак не трябваше то да бъде така. Явно, защото подеха хвърлената ръкавица от Българската държава, тя можеше да вземе веднага мерки и обезвреди ВМРО, както беше сторила това с комунистите и сега водеше борбата с нелегалните, които не смееха да се покажат на бял свят, без да рискуват главите си от куршума и на последния полицай.

ВМРО жертваше най–удобната база по един много лек начин. ВМРО жертваше и положението на легалните организации, които неминуемо трябваше да побързат със свои декларации, дето трябваше да обсъдят и порицаят това падение на ВМРО и да скъсат всякакви връзки с нея, посредством ЗП, което също трябваше да стане нелегален орган на ВМРО в пределите на Българската държава.

Всички, които бяха чели Манифеста и извадките във вестниците "Мир" и "Слово", клатеха глави и питаха вярно ли е?

В Пловдив злободневен въпрос беше този, че ВМРО, в съюз с комунистите и Интернационала, ще смъкне сега правителството на Цанков.

При конституиране на Ръководното тяло на Илинденската организация бяхме взели решение да се поиска среща с ЦК на ВМРО и в една непосредствена конференция да се изяснят всестранно отношенията ни, за да се избегнат всички неприятности, които носят различните слухове и се пресече пътят на всякакви интриги и клевети по адрес било за личности, било за Организацията ни. Казахме си: Престои ни дейност, за да бъде тя полезна и ефикасна, трябва да се проявява при нормални и спокойни условия.

Писахме писма, изпратихме и на Тодора.

Петър Ацев с майка си
и племеничките – деца на сестра му Танаска

В Пловдив очаквах да бъда повикан и отида на среща с Тодора и уговоря за конференцията.

На улица "Леге" срещнах господин [Йордан] Бадев, член на ЗП, или подгласник, не знам точно. Заговорихме за създаденото положение след конгреса и той ми заяви, че ЦК държи на своето – двамата да не бъдат в РТ и редакцията на вестника, че явно са били болшевици.

"Откъде вадите доводите за подобни смели обвинения, не мога да разбера аз, не е верно, че Йовков и Занков имат комунистически убеждения. Имат познанства може би, но убеждения никакви подобни. Второ, и да имат такива убеждения, как ще продадат нашата Организация на комунистите, когато и при най–нищожната проява лично аз съм готов да им отсека пътя към "Илинден". Вие виждате и вестникът с какви статии излиза." "Тъкмо с този вестник – възрази Бадев. – Ще ти докажа, че вие сте болшевизирани." "Добре тогава, нека се състои исканата от нас конференция, в която вие, имайки на ръка тези неоспорими доказателства, че двамата са с такива убеждания и възнамеряват злоупотреба с доверието и положението на Организацията, да се проникнем и ние от това просветление, за да можем намери модус за един извънреден конгрес, който да снеме мандата или ги замени с други, но мен ми се не вярва, че ще може да се докаже това и ще излезне всичко интриги, които никой не ще ползават."

Бадев настояваше на своето и заяви, че нямало нужда от конференция, фактите са били налице, трябвало да бъдат чисто и просто заменени тези хора, за да била запазена и ВМРО от грозящата я опастност....

Възразих му: "Господин Бадев, вие много добре знаете, че никога "Илинден" не ще конспирира по какъв да е начин или повод срещу ВМРО. Ние сме се клели да пазим нейната самостоятелност и независимост с всички разполагаеми средства, готови сме всичко в интереса й да сторим, стига законите в страната да ни позволяват, а и нашата самостойност и вътрешната ни автономия да не бъдат от никого и на никаква цена накърнявани. Всичко, каквото е нужно, с чест и достойнство искаме да вършим добре, ако досегашната ни дейност не е била достатъчно доказателство за нашата искреност и безопасност, нека в конференцията бъдем убедени. Но да се хвърлят такива обвинения, че сме се болшевизирали и щели сме да продадем дори и ВМРО, това са празни аларми за галерията, защото ВМРО не е вещ някаква, за да се помещава в джобовете на Занков и Йовков. Най–сетне казах, че тези техни приказки хвърлят в опасност живота на невинни хора, а така обществените дела не напредват..."

Разделихме се. Всеки със своето убеждение, ако действително се касаеше до подобно нещо. Но аз бях убеден, че вътрешно Бадев не беше с това убеждение, защото той е достатъчно просветен човек, за да не знае с някакви цитати, даже произволно вадени от "Илинден," не беше в състояние да хвърли обвинение върху редактора и бившия председател и сегашен подпредседател на "Илинден", но зло под камък. Разделихме се, като повторих молбата да се издейства час по-скоро исканата от нас конференция.

Получих в Пловдив писмо, с което ми се съобщаваше, че ме канят на среща с Тодор Александров, но не определили дата. Да съм идел в София, Ванчо щял да ме насочи в дирите на Тодора.

Отидох в София. Срещнах се с подставеното лице. Свикахме събрание на РТ за изработване на план, който трябваше да поддържам на срещата ми с Тодора.

Ръководното тяло единодушно ми възложи да се срещна и след като се информирам непосредствено за причините, поради които ЦК на ВМРО намира за неудобни водачите на "Илинден", да помоля за една конференция, в която ще се даде възможност да се защитят другарите ни, и ако не могат, да се извинят и да прибегнем до крайното решение, сами или чрез извънреден конгрес да ги отстраним от Ръководното тяло.

Двамата заявиха, че те са достатъчно доблестни, за да се отеглят, щом като им бъдат посочени и най-незначителни факти, които да ги уличават в това, що ги напразно обвиняват и ги тормозят.

Минах на пункта, дето ми беше посочен, и получих писмо, с което бях насочен да ида в Радомир. Беше следобед, срещу Петровден. Тъжни мисли ме налегнаха. Положително знаех, че Тодор Александров е в София. Той можеше веднага да ме приеме. Нямаше защо да ме разкарва извън в други градове, още повече, че ако беше въпрос да си крие местопребиваването от мене, не беше нужно това да прави. Аз бях един от най-старите сътрудници на Даме, Пере, Гоце и Гьорче. Лично приятелство и другарство имаше между нас с Тодора. Не бях от рода на баламите, които вярваха, че страшните водачи на ВМРО всеки ден прехвърлят от връх на връх и от колиба до колиба из дебрите на Македония. Ако беше нужно най-сетне, той да иде в Радомир и аз да не губя време там да го срещам, можеше да ме вземе в автомобила си и ние из пътя щяхме да се разговорим по нашите работи. Не, никаква подобна причина не продиктува това мое скитане из провинцията, освен желанието да си предадат голяма важност и вид, че са вечно заети с работа. Всъщност занимаваха се с щуротии, пакостни на делото на Македония и хубавото име на България.

Заминах с трена за Радомир. Намерих посредника, който трябваше да ми посочи къщата, в която щеше да стане срещата. Беше телефонистът от т.п. станция при гарата, Пазов, син на учителя прилепчанин Пазов. Младеж с крайни убеждения и активен член на ВМРО – убиха го малко по-късно другарите му, не знам по какви причини.

Бях в унизително положение. Изпращат ме в един град, дето има пунктов началник, но не ми доверяват името му и адреса, а ме препращат като най–подозрително лице от човек на човек, докато стигна до желания дом. И когато бе съобщено на Мотикаров за идването ми за среща с Тодора, той сам едва скри възмущението си за разкарването ми. "Можеше и без тези митарства, дядо Ацев, можеше да намериш и сам кащата ми" – каза той. Но за всеки случай, оставиха ме в кафенето да чакам известие за идването на Тодора.

Излязох и поскитах из града, като чужд човек в Радомир, а да има какво да види човек! С илинденци от този град не се познавах, но на улицата ме срещнаха и ми се обадиха. Не им казах с каква цел съм дошел, трябваше мистерия да покрива мисията ми.

Съобщиха ми късно. Отидох. Вероятно е било в къщата на Мотикаров. Пред вратата стоеше автомобил с мощна машина. Казаха ми да влезна във втората врата в обширния салон на къщата. Потропах, чух отговор – "Да." Влязох. Тодор, облечен в смокинг, стана от стола, на който седеше до една кръгла маса в скромно наредена стая. Прегърнах го и братски целунах. Това беше старият навик при среща с другарите си из Македония, така най–чувствително изразявахме радостта, че все още живи и задрави се виждаме.

В онова време така беше, защото всеки действително носеше главата си в торбата, т.е. по всеки час и всяко време можеше да бъде и небъде. Денонощно следени от потери, удадеше ли се случай да се срещнем с другари от други околии и окръзи, празнувахме.

"Прятно ми е, Тодоре, че те гледам оправен, и с по–бистро лице."

"Ядоса ме Европа, макар, че не е истина, че съм се оправил, така ти се вижда, защото не сме се виждали отдавна. Преди да ида в Европа, бях по–оправен, но там изгубих много на теглото, поради дългите пътувания и безсъние."

След обикновено другарските разменени приказки, пристъпихме към разговора, по въпроса за който ставаше тази среща.

Първият въпрос, който зададох на Тодора, беше вън от задачата, която имах, но го направих с две цели:

1) Тодор ме разтакаваше безполезно, за да ми внуши респект, какъвто никога и никой не ще го има по такъв начин.

2) Лицата, които се визираха според приближените на Тодора, бяха с тежко обвинения в приятелство с комунизма.

"Тодоре,– казах – дошел съм по въпроси от жизнено важен характер за нашата Илинденска организация. Касае се покрай друго и за отношенията на нашата Организация с ЦК на ВМРО и ЗП, но тъй като ние сме легална организация, най–напред трябва да се изясни едно положение, а именно: Вие сте в преговори и връзки с болшевиките, вярно ли е, че сте подписали споразумение за съвместна дейност с комунистическите партии от балканските държави и сте подписали Манифеста, от който преди известно време вестниците "Слово" и "Мир" дадоха извадки, а вестник "Илинден" изцяло го отпечати, но беше конфискуван? Ако е истина това, не намирате ли за нужно да се позволи на нас, илинденци, както и на Националният комитет да издадем свои мотивирани изявления по този ваш акт, за да спасим бъдещето на нашите организации, тъй като солидаризираме ли се открито с вас за в бъдеще, властта на Българската държава по силата на З.З.Д. ще трябва да ни разтури и водачите ни ще разгони, както това стори с комунистите?"

Явно, Тодор не очакваше подобен смел въпрос и не беше се подготвил за отговор. Когато той знаеше въпросите, предварително се подготвяше и даваше с голяма важност отговорите, и като че ли по установен някакъв царствен протоколен начин. Сега той промени боята на лицето си. Но все пак отговори: "Споразумение и преговори с болшевики и съвместна дейност с комунисти за нищо на света. Това са интриги и клюки. Ние своевременно щяхме да излезем с декларация по този въпрос. Това е всичко, щеше да се изнесе, но някои маловажни причини забавиха декларацията ни."

"Но от къде най–сетне се намери такава смелост у Чаулев и Влахов да направят такъв шанташ, който раздуха толкова страсти и злепостави хора и организации."

"Именно така ми зададе въпроса и Коста Янков (син на полковник Анастас Янков от с. Загоричане, Костурско, който загина в една къща в София, като нелегален член от ЦК на нелегалната Комунистическа патрия) и бях принуден да му пиша следното писмо – измъкна Тодор тефтерчето си и ми зачете между другото следното: – За честта на вашия легендарен баща не ще се поддавате на хорските интриги и шантажи. Никакви споразумения и спогодби не сме имали и не сме подписвали. Това са мистификации и пр. Чакайте и ще получите нашата декларация."

Коста Янков е бил в течение на всички разговори във Виена, тъй като е кореспондирал, като член от ЦК на Комунистическата партия в България и се искало дори и мнението му по известни въпроси. Тъкмо този човек е бил така плитко заблуждаван от Тодора с подобни писма. Вместо открито да му заяви, че преди мислели да координират дейността си със средите им, но сега виждат неудобствата за организация от рода на македонската за подобна работа и се отказват, което можеше да се счете и кавалерско. Те изпаднаха в странно положение на лъжци, които са водили преговори, за да им послужат за въдица, на коитр биха се уловили сомове, но само един сом се хвана на нея и загина мърцина, тъкмо тогава, когато никому не беше нужна главата му, а напротив, трябваше да живее за ВМРО и македонската кауза. Този сом беше Тодор Александров, а убийците му ще видим по–нататък кои бяха – тези, с които той беше във вражда, или с които другаруваше и сътрудничеше на–широко използвайки, за било и не било името на ВМРО.

Тодор смънка, когато аз му зададох въпроса защо се бави тази декларация и не ми каза истината. Тодор се надяваше още, че [Димитър] Влахов и [Петър] Чаулев ще се върнат в София, за да им вземат и подписите и главите за тази декларация, а и смяташе, че с Манифеста ще плаши правителството на Цанков, за да добие още по–развързани ръце в страната, тъй като дейността на ВМРО като че ли почваше да се изчерпва с проявите ѝ из софийските улици и локали.

За никого не беше тайна, а за българския министерски съвет най–малко, за водените преговори и постигнатото споразумение с представителите на Интернационала и комунистите емигранти от България.

Както по–преди споменах, аз знаех за споразумението и Манифеста от Мишо Шкартов, знаех, че и [Михаил] Монев, и Влахов са ходили, за да подготвят почва за тези преговори, но пък Шкартов и всички в София бяха информирани чрез комунистическите среди. Хаджидимов, който вероятно е бил в контакт с нелегалния комунистически ЦК, или е кореспондирал направо с Влахов, с когото бяха големи приятели и съидейници и като македонци, и като комунисти. Той пръв е получавал новините и ги е разпостранявал между илинденските среди. Когато за Манифеста аз осъждах постъпката на моите другари Занков и Йовков – първият се извини, че е бил заблуден от Хаджидимов, когото смятам за добре информиран, но изглежда, че той е бил измамен. Обаче впоследствие се установи, че е било така, както Хаджидимов е знаел. Същевременно и българският министерски съвет знаел всичко, точка по точка, всички протоколи на водените преговори, а Манифестът го е имал на фотографическа снимка от оргинала. Как е могло правителството да знае това?

Българския консул във Виена беше Димитър Влахов, безпорно един македонски деятел от първа величина, но и с комунистически убеждения. Как можеше той да бъде консул, и то през властването на Александър Цанков. За мнозина беше загатка. Влахов беше комунист, обаче довереното лице в консулството за Българското правителство беше секретарят на консула.

Всички заседания на преговарящите във Виена са ставали в кабинета на Влахов. Всички протоколи са били държани в секретното чекмедже на консула. След всяко заседание, когато преговарящите се разотиват, в консулството е оставал секретарят, който има тайно ключове от всички секретни помещения, едно задлъжение да се мушка като плъх навсякъде и да души за новини. Още като започнали да идват известните и неизвестните му личности, секретарят подушил, че става нещо важно и затаршувал секретните чекмеджета. Снимал е от оргинала протоколите и веднага ги изпраща в София. Така всичко е било своевременно известно на най–заинтресованите места, за да вземат съответни мерки. Когато Тодор се върна, посрещнаха го ужасени приятелите му, които не можеха дори да помислят, че той би се решил на такъв гигански "подвиг." Неможейки достойно и доблестно да реагират срещу заплахата от българската държавна власт, ако не се откажат от намерението си, те прибягнаха до лъжата, като смятаха, че ще има кой да им вярва и за да уверят хората, че те нито са били преговаряли, нито са допускали преговори с комунисти. Засилиха още повече кампанията си против "Илинден," в лицето на Занков и Йовков с явно заплашване с убийство, зарад опита да болшевизират ВМРО!?

Задоволих се с обясненията му, след като ми прочете и писмото до министъра на В.Р. и В. генерал [Иван] Русев. Писмото го прочете изцяло, само крайните думи не си позволи да ги повтори пред мене, защото те бяха така обидни, че и на най–заитересования биха му направили лошо впечетление. С това писмо Тодор искаше да ми покаже, че не всичко, що се върши из София, е дело на ВМРО. Не всички визирани личности като убийци са хора на ВМРО. Мнозина от тях са били бивши деятели и сега изключени и пр. Ако полицията на генерала не е кадърна да се справи с тях, това показва, че той не е генерал , а фелдфебел. Между другото, в писмото пишеше: "Ето, убит е Милан Грашев, с това е извършено едно полезно дело..." Устно ми поясни: "Грашев не е убит по решение на ВМРО." Но счита, че това е едно полезно дело и поема отговорността, но убийствата, които визираше в своята реч в камерата генерал Русев, са дело на не отговорните фактори, и в дългия списък причисляваше и убийствата на мнозина общественици, нямащи нищо общо с македонското дело. Не–можейки с нищо да се оправдаят, защото те действително бяха вършени по заповед на ЗП на ВМРО и често по лична заповед от Тодора, по желанието на други неотговорни фактори в страната, които много умело бяха дирижирани от генерал Русев и другарите му. Сега, когато Тодор искаше да измами, да надхитри този честолюбив генерал, най–малко не трябваше да си позволи, да стори това с оскръбление, тъй като трябваше да знае, че майстора си не може да лъже.

Може би, тази нетактична постъпка по–скоро изяде главата на Тодора.

Минахме след това на въпросите, които ме доведоха в Радомир.

"На какво се дължи промяната в отношенията ви с Георги Занков и Арсени Йовков, а оттам и отношенията ви с "Илинден?"

"Лично аз нямам нищо против тези лица, но опитите им и домогванията да напакостят с убежденията си на македонската кауза не може да се търпят и ЦК на ВМРО реши да ви препоръча да не ги преизбирате; сега, когато сте ги избрали, трябва да ги изпъдите и нищо повече, иначе с "Илинден" ние не може да имаме връзки." – каза Тодор.

"Какви са ви доказателствата, кои са фактите, с които ги уличавате в толкова тежки провинения, за да се занимае ЦК и си позволи таково необичйно вмешателство във вътрешния живот на една макар сродна, но автономна организация, каквато е нашата?"

"Много са фактите, които ти и знаеш, и не знаеш, но ти си такъв, че можеш да вярваш всекиму, като мислиш, че всички хора са като тебе."

"Да – казах аз – на всички мои бивши другари им авансирам винаги доверие, като смятам, че без това не може да има и другарска и обществена работа. До този момент никой не е можел да изнесе каквито и да са факти против провинените другари и ние смятаме, че цялата кампания е една лична неприязън, в която се преплитат имената на организациите и институтите им."

"Не, има факти, как да няма!"

"Аз ще моля да бъдат проверени, за да може надлежно да ги използвам за благото на двете организации и за добрите им отношения, както и да се премахнат условията за проливане на братска кръв, защото ти знаеш, че аз не мога да търпя кървавите разправии и пр."

Тодор Александров, който беше си помислил, че с общи фрази и приказки ще може да ме убеди в нуждата от отстраняването на двамата ни другари се видя на тясно след тези ми въпроси, защото той не очакваше и моето заявление, за необходими факти, неоспорими, за да не бъде накърнена автономията на Организацията. Той не можеше да ми посочи нито един факт, не можеше и да се издигне над цялото положение и да бъде поне пред един свой бивш по–стар другар откровен и каже, че поради известните тактически необходимости, ВМРО трябва да намери отдушник и ние трябваше неминуемо да й помогнем, обаче това другарско чувство беше изфирясало, ведно с революцонната мисъл у Тодора.

Той започна да изрежда фактите против Занков:

"1.) Занков не е комунист, но е приятел с Хаджидимов.

2.) Той искаше да се избере за депутат и злоупотребяваше с Организацията.

3.) Той поиска да ме скара с Алеко.

4.) Говорил е по мой адрес в Петрич и нарекъл нареждането ми да не се снимат четите за филма, детинска работа, но това е лична работа. Не бих го споменал, ако не се засягаше достойнството на част от ЦК на ВМРО пред един окръжен войвода, какъвто беше Алеко и пр. и пр., те нямат край. Отишел беше веднъж при Алеко и на връщане дойде при мен и ми начете сума интриги с цел да ни скара с Алеко!?"

"Други някакви по–съществени факти, Тодоре?"

"Други факти, ти сам ще ги видиш. За Занков няма да ти кажа повече. Що се отнася до Арсени Йовков и дума не може да става. Ето, Арсени е в услуга на комунистите, не му стигаше през време на войната като оръдие на Радославов, сега пък с комунистите, взел да посредничи и ми пише да съм се срещал с ЦК на Комунистическата партия, не сега, а преди, ето и писмото му."

Измъкна Тодор едно писмо от Арсени Йовков писано с молив. Преди септемврийските събития Занков, Йовков и други илинденци по всяко време и всеки час можеха да посещават хората от ЦК и Тодора, макар че това съвсем не се харесваше от хората на ЗП. Арсени винаги знаеше и можеше да знае къде е Тодор. Той беше личен приятел на Панче Михайлов, помагаше му в издаването на книгата с македонските песни и му печаташе статиите.

Иван Илиев беше нагърбен от ЦК на Комунистическата партия преди септемрийските събития да уреди една спешна среща на [Георги] Кирков с Тодор. Отнесъл се до Йовков с молба да го свърже с Тодора. Йовков, без да подозира някакви бъдещи обвинения от подобен характер, каквито впоследствие се зарeдиха, направил услуга. Не можейки сам да го заведе, писал бележка и я изпратил на Тодора с ходатайство да приеме Иван Илиев и го излуша за работа, която е от голям интерес за ВМРО. Читателите могат сами да си направят заключение върху старите отношения към Йовков и посетнешните.

Иван Илиев

"Това едно,"– казах аз, почти с усмивка, която Тодор забеляза и бързо си прибра писмото, което прочете, както казах по–горе, беше със съдържание от едно невинно ходатайство, с една случайна личност, брат на наш другар покойник Гошо Илиев, от Ново село, Струмишко, да бъде приет на среща, за да изложи мотивите, които са продиктували необходимостта от срещата на Кирков с Тодора. За тази пък среща ЦК на КП беше пожелала да се извини за произволната акция на бобошевският кмет за поддържането на [Илия] Пандурски и пр.

"Друм – каза – не видиш ли каква полемика е завел с [вестник]

Н[езаисима] Македония и цялата преса?"

С това се изчерпаха всички бомбастични обвинения и дойде ред да защитя другарите си и положението на Организацията ни.

Поддех. "Несъстоятелни са всички тези обвинения, Тодоре, и аз съжалявам, че така леко се гледа на въпроса, защото не е лесна работата да се нарушава спокойното развитие на Организацията ни. Георги Занков досега пред илинденци с нищо не се е провинил, напротив, той е с големи заслуги за "Илинден" и не заслужено ще бъде неговото отстраняване от Илинденската организация.

1.) Какво от това, че е бил приятел на Хаджията, и аз съм приятел с него. Едно време издавахме бюлетин и бяхме в една Временна комисия от бивши деятели на бившата ВМРО.

2.) Опровергаха се обиненията в използване на организациите за лични препоръки в изборите.

3.) Не си прав да тълкуваш така желанието му да ти обърне вниманието върху едно фактическо положение в кръговете на Алеко Паша, защото право да си кажа ти си забравил, но Занков не може да забрави попарата, която сърба през 1911 год. от серчани. Той не им вярва, че кръв ги дели. Но независимо от всичко, Занков ти е направил бележка за известно положение, а ти си писал на Алеко, най–малко това трябваше ти да сториш. Не, Занков не е мислил да те скара, но и сега мисли, че антуража на Алеко е съставен от хора, на които, ако им паднеш, с кремък ще ти одерат кожата и със слама ще я напълнят."

Уви! Това грозно пророчество, така добре обосновано от Занков, своевременно изказано с цел да се отворят очите му, като че ли го заслепи, за да бъде то сбъднато. Антуражът на Алеко – хора , които се бяха клели над гроба на Сандански, че ще отмъстят за кръвта на Старика си в най–неудобния момент за македонската кауза; бяха заслепени и убедени в полезността и простреляха Тодора.

"4.) Що се отнася до това – продължих – че той си е позволил да изложи авторитета ти пред Алеко, аз ти обещавам, че ще искам обяснения от Занков и ще искам да се извини, ако не може да се оправдае, но всички тези обвинения, Тодоре, право да ти кажа, не могат да послужат за каква да е сериозна работа. Не може поради тях да го отстранявате. Същото е и с Арсени, който не е по убеждение комунист, а либерал, и то от Радославовата група. Невинно и много обикновено е това писмо, с което се мъчиш да го обвиниш. Тодоре, той просто трепери при споменаване на името ти, знаейки, че той е в немилост пред тебе.Той вижда, че ако, така върви, не може да излезне на глава с вестника си, защото започна и подмолна агитация да не се внася абонамента на редакцията, че бил болшевик, така е говорил Спиро Каров в Лъджене [дн. квартал на Велинград] и другаде, след като му се отне правото да събира обявления за абонаменти, понеже злоупотреби големи суми и пр. При това ние не можем да намерим по–подходящ редактор. Още повече, че досега той не е прекрачвал рамките на дадените му директиви от конгреса на РТ."

"А печатането на Манифеста, защо го допусна, когато е бил с предупреждение."

"Да – казах, – той е бил съблазнен пръв да публикува Манифеста, защото другите вестници същият ден бяха дали тенденциозни извадки и никой не беше им направил бележка. Късно след отпечатването на голям брой от вестника е получил забрана за печатането му, той го е спрял, пък и да е това, не го е правил с умисъл да услужи на болшевиките и пр. Моето желание, Тодоре, е следното: да обърнеш внимание на ЗП да престанат с тази неоправдана кампания, която излага лично тебе, защото, уверявам те, всички наши приятели протестират против това немотивирано и така слабо подкрепено с факти желание да се мешиш във вътрешния живот на една автономна организация. Нашето желание е авторитетът ти да стои нависоко, а такива дребнави работи го подронват. Има хора, които използват случая и ни хвърлят пепел в очите. Ето какво прави вашият кумир и пр. Аз не се убедих в необходимостта да се застъпя пред РТ на "Илинден" за отстраняването им. Ето защо трябва да се съгласиш и ни дадеш една среща в присъствието на ЦК на ВМРО и една комисия от нас да се поставят въпросите и се вземе едно съвместно и най–целесъобразно решение, което ще може да пресече пътя на всякакви интриги и зловредни критики, най–вече по твой личен адрес, защото за обществото в страната пък и в Македония, ЦК – това е Тодор Александров."

"Нищо против това желание нямам, но другарите надали ще приемат, ето защо вие съгласете се да отнемете мандата на Георги Занков, като наказание най–сетне поне за 6 месеца, а Арсени на всяка цена ще го отстраните от РТ и редакцията"– каза Тодор.

"Не, Тодоре, и това не ще можем да направим. Неудобно е уверявам те, повече заради тебе, отколкото за всичко друго. Не ти правя комплименти, а като по–стар твой другар искрено ти казвам, необходимо ни е за твоя авторитет и по твой адрес нищо лошо не желаем. Ако те послушам, сам ще си противореча. Няма причини, има прибързано решение. Експлоатират хората с него, дай възможност да се отстранят неодобствата в една конференция."

Когато той в заключение чу тези мои думи ,беше напълно разколебан в настойчивоста си, обаче, ясно беше, че той се бе ангажирал пред ЗП и средите, които бяха загрижени как да отвлекат вниманието на обществото от виенските работи, а пред известни страни как да ги уверят, че това е действително мистификация. Умопомрачение беше обзело и ЗП, и всички приятели на Тодора, едновременно големи приятели и още по–големи сътрудници на кабинета на Ал.Цанков – македонците 9–то юнци.

"Ще доказвам в РТ всичко това, не вярвам да мога да ги убедя в необходимостта да отстраняваме нашите членове заради това – заключих – аз пак настоявам за конференция."

След свършване на този мъчителен разговор, заговорих го за пребиваването му из Европа, с желание да науча непосредствено за важните му срещи там и за впечатленията му от положението, което заема сега македонският въпрос в дипломатическите и обществени среди.

Когато го изслушах, бях разочарован повече, отколкото зарадван.

Каза ми с кого се видял и какво са му препоръчали, но всичко това много набързо и неохотно, защото явно не му се приказваше повече на тази тема. Случайно в разговора ни той спомена, че е бил ходил и в Лондон, но не каза даже и с кого се е срещал. Изкара фотографически снимки от Европа. Надписа една и ми я даде, подавайки ми ръката си с думите: "Хайде, честит имен ден, за много години, догодина дано да го посрещнем в свободния Солун."

Стиснах му ръката и му благодарих. Тогава разбрах, че сме вече одавна встъпили в деня Петровден, защото беше след полунощ.

Прочетох картичката. На гърба носи щемпела на базелския фотограф:

> *Photo gr Frohwein*
> *inh.o. Wilzer*
> *Bazel, Frefessi 35*
> *10/VII.924*
> ***Др. Петре,***
> *Ч.И.Д., желая ти здраве и бодрост до благополучен край започнатото право и свето народно освободително дело. Дано ид. година в Солун, ето лицата на Независима Македония с мили поздрави.*
> ***Т. Александров***

На лицевата страна саморъчно написа: Т. Александров. Базел, 2/V.924г. Датата на снимката му в Базел.

Станах. Трябваше да се разделим. Тодор каза: – "Ще трябва да замина, но ти къде ще идеш сега. "Ще замина и аз за София. Но не знам дали ще има сега влак." Каза ми, че нямало скоро, чак сутринта към 5–6 часа, та по–добре е било да ида в хотела си.

Аз не бях си ангажирал легло, защото не знаех, че ще трябва да се дочаква така деня, но не го направих въпрос в желанието си да не дам повод домакините да помислят, че искам да им се натрапя. Тодор ми предложи да се кача в автомобила да ме отведе до хотела, откъдето му бил пътя. Качихме се и казах на Тодора, че това ми е първото возене в автомобил. До този момент не бях имал нито случай, нито щастието да седна в пътнишки автомобил. Возел се бях като войник в камион от Петрич до София, при обстановка, че ми бяха се надули краката от страшен ревматизъм, но с няколко бани в София се излекувах.

Оставиха ме пред хотела, те продължиха, а аз останах да хлопам на хотелската врата. Никой не се обади, поради което аз поех пътя за гарата, мислейки че още един–два часа ще престоя на гарата, а може би ще намеря някоя кръчма вече отворена.

Насред пътя към гарата ме настигна автомобилът на Тодора. Уж щеше да замине по друг път, но се оказа, че Тодор се връща в София, а аз останах да чакам влака от Кюстендил. Не носех връхна дреха. Сутринта полъхна хладният струмски порек. Измръзнах, въпреки че бях в движение. Сега, обмисляйки цялото положение, ми стана много мъчно. Проклинах случая, че ме извика да оправям тази работа, още повече, че досега на имения ми ден никога не беше ми се удало да си бъда при жената и децата, те ми се сърдеха, че все около Петровден си намирам обществена работа и се изгубвам от очите им. Поне да беше се увенчала мисията ми с успех, но уви. Трябваше всичко да се изпита. Качих се във влака, където още повече измръзнах. Слязох в София и побързах да се стопля с чай и закуска в една млекарница.

Отбих се в ресторанта на Андон Цървенков на бул. "Дондуков". Тука намерих Занков, който с голямо нетърпение ме чакаше. Още не бяхме разменили няколко думи, слезна от файтон М. Чаков и бързо дойде на нашата маса. След като се поздравихме, се обърна и каза: "Хайде, бай Петре, ще вървим". “Къде – казах, ако е до канцеларията, след като поприказваме с Георги.” "Не – каза – на друго място".

"В такъв случай кажи ми къде, ако може и трябва, ще дойда, защото много ми се спи, че не съм мигвал, ето стават повече от 48 часа. От Пловдив дотук, оттук до Радомир и обратно съм в движение непрекъснато и не мога да стоя на краката си, а клепачите ми тежат."

"Ще идем при Дядо Ангел, той ме изпрати и желае веднага да те види."

"По никой начин не ще отида преди да докладвам на РТ за срещата ми с Тодора."

"В такъв случай, какво да кажа на Дядо Ангел, той може да се разсърди, каза ми, че непременно иска да те види."

"Ще ме извиниш – казах – че съм много изморен и отивам да спя, като стана, ще ида да се видим."

Отиде си Чаков. Ние набързо със Занков свикахме РТ. До събирането му аз легнах на канапето в канцеларията, но не можах да заспя.

В заседанието на РТ докладвах за срещата ми с Тодора, не бяхме още привършили заседанието, когато Чаков дойде с файтон и ме отведе при **ПРОТОГЕРОВ,** който ведно с Алеко Паша бяха отседнали в една няколко етажна къща на ул. "Ангел Кънчев".

Александър Протогеров

Приемът беше много радушен и изпълнен с с голямо внимание от страна на Протогеров. Стисна ми ръката с двете свои и ми честити имения ден с големи пожелания, но не знам защо, всичко това ми се виждаше така престорено и изкуствено, че просто бях респектиран от някакви смътни предчувствия и видях, че трябва да бъда много внимателен, за да не дам повод на някаква нова интрижка.

"Дядо Ангеле, ето ти бай Ацев най–сетне, изпоти ме, докато не ти го доведох, но ще ме извиниш, че не можах още преди обяд това да стане."

"Нищо, – каза Протогеров, – преди обяд, или след обяд, няма значение, желаех да видя Ацев, сега ще си поприказваме ние пък." Обръщайки се към мене, разпита за здравето ми, поминъка и пр. и найсетне пита къде съм се срещал с Тодора. Като му отговорих, той се усмихна и каза: "Излишна мъка, докато и тука можеше да стане тая среща."

Аз подигнах рамене и нищо не казах върху тая бележка.

Поиска да го запозная с въпросите, по които сме разисквали и за резултатите от тях.

Казах, че резултатите са незадоволителни по простата причина, че ЦК на ВМРО е взело отдавна решение против избирането на двамата ни другари и грях ви на душата, че открито не ни го съобщихте, а ни оставихте в неясност, та сега не знаем как да излезнем от тая сляпа улица след конгресните решения и избори.

"Ама кой ви каза, че имало подобно решение" – запита с настръхнали коси Протогеров.

"Тодор ми каза – отговорих, това се повтаря от всеки член на ЗП, та още ли ще се заблуждавате?" Тогава Протогеров, с необичайно свити юмруци, удари на масата и се провикна. "Никакво решение ЦК не е вземал, нищо повече няма от това, което беше ви изпратено със специалното наше лице в Пловдив, това е един от многото пройзволи на Тодор, с когото не знам как ще се разправим, асла, не стана една каша, не стана две, просто навсякъде и във всички среди само ни излага. Вчера с генерал Русев, по–напред с други, сега с илинденци, утре кой знае още каква беля ще ни донесе на главите, не е вече за оставяне, пък и кой знае и нашето присъствие дали ще го респектира, не знам. Как ще се отървем от този човек. Нито е да бъде, нито пък да не бъде..."

Това ми се видя много силно, още почти в началото на разговора. И пак смутолеви с една добавка: "Оставам сам".

Побледнях от тези му заявления, наблюдавайки го как Протогеров беше настръхнал, като че ли имах пред себе си един голям актьор, който правеше репетиция на ролята си, който така страсно четеше филипки против Тодора и все току поглеждаше някак си особено Алеко Паша, който цял във войводския си каяфет с парабелум в грамаден калъв, увиснал отстрани с дълък шнур през шия. Седеше отдясно на Протогеров и бесмълвно слушаше.

"Аз много съжалявам – обърна се към Протогеров,– че ви давам повод да се нервирате, но ще ви моля да ми помогнете в мисията, а именно да настоявате пред Тодора да се съгласи да се съберем на една конференция и там да разрешим тази неблагодарна работа, иначе ще избягам в Пловдив, та каквото ще да става.Така се не върши обществено дело, а на малцина биха се търкаляли главите. Моето желание е да не оплакват децата баща си, прострелян от братски куршум."

"Напълно съм съгласен, така да бъде, ще ви дадем възможност да се обясните още повече, че няма такъво решение, това е, пак повтарям, произвол ала Тодор." И докато така с жар беше повел сериозния разговор, Протогеров по едно време стана и каза: "А сега аз ще ви оставя с Алеко, че имам и една друга среща, вие вижте, разговорете се пак по този въпрос, пък знаеш ли, господин Ацев, добре ще бъде, ако направите едно изложение и го даите на Тодора с желание да се свика тази конференция. Ето, с Алеко може да нахвърлите сега черновката."

Аз казах, че ние сме приготвили едно изложение, ако го удобрите, да го изпратим.

"Съгласен съм, да видя това изложение – и тръгна да иде към вратата, но се повърна и повтори, – ето, сега ще ви се удаде случай насаме да си побъбрите с Пашата," той – току–що се беше подал през балконската врата да погледне на улицата, но отскочи веднага зад пердето, че насреща на друг балкон беше се подала една жена, която го изплаши.

"Я, видя ли сега, аз като казвам, хвърли това рухо и облечи се като мене, за да скачаш сега като момче!'

"Дявол я взел, де се роди пък тази госпожа, заприлича ми на Хаджията. Разгеле да не забравя, бай Чаков ще кажеш на Хаджията, че довечера в 8 часа да дойде на среща у вас, дето да го срещна." Това бяха встъпителните думи на Пашата, а Протогеров се подсмиваше и търкаше ръцете си, тъкмейки се да тръгне наново към вратата.

Чаков каза, че с удоволствие ще приеме на гости, пък и Дядо Ангел, ако ще да му направи това удоволствие, ще изкараме един хубав гуляй.

"Не – каза Протогеров, – те са ваши работи, аз не мога, имам друга среща тази вечер." Тръгна пак към вратата. "Айде сега сбогом и довиждане" и поглеждайки с едва доловима усмивка към Пашата, повтори пак: "Разговорете се насаме”.

Когато останахме сами с Алеко, видя ми се тази работа като че ли много изкусно скроена, породи се в мене съмнение, че целта на Протогеров е да ни злепостави, но защо и как не можах да си обясня. Затворих уста и не продумах нищо пред Алеко, защото все се страхувах, че има някой да ни подслушва. Пък и какво можеше човек да приказва с Алеко Паша, той беше по–прост и от най–простия четник и не беше в състояние да каже и пет свестни приказки. Чаков приказваше за банални въпроси и станахме да си вървим. Втори път ходих и видях Протогерова – все една и съща приказка, че това е било един от произволите на Тодора. Злословието беше насочено срещу Тодора. Не са знаели още как ще го обуздаят, но така не трябвало да вървят работите. Сега, когато бъде свикан конгресът, тъкмяли са му оковите и пр.

Върнах се пак. Тъкмяхме изложението и го обмисляхме може би за стотен път, върху създаденото положение, но се изпречвахме все пред непреодолимата пречка на Тодора. На другия ден, след едно пълно с неприятности заседание, Занков се вдигна и изпсува по адрес на Протогеров и Алеко и каза: "Сега ще ида при тях и ще им искам обяснение, защо ме заблудиха, защо не казаха истината, за да избегнехме това с нищо неоправдано унижение, на което сме подхвърлени, като, че ли сме извършили хиляди престъпления, или е голям келепир да служиш на илинденци, та този тормоз да се носи. Не мога вече, ще ида да ги напсувам веднъж, та каквото ще да става."

Михаил Чаков

Отиде. Намери ги в същата квартира, дето пак се бяха събрали двамата – генералът и Пашата. Поискал им обяснение и ги е питал защо не са му казали истината преди конгреса ни, но Протогеров и Алеко пак са повторили, че не е имало никакво подобно решение и че най–сетне, що сме се били толкова изплашили от Тодор? Потрайте и ще видите след конгреса. "Какво ще го видим, ние знаем кой е Тодор и какъв, та затова вие не трябваше така да ни зле излагате и ние сме хора и държим за нашето достойнство."

Алеко се обърнал към Занков и казал: "Трайте до конгреса, в който ние ще вразумим Тодора, или пък няма да го изберем, но сме решили да се освободим от произволите му, от които не се ли отрече, пък може и друго да намери."

"Какво? Мислима ли е ВМРО, без Тодора при това, коя сила би наложила бламирането му, по–скоро може вие да изхвръкнете вън от Организацията, но не и Тодор."

"Казах ти и пак повтарям, трайте и ще видите, ние най–сетне ще го убием, но няма повече да му позволим да тормози де кого завари."

Занков тичешком почти беше взел разстоянието между квартирата и канцеларията ни на ул. "Преслав" Nr. 4. Влезна задъхан в кабинета ми, блед като платно и ми каза: *"Ставай, да вървим тука не може да приказваме, ще ти съобщя една важна и ужасна новина."* Станахме и тръгнахме да идем в гостилницата. Тука не можахме още повече да си приказваме на каква и да е тема, защото видеха ли ни умислени и заприказвали, звани и не звани почваха да се навъртат около нас, дано чуят и научат защо сме умислени и каква ни е приказката, не защото ни съчувстваха, а ей тъй, от човешко любопитство и желание да се чуе нещо и се изнесе на показ с многостранни цели и желания. Занков не вечеря, заяви, че не е гладен. Станахме и каза, че ще идем в квартирата. Заведе ме в една частна квартира на бул. "Македония" – в една арменска къща.

Когато влезнахме в стаята, той затвори добре вратата и каза: "Знаеш ли какви закани се хвърлиха против Тодора днес? Заявиха ми, че щели да обезвредят Тодора, дори чрез убийство." Това му е казал Алеко. Кошмарно нещо беше тая закана, която преживяхме със Занков в едно всенощно бдение като на умряло.

"Ако не бъдем изпреварени, Георги – казах аз, – ние ще можем да избегнем участта му. Всичките тези желани срещи от Протогеров са само провокации и злепоставяне. Как ще можем да излезнем от този водовъртеж? Да предупредим Тодора, ще ни изложи, като ни издаде, а другите, отричайки думите си, ще ни обявят в доносничество и интриганство, и без това има прецедент с бележката за антуража на Пашата."

Необходимо е да побързаме с едно изложение в по–мека форма, за да бъде подписано от всички другари и прието от ЦК на ВМРО по–благосклонно. Дългото изложение, което приложихме, не беше удобрено от Протогеров, а другарите се побояха да го подпишат.

Впрочем, ето и писмото–изложение на Илинденската организация под Nr.775 от 14 юли 1924 г. София.

Изложение подписано от П. Ацев, Г. Занков, М. Чаков, Славчо Пирчев, Владимир Георгиев, Сл. Абазов и Д. Антонов. Трябваше да се чака за отговора и понеже се знаеше, че така скоро не ще последва отговор, не останах в София да чакам, а заминах за Пловдив и оттам за Кюстендил, дето беше семейството ми на летуване, пък и аз имах нужда от минералните бани. Занков пък замина за Варна да вземе участие в отпразнуване годишнината на "Илинден".

Аз празнувах в Пловдив и тъкмо по това време Националният комитет свикваше извънреден конгрес. Заминах за София, и още не бях се настанил на квартира, веднага бях повикан от Протогеров по много важна работа. Пак не бързах да отида при него, а взех участие в конгреса, който заседаваше в Крушовският дом.

Злободневката на този конгрес беше на дневния ред – речта на Занков, държана във Варна. Буря от негодувания в средите на ЗП. Господин Пърличев, макар и педя човек, носеше цяла планина, по–голяма от Пирина, само че не като Крали Марко, земята в торбенце, а планина от злоба и бълваше какви ли не нелепи закани и ругатни против Занков и всичко илинденско; че сме станали нетърпими и двойник?! на емигрантската организация начело с Националния комитет, че Занков е държал реч с комунистическо съдържание, че те са получили писмо–протест дори от варненци и пр., че във вестника ни са публикувани статии против Националния комитет, против ВМРО, но всичко е имало край и на това те щели да му намерят колая. Когато на вратата пред група делегати Пърличев говореше против своеволията на илинденци по повод статиите на Арсени против вестник "Независима (зависима) Македония" и против Георги Занков, заключавайки, че във Варна фамозният Занков с комунистически речи, а в София, разпасал пояса си, редактора Арсени с невъзможните статии, просто са станали нетърпими и те на всяка цена щели да действат за тяхното отстраняване или те щели да се откажат от делото. Аз си позволих, не можейки да отмина тези злобни филипики незабелязано и казах: "Защо са невъзможни статиите на вестник "Илинден", а са възможни онези в "Независима Македония"? Кои са писани на невъздържан език, онези във вестник "Илинден" или в другия вестник "Независима Македония"? "Да – каза Пърличев, – но вестник "Независима Македония" е орган на емигрантите". "Да, рекох, – толкоз по–добре, че трябва да държи тя за човешкото достойнство и да не допуща с анонимни статии да се клейми редактора на [вестник] "Илинден" и Илинденската организация, а що се отнася до нелепостите по адрес на Занков и клеветите по него не ви прави чест, защото всички клюки са опровергани и всички доноси са една долна клевета."

Всред слушателите бяха и варненските делегати, между които и агент–провокаторът и съчинителят на изопаченото съдържание на речта във Варна – някой си Бошнаков,ако се не лъжа. Тоя господин има смелостта да потвърди още веднъж донесението си.

Задоволих се да му заявя, че той ще се черви и ще носи отговорностите по–късно за тази провокаторска лъжа. Влязохме в салона, дето председатеят нервно канеше със звънеца делегатите да продължат следобедното си заседание. На този извънреден конгрес, който беше с дневен ред по беженския въпрос – за настаняването и оземляването на нашите сънотечественици, доброволно или насилствено прокудени от родните им места.

Струва ми се, като слушател и редактор на вестник "Последние новости", господин Неманов седеше на един стол от дясната страна в салона, ведно с Нунето.

След приключване на заседанието, побързах да обядвам и отидох при Протогеров, който сега го намерих в друга квартира и сам, защото Пашата, струва ми се, беше заминал за Варна на почивка.

Още с влизането си трябваше да изпитам още една неприятност през този ден. Преди това беше вече напечатана анемичната декларация, подписана само от двамата членове на ЦК на ВМРО, с която опровергаваха Манифеста и отписаха мандата на Чаулев. По повод тази декларация в ръцете ми попаднаха две писма до Протогеров, едното от Чаулев, другото от Влахов – и единият, и другият пишеха на Протогеров: "Генерале, веднага ела във Виена и спаси човешкото си достойнство и генералската си чест." Двамата си обясняваха постъпката му с подписването на декларацията против Мнифеста, като недоброволно направена, като заставен, намирайки се в безизходно положение. Те не допускаха, че Протогеров е много по–искрен от Тодора, нещо повече, че по–скоро Тодор не по своя воля беше се отрекъл от подписа си от още незасъхналото мастило върху Манифеста, отколкото Протогеров, който имаше как да се извини и компенсира тая си волност да обяви война на Българското правителство наравно с комунизма.

Още не бях седнал, и Протогеров ме заяде: "Е каза, – Това ли е твоят редактор, ти ли си председател на Илинденската организация и как си позволил на Йовков да излезне с тази комунистическа статия?!"

Аз бях сериозно изплашен, защото наистина още не бях сварил да прегледам вестник "Илинден", който през предния ден беше излясъл и разпространен.

Отговорих: "Виноват, господин генерале, не съм имал още свободно време да прегледам вестника, макар, че ми е в джоба. Взех го и отидох на конгреса. Там ме занимаваха по–интересни въпроси. Излязох оттам, обедвах, забравил за вестника, продължих разговора на тема дневният ред на конгреса."

"Вие ме изненадахте, но да видим тази фамозна статия."

Извадих вестника и пожелах да прочета, но генерала ме изпревари: "Ето, каза – слушай – и прочете един пасаж от встъпителните думи и аргументи, предшестващи мисълта на редактора." Спря се и почна нервно да коментира прочетеното. Аргументите му явно не бяха правдоподобни, нито имаха нещо общо с тенденцията на статията и нейната заключителна мисъл.

Не възразих, но му казах: "Прочете статията докрай, за да може критиката да бъде ясна и ако вие сте прав, заявявам ви тържествено, че Арсени, влязъл в очите на всички, още довечера ще изхвръкне от редакцията на вестник "Илинден". Стига вече този тормоз, става вече нетърпимо, вчера ми говорихте едно, днес друго и аз не знам какво да мисля."

Протогеров, който навярно повърхностно беше прочел статията или само уводните думи го бяха настроили, че се отнасяха до идеологията на ВМОРО и върховизма, както и до нестабилната политика на българските правителства в различните времена, продължи с патос и тържествуващ да чете, но колкото наближаваше към развръзката и заключителните пасажи, толкова понижаваше гласа си, и когато свърши, той захвърли вестника с думите: "Би ли подписал статията му?".

"С двете си ръце, господин генерале, тази и всички подобни статии, защото те може да са неудобни някому, но са в духа на задачата на нашата Илинденска организация и в хармония с директивите, дадени на редакционния комитет от конгреса и РТ."

Статията беше великолепно аргументирана и обоснована и в заключение поддържаше декларацията на ЦК, подписана само от Т. Александров и Протогеров и допълних само, че е грехота по такъв недостоен начин да се третира един човек и редактор с повърхностно четене на статиите му, че тая статия е тъкмо в подкрепа на анемичната ви декларация, която нескопосано прави опровержение на Манифеста.

Протогеров се провикна: "Така ли е, тогава ти си тръгнал след бръмбар, на лош край ще те изведе".

"Ох – казах, – сега пък още по–ясно става: значи това е било важната среща да ми кажеш, че си изменил на убеждението за илинденци, но то не ти прави чест, господин генерале, прочетете внимателно статията и ще видите, че никаква друга тенденция няма, освен ясно поставената си цел да подкрепи вашата декларация и нищо повече."

След това, все така нервен, измъкна книжката на Хаджидимов, пусната послучай денят на Илинденското въстание, и пожела да го опровергая, твърдейки, че Хаджидимов не е бил прав така да пише и мисли за върховизма.

"Това – рекох, – с нищо не ме засяга, нито пък желая да се занимавам, повикайте Хаджидимов той да ви отговаря, тъй като книжката е негова и отговорностите са негови." Запитах за резултата от писмото ни, с което искахме конференция и се надявахме на неговата подкрепа, а той се нахвърли ни в клин, ни в ръкав върху нас с нови обвинения, така безцеремонно взети из изопачените редове на вестник "Илинден".

Свършихме разговора и отидох на следобедното заседание на конгреса.

Свършихме и там. Гласувана беше резолюция, която, между другото, конгресът беше решил да я поднесе лично от избрана за това комисия на министъра на ВД и НЗ генерал [Иван] Русев. В комисията бих посочен за член, а другарите от комисията ми възложиха аз да я поднеса с няколко думи.

На другият ден ни съобщиха, че министърът щял да ни приеме предиобед.

Отидохме и зачакахме. Мина 12 часа на обяд, а ние още не бяхме приети; чак към 12.30 ч. министърът благоволи да ни приеме.

Посрещна ни възбуден и преди да се легитимираме и кажем с каква цел и кой ни изпраща с резолюцията ни. Той заговори и между другото ни даде да разберем, че той е недоволен от нас. *"Не за маловажни неща сме дошли при вас* – рекох аз. – *Нагърбени сме да ви поднесем резолюцията на извънредния конгрес на Македонските братства в страната, ако благоволите да ни изслушате."*

"Е – каза, министъра, – *и ние сме хора, и измъкна часовника си. – На, кое време е станало."*

Поднесох му резолюцията и си наложих мълчание, защото лесно беше да се възбудя и аз. Избави ме от това положение Пърличев, който взе думата и каза няколко думи, които заставиха министъра малко да се изчерви.

Излязохме от кабинета на генерала, всички еднакво убедени, че този човек мразеше всичко македонско. Казахме си, тежко на бежанците, щом като положението им се намира в ръцете на този виш администратор.

И този ден, който прекарах в София, имах само неприятности.

В Ръководното тяло започнаха да се проявяват Славчо Абазов и Д. Антонов. Взеха да подмятат за речта на Занков във Варна, за статиите във вестник "Илинден" и полемиката с вестник "Независима Македония". Писахме писмо и поискахме Варненското дружество да направи анкета и ни осведоми за достоверността на слуховете за съдаржанието на речта на Занков. Отговориха, че нищо подобно не е имало, но нарочно известен кръг хора изопачавали думите му. Но това не внесе успокоение на духовете.

Заминах за Кюстендил, дето ми беше насрочена среща, за която ЗП ме уведоми как да стане. Тодор бе пожелал да ни приеме двамата със Занков, а на мене казаха, че трябвало да ида сам.

С пристигането си в Кюстендил, срещнах г–н [Владимир] Куртев на площада пред читалището, в един локал. Седнахме на една маса и очаквахме да мине Ангел Узунов, за да узнаем къде е Тодора и кога ще се срещнем. Куртев беше в лошо настроение и не можеше да си обясни защо Тодор се е крил от най–близките си сътрудници. За местопребиваването му знаеше само Узунов и никой не казваше къде е. Куртев каза: "Друга мистерия се крие, нещо офицерството – действащо и запасно, е в движение и не мога да си обясня защо е това и дали не е във връзка с криенето на Тодора." Куртев ли беше или друг каза, че запасните офицери са имали заседание в присъствието на министър Русев, който, вземайки думата е говорил върху вътрешното и външното положение на страната и уж си е позволил да каже: *"Лесно отървахме страната от ноктите на земеделската простащина, справихме се и с комунистите, но не знам как ще се* *избавим от неотговорните фактори,"* – визирайки ЦК на ВМРО. Един невъздържан офицер от запаса се обадил, скърцайки с зъби: *"Дайте заповед, господин генерале, и ще му отрежем главата като на свиня."*

Уж, всички присъстващи, като чули тази закана, са навели глави, а други по–съобразителни са се помъчили да смекчат възгласа, но е било късно вече. На събранието е имало хора в искрени връзки с ВМРО, та са възроптали.

Мина Узунов и каза, че надвечер ще ни каже дали ще бъда приет, тъй като Тодор е бил на място, дето по–рано не можем да го видим.

Вечерта бях поканен да последвам едно лице, което ме заведе при Тодора.

Влязох в стаята му, в средата на която имаше маса с наредени столове. Тодор седеше сам с наметната пелерина и под нея запасан револвер с патрондаж. Видях в стаята и карабината му. Видя ми се доста отпаднал и невесел.

Поздравихме се и седнах до него. Заговорихме по общи въпроси, за времето, за Кюстендил, за Македония и най–после рекох да поставя въпросите, така както ми бяха дадени като директива от другарите, но като извадих книжките си, за да прочета първата точка, Тодор се обади: "Защо пак сам дойде? Аз бях казал да дойдете със Занков, макар че той пак загазил във Варна и ако анкетата потвърди слуховете, тогава ще видим какво ще правим с него."

Отговорих, че никой не ми е казал да повикам и Занков. Ако бях знаял, щях да го извикам веднага, пък и сега може да го извикам, на втория ден ще бъде тука, да му телеграфирам ли?

Тодор каза, "Да, но сега как ще направим да разискваме сами, като дойде Занков, пак ще трябва да повтаряме."

"Няма защо да бързаме – казах – щом като разполагаш с достатъчно време, тази вечер ще поприказваме на свободни теми и ще убием времето." Той се съгласи, но колкото в друго време обичаше да приказва на свободни теми, разбира, се пак във връзка за живота на ВМРО и за населението вътре, тази вечер неохотно водеше разговора и като че ли шепнеше, за да го не чуе някой, макар, че в двора бдяха хората от охраната му. Донесаха ни любеница за разхлада, беше задушна вечер. Информира ме върху положението в Македония. Оплака ми се, че са били много притеснени от сръбските контрачети, които безнаказано са убивали всичко по–свесно из пограничните околии и са поставяли телени мрежи по цялото протежение на границата, капани с вълчи ями и поставяли много засади, та хората много мъчно минавали незабелязани, че връзката е била до голяма степен затруднена.

Този разговор свършихме към един часа след полунощ. Оставих го да си отпочине, а аз се прибрах и легнах много доволен, че можахме така дълго да приказваме, въпреки злободневните дразги. Беседвахме си като стари другари, приятен и неотровен беше този разговор. За него като си спомня, тежко ми е на душата и си казвам, ах! Тодоре, защо се откъсна от старите си другари и се огради изключително с нови, които, макар че ти се подчиняваха безусловно, нито те разбраха, нито можеха да те запазят. След 20 дни Тодор беше прострелян, като последен нещастник от другарите му, по волята пак на новите му другари. Вместо да се занимава с делото вътре в Македония, той трябваше да се катери по върховете на Пирина и да прави никому непотребни конгреси, и то с Алеко Пашовци, които никога и сега най-малко биха се жертвали за тая свята Македония. Повече ламтяха Македония да се жертва за тях. Малцина бяха искрените ратници в редицата конгресисти в Пирина. Ето защо и така злодеийски загина този голям ратник на Македония, най–малко по това време трябваше да намери тази зла участ.

Революцията изяждала чедата си, бош лаф. Злата воля и погрешните пътища водят в задънените улици и из непрогледните бездни, защото условията позволяваха на невежите да са куриери на това дело. Естествено, че със слепотата си там, в пропастите, увличат делото и водачите му.

Рано сутринта телеграфирах на Занков във Варна, веднага да дойде при мен. Занков дойде на 16 август сутринта, а срещата се състоя във същия ден под Кюстендил, близо до р. Струма, в една вила.

Занков донесе новини от Варна, които поверително ми съобщи насаме, след като го уведомих за опасенията на Куртев и голямото инкогнито на Тодора.

Занков ми възрази, че Тодор не може да се опази от полицията на Русев и запасните офицери, но това не е важно, защото те няма непосредствено да посегнат на живота му, а по много по–подъл начин – те ще поставят убийци, дето никой не би се надявал.

Във Варна той се е срещнал с частния секретар на Ал. Цанков – министър–председателя, който е бил за честването на Илинден.

В разговора със секретаря, Занков между другото запитал: "Коя е истината, според вас, онази в Манифеста или в декларацията на ВМРО?" През цялото време като приказвали по съдържанието на Манифеста, секретарят говорил като за нещо много обикновено и като че ли не е съществувала декларацията.

"Да, – казах, – има и декларация, но въпреки това истината е Манифестът, но ще видим къде ще му излезе краят" – и прекъснал разговора.

Занков се оплакваше, че заключителните думи на секретаря са съдържали една открита закана. Събранието на запасните офицери също е било истина, въпреки извъртанията, че поведението на Протогеров е чисто и просто провокация, чрез която с голяма грижливост подготвял почвата, със задача колкото може повече да злепоставят хората, които макар да нямаха нищо общо с този атентат, така мистериозно подготвян, и да може в първия още момент да бъдат заблудени добрите приятели на Тодора, че да загазят в кърви до колене, та така ангажирани да не може да открият дирите на комлотаджиите, докато всичко бъде заличено.

В такъв случай да заговорим ли и на тая тема?

Опасно е, много е опасно, заключихме. Между нас с Тодор няма вече нито нужната искреност, нито доверие за такъв разговор. Спомнихме си скандала с писмото му до Алеко, сега откриеше ли пред ЗП, неминуемо щеше да дойде до ушите на заговорниците и в такъв случай ние щяхме да сме може би предварителната жертва, а след това Тодор.

От друга страна, мъчно се понасяше това мълчание; как можеше да премълчим щом, като толкова факти ни разкриваха съществуващия заговор против Тодора. Качихме се на файтона, който трябваше да ни заведе до вилата за срещата. С нас дойде и Ангел Узунов. По пътя се помъчихме да заговорим на тая тема с Узунов, но той не можа да ни разбере и на въпросите, които възприемаше, направо отговаряше пак така, без да се вдълбочава в замисъла на нашите въпроси. Помежду си със Занков не можахме да приказваме повече по този въпрос, и тъй пристигнахме в двора на вилата, без да бяхме се окончателно сговорили – ще приказваме ли на Тодора, или ще премълчим; може би по фатален някакъв начин и двамата на вратата се съгласихме, че по този въпрос не ще и дума изпуснем. Има кой да се занимава с охраната му, нека гледаме да спасим нашите кожи, за които от много страни се острят ножове. Пък ще видим какво ще стане с него и може би с мнозина други, ако не повлече бурята и нас.

Ангел Узунов, който за момент ни остави да почакаме, влезна във вилата и ние още не бяхме завършили тази кратка размяна на мисли, бяхме изненадани от един охранител, който ни покани да влезнем в стаята, дето през друга врата влезна и Тодор.

След като се поздравихме, прегърнахме и разменихме няколко обикновени приказки, пристъпихме към разговора по интересуващите ни теми.

Заговорих пръв. Направих едно изложение върху създаденото положение на завързани ръце, поради отношенията ни с ВМРО. Изложих въпросите с достатъчно обяснителни думи и ги изредих точка по точка както следва:

1. Излизането на Занков и Йовков ще се разбира като едно разцепление между емиграцията, нещо което е крайно гибелно.

2. Участието на Занков в революционното движение сега е възможно след като са паднали всякакви ангажименти към семейството му, след смъртта на жена му. За това желание Занков ми беше говорил още преди смъртта на жена му, но не беше се удал случай да го подигне пред Тодора, след създадените отношение между него и личният състав на ЦК на ВМРО.

3. Връзката между "Илинден" и ВМРО трябва да съществува и да послужи за параван един ден при промяната на режима. Това е в интереса и на емиграцията и ВМРО, затова досегашното нейно държание трябва да продължава.

4. Да му се обърне вниманието (на Тодора), че ВМРО като че ли не е с този престиж, който го имаше и трябваше да го има. Тя всеки ден губи части от моралното си влияние, благодарение на многото убийства, които изключително се приписваха на Тодора, защото никой не отдаваше нито йота значение на другите фактори и членове на ЦК на ВМРО и личния състав на ЗП, които виняха като зли демонски съветници и доносчици, като бездушни хора, заслужили тежки обвинения и наказания. А ние държим за авторитета на Тодора, който беше едничката връзка между старата Вътрешна организация и днешната. Като бивш централист, след отклонението на Чаулев, Тодор не трябваше повече да дава повод да се отвръщат масите от него и ВМРО, защото ние бяхме свидетели на лицемерното пълзене и задкулисно ръмжене. Колкото по–скоро и по–ефикасно настъпваше подобрение в отношенията ни, толкоз по–добре би зарасла отворената рана и преодоляна дълбоката пропаст помежду ни.

"Тодоре, – заключих, – нямаш по–добри и по–искрени приятели от нас. Лично за мен ти си мой по–млад брат и другар, по–съм готов сам да загина, преди косъм да ти падне от главата. Ти ми възложи доврието си, и остави лично аз да се справя с илинденските работи. Не нарушавай хармонията и не се докосвай до автономията на Илинденската организация. Остави ни на воля да изживеем вътрешния си мир. Ето Занков, нека лично той обясни възникналите въпроси между него, тебе и ЦК на ВМРО, както и с Задграничното представителството."

Тодор, след като ме излуша, започна точка по точка да ми възразява. Всъщност нямаше какво да възрази, а по–скоро се помъчи да ми каже, че той лично не е бил нито против единия, нито против другия ни другар, а чисто и просто ЦК на ВМРО е взел това решение и сега той сам не може да го отменява. Той спомена мимоходом и за комунистическите прояви на Занков и Йовков, а най–много наблегна на въпроса по случая снимането на филм в Петричко, заявявайки, че него лично го засяга тая случка, както и авторитета на Организацията.

Занков в тоя момент взе думата и възрази добре аргументирано на всички тези обвинения, като посочи и документи. Например, писмото на Ръководното тяло на Илинденската организация от 22 ноември 1923 г., което бе отправено до ЦК на ВМРО...

След като по този начин всички обвинения, хвърлени по негов адрес, бяха напълно опровергани, Занков се спря на последните обвинения, като заяви, че макар и да не е той казал тези думи, приема ги за свои и моли за извинение, тъй като нито умисъл някога е имал да оскърбява лично Тодора, нито пък може да се допусне, че би съзнателно подронвал престижа на Организацията и дейците й тогава, когато той е готов да влезне в редовете й като активен деятел. Т. Александров прие всички опровержения за достатъчни и се залови на последните думи на Занков, като поиска тоя, последният да се извини писмено.

Занков се обърна към Тодора с другарски тон и каза: "Защо пък сега и този тормоз. Другарско ли е тогава, когато аз търся в присъствието на Ацев едно извинение, а ти да ми искаш нещо, с което ни по–вече, ни по–малко желаеш да накърняваш моето човешко достойнство."

В края на крайщата всичко между Тодора и Занков беше изгладено, когато втори път аз апелирах да се сложи край на всички нежелателни дразги между тях и помолих Тодора да се занимае повече с въпроса за приемане на Занков в редовете на Организацията. Тодор беше достатъчно осветлен и заяви, че по новозаведения ред в Организацията Занков трябва да подаде заявление за приемането му,а това може да го направи само ЦК на ВМРО. Същевременно той не отстъпи и по въпроса за писмено изявление от страна на Занков.

Пристъпихме към разисквания върху положението на Йовков, редактора на вестник "Илинден".

Тодор заяви категорично, че той не може да се съгласи Йовков да остане занапред в редакционния комитет не поради негова зла воля, както се мълви, а най–много заради настояванията на Протогеров, който не е бил доволен само от отстраняването му, но е предлагал да ни се заповяда да приемем за редактор на вестника лице, посочено от ЦК на ВМРО.

Това заявление на Тодор с еднакво учудване посрещнахме и двамата, защото ние знаехме, че Протогеров още е имал случай да конферира по този въпрос с Тодора и поискахме да повярваме по–скоро в искреността на изказаните думи на Тодора, отколкото лицемерните похвати на Протогеров, тъй като за двама ни със Занков поведението на Протогеров беше агент–провокаторско изпълнен с интриги с единствената цел да ни злепостави.

Тодор Александров в заключение пожела Арсени Йовков да бъде отстранен поне за 6 месеца. Съгласи се да се състои конференцията, като ни заяви, че след конгреса в Петричко ще ни се съобщи кога и къде ще се състои тя. Ние заявихме, че ще докладваме на Ръководното тяло, но не гарантираме, че ще изпълним и последното желание, тъй като въпросът за автономията на Илинденската организация оставаше открит, защото общественото мнение би се скандализирало и още повече ще негодува по адрес на Тодора. Сбогувахме се и оставихме Тодора във вилата, а ние се качихме на файтона, върнахме се в Кюстендил и още с първият влак отпътувахме за София.

Тези срещи и скитания между Пловдив, София и другаде се отразяваха зле на частната ми работа, а резултатите не ме задоволяваха. Това пък се отразяваше лошо на нервите ми.

Славчо Абазов

Свикахме Ръководното тяло и докладвахме за сращата. Двама от РТ се обявиха явно против членството на Занков и редакторството на Арсени. Те бяха Славчо Абазов и Димитър Антонов. Особено Антонов беше много смел и явно заяви, че според него "Илинден" е бил обзет от един болшевишки пламък, поради което той предложи гласуване за изключване на Йовков като комунист?! РТ не се съгласи, заявявайки, че няма никакви основания за подобно обвинение, с което бихме изложили безмилостно един наш другар.В друго едно заседание, когато аз препоръчах на Арсени сам да се отстрани, за да ни спести повече време губено по нескончаеми разпри. Славчо Абазов се обяви пак против това, като заяви, че нямало нужда Йовков да си дава оставката и да зарязва вестника, защото е възможно той да се обясни и разбере с Тодора. Това изявление, направено след като Славчо явно ратуваше за отстраняването, но и за унищожението на Йовков, аз не можех да не видя, че това беше опит да се маскират лошите намерения за живота на Йовков. Предложих на Йовков не само да зареже вестника и Илинденската организация, но да измоли пощада, защото думите на Славчо и всички други признаци ме навеждаха на мисълта, че съдбата му е решена. Славчо, променяйки боята на лицето си от червено в бледо жълто, настоя, че можел Арсени да се разбере с Тодор, който пък категорично ни беше заявил, че за Арсени няма по никакъв начин да се съгласи да остане.

Пътувайки от Кюстендил за София, с Занков обмисляхме положението след срещата ни с Тодора. Дойдохме до заключение, че ще бъде добре да внушим на Арсени сам да се отстрани, и тъй беше загазил материално, че и вестника не можеше да издава. Занков се нагърби да посъветва Арсени да напусне доброволно.

Йовков чу съвета ми да напусне редакторството и търси начин да измоли пощада. Силно се изплаши, а лицето му стана бяло като платно. Той заяви, че отдавна би напуснал сам, обаче, според него, след напускането на "Илинден" ще бъде убит. Сега ЦК на ВМРО не ще иска да се оскандали да посегне върху живота на редактора на вестник "Илинден".

"Блаженни верующите" – заключих и повторих съвета си.

В едно от заседанията бях помолил другарите да държат в строга тайна всички разисквания и решения по въпросите, засягащи отношенията с ВМРО, защото имало е случай да чуя тези наши разисквания да се коментират, цитирайки ги критикарите в много извратен вид. След заседанието аз останах да разпиша няколко документа, като председател. Когато излязох, срещнах на улицата Милан Гюрлуков, който минаваше за мой много добър приятел и доброжелател. Той по много наивен начин почна да коментира моите думи, изказани в заседанието, като ме уверяваше, че съм се застъпвал за двамата лоши "илинденци" и с това съм губел лично, а може би щял съм да си навлека непоправимо зло. Съветваше ме да не се грижа повече за Занков и Йовков, тъй като съдбата им е решена, те са били съблазнени от червонците, с които се мъчели и мене да подкупят!?

Възмущението ми бе двуяко: от обстоятелството, че само след 10 минути от заседанието ни бяха сварили да изнесат най–секретните ми изявления в това заседание и чух вече едно мръсно обвинение от човек, който минаваше за активен член от ВМРО. Нямах нужда да питам кой му е предал думите ми, защото видях кога се разделиха Милан и Славчо. Напсувах тези двама, а на Гюрлуков казах, че за нищо в живота си не ще бъда съблазнен от каквито и да са облаги, за да изменя на убежденията си и да плюя на честното си име, както едно време стори това ти, Милане...

Оставих го да мънка и се извинява, че той не е вярвал, но хората така са приказвали.

Не, хората съвсем не приказват, а тъкмо обратното, агент–провокаторите, които като тебе Милане наливат масло в огъня, който ще ни изгори, за да ви тежи един ден да на съвестта, ако още е останала у вас такава. Силно възбуден, го оставих на улицата, "Мария Луиза" и бул. "Дондуков", на ъгъла.

Впрочем, след заседанието, в което докладвахме за срещата ни с Тодора, се заредиха няколко много мъчителни и явно тенденциозни и изопачавани факти. Антонов и Абазов се заеха да проведат желанието на враговете на Илинденската организация. Враговете пък бяха хората от Задграничното представителство на ВМРО, които с тази си политика целяха отвличане общественото внимаие от вътрешната политика на ВМРО, които с мъчителни гърчения се бяха заели да загладят постъпката на Тодора с представителите на III Интернационал във Виена и подписването на Манифеста. Трябваше да се направи нещо силно, с което да се увери това общество, че Тодор не е конферирал и уговарял съюз с комунисти и не е подписвал Манифест и че по "вина" на Арсени илинденци и комунистите алармирали света.

Повторих пак на Занков да съветва Арсени да остави вестника и се заеме с частна работа другаде. Бяхме решили сами да редактираме вестника, който и така вече не можеше да излиза със сериозни статии, защото цензурата, по желанието на Иван Михайлов, почна да пречи и го спираше. Властта, макар да знаеше всичко каквото ставаше, служеше си с провокации, явно и за да отвлече вниманието на обществото от това, което тъкмеше. Всичко каквото пожелаеше Иван Михайлов и ЗП на ВМРО, се удовлетворяваше, тъй като сведенията, които вероятно им давал Протогеров, са ги уверявали, че в скоро време сметките между тях и Тодора ще бъдат уредени. И действително, следейки своя разказ, ще видят читателите как всички бяха заблудени за убийците на Тодора и как им беше позволено в пределите на Царство България да трепат и колят безнаказано когото къде срещнат и без да се смята това дело компрометиращо авторитета на държавата.

Заминах пак за Пловдив. Получих писмо от Занков, с което ми съобщаваше, че е убедил Арсени да напусне редакцията на вестника, както и да ликвидира с концесията, тъй като не му остават повече средства, но очаквал пари от абонати в Америка. Те възлизаха на голяма сума, която беше достатъчна да закрепи издателството.

Заключението на писмото не ми хареса. Арсени, макар убеден, все отлагаше да напусне вестника. Това е правил нещастникът, както ще видим по–късно, търсейки средства да се махне от страната, дето трябваше да остави семейството си в мизерия и едно задължение от около 90 хил. лв. за печатарска хартия за издаване на вестника. От друга страна, по съветите на Панчо Михайлов, за да не се притеснява, го е настройвал, че няма опасност за живота му.

В началото на септември 1924 год. бях телеграфически извикан да замина за София, тъй като въпросният Петрички конгрес се е състоял, Предстоеше да идем за последен път и се срещнем с ЦК на ВМРО на конференция по окончателно уреждане отношенията ни с ВМРО и ЗП. Иван Михайлов е предупредил Занков да ме извика.

Отидох в София. Уведомен бях да замина, ведно с всички членове от Ръководното тяло и Йовков, на 12 септември в Горна Джумая. Поисках да бъда уведомен ще бъде ли ЦК в пълният си състав или не, като заявих, че в противен случай не ще заминем

Повиках другарите си на заседание и решихме да идем, само ако срещата бъде с двамата членове на ЦК и други лица, които те биха пожелали да повикат.

Другарите ми възложиха да потърся връзка с ЦК по телефона и се информирам кой ще присъства на конференцията ни.

По телефона се обади Алеко Паша, който повторно ни покани за срещата да бъдем РТ в целият състав. На въпроса кой ще бъде на тази конференция, той даваше уклончиви отговори, тогава запитахме Тодор ще бъде ли на конференцията; той отговори, че вероятно Тодор не ще бъде, защото е бил много далеч, а на въпроса къде далеч, каза, че бил вътре в Македония.

Панчо Михайлов

В такъв случай, казахме, че конференцията без Тодора е безпредметна, като зявихме, че не ще идем, да не ни чакат.Тогава Алеко каза, че ще запита Дядо Ангел дали Тодор ще присъства, за да ни каже повторно.

През цялото време на разговора телефонът ужасно бръмчеше, явно беше, че бяхме подслушвани.

Йовков сега поддържаше да се иде в Горна Джумая. Когато след нещастието се върнахме без него, жена му нареждала и се клела, че послушала Панчо Михайлов и е посъветвала мъжа си да ходи в Г. Джумая. Панчо й казал: "Нека Арсени отиде, няма нищо за него, но ако не отиде, не гарантирам повече." Когато Арсени попадна в Г. Джумая, Панчо не се застъпи нито за момент за спасяването му.

Заседание се състоя следобед, решихме да не заминаваме.

Когато след водения разговор с Алеко ние прочетохме писмото, изпратено кой знае с каква цел по петрички куриер и в него Щерьо [Влахов] и Динчо [Вретенаров], физическите убийци на Тодора, ни уведомяваха за смъртта на Тодора. Обади се Иван Михайлов, който пожелал среща със Занков. Поискал е сведения, ще идем ли в Г. Джумая и как с трен или с автомобил. Занков е заявил, че ще решим следобед на заседанието.

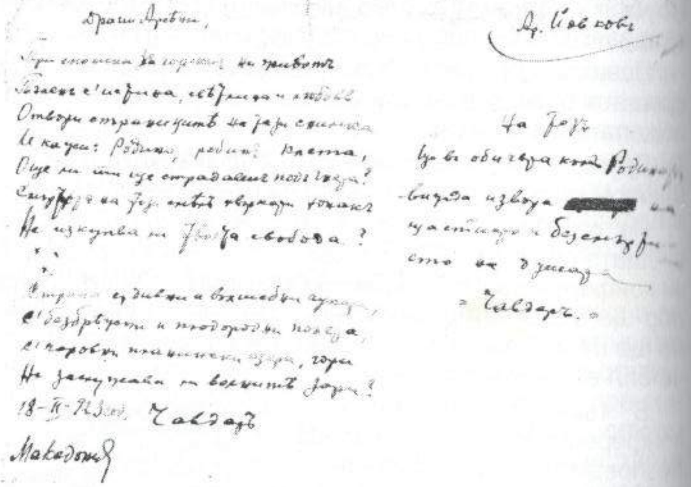

Драги Арсени,

Др. Йовковъ

Не изкупва ли твоята свобода?

18-II-923 год. Чавдаръ

Македония

= Чавдаръ. =

Снимката е с посвещение от Чавдар [Панчо Михайлов] на Арсени Йовков

Между другото, Занков му е задал въпроса: "Защо пък ти ме толкова преследваш, нима така скоро забрави нашето искрено другарство, когато заедно се криехме през режима на Стамболийски. Какви са тези километрически статии дето пишеш против нас."?

Михайлов е отговорил: то е било по желанието на Задграничното представителство, но сега всичко ще се забрави, да стане тази дългоочаквана конференция, пак ще другаруваме и вършим делото на Македония.

Така в края на водения разговор Занков и Михайлов се разделили с уверението, че всичко ще се забрави – стиснали си другарски десниците и много любезно, като искрени другари се разделили.

Занков веднага влезна в кабинета ми и каза, че водил интересен и откровен разговор с Иван Михайлов и че са се разделили много сърдечно. Същевременно, когато Михайлов поиска да види Занков, беше срещнал на стълбите да влиза куриерът, който донесе писмото, с което ни съобщаваха за убийството на Тодора. Изглежда, че това не е било случайно, защото Занков не запитал какво е търсил куриера.

Когато след това излязох и аз да ида на обяд, пред будката на Зойчев срещу БНБ, бях посрещнат от Иван Михайлов, който ми зададе въпроса: ще идем ли в Г. Джумая. Заявих му, че надали ще идем, щом като Тодор няма да присъства на конференцията. "Как – каза Михайлов, – кой ви каза, че Тодор няма да присъства. Тодор ще бъде там, там ще бъде и Дядо Ангел" – много убедително ми заяви, че ще трябва да заминем.

Повторих му, че РТ ще реши да идем или не, но ще чакам окончателно отговора от Г. Джумая. Тогава Михайлов заяви, че ще чака отговора ми до към 4–5 ч. след пладне.

След пладне ние зачакахме да се обадят от Г, Джумая. Бяхме двамата със Занков. Естествено ние обсъдихме въпросите, които трябваше да повдигнем в заседанието на РТ и в случай, че решим да идем, какво да поддържаме в конференцията с ЦК на ВМРО.

Писмото, писано с молив, ако се не лъжа, ни шокираше много. Ако е вярно, че Тодор е убит, как можеше да ни заблуждават да идем в Г. Джумая. Михайлов нито потвърди, че Тодор и Протогеров ще бъдат в Г. Джумая, нито по лицето му, нито по държанието му в срещата си със Занков, както и с мене пред бутката на Д. Зойчев, не можеше да се прочете някаква неискреност, защото знаехме, че Ванчо[Михайлов] беше лицето, което лично разнасяше разпоредбите на Тодора и ние не можехме по никой начин да не му вярваме.

Поставихме си и въпроса, ако се окаже вярно това фатално съобщение за участта на Тодора и Ванчо не знае и отиде в ръцете на тодоровите палачи, ние какво ще направим? Много естествено ще се застъпим за него, каквато и опастност да му се яви – от която и да е страна, каза Занков, но да пази Господ делото и всички ни, ако излезе верен слухът за Тодора,

Четири и пет часът следобед минаха, никой

Иван Михайлов

се не обади от Г. Джумая. Решихме да не отиваме. Съобщих на Ванчо, че при тази неизвестност за местонахождението на Тодора, няма защо да пътуваме. Ние желаем конференция в която да вземе участие и Тодора. Ние искаме да проличи, че лошите отношения на ВМРО към Илинденската организация не са негов личен каприз, както се носи слухът, а са в резултат на решение на ЦК, или пък, ако не са по решение на ЦК, са дело на капризните членове от ЗП на ВМРО и няколко личности в София. Ние сме убедени, че ако и Тодор участва в конференцията, всички търкания ще бъдат напълно изгладени и не ще пострада никой.

Току–що излезнаха членовете на РТ на Илинденската организация и телефонът се раздрънка. Занков се обади, а от другата страна Алеко питаше с какво ще пътуваме. Занков отговори, че ние решихме да не заминаваме, тъй като не знаехме дали Тодор ще бъде в Г. Джумая. "Как – каза Алеко, – ако вие не дойдете, много лошо ще бъде за вас лично и за Организацията. Наложително е да дойдете, бил Тодор или не, не е важно. Тук ще бъдем Дядо Ангел, ЗП, Ванчо и др. и ще се разгледа окончателно вашият въпрос."

Ние казахме, че не ще може да дойдем навреме, защото сега е заминал тренът, който има връзка с теснолинейката в Радомир, а за автомобил, нямаме нужните средства. Късно е да се съвещаваме пак, току–що си отидоха хората.

"Не, през нощта ще дойде един наш автомобил и утре рано ще вземе една внучка на подполковник [Георги] Атанасов. Вие може да използвате автомобила, който има шест места. Занков му казал, че не ни трябват повече от три места, защото ние трима бихме дошли, ако имаше решение, но като няма не можем да използвме вашия автомобил.

Алеко пак прогърмя по телефона, че трябва непременно, на всяка цена, при това с пълния състав на РТ да идем, и то по изричната заповед на Дядо Ангел, и допълни, че той ще даде нареждане да ни бъде предоставен автомобил.

Повикахме един от служителите на "Илинден" и го запитахме може ли до вечерта да разнесе покани на всички членове на РТ; той каза, че ще сполучи. Тогава казахме на Алеко, че ще се постараем да уведомим другарите да заминат за Г. Джумая. Алеко каза, за да не търси по телефона [Димитър] Ляпов, да му кажем, че е било необходимо и той да замине. Казах лично на Ляпов, но той категорично отказа да отиде и каза: "Аз нямам никаква работа в Г. Джумая, Алеко няма защо да ме вика, ако съм му нужен, да ме повика по телефона или пък – те имат на разположение автомобили – да се качи на един и да дойде тука да ме намери."

В такъв случай щом и Ляпов отказа да замине в автомобила, оставаха пет места свободни. Уведомихме, че с автомобила ще пътуват Михаил Чаков, Владислав Георгиев, Йовков, Занков и аз, а останалите, Славчо Абазов и Димитър Антонов, с трена. Уведомихме за заминаването ни и Ванчо.

След всички тези нареждания, аз тръгнах да ида у брата си , дето се беше установила на гости жена ми с децата ни. По пътя срещнах Т[одор] п. А[нтов], който вероятно знаеше какво ще става тези дни в Г. Джумая, беше ми голям личен приятел и сродник по линия на жена ми. Говорихме по създаденото положение. За него като функционер на ВМРО, Занков и Йовков бяха мошеници, заслужаващи всичко и куршум даже. В заключение, той ми каза: "Не ти е работа ти да идеш и се бориш за тези гадове, остави ги сами да идат и си търсят прошка и пр.. Ти не трябва да заминаваш за Г. Джумая."

"Не е възможно това – отговорих аз,– РТ в пълния си състав е викан, наредих вече всички да заминат, а аз да остана, ще бъде безмерна мерзавщина, още повече, че всякога мен ме избират да бъда начело на комисиите за срещи с Тодора и други членове от ЦК на ВМРО."

"Аз те съветвам – каза Антов, – да не заминаваш, та понататък каквото щеш прави."

Отидох в къщата на брат ми, където ме намери моят шурей, който ми каза, че Т[одор] п. А[нтов] му е казал да ме намери и ми каже да не отивам в Г. Джумая. Казах на шурея си, че съм се видял с него и лично ми каза, но много късно, след като е наредено на всички другари да заминат.

Действително, ако моят шурей не беше закъснял, а беше ми предал по–рано това предупреждение на Т[одор]п. А[нтов], нямаше да замина , нямаше да заминат и другарите ми, защото знаех, че той е функционер и че трябва да имаше нещо, което го заставяше да ме предупреди сериозно, но той така закъсня, че беше вече невъзможно на оттеглене нареждането ни, а аз да не заминех, смятах го просто за престъпна измяна.

Сутринта много рано станах да отида в канцеларията на "Илинден", дето трябваше да мине автомобилът и ни вземе. На ъгъла "Мария Луиза" и "Екзарх Йосиф" срещнах Абазов, запита ме къде съм потеглил, а не съм отишел на гарата, за да замина. Казах му, че аз и неколцина от другарите ще използваме един автомобил на Пашата, който случайно беше потеглил от Г. Джумая да вземе внучката на Георги Атанасов. Той замина към ул. "Сердика," като заяви, че и той, ако намери автомобил ще го предпочете, ако ли не, ще замине с трена.

Явно беше, че той си е осигурил автомобил, а именно да пътува с войводите, които дойдоха вечерта късно след нас.

Заминахме, изпратени от Ляпов – Гурин и един приятел на Занков – капитан.

В Перник срещнахме познати и илинденци. Заинтересуваха се къде отиваме така в група и с каква цел. Удовлетворихме любопитството им, като се постарахме да ги успокоим, че бяхме напълно уверени, че ще се разберем с ЦК на ВМРО и всичко ще бъде изгладено. Имаше между илинденци и песимисти, но за всеки случай, като ни пожелаха успех, на изпращане ни подариха един заек.

Занков каза: "Този заек ще ни послужи, за да узнаем какъв вятър духа. Ще го изпратя на Пашата да го даде и го сготвят и ни викнат на вечеря. Така ще се видим по–скоро и ще научим за всички намерения."

Когато около обяд пристигнахме, посрещна ни един човек, разпоредител в Г. Джумая, нещо като квартирен служител на нелегалните и хората, които идвали в Г. Джумая за среща с тях. Той ни заведе в хотела, определен за илинденци.

Слязохме да се поумием и изтърсим от праха, който се беше напластил върху дрехите ни, като че ли някой ни е засипвал с пепел.

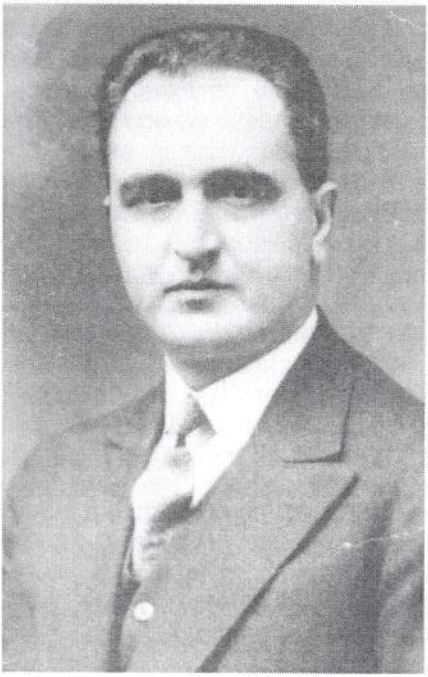

Йордан Гюрков

Занков, който се познаваше с този служител, започна да го разпитва и научи кои са били в града. Каза, че тук са в една квартира Алеко, Атанасов и Протогеров, охранявана от четници, а другите гости са били очаквани, но не са още дошли. Питахме за много работи този човек, но той нищо не ни каза, защото или не знаеше, или му беше забранено да приказва.

Занков му даде заяка да го занесе на Пашата, като му каза, че си иска своя пай, а и една среща веднага, за да си поприказват.

Човекът взе заека, заявявайки, че Пашата много ще се зарадва, като види заекът.

Отиде и се върна с известие, че паят ще бъде осигурен, но след като свърши работата, която много е била спешна.

Ние напуснахме хотела. Излязохме из главната улица, дето намерихме наши познати и приятели. Черпиха ни кафета, ракия и вино. Тук срещнахме Гоце Междуречки, А[ргир] Манасиев, Коларчето, Георги [Талев] Палисламов и др. Понеже аз за пръв път отивах в Г. Джумая, приятелите ми научили, че съм дошел, намериха ме с "добре дошли." Надвечер пристигнаха Д. Антонов и Абазов.

В Горна Джумая вечерта разходката се прави из главната улица. Бяхме ведно със Занков, Йовков, Вл. Георгиев и Чаков По едно време, както вървяхме, Йовков, Занков и Вл. Георгиев ни се изгубиха от очите ни. Беше вечер. Време за вечеря. Аз и Чаков, придружени от Манасиев и Георги Палисламов, отидохме в кафене–ресторант "Македония" и седнахме да вечеряме.

В ресторанта бяха седнали на една дълга маса току–що пристигналите от София функционери на ВМРО, между които бяха: Йордан Гюрков, Панче Михайлов и Михаил Монев. След като вечеряхме, поканени бяхме на тяхната маса и аз седнах до Панчо Михайлов. Разговаряхме на обикновени теми: кой как е пътувал и накрая, когато групата на Панчо стана да си върви, по предлог, че им предстои работа в среща с ЦК на ВМРО, стана и Панчо, като ми стисна ръката, пожела ми щастие и благополучно разрешение на висящите въпроси, като добави: "Гледайте сега да се разберете с ВМРО."

Ние станахме с Манасиев, Палисламов, Междуречки и др. не знам кои бяха, отидохме в механата до реката, за да пием натурално Мелнишко вино.

Седнахме на една маса на двора пред кръчмата. Донесоха ни вино. Манасиев подметна една шега на кръчмаря за виното, а кръчмарят се обади, че като не сме знаели да пием мелнишко вино.

Пихме по негова препоръка чисто вино, но действително не беше виното от първо качество.

Манасиев ме запита: "А, бе Ацев, не мога да я разбера тая работа, избрали са ме за член от един петчленен съд на ВМРО, за да съдим РТ на Илинденската организация, а незнам, нито в що ги обвиняват, нито кой ги обвинява."

Това просто ни смая. Изгледахме се с Чаков и си казахме: "Хубав капан ни направиха, вместо конференция, съд някакъв си ще ни съди."

Заявих на Манасиев, че ние идваме с всички другари от РТ не за да ни съди някой, а за конференция между нас и ЦК на ВМРО, никакъв съд не може да ни съди.

"Мене така ми се съобщи и съм канен да се съберем, когато ни кажат, за да се конституираме."

В това време откъм страната на хотелите избухна една бомба. Манасиев стана и каза: "Чакай да видя къде се гърми, като че ли към квартирата на Алеко."

Когато гърмежите се усилиха и почнаха да прехвъркват над главите ни, аз, Чаков и Георги Палисламов влязохме в кръчмата, която беше надвиснала високо над реката. Запитах Палисламов къде е задният вход на кръчмата, той каза, че тя е с един вход.

Много куршуми плескаха из масите и камъните пред кръчмата. Пролича, че се води някаква престрелка, но между кои и защо, никой не знаеше. Със ставането на Аргира, стана и Междуречки. Другарите ни не бяха при нас. Изплаших се само заради тях. Казах си, пък и с Чаков си споделихме, като че ли нещастието ни раздели с тези хора. Къде са и къде ще бъдат прибрани.

По едно време престрелката поутихна, та Палисламов каза: "Бързайте сега да минем реката и се приберем в моята квартира." Тръгнахме по един временен мост от греди над реката. Тичешком отидихме в квартирата на Георги. Тя беше на края на града, зад нея се издигаше един полузалесен хълм. Казах на Георги, че ние сме покорна рая, не сме носили никой път оръжие в пределите на Царство България и сега сме голи в това отношение. Георги извади всичкото свое оръжие, състоящо се от два хубави револвера и една манлихерова карабина. Седнахме в една голяма стая, дето имаше два кревата, а Георги отиде да се информира върху съобщението, което много ни изненада. Върна се скоро и каза, че жандармерията в града не позволява движение.

През цялата нощ не мигнахме в размисъл за другарите ни и престрелката, която беше престанала.

Сутринта рано изгърмяха неколко пушки из реката на горния край на града и пак всичко утихна.

Сега Георги излезна и дълго време се бави из града. Около 10 часа се чуха няколко гърмежа откъм площада и скоро дойде и Георги, пълен с новини. "Свършено е всичко с Организацият – каза той. – Нощес са убили Алеко, сега, дето чухме гърмежите, бяха върху подполковник Атанасов, ей го лежи прострелян пред общината, там по–горе е убит Коларов, градският ни войвода, а и Тодор е бил убит. Ужас ме обзема, като гледам всичко това и ми иде да си грабна шапката и се махна от тоя ад." Той ни успокои, че другарите са ни били живи и здрави у Гоце Междуречки. Аргир Манасиев е обещал да дойде при нас и ни осветли върху цялата тази междуособица, която погълна и ще погълне може би още много жертви. Зачакахме сега Манасиев. Обядът ни мина. Никой не може вече да ни нахрани. Залъците ни оставаха в гърлото, макар, че Георги беше приготвил хубава манджа.

Манасиев все още не идваше. Беше вече към три часът следобед, когато Манасиев, придружен от Междуречки дойде, и ни разказа за всички случки.

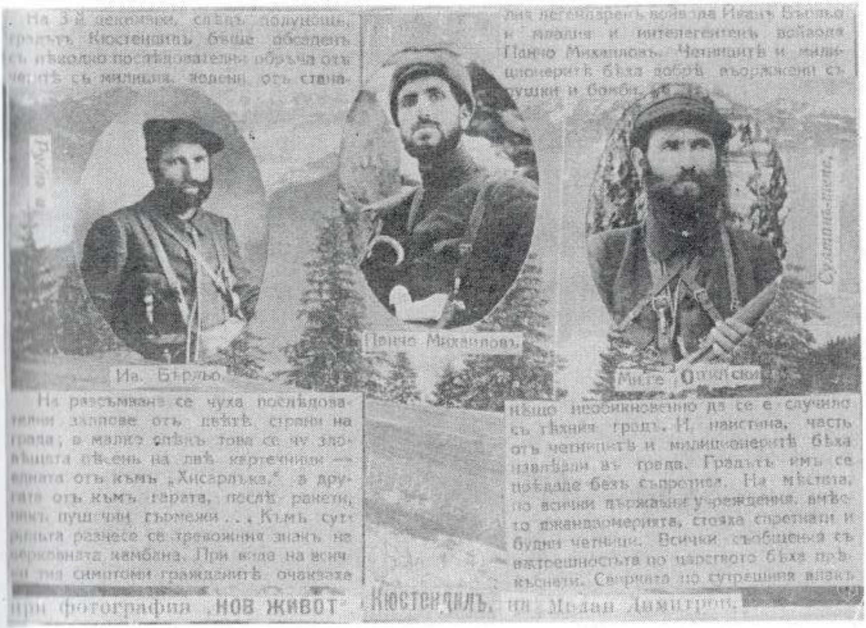
Ив. Бърльо.
Панчо Михайловъ
Мите Опилски
при фотография „НОВ ЖИВОТ“ Кюстендилъ, на Милан Димитров.

Иван Бърльо, Панчо Михайлов и Мите Опилски

Започна с убийството на Тодор Александров и свърши с току–що преживените събития.

УБИЙСТВОТО НА ТОДОР АЛЕКСАНДРОВ ПО РАЗКАЗА НА АРГИР МАНАСИЕВ

"Събрани бяхме над с. Лопово на Окръжен конгрес. Там бяхме 40-50 души. Беше Алеко и подполковник Атанасов. Знаехме, че ще дойде скоро и Тодор Александров, придружен от Протогеров. По едно време бях извикан от Алеко настрана и ми съобщи поверително, че Тодор е убит из пътя и ще трябва да се погребе, но как да стане това, да уведомят ли конгресистите или да го погребат селяните, без да знаят другите. Заявих, че Тодор трябва да бъде погребан като вожд, стар войвода и революционер, и то с подобаващи почести".

"Съгласен съм – каза Алеко, – *но докато не се изкопае гробът и не се пренесе тялото му, не трябва да знаят конгресистите за да не се плашат излишно и вълнуват."*

Съгласих се и аз. Алеко ми възложи да кажа няколко думи пред конгресистите на гроба на Тодора. Тялото беше пренесено до една църквичка. Когато гроба беше готов и всичко готово за погребение, поканих конгресистите да отидем към черквичката, дето ще се срещнем с хората от ЦК на ВМРО. Всички с радост потеглиха, не подозирайки изненадата.

Когато стигнахме до черквичката и се наредихме около гроба, дето тялото на Тодор беше покрито с шума, аз се обърнах към конгресистите с развълнувана душа и дрезгав глас и казах:

"Драги конгресисти! Ето многоочакваният член от ЦК на ВМРО Тодор Александров и открих лицето му, место жив и бодър, студен труп. Жестока другарска ръка го е лишила от живот из пътя."

Всички искрени приятели и почитатели ревнаха като деца и почнаха да падат на земята. Потресени бяха от тази вест, а хората от антуража на Алеко само пребледняха и се изплашиха не от картината, която представляваше Тодор, но от вълнението на другарите, почитатели на Тодора. С голяма мъка ги успокоихме и отстранихме от трупа на Тодора, за да го погребем. Той беше вече почнал да се разлага, защото през целия ден беше стоял на слънце на лобното място.

"Що се отнася до обстоятелството на грозното престъпление: ето как е станало, според както ни разправи Протогеров – каза Манасиев. – *Дошли са, придружени от група четници, с автомобил до Симитли. Ту̀к са оставили автомобила и тръгнали из урвите с катъри. Тодор, като се сбогувал с местния ръководител, извадил една столевова банкнота с желание да запали свещи в черквата. Това е учудило и ръководителят, и Протогеров. Тодор е добавил: "Исках да изпълня един християнски дълг, защото лоши предчувствия тегнат на душата ми, като че ли ще стане нещо с мене."*

Другарите му са го успокоили, че нищо няма да му се случи, да не бъде такъв фаталист. Панзо [Зафиров] едничкият телохранител на Тодора, също е чувствал угнетение и предчувствия са го измъчвали. Само Протогеров е бил спокоен, никакви предчувствия не са го преследвали. Смеел се с Тодора за фатализма му, който за пръв път го проявява, като му обяснявал с обстоятелството, че Тодор не е бил достатъчно религиозен. Водачи са им били трима куриери, дето са се катерили из Пирина. Любували са се на пиринските пейзажи, водили са разговори. Тодор проявявал голям интерес, защото за пръв път се катерил из Пирина. Куриерите са му показвали местностите, изброявали имената на важните колиби и села и пр.

Стигнали най–сетне до една падина, дето Тодор предложил да седнат и си починат, че той се чувствал изморен, а и добитъкът и хората са също изморени.

"Не - казал Протогеров, - *не тука, а в следващата падина има и хубава вода и красиви поляни, там ще седнем да си отпочинем, пък и може да си похапнем."*

Съгласил се Тодор и действително след малко, като прехвърлили още две падини, стигнали до бистрата вода и зелената полянка. Слезнали от каворите, пили от студената вода, поумили се и седнали. Тодор поискал пелерината си и поканил Протогеров да седне и си починат. Тодор поискал Панзо да му донесе чантата с продуктите, каквито той винаги носеше, тъй като не всякакво готвено можеше да яде. Отворил деликатеси и поканил Протогеров. Телохранителят Панзо седал отстрани и похапвал си от това, що Тодор му е дал. В това време дошли при тях Динчо Вретенаров и Щерьо Влахов. След като се поздравили, бързо се върнали в близкото село, взели си пушките и се върнали. Изглежда, че те са се побояли да извършат убийството с револвери, та са си взели пушките. Когато вторият път дошли, те застанали като стража над пътуващите в тила на Панзо, който се бил завил с пелерината, прегърнал пушката си, за да си подреме след дългия изморителен път.

Протогеров и Тодор си приказвали за живописния Пирин и благодатната природа, за чистия въздух, когато изведнъж се чули два гърмежа, единият улучил Тодора в главата, а другият Панзо, който веднага отметнал пелерината си и се уловил за оръжието си, обаче втори изстрел, даден от вероломния им куриер Коларски, го повалил безжизнен.

Като видях кръвта да шурти от главата на Тодора, аз силно се изплаших и припаднах – казал Протогеров. – По едно време някой се надвеси над мене и ме напръска с вода, аз отворих очи и видях надвесен над главата на Тодора, който още се гърчеше, не беше умрял, Щерьо Влахов, който казваше на Тодора: *“Ха тъй, едно време ти ме осъждаше на смърт, гърчи се сега ти.”* Като разбрах, че другарите са били убийците, паднах отново в несвяст и като се събудих, нямаше никой около нас. Станах и отидох в селото, дето казах за сполетялото ни нещастие, за да известят Алеко и Атанасов да дойдат и ме вземат.

Когато Аргир разправяше тези сведения, чути от устата на Протогеров, ме наведоха на мисълта, че един генерал, който беше водил рота в Сръбско-българската война, през Балканската война - бригада, а през Голямата война – дивизия, как беше възможно да припада при вида на шуртящата кръв от главата на Тодора? Има нещо демонско във всичката тази работа, но с Аргир и другарите ми не споделих тези си мисли.

Аргир ни каза, че другарите ни Арсени, Занков и Вл. Георгиев са били в дома на Междуречки, после са били настанени в друга къща. Предупредили Междуречки да не казва на Абазов за квартирата им, но не минало дълго време, Абазов отишъл в квартирата им и ги е успокоявал, че нищо не ще им се случи и пр.

Занков видял, че положението им е лошо и извикал Манасиев и му заявил, че зà да бъдат напълно спокойни, трябва да ги предаде в ръцете на военните. *"Във вас нямам вече вяра, видях, че вие работите под заповед, защото, ако бяхте били достатъчно самостоятелни и господари на положението, Абазов нямаше да открива квартирата ни, като капой."*

Аргир се съгласил и ги завел в казармата. Тука заместник–началникът на гарнизона, един капитан, името му не помня, заявил на Занков, че те са вън от всякава опасност и че те можели свободно да си заминат за София, без да се плашат от някого. Каквото трябваше да стане, стана, сега никому нищо не ще се прави вече.

Занков беше писал бележка до нас – Аргир бил му казал къде сме ние, уведомяваше ни, че са били в казармата и, че трябвало и ние да идем там, за да обмислим какво да се прави след тези изненади. Казах на Аргир съдържанието на бележката и го попитах може ли да идем и ние в казармата. Аргир каза: *"Защо да не може, само че ще трябва ние да ви заведем до казармата, за да не ви спира жандармерията и милицията, които патрулират из улиците."*

Запитах Чаков какво ще каже. И той пожела да идем в казармата и се съберем с другарите си.

Съпровождани от Аргира, Гоце Междуречки и Георги Палисламов, отидохме до казармите. Аргир уведоми часовоят при входа, че ние двамата сме другарите на тримата илинденци, които са дошли преди малко. Войникът каза да почакаме, за да доложи на началника си. Не след дъло време войникът се върна и каза да го последваме. Сбогувахме се с тримата приятели и влязохме в казармата. Когато наближихме канцеларията на дежурния офицер, посрещна ни капитанът и ни каза: *"Разгеле, добре, че дойдохте, другарите ви много се безпокояха за вас, но няма вече нищо лошо да става. Те са вече на гарата и ще заминат, ако искате и вие, ако побързате, може да предварите влака, ей го сега се подава от Симитли."* Действително, тренчето пушеше из полето. Побързахме да го изпреварим, доколкото аз можех да бързам, вървях, а Чаков все вървеше неколкостотин крачки пред мене. Задъхани, стигнахме до гарата, дето беше вече дошло тренчето и беше готово да тръгне. Когато влязохме в двора на гарата, видяхме най-напред и това ни обърна вниманието, един войник, седнал с пушка на ръка. Другарите ни Георгиев, Занков и Йовков, като ни видяха, спуснаха се да ни посрещнат, зарадвани като деца, всички едновременно честитиха избавлението ни, но не ми се щеше да вярвам, че това беше краят на трагичното ни положение, в което ни вкараха софиянци, Алеко и Протогеров.

Запитах Занков: *"Къде ви е охраната, за да се радвате толкова?" "Ето"* - каза той - посочвайки седналия войник. *"Само това ли е?* - рекох аз. – *Това е предостатъчно, но нали ще ни придружат до София?"*

"Не,– отвърна Занков – *той ще се върне, щом трена потегли."*

"Нещастници – казах – *как сте така потеглили и каква гаранция сега има, че с автомобил не ще дойдат пет–шест души да обезоръжат тоя войник и отвлекат всички ни, където им е нужно?"*

"Увери ни офицерът и ни даде честна дума, че нищо лошо не ще ни се случи, тъй като ВМРО си е постигнала целта, като е наказала Алеко и Атанасов, като убийци на Тодора, и сега никому нищо не ще се прави, при

това и военно положение е обявено в окръга и цялата власт е била съсредоточена в ръцете на военните. Ако най-сетне офицерът не държейки на честната си дума, е целял само да се освободи от нас и ни е изпратил, нека с позора си покрие пагона и бъде презрян."

Този разговор водихме насаме със Занков, за да не плашим и без това изплашените другари. Йовков много се плашеше за живота си, който му беше необходим за тежкото му семейство.

Когато се качихме в тренчето и потеглихме, Йовков се обърна към всички ни:

"Чели ли сте Ад от Данте? Бледнее пред този, който ние преживяваме, ох, колко ми олекна като потеглихме, а не вярвах, че ще излезнем живи от този ад".

С желание бях да прекъсна потока от приказките на Йовков пред другарите и хората, които пътуваха с нас. Казах му: *"Потисни поетическото си настроение с мълчание, че още не сме излезнали от обръча, в който сме вкарани, пък и в София като идем, по-малкото приказки ще са по–полезни"*. Йовков побледня и със зяпнала уста и ококорени очи ме погледна, като събудил се от дълбок сън.

Сега стана обратното, тоя, който най–много се радваше с избавлението си, сега искаше с всички подробости да му се разправя на какво се дължи нашето съмнение в още надвисналата ни опастност.

Така в приказки, стигнахме гаричка, дето бяхме предупредени, че ни предстои последното и най-грозното изпитание, което коства главата само на Йовков.

Когато тренчето стигна гаричката "Струма", всички слезнахме да си купим нещо за похапване. Владислав Георгиев, познат на началник– гарата, отишел да се види с него – началника, които току–що затворил телефона, по който е водил някакъв разговор и казал на Георгиев да поизлезнем, че тука не можем да направим разговор, още повече, че трябва да предупредя за спирането на влакчето из пътя му от хората на ВМРО, които са били въоръжени – да не се плашат.

Георгиев, запитал:

– Защо ще спираш влакът из пътя, когато може да го дочакат на съседната гара?

Началникът казал, че не знае, но предполага, че ще задържат някой човек измежду пътниците, та се боят да не им избяга на гарата.

Георгиев запитал откъде идва това предупреждение – от София или от Г. Джумая?

Началникът е казал, че е от Г. Джумая, но е помолил да не казва никому, защото телефонограмата е поверителна.

Покрайнините на гр. Горна Джумая с гарата

Георгиев веднага се отделя от него и побързал да ни намери. Ние тъкмо се бяхме наканили да се качваме, защото вторият звънец беше бил за тръгване. Вижда Занков и му съобщава грозната вест. Занков ни повика и поиска едно бързо съвещание какво да правим. Като научихме неприятната новина, всички се обезпокоихме. Всеки по своему я тълкуваше и предлагаше мерки за избягване на нови инциденти с хората на ВМРО.

Предложих да влезнем в последният вагон от едната му страна и да излезем от другата. Вагонът беше празен, нямаше никой да ни види, че сме слезнали, даже и персоналът, докато дойдеше да проверява за пътници, щеше да види, че ни няма и ще помисли, че сме скочили някъде из завоите незабелязано. С това се печелеше време, за да избегнем една нежелателна опасна среща, докато се мръкнеше. Всички бяхме без оръжие, та не можехме да мислим за отбрана. Влязохме откъм страната на гарата и скочихме от другата, по пътя за Рила. Побързахме, та никой не ни забеляза къде се отправихме.

Край релсите на теснолинейката за с. Рила вървяхме известно време и спрях другарите си и им предложих сега да минем през р. Рила, а след това да прегазим р. Струма. Да вървим по десния й бряг и, отдалечавайки се от реката до мръкване, след това да се върнем и се отправим за София.

Не отговориха другарите. Ще бързаме и ще пресечем шосето Дупница – Г. Джумая, без да ни забележат преследвачите и по–скоро ще се отправим за Дупница и София.

Това желание на всички останали трябваше да се изпълни, макар че не се вземаше под внимание, че ние се движехме пешком, а преследвачите ни с автомобил.

Поехме наново из пътя. Чаков, като най–пъргав, вървеше напред и така бързаше, че често го изгубвахме от погледа. След него вървяха Занков и Георгиев, тях следваше Йовков, а аз кретах задъхан след всички и бях останал от Чаков почти на един километър назад. Когато сме наближили вече да се отбием от пътеката край р. Рила, дочакаха ни другарите и ни казаха, че сме наближили с. Кочериново, необходимо е било да се отбием вляво, да пресечем шосето и се отправим за Дупница без път. Седнах да си поотпочина, а те продължиха. Арсени също имаше нужда от почивка, та остана с мене. Потеглихме. Чаков беше отишел много напред, та не го виждах, вляво след него вървяха Занков и Георгиев, все заедно, а Арсени вървеше в дясно край върбалаците и все току викаше на Занков: *"От тука, от тука елате е по–прикрито."* По едно време аз бях загазил в едно тютюнище и вървях по средата, с направление пътя на Чаков. Когато бях на средата, Занков нервно се обърна към Йовков и му кресна: *"Стига си викал, бе, върви ти из тая страна нали е по–удобно?"* Арсени, без да се обади повече, отиде край върбалаците, а аз продължих моята посока. Когато излязох от стръмното и се наклоних да тръгна по една нива, насадена пак с тютюн, видях Чаков, но и в същото време и едно лице, въоръжено с карабина, което се беше спотайвало дотогава в тютюна. Лицето, наведено и с насочена пушка срещу мен, завика, *"Стоите, вашата мама предателска"*.

За секунда застанах и в главата ми се наби “вашата мама предателска.” Значи бягайте, за да ви убият, да не ви колим след обичайни морални и физически изтезания. Зад мене беше нанадолнище, тръгнах бегом, за да стигна върбалака и се отправя към насрещното село, поне ако бъда убит, там да ме убият, за да може един ден, когато стихне това кърджалийско време, децата да намерят гроба на злочестия си баща. Много ми беше тежко, че отзад чувах псувни и залпове от повече хора, насочени против мене. Куршумите пищяха край ушите ми, други се забиваха пред мене отстрани, обърнах се, свалих каскета си и извиках: "Стига бе хора, срамота е, против кого стреляте." Видях ги, бяха всички прави, а някой и от колене стреляха срещу мен, защото Занков и Георгиев вече бяха се скрили във върбалаците край р. Рила. Вместо да спре стрелбата, сега стана по–честа, направих няколко крачки и пак извиках, но един от тях, който стоешком се целеше в мен, гръмна и ме рани в левият крак под коляното. Разбрах, че тези хора, жив или мъртъв ще ме заловят, продължих да бягам с последни сили и се скрих във върбалака, а те стреляха все така често и като влезнах из върбите, намерих пътека, която ме изведе на една полянка, откъдето се виждаше с. Кочериново. Тръгнах и се изтърси един залп върху ми, завих вдясно от върбалака, стигнах една телена ограда, като минавах скъсах си панталона и палтото. Отправих се през пералището на р. Рила за с. Бараково. Минах реката. Измокрих раната си. Мина ми през ума за другаря ми, който в гр. Щип, след двудневна престрелка с турската полиция и военна команда, се спаси, като на два пъти гази р. Брегалница, за да изгуби дирите при това газене е измокрил раната, която се инфектира. Този безподобен герой след два дни умря в мъки. Когато влязох в селото, рекох си, ако има общинска власт, ще поискам защита и медицинска помощ, за да избягна евентуално гореописаната напаст, ако не ми е било предопределено да умра от братски куршум, който така настойчиво ме преследва.

Когато излязох на шосето, което пресича селото, срещнах един познат, родом от Западна Македония, навярно кръчмар в селото, казах му: *"Слушай, преследват ме хора на ВМРО, изглежда, че искат да ме убият, възможно ли е ти да ме укриеш?"* Човекът повдигна раменете си и нищо не продума. Махнах му с ръка и продължих из шосето, стигнах една кръчма. В нея стоеше прав един въоръжен мъж с карабина и новичък патрондаш, като тези, що ние носехме в битността ни на нелегални деятели в Македония. Отстрани му висяха нож и револвер. Влязох в кръчмата и се обърнах към въоръжeният човек: *"Познаваш ли ме кой съм?"*

"Как да не те познавам, дядо Петре, защо си в такова положение, накъде си тръгнал?"

"Преследват ме хора от Организацията, кои са не знам, каква им е целта, пак не знам, дойдох тука, за да потърся власт, която би могла да запази живота ми, докато се разберем с тези хора, защото ме преследват. Намерих тебе, какъв си не знам, но можеш ли ме взе под своя закрила?" "Как не, дядо Петре, аз ще те защитя и ще видим какви са тия приятели, които стрелят срещу нашите ветерани, като тебе!"

"Не вярвам, че ще можеш със сила да ме защитиш, един си срещу мнозина, но ако има тука община, заведи ме там, за да поискам и медицинска помощ, че съм ранен."

Тогава той видя окървавеният ми крачол и каза на момчето, което беше в кръчмата да извика фелдшера, руснак.

Докато излезне момчето за фелдшера, запъхтян пристигна с пушка в ръка Црън Киро, един щипянец, живущ в Г. Джумая. Като погледна в механата и ме видя, ведно с въоръженото лице, втурна се с псувни срещу мен и почна да крещи и ми вика: *"Ти ли си болшевишкото мекере, което за двайсет милиона продадохте Македония и убихте Тодора, стой, твойта мамка"* - и насочи пушката си срещу мене. Наблизо бях, посегнах и вдигнах дулото на пушката му с дясната си ръка, в това време вече бяха нахлули и другарите му. *"Не бързай* - аз му казах, - *кой е предател, има време да се види, кой е ял червонци, пък не псувай и не оскърбявай, ако не ме познаваш, е срамота."*

"Как, - каза, Црън Киро - *аз ли не те познавам, не си ли ти Петър Ацев, с когото заедно влезохме в Щип по време на Хуриета? Но сега ти си предател и убиец на Тодора за руски червонци"* - и като се обърна към другарите си извика: *"Абе дръжте да го вържем, що ме гледате, или искате да ми отнеме пушката да ни изтрепа всички."*

Втурнаха се тогава всички срещу мен, не можах да ги преброя, но едни ме хванаха през кръста отзад, други ми държаха краката, трети ми хвана дясната ръка и почна да я връзва с въже, един отпреде ми насочи револвера в главата, с желание да ме разстреля. Хванах револвера му и го обърнах към тавана с още свободната лява ръка и казах му: *"Не бързай, бре момко, ще ме убиете, но може някой от другарите ви да пострада, дочакайте началниците, може би те ще ви задоволят желанието да убиете един старец като мен."* В това време някой ми задържа ръката, аз здраво държах револвера, макар лявата ми ръка да е саката. Инстинктът за самосъхранение ми възвърна сили, неприсъщи на възрастта ми. В това време един млад човек ме удари с приклада на парабела си по челото, а откъм лявата страна някой ме шибаше с един кол. Този, който ми държеше лявата ръка, изви я назад и я затегна с другата. Обърнах се и видях кръчмаря, който държеше колът, като за бой с нож, и псуваше.

Црън Киро

"Ти си бил убиец на Тодора, а ме караше да ти търся и фелдшер, на ти тебе фелдшер" – и ме мушкаше. Току–що вързаха ръцете и ми освободиха краката, в това време вдигнах крак да ритна палача ми кръчмар, но той се дръпна, тогава Црън Киро каза: *"Водете го вън и го вържете за дървото пред механата, да го застреляме."*

Въоръженото лице се застъпваше с всички сили за мене, за да не бъда прибързано застрелян, и смятам, че на него се дължи да не бъда убит. Аз не го познавах кой беше и откъде, каква длъжност изпълняваше тука, за да го срещна някъде и го разпитам за имената на палачите ми. След като обърна вниманието на всички и на Црън Киро, че ще сгрешат, ако ме убият без [Асен] Даскалов, който им бил началник, те се задоволиха да ме вържат за дървото като куче и отидоха да таршуват за другатите ми из махалата вдясно от шосето, което води за Горна Джумая. Като ме вързаха, попитаха къде са другарите ти. От това разбрах, че не са могли да заловят някого след Чаков, който им влезнал в засадата без да ги забележи. Това ме зарадва, че ще видя началника им с когото се надявах да се разберем и ме откарат в Г. Джумая, дето на никаква цена нямаше да позволят моите приятели там да бъда убит. А те бяха в състояние да сторят това, като активни членове на местните комитети.

Црън Киро ме остави вързан да ме пази кръчмаря.

Младият човек, който ме удари по челото с револвера, разправяше как не могли десет души да ме повалят, чак като ме ударил в челото, съм пуснал револвера на другаря му. За голямо нещастие научих, че този млад човек е бил син на Петър Китанов. Стана ми много мъчно, болно и си казах: децата ни са приучени, вместо на революционерство, на злосторство до степен да посягат върху бащите си.

Това момче, когато разбра върху кого посегнал, се разкая и съжаляваше много през цялото време насетне. Той остави на разположение на Чаков и мен табакерата си с хубав тютюн и молеше за прошка. Вързан за дървото, очаквах моите палачи или спасители. Црън Киро с другарите си обискираха къщите и кучетата лаеха из селото, а аз, вързан, се запитвах каква ли съдба ме очаква, след като куршумът, които мина през носа ми, не ме удари, а ме закачи за крака. Мизерия, си казвах, не заслужава човек да живее сред такъв народ и между тоя още по–мизерен свят, обаче имаше там, далеч оттук една жена и невръстни деца, които очакваха баща си, а загинеше ли той, те щяха да бъдат живи погребани.

Това ми даваше да мисля, че още щастието не ги е отминало, то ще запази живота на баща им. В това време запухтя из пътя откъм Кочериново автомобил. Както бях вързан и замислен вдигнах глава и рекох да използвам случаят с минаващите, пътници за да поискам застъпничество. Наивник, мислех, че може тука някой да прояви някакво милосърдие сред палачите ми. За моя голяма изненада в автомобила бяха въоръжени хора, явно важни особи, придружени с охрана, а когато спряха, видях по средата им Чаков и познатия ми Кирил Мончев. От автомобила скочи едно високо лице, млад, пъргав, с карабина в ръка, след него слезнаха и други, ведно с Мончев, който беше въоръжен с манлихера. Когато ме наближиха, високият момък ми завика: *"Абе Ацев, та ти ли си бил, защо бягаше, знаеш ли, ако беше станало нещо непоправимо с тебе, с главите си отговаряхме."*

Асен Даскалов

"Аз бягах, защото трябваше да се спасявам от куршумите ви, а вие защо стреляхте, за удоволствие или да ме убиете?"

Оказа се, че този господин е [Асен] Даскалов, който е бил изпратен от София да треби набелязаните, и той беше се заел с голямо усърдие да изпълнява тая си мизерна мисия.

Като направи това обръщение, Даскалов се обърна да пита къде е Црън Киро и другарите му, а мене остави зад себе си вързан като куче за дървото.

Това ми даде възможност да преценя лицемерните му думи и съжаленията му, а като се върна при мене след като се информира за Църн Киро, почна пак подобни излияния, че той много съжалява, че може би той ме ранил, защото тъкмо, когато съм се обърнал и съм им викал нещо, което не са разбрали, стрелял и сега се тюхкаме: *"Какво щели сме да направим"*. В същото време се накани да влиза в кръчмата, а около мене се бяха събрали въоръжени селяни, деца и жени да гледат, като на мечка. Обърнах се към Даскалов и му казах: *"Ако беше ме добре улучил, имаше кой да плаче, но не и вие с тези, които са ви изпратили, пък ако ти са искрени приказките, що ме отминаваш и не заповядаш да ме отвържат, за да не се събират хората като на мечка, или вързан ще искате да ме стреляте. Не съм в състояние повече да бягам от ръцете на толкова въоръжени хора, не бойте се."*

"Действително – каза Даскалов, – *ти си вързан"* – и взе да усуква, да ме отвърже ли или да дочака резултата от тарашуването на Црън Киро. Тогава Кирил Мончев се приближи до Даскалов и му пошепна да ме отвържат, че е срамота.

Даскалов заповяда да ме отвържат. Отвързаха ме, но не и ръцете. Седнах на пейката пред кръчмата, дето беше заел място Даскалов. Продължихме разговора сега за Занков и за Арсени. Той си позволи да ми каже: *"Да те питам и да знаеш, знам, че няма да ми кажеш, къде са Занков и Йовков, но те няма да се изплъзнат от ръцете ми."*

"Ето – казах – *видяхте ли защо бягах и защо бягат и другарите ми? Но вие не сте криви, изпратени сте да ни гоните, макар и да нямат никакви факти за нашата виновност, поне да са ни съдили формално, а вие ни стреляте и след като не сте могли да ни убиете, ще се тюхкате. Дайте ми да повярвам на думите ви, заповядайте да ми развържат ръцете и повикайте доктор да ми превърже раната, още повече, че съм я измокрил в реката." Един се обади: "Ах, как щях да те застрелям при преминаването на реката, но тъкмо срещу жените перачки беше се насочил, та ме беше страх да не убия някоя от тях"*.

"Тъкмо с цел да се предпазя и аз се, бях насочил към реката срещу перачките, които бяха три. Когато ги отминавах, ги запитах кое е това село, те казаха, че е Бараково. Докато намерих заслон, аз се държах така, че между мен и преследвачите да останат жените." Думите на човека измежду преследвачите ми показаха как в зашеметеното положение инстинктът ми е избрал път за избавление от грозящата ме смърт.

Когато казах тези думи, Даскалов се засрами, та ме развързаха. Поиска човек да изпрати за фелдшер, който беше дошел вече и се обади из между тълпата: *"Аз съм фелдшер, друг в селото няма."* Погледнах човека, който говореше не добре български, с руски акцент. Руснакът беше облечен прилично в черни дрехи, на възраст около 45–50 год., с благородна физиономия и приветлив. Видя раната и се оказа, че куршума е засегнал крака, вместо да пробие пищяла ми, разкъсал кожата и мускулите до самия пищял.

"Нищо, батин – каза руснака – това е много лека рана, тя ще се излекува само за няколко дни, ако не се движите."

Седнал беше наблизо Чаков и плачеше. Запитах го защо плаче, той махна с ръка и ми каза: *"Жал ми е като те гледам в това положение"*.

"Нищо – казах му – *само това ако е, халал да е, за Македония не можахме да се похарчим, може би ни е било предопределено така мърцина да отминем битието си."*

Чаков прекъсна с дълбока въздишка. Беше почнало да се мръква, когато Црън Киро се зададе с другарите си. Посрещнаха го с псувни по адрес на избягалите ни другари. Църният докладва, че са обискирали всички къщи, но никой не ги е видял, а са ги видели, че са минали реката, но са ги изпуснали от очите си, преследвайки мен, който съм бягал из по–открита местност, но за голямо чудо никой не можал да ме улучи.

Мъчно, тежко и грозно беше да слушаш как загрижени си докладваха един на други тези палачи на невинните и безопасни хора и си казах, ако бяхме били на равни начала и ние въоръжени, уверен бях, че нашите карабини много по–верна мишена щяха да вземат и малцина щяха да бъдат тези, които да останат да докладват пред мизерните си началници за участ не наша, а на другарите им. Обаче ние никога не бихме вдигнали ръка против своите братя. Отидохме в подивелия им кошер, без всякакво оръжие, с мисълта, че отиваме да вършим полезна работа за преуспяване делото за родината. И вместо това, ние трябваше да срещнем злобата упоена, от клеветата, че ние срещу червонци някакви 20 милиона сме предали Македония и убили Тодора, но докато е жив Црън Киро и техният Бог, нямало да ни оставят живи по земята.

Прости им Господи, те не знаят какво правят. Мръкна се. Влязохме в кръчмата, дето се наредиха юнаците на сладка вечеря. Седнахме накрая и ние с Чаков. Тогава Чаков ми пошушна: *"Биха ме, бай Ацев, боли ме гърбо, но и сега с приклада ме биха, а може би и повече щяха да ме смажат, ако не ме бяха взели в автомобила"*.

Успокоих го, може би няма да има повече физически страдания, но моралните ще са големи и продължителни. В неизвестност са другарите, каквито и да са за тях, те пред нашето съзнание и очи са чисти и незаслужено ще пострадат, ще бъдат жертва на една свирепа съвест и воля, които от чистото дело на Македония изковаха едно оръжие ВМРО, която е повече страшилище за искрените чеда на Македония, отколкото за враговете й. При нас дойде и Кирил Мончев, съжалявайки за всичко станало с нас. Това, както и извиненията на П. Китановия син, повече ни натъжаваше, отколкото да ни успокоява, а още по се вълнуваше душата ни, когато псуваха избягалите ни другари. Казахме си, дали нямаше да псувате и нас, ако не бяхме ви паднали в ръцете?

След като вечеря дружината, наредиха кой да остане за водач на селската милиция, на която се възлагаше да излови другарите ни през нощта, имаше пълнолуние, или през деня да претърсят цялата местност.

Скараха се кой да остане, като всеки казваше за себе си причини, налагащи присъствието им на другия ден в Горна Джумая. Най–сетне наредиха със сила и заплашване лицата, и казаха на другите да станат и поемат пътя – едни за Кочериново, други за у дома си, които бяха от Бараково, а останалите, колкото ги побираха двата автомобила – за Г. Джумая. На мен и Чаков наредиха да пътуваме с автомобилите. Когато пристигнахме вън от селото, Кирил Мончев каза на Даскалов: *"Ти пази левия а аз десния фланг"* и обърна пушката си на дясна страна, като че ли ей сега ще загърмят всичките противници из засада и те трябваше да бъдат със заредени пушки, готови да им отговорят.

Мамини комити из пределите на нещастна България при една мизерна власт, която така лепва петно на лицето и пред външния свят, което сапуна на цял свят не може да го умие. Омърсена беше ръката на тая мизерна власт с кръвта на Тодора, трябваше да се мие сега с кръвта на Тодоровите убийци, а това не желаеха да го правят с отворени карти. Трябваше с маски, сложени на лицето на Даскаловци, Църн Кировци, Ванчовци, Протогеровци, Шандановци и прочее и прочее, все мамини комити из софийските улици и мегдани на градовете из злочеста България. Вилнееха тези сенки и маски след убийството на Тодора, и не престанаха, докато не погребаха хубавото борческо име на Македония и авторитета на хубава България – името на юначния й народ, включително и храбрата й армия.

След като сме излезли от Бараково и се отправихме за Г. Джумая, Занков и Вл. Георгиев измъкнали се като вълци из барлогата си, пресекли шосето и се отправили над Бараково и Кочериново за [с.]Рила, като най–безопасен път.

Когато пушките загърмяха, видях Занков и Георгиев наведени да бягат из шубрака близо до тях за към върбалака на р. Рила, а след това нищо не видях, освен моите преследвачи и Арсени, който, като най–близо до върбите, се вмъкна в тях преди да бъде забелязан от неприятеля. Непреследван от никого, скрил се из гъсталака, а през нощта не съобразил, че из пътя, който бяхме поели, ще има засади, тръгнал по нея посока, избягвайки забелязаните засади, се заблудил и му съмнало пак из същата местност. Скрил се в една купа сено. Забелязва го едно дете, което казало на учителя си, че там около купата сено е видял един съмнителен човек. Вдигнала се милиция. Арсени се вкупал в средата на купата. Дошли селяните, оглеждали сеното и мушкали с щиковете на пушките, един даже е стигнал самия Арсени и му причинил рана, но той си наложил воля и изтърпял болката. Отишли си селяните с убеждението, че момчето ги е излъгало, или ако е имало човек, той вече е избягал. На другата вечер Арсени излязъл от скривалището и поел пътя за Дупница. Уловен е бил от селяните–милиционери до едно старо българско село. Арсени молил тези жестоки хора да го пуснат на свобода, ако ли нещат, да го предадат на българските власти в Дупница, но да не го предават на хората на ВМРО, които сигурно ще го убият, а той е невинен и има жена и деца, които остават в ужасна мизерия. Не пощадили нито него, нито децата му, нито името на България, като погазили законите, за да извършат най–мизерното престъпление, каквото може да извърши една официална власт на правовата държава в угода на една чужда дерайлирала в своя път Организация, каквато беше тая на Баждаровци и Пърличевци по онова време.

Предали го на кочериновци, а те го откарали в Г. Джумая, дето намери своята смърт.

Занков и Георгиев, когато избягали от върбалака, стигнали до реката, прегазили я, но пак се върнали и се скрили веднага в една капина, надвесена над водата. Тук са стояли във водата до замръкване. Занков беше запознат с тези места, пък и миналото му беше поминало наоколо, та се ориентира във всяко време, в което желае направление. Той през Балканската война, начело на група войници, отиваше по разузнаване в тила на противника в Дуличкият сектор от този фронт и принесе голяма полза за отбиване атаката на сърбите на дясното крило от царевоселската позиция.

Когато потеглили, съобразили, че ако заминат по направлението, което държахме през деня, беше по–близо, но най–опасно. Най–безопасно ще е да се върнат назад по посока на Г. Джумая, та над Бараково да отидат чак в [с.] Рила, без да се отбиват в селото, освен в някой, дето Занков е имал свои лични приятели още от времето когато беше избиран за народен представител от тоя край.

Те дочули бръмченето на автомобилите, които се движеха без фарове, притаили се, докато отминат и след това се забързали по предварително избраната посока. След дълга одисея, гонени от рилската милиция, отправени в една посока и после я променят, за да заблудят милицията на други села. Крили се из Рила, гладни, обосели, гонени с пушечни гърмежи из Самоковско, излезли на Черни връх на Витоша, с намерение да намерят хляб и отмора в някоя от хижите. Срещнали тук мамините комити, които, предупредени за направлението на избягалите двама "големи престъпници" заели всички хижи. За щастие, когато тръгнали да идат в една от тях, един комита с перелина и карабина в ръка излязъл от хижата по работа и докато ги забележи те са се скрили и цял ден са гладували и жадували, следейки движението на комитите. През нощта се смъкнали в с. Бояна и стигнали във вилата на един познат. От тука двамата се разделили, всеки с щастието си да влезат в София, дето мислели, че ще намерят спокойствие под покровителството на тогавашната мизерна власт.

Ние се върнахме в Г. Джумая. Когато навлизахме за града, някой извика: *"Стой, кой там?"* Даскалов даде парола и около нас дотърчаха със заредeни пушки войници, които взеха да се взират в автомобилите с въпроса: *"Уловилихте ли ги или ги изгубихте?"* Косите ми настръхната. Войниците от Горноджумаийския гарнизон бяха в услуга на мамините комити. Граждани на тая страна, които от никого нямали право да дирят закрила, трябваше на всяка цена да я имат. Уви, тъкмо тази власт, тъй желана, беше ни заблудила и се изложихме не само на смъртна опасност, но й на позор, който еднакво беше наш и дваш за тях, а то вярвам, тежи им и ще им тежи на съвестта до края на живота им, защото за смъртта на Арсени те са най–големите виновници.

Пропуснаха ни, влязохме в Г. Джумая. Заведоха ни в Околийското управление, дето намерихме на съвместно заседание Градският комитет на ВМРО, околийският началник и един подполковник. Представяйки ни на комитетските хора, съобщиха, че съм ранен. Веднага повикаха един доктор, който, трепперейки, така ми превърза раната, че още докато седях в Околийското управление, превръзката ми падна и така ми се замърси раната, та когато се върнах в София беше почнала гангрена, която бе предотвратена от проф. д–р Ал. Станишев, който дойде да ме прегледа по заповед на [Перо] Шанданов, придружен от [Кирил] Дрангов.

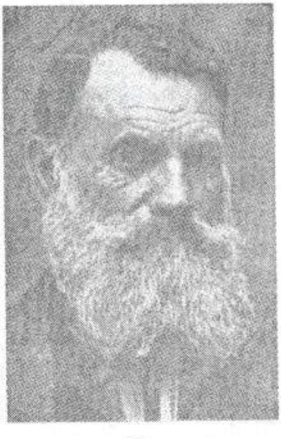

Аргир Манасиев

В Г. Джумая местният началник и Околийският комитет ни подложиха на един разпит, учудвайки се защо съм тръгнал да бягам с вагабонтите Занков и Йовков, на които съдбата е била определена.

Отговорих, че не съм бягал и нямало защо да бягам, а съм тръгнал да си замина за София, нямайки повече работа в Г. Джумая, и то по заявлението на гарнизонния началник. Ние знаехме, че капитанът, който ни отправи за София беше гарнизонен началник. Когато споменах за началника на гарнизона, запитаха ме, ако го видя дали ще го позная. *"Надявам се"*– казах. Тогава ме запитаха: *"Този ли беше?"* – сочейки подполковника. *"Не –* казах *– този не беше, защото офицер, който ни изпрати беше с чин капитан."* Занков в писмото до мен, с което ме канеше да ида в казармата, споменаваше за н–к гаринизона. А началник гарнизона, който стоеше пред мене заяви: *"Ето как са били заблудени"*. Оказа се, че офицерът, който ни изпрати от казармите, е бил заместник, тъй като подполковникът е отсъствал. За нас беше без разлика кой ни отправи срещу тази напаст, отправи ни една власт в лицето на един капитан, стоящ на пост в казармата за когото ние знаехме, че е изпълнявал длъжността на началник–гарнизон.

Още през денят, когато да се почнат Джумайските събития, е бил предупреден началника на гарнизона, за да вземе мерки да не допуска никой да влиза или излиза в града.

Аргир Манасиев беше председател на Горноджумайския к–т на ВМРО.

Не намерих за нужно повече да протестирам за тази заблуда. И за да се сложи точка на този пункт от разпита ми, помогна звънецът на телефона, до който седеше околийския началник. Той взе слушалката и се обади: *"Тук горноджумайският околийски началник, кой там? А, здраве желаем, господин генерал. Тук сме събрани всички, току–що почваме работа и очакваме да ни се обадят по телефона"*. Околийският началник за момент се обърна към нас и каза, че генералът е бил Дядо Ангел, след което предаде по телефона, че е бил добре и току–що почнал да дава нареждане, той казал, че войсково отделение е тръгнало в дирите на физическите убийци на Тодора – Динчо Вретенаров и Щерьо Влахов; да се нареди, щото селската милиция да бъде навсякъде в услуга на отделението, за да може на всяка цена да бъдат убити двамата, преди да минат границата.

Убийците, които някъде бяха чакали да видят резултатите от сбирката в Горна Джумая – ще ги осъдят ли или ще ги обявят за герои, – научили за наказанието на Пашата, те тръгнали да бягат из селата на Огражден към сръбската граница, обаче, обсадени в една къща, са били убити или са се самоубили. Положително и до сега аз не знам на що се дължи смъртта на двамата убиици, които, ако бяха паднали живи в ръцете на една безпристрастна власт, можеше да се разбули напълно мистерията по убийството на Тодора.

Убиха Алеко, Атанасов, Динчо и Щерьо. По–късно убиха куриерите, без да се разбули мистерията, поради което впоследствие се разиграха толкова трагични събития между "революционерите" из София и цяла България, дето нямаше власт да бди над неприкосновеността над гражданите и законите.

Според нас, ако на войсковото отделение беше дадено заповед да ги улови живи, Щерьо и Динчо щяха да се предадат, защото българският войник, когато е изпратен на работа, не я върши наполовина.

Желанието на Дядо Ангел да бъдат убити на всяка цена не беше заради запазване в тайна на организационните работи и неговите престъпни тайни, които по–долу ние ще се помъчим да ги разбулим, доколкото македонската действителност, която претендираме основно да я познаваме; ще позволи това.

След като направи своите нареждания и се тъкмеше да затвори телефона с ясно определена цел, а именно да видя благоразположението му спрямо мен, аз помолих началника да му съобщи, че току–що съм се върнал в Горна Джумая и съм ранен. Не получих нито един поздрав, нито едно лицемерно даже съболезнование. Той каза: *"Така ли?"* – и затвори телефона. Той вероятно очаквал ние всички да бъдем изкасапени, за да може неопитните и заблудени "македонски редници революционери" окончателно да се компрометират и имат нужда от авторитета на генерала, за да ги закриля от стрелите на обществото в страната и чужбина!?

След това се обади по телефона Миле Станоев от Свети Врач. Донасяше за движението на милицията, начело на която сам беше застанал за да преследват Тодоровите убийци. Взех слушалката и му се обадих. Тоя буен човек като юноша беше мой ученик в Крушово – в първи и трети прогимназиален клас. Силен ученик беше, винаги с отличие минаваше. Даровито момче, но много буйно и духовит събеседник. Жизнерадостен във всякаква среда, можеше да се справя с всичко и винаги обръщаше вниманието на хората върху себе си – със сериозния си разговор, примесен почти винаги с известен лек хумор, той незобливо можеше да осмива недъзите на хората, без да обиди някого, напротив, с това предразполагаше събеседниците си към веселие и смях.

Запита ме за целта на идването ми в Г. Джумая. Кагато му казах, той ми отговори: *"Море що кюляф ви скроили, ами Тодор беше убит на 31 август, а вие на дванадесети сте искали среща с него."*

"Нищо – казах аз, – *и това ще мине, как сте към вас?"*

"Полека–лека се въстановяава цялата революционна дейност. Голямо зло е причинено на делото с убийството на Тодора, именно в този момент, когато беше необходима авторитетната му личност, но здраве да е, Македония ще си създаде пак авторитетни личности, които коде е, Македония ще си създаде пак авторитетни личности, които колективно, ако не лично, ще обърнат вниманието на обществото върху положението ѝ."

Видях го преди да го убият, беше дошел в София, преследван от неприятелите на Протогеров. Съветвах го да се отстрани от Свети Врач, да поиска преместване, някъде из България.

"Не мога – каза, – *обзавел съм се с цяло стопанство в Свети Врач. Голема загуба ще бъде за мене да оставя всичко и отида другаде, още повече нямам никаква вина. Това е каприз на един от членовете на ЦК от Ванчовата страна". "Ти знаеш, че без стопанство може да преживееш, но без глава не може. Колкото засега вие, новите революционери, пет пари не давате за главите на хората. Клахте наред, безнаказано, сега почнахте помежду си."* (Разговорът беше след убийството на Протогеров до аперитива "Златната рибка").

Отиде си в Св. Врач, убиха го като досадна муха, убиха го другарите му, които познаваха най–добре бохемството на тая златна душа, която, ако не можеше със своята скромност да стигне по–високо обществено стъпало, беше скромен глава на семейство, отличен съпруг и баща, само заради тези му поне качества трябваше да го пощадят мизерните му интелектуални убийци.

Нищо лошо засега. Злото е пренесено отсреща. Да видим дали ще сполучат убийците да избягат. Всички пътища им са пресечени, да видим как ще се свърши с тях.

Обърнахме я на приказка с хората от комитета. В това време дойде Славчо Абазов – за заверка на пътния му лист. Не пожела да се поздрави с нас, само ни изгледа като теле с явна злоба. Завериха му билета, който можеше да бъде заверен на другия ден, обаче, той е поискал да види кои сме заловени. Тоя господин, наш колега, през цялото време се движеше свободно и разнасяше клюки по наш адрес, за да се настроива всичко против нас.

Миле Станоев

След това ни изпратиха в един хотел, заведе ни сам Аргир Манасиев, от когото поискахме да не ни предават в други ръце без негова лична заповед. Аргир прие нашето искане и действително остави охрана от свои верни хора, на които им каза да не ни предават другиму с цената на техните глави.

Въпреки това, Конвентът заседаваше, за да получи нареждане какво да прави с нас, макар че Аргир и другите наши приятели са се застъпвали за нас. В София, доколкото разбрах, Ванчо и другите хора не са пожелали нашата смърт. Наредиха на другия ден да ни освободят и ни отправиха за София. На заминаване пожелахме да бъдем изпратени от [Иван] Караджов или от Аргира до с. Кочериново, дето не вярваме на милицията. При всичките увещания от Караджов, останахме непреклонни. Изпрати ни Караджов, защото Аргир беше изпаднал в немилост, кой знае защо, и беше заменен с Караджов.

През нощта в хотела имаше опит да се измести стражата, обаче тя не отстъпи. Кой искаше и защо да я измести, не научихме, но надали е било за добре. С Чаков не мигнахме цяла нощ. Пушехме цигари, поддържайки огъня непрекъснато.

От Кочериново до София пътувахме по–спокойно. Из пътя купихме вестници, четохме разказите за Тодоровото покушение и обстоятелствата, при което е било извършено.

Който си спомня тогавашните писания във вестниците, вече е запознат с разказа на Протогеров за убийството.

Стигнали до лобното място, нападнали ги, убили Тодора, а самият Протогеров се търкулил в гората и незабелязано избягал да съобщи за убийството.

Сега аз питам: кое е вярното – онова що Протогеров е разправял пред Аргира, или онова що умувал пред софийските журналисти.

За нас и едното, и другото не са верни, вярното е, че Тодор е убит от тримата – двамата войводи: Динчо и Щерьо и куриера, който е бил въоръжен с карабина, както по–горе споменахме. Най–напред двамата войводи са стреляли в Тодор и четника–телохранител на Тодор – Панзо, който е бил доубит от куриера, който пък, ако му беше наредено като трети убиец, щеше да стреля върху третата жертва, но не и върху Панзо.

Когато убийците свършили своята работа, мародерът генерал посегнал във вътрешния джоб на Тодоровата куртка, прибрал тефтерчето–дневник на Тодора, което много му е било нужно, за да премахне известни моменти от него, но останал излъган, защото преди той да ги откъсне, това сторил Тодор, като ги е оставил на съхранение у неговия зет Михаил Монев. Това благословно тефтерче издаде практически участието му в убийството на Тодора. Протогеров, като глупец не го е укрил, а дал възможност, щото Ванчо Михайлов да узнае, че у него е тефтерчето, като казал, че го е намерил в куфара, който пък и сега не знае обществото как е попаднал в неговите ръце и този куфар, и раницата на Тодор, когато той е припаднал и не знаел как е бил изнесен оттам, или като се търкулил към гората, как е можал да отвлече и куфара?

Истината е тази, че след убийството на Тодора, убийците насекли папрат и шума, за да покрият тялото му, а в това време мародерът му другар обирал трупа му: което е било важно слагал в джобовете си, а което е било от общ характер, оставял го в куфара, който бил понесен от убийците до мястото на раздялата им.

Ето вторият факт, който уличава в съучастие както Протогеров, тъй и Алеко Паша: След убийството, Динчо, Щерьо и куриерите завели Протогеров до една скала, която е била на пътя за влашките лоповски обитаеми колиби. Един млад момък, влах, идвайки откъм Банско за колибите, трябвало да мине из него път. "*Когато наближих до скалата* – казва влахчето, – *извика ми един селянин да се отбия и ида при групата хора. Като ги наближих, познах Динчо и Щерьо, понеже често идваха при нас и им печехме агнета като на войводи. С тях бяха един стар човек с бяла брада, който седеше, а до него с гръб към мене, за да не го позная, но аз го познах по голямата брада и косите, беше Алеко Паша. Питаха ме от двата пътя кой слиза към страната на р. Струма. Казах им пътищата, като им ги описах кой къде води и кой е по–дълъг. Като ме изслушаха, Динчо и Щерьо поеха по дългият път с куриерите, а Алеко и старецът останаха под скалата. Аз се прибрах в колибата си. Тука научих за убийството на Т. Александров. Изплаших се когато убиха двамата селяни, които видях при тях, но за мое щастие никой не ми знаеше името. Търсиха ме отсетне в колибите да се обадя, обаче аз се сещах защо ме търсят и не се обадих*".

Остана жив влахът, за да даде този факт, че в деня на убийството на едно голямо разстояние от лобното място Протогеров е конферирал с Алеко, убийците и куриерите, а след това той, с куфара на Тодора, се прибрал в съседните колиби, докато Алеко отишел да уведоми Аргир Манасиев. Когато конгресистите узнали за убийството и местонахождението на Протогеров, те искали да идат при него и го поздравят с щастливото избавление, но Алеко казал, че е много смазан и му е нужна почивка и по–сетне ще го видитят. Впрочем, видели са го малцина, защото той не посмял да присъства на погребението и скоро избягал в София за да заблуждава Ванчо и ЗП, които пък са замислили и скроили плана за отмъщението, за което Протогеров потривал ръце и насърчавал всеки почин за отмъщение за Тодоровата глава.

Във вестниците, които четохме в гр. Радомир, научихме за убийството на Хаджидимов и Славчо Ковачев. Първият е комунист и работнически народен представител, комунистически фанатизиран трибун, отявлен борец, роден в с. Горно Броди, Серско. А другият е съдия в I-во Софийско мирово съдилище. Улегнал и с буржоазни, но демократически убеждения, запасен офицер с чин подполковник или полковник, не знам точно, роден в гр.Щип, син на проф. Ковачев.

Нито единият, нито другият не можеха да имат каквото и да е участие в покушението на Тодора, нито в заговора. Първият беше твърде отдавна злепоставен със срещите си с Алеко Паша, а вторият, злепоставян с неговите убеждения по македонското дело, беше привърженик на федералистите и против приятелите на Тодора, които се отклониха от чистата идея – *"Македония за македонците"* или *"Автономна Македония"*, а подържаха и водеха борба за обединение с България, идеал, които, според него, можеше да погребе и България, но не и да освободи Македония от робство. Ковачев беше федералист при условия, че целокупна Македония ще бъде самостойна политическа единица, съставена от самостойните народностни общини в Македония, способни да живеят своя свободен живот, като федерация, която при удобен случай да стане съединително звено в една Балканска конфедерация.

Ето за тези убеждения и заради правдивия характер и откровеност на интелигентен мъж, той понесе кръста си в братската междуособица, защото не можа да го понесе втори и трети път към македонската голгота.

Убиха го насред улицата, и сега самите му убийци съжаляват, защото и те не знаят защо го убиха и доколкото има в тях съвест, ще ги преследва. А колко Ковачев е бил благороден и обичан съпруг и баща, се вижда от факта, че неговата съпруга не се спря пред никаква опастност и води процес в българските съдилища за установяване невинността на нейния съпруг, като български гражданин и съдия, така също като македонец и македонски деятел и го доказа това публично в българските съдилища.

Също и Хаджидимов беше благороден и обичан съпруг и баща, но неговото положение и онова на семейството му не позволяваха завеждане на процес за реабилитация. Той беше комунистически депутат, а кой не можеше да обвини във всичко един комунист. Хаджидимов още беше във връзка с Виена, а то беше голямо престъпление в онова време, заслужаващо и най–

жестокото наказание. Той го получи, когато ни най–малко го очакваше, макар че приятелите му са го предупреждавали и са му казвали, че Ковачев е застрелян на улицата, а и по него са били пуснати убийци и са го дебнали. Едновременно с пускане новината за убийството на Тодора, паднаха един след друг Славчо Ковачев и по–сетне и Хаджидимов, който всякога беше готов да ни разправя за последните минути на Гоце Делчев в с. Баница, Серско, участник в това фатално сражение, избавил се по някаква случайност.

Хаджидимов беше убит и още като пръв разпространител на новините от конференцията между ЦК на ВМРО, представителите на федералистите и комунистите, както и представителите на III Интернационал.

Писачът в книгата "Заговорът против Тодор Александров", като си задава въпроса кой уби Тодора, сам си отговаря: Неколцина комунисти, двама–трима илинденци, серчани, Алеко Паша и Атанасов. И след това как можеше да живее повече Хаджидимов, който беше открит смел комунистически трибун. Макар и да не беше участвал в този заговор, той одавна беше заслужил куршума, зер македонците покрай другото се занимаваха и с тоя занаят – неудобните живини за буржоазията и властта да се унищожават с повод и без такъв.

Как можеше да живеят Занков и Йовков, които бяха "предали" Македония за червонци, а щом са яли такива пари, как можеше да не са участвали в заговора?

Няколко дни след убийството на Ковачев, научихме от вестниците за убийството на Чудомир Кантарджиев в Пловдив. Първата работа на Протогеров е била да изпрати убийците за Чудото, защото на него бяха казали, че не трябва да се бои повече от Тодора, тъй като Протогеров, подполковник Атанасов и Алеко Паша (когато са били в Юндола – това става тъкмо преди убийството на Тодора) са решили да го обезвредят или премахнат от Организацията. Кантарджиев бил канен от тримата да ликвидира с търговията си в Льджане и замине за задграничен представител на Организацията, а той отговорил: *"Не, господа, невъзможно е това по простата причина, че ние с Тодора не можем се разбра никога. Аз и той носим прямо противоположни убеждения, ето защо как бихме съгласували дейността си. Илюзия е да се вярва в това, не мога да приема тази покана."*

Чудомир Кантарджиев

Тримата съзаклятници често са викали Чудото и са го увещавали да приеме предлагания му пост, при това всякога без знанието на Тодора, от когото са криели тези срещи.

Веднъж Чудото, когато жена му съобщила, че пак го викат тримата му приятели на среща, той й казал: "Ах, дали няма един ден да ми изядат главата тези срещи?" Жена му не могла да си обясни как можело да го сполети толкоз голямо нещастие, защото се е срещал с тези трима, на които той никога не можел да повярва, нито пък да им се довери, защото беше достатъчно интелигентен и хитър, за да подуши целта, която караше Протогеров да търси задграничен представител и го намери в лицето на Чудото. И защото след повалянето на Тодора той не можеше да бъде полезен, а бе опасен серчанец и не можеше да живее. Протогеров даже бързаше, докато Чудото още мълчеше, да бъде премахнат и така стана. Ето ви този факт, като трети.

Четвърти е онзи, който знаеше Занков, когато отиде в квартирата на Протогеров и Алеко и те му казаха, че ще се освободят от Тодора на всяка цена, та да не се бои повече.

Като пети факт може да послужи срещата, когато Протогеров пред мен и Чаков с жестикулации и удряне с двата юмрука на масата твърдеше, че нямало такова решение на ЦК да не бъдат избрани в конгреса на Илинденската организация в РТ Занков и Йовков и, че това е бил произвол на Тодора, който е компрометирал името на Организацията и достойнството на членовете от ЦК и пред гражданството, и пред българското правителство, като е писал хамалски писма на министрите и пр. Завърши мисълта си с думите: "Не знам какво ще се прави с тоя човек, да го оставим самичък – зло, заедно – пак зло, как ще се избавим от него, не знам."

Вземете и прочетете последните разменени писма между Тодора и Протогеров и ще видите психологическите основания за вероятността за участието на Протогеров в заговора.

А когато младите последователи на Тодора затулиха и избраха Протогеров за член на ЦК, като даже почнаха да излизат кирливите му ризи на мегдан с откриване тефтерчето на Тодора, както и куфара му; когато се откри влахчето от Лоповските колиби, което беше видяло обитателите и други факти, Протогеров побърза да изпрати убиец за Чаулев във Виена, както и за Влахов, обаче, сполучи да убие само Чаулев в Милано и чак след свършения факт е докладвал – за оправдаване разноските по тая акция пред ЦК и ЗП. Това убийство се извърши по такъв начин, за да се маскира поведението му във Виена, но Влахов остана и го анатемосаха.

Протогеров веднага се постара да ме злепостави пред ЗП и пред другите членове на ЦК, обаче той сполучи да спечели за това си желание да ме убие само някой от членовете на ЗП, и то не напълно и не за открито убийство.

След атентата в черквата "Св. Неделя" през 1925 год., по желанието на Анго Попов, аз и двама мои лични приятели бяхме арестувани без всякакви основания и държани на разположение в продължение на 17 дни. Спасени бихме блогодарение, че Пловдивският граждански комитет не се е съгласил сега да се вършат нови погроми. Пуснаха ни на свобода.

Протогеров не се отчая, а се опита да ме убие със съгласието на ЦК и ЗП, няколко месеца преди неговото убийство, но за това ще разкажа по–сетне, когато му дойде реда.

Пътувайки за София, из пътя обсъждах положението след убийството на Тодора и Джумайските събития в средите на ВМРО и дохождах до заключение, че там не се държеше сметка ни кой пие, ни кой плаща. Достатъчно беше и най–последният негодяй да донесе каквото и да е за някого, за да го злепостави, а младите водачи и ЗП като че ли не бяха за друго, а само да издават смърни присъди, без да се държи сметка, защото никой и никоя власт в страната не им я търсеше. Нещо повече, като че ли всички власти им бяха в услуга. Полицията понякога си затваряше очите. Убийствата ставаха много открито, дори по най–нахален начин: убият човека насред улицата, а убийците не правят и опит да се укриват или бягат. Бяха напълно убедени, че ако полицията ги задържи, ще ги освободи прокурорът, ако той не може, тогава съдията ще стори това. Когато някой от тези комити застоеше дълго в затвора, почваше да протестира: *"Аде де, още ли ще стоя тука в бездействие?"*

Освобождаваха ги, амнистираха ги, не ги осъждаха поради недоказаност. А доказателства мъчно можеха да се намерят, защото всеки гражданин, който би бил свидетел на убийството, не смееше да свидетелства, че така можеше да си навлече зло, даже да бъде обвинен в зложелателство спрямо ВМРО и да последва жертвата и той.

Това лесно комитаджийство създаде положение, за което аз се питах: Представлявали от себе си ВМРО една Организация с някакво назначение относно Македония или е една мафия от убийци в предалите на Царство България и всякъде, дето можеше още да стъпва кракът на запад се извършваха убийствата, защото в тези страни нямаше закони да съдят чуждите поданици за политически убийства, а за такива минаваха всички македонски убийства, защото много лесно се заблуждава и подкупваха съдиите на запад, дето нямаха понятие от характера на македонските борби в България. Те имаха една смътна престава, благодарение миналите борби, за политическата свобода на Македония преди войните.

Най–сетне дохождах до заключение, че това не бяха вече революционери, не беше революционна и Организацията им. Това беше едно бюро, което доставяше само убийци, а за вербуване на такива тая Организация така беше се изпекла, че беше в състояние да накара безпрекословно оръдията си да теглят куршума на бащите си. Докато през време на ВМОРО не беше възможно да се намери лице, за да се реши да извърши убийство над вързан човек, измежду доказаните храбреци четници, сега плеядата, която се навърташе около мафиотската Организация, настървено гледаше на всекиго и беше готова да извърши и най–неморалното убийство. Докато Тодор

Александров беше обиколен от останките на старата Организация, не можа да немери убиец измежду българите функционери за Гьорчета, а си послужи с едно нещастно турче, което никога не беше чуло за него, и когато се научи за миналото му, той едва ли не полудя и, ако не бяха го затрили, щеше да направи изповед пред властите, за да бъде наказан, че е убил такъв забележителен човек, без да го познава. Ако сега излязох от джумаийския ад жив, само с една рана и позорно малтретиране, коя е гаранцията, че едно ново злепоставяне няма да завърши с най–лошото за човека. С готовност да стрелят върху беззащитни хора, винаги се навъртат около големите и малки водачи на ВМРО. Всички са пълни с енергия и инициатива, макар, че с тези си качества не смеят да се изложат на истинския неприятелски куршум. От него те са защитени с неприкосновеността на българската царска територия.

Революционното им достойнство не търпи никаква критика. Осмелиш ли се да направиш и най–необходимата и безпристрастна такава очаквай Архангел Михаила с парабелум в ръката да те застреля като нищожна мишена, направена не от плът и кръв, носеща живот, който мъчно се създава, а някакъв извехтял чучул бахчеванско плашило.

Всички приятели в Г. Джумая ме уверяваха, че срещу мене никой не е бил, но не можаха да ме уверят. За мене беше много ясно, че не загинах там, дето лесно можеше да стане, за в бъдще ще стане това много по–трудно, но всеки случай не невъзможно.

Разсъждавайки така скептически, дойдох до заключение, че между мен и Ванчо Михайлов никога не е съществувала нито вражда, нито повод за такава. Колкото го познавах, той беше един умен и даровит момък, пъден с енергия и инициативи, силна воля и голям властолюбец, самостоятелен до степен всичко да върши сам, над всичко да стърчи неговата воля.

Още млад юноша, той попада под влиянието на Тодор Александров. Възпитава се в революционен дух, какъвто Тодор го разбираше. Всичко, което би ти се изпречило на пътя, било с груба сила, било с интелект, намери го и го унищожи не само морално, но и физически. В това отношение възприятието му беше отишло много далеч. Например, когато по едно време не е имало каква работа да се даде на работниците терористи, а трябваше да се почуства близостта на ВМРО с нейния терористически инструмент, дава заповед, без да има решение от ЦК и ЗП да убият Милан Грашев и го убиват така леко, че и убийците, струва ми се доколкото си спомням, не бяха заловени от властта, макар че убийството беше извършено всред София, на улицата. Когато дойде да се потърси отговорност за този произвол, той вместо да е мъмрен, потупан бил по рамото, а акцията му оформена. По този повод Тодор Александров пише на генерал Русев, в качеството му на министър на В[ътрешните] Р[аботи]: *"Що се отнася за убийството на Милан Грашев, е извършено едно полезно дело"!?*

Ванчо Михайлов беше и най–близкият човек на Тодора. При наличността на ЗП, Тодор всички работи си вършеше чрез Ванчо, а с другите членове от

ЦК и ЗП само оформеше делата на Ванчо.

Не знам дали Ванчо бяха го настроили срещу мене, както го настроиха срещу Занков и Йовков. А Занков и Йовков само няколко месеца преди отиването на Тодора в Европа бяха най–близките хора на Ванчо, които, като млад и енергичен човек, е търсил навсякъде приятелство и го е намирал. И този момък стана смъртен враг на двамата си приятели, с които споделяше често пъти тежките преживявания като функционер на ВМРО в София през режима на Стамболийски и винаги търсеше тяхното съдействие и моралната им подкрепа, ако не и материална.

Обиколен беше от другари след смъртта на Тодора, също млади, които за нищо в живота не биха се решили да ми причинят зло. Кирил Дрангов, Шанданов, Шкартов и още много техни сподвижници, винаги даже и критиката ми търпяха и всякога пред мен и зад мен, пред хората почитателно се отнасяха към името ми.

Не беше така обаче с всички от ЗП, а най–тежко беше положението ми пред Протогеров. Всички доводи ме извеждаха до заключението, че трябва добре да се пазя от този потаен и подъл харектер, който беше в състояние да изпие на човека кръвта и да му казва: *"Нищо от това, така ще ти се спаси душата от грехове"*. Набожен беше като стара бабичка, но такъв божий човечец, на който прилепчани казват *"Лажи Богоройца"*.

Когато дойдохме в София и слязохме от автомобила, Чаков се прибра у дома си, а аз почуствах нужда да направя едно макар устно завещание пред някое частно лице мой приятел, неопартизанен, за да може евентуално да му се вярва в това, що би казал като мое завещание в удобен момент. Такъв добър приятел беше Петър Костов Тошев, прилипчанец от рода на Пере Тошев. Отбих се у дома му, той ме прие с голяма радост, като че ли виждаше Перета.

Преди да приказваме върху събитията в Г. Джумая и София, аз се обърнах към него и му казах: *"Заклевам ти се в паметта на Перета, че това, което ще ти кажа, ще го пазиш в тайна докато съм жив, а щом чуеш, че съм свършил своето битие, ще кажеш в благоприятен, разбира се, момент, когато животът ти би бил гарантиран след изнасянето под клетва на моето завещание.*

Знай, че Тодор Александров не е убит от Алеко и Атанасов чрез изпратените убийци, а е убит от генерал Алекасандър Протогеров чрез Алеко и Атанасов, по желание на една по–висша воля, която е помислила, че време е било да се освободят вече от този неотговорен фактор, който започнал да заплашва съществуването им. Коя е тази воля, ако имам време аз ще пиша в завещанието си или спомените, за да бъдат по–късно четени, защото засега ще бъде това пакостно да се пише и приказва, а аз не ще искам с нищо да увредя на страната и народа."

Също исках да поверя всички доводи, с които стигнах до това мое заключение, на Ванчо Михайлов, с цел да отнема възможността той да бъде настроен против мен, а и в същото време да предпазя Организацията от пълно разложение, да спестя много кръв българска и македонска.

Макар, че трябваше да постоя няколко дни, за да ми заздраве раната, аз излязох и отидох в канцеларията на РТ на "Илинден". Там заварих едно грозно положение.

Неколцина интелектуалци бяха се нахвърлили и чисто и просто мародерничеха из шкафовете на редакцията и канцеларията ни. Всичко това ставаше така безцеремонно, че аз се отказвам и сега да го окачествя.

Влязох в канцеларията. Никой от членовете на РТ не се явяваше. Никой от господата, които тарашуваха, не дойде и дума да ми каже или да ми заявят, че те слагат ръка върху всичко илинденско и частно. Ако бяха ми казали какво вършат и защо, макар и несправедливо, нямаше да ги възпра, само смятах за свой дълг да напомня, че редакцията не беше изцяло на "Илинден". Издателството на в. "Илинден" беше частна концесия и редно е да повикат стопанина, за да ликвидира с концесията си. Ако лично стопанинът не беше налице, бяха наследниците му. Обаче тези хора бяха засилили обстоятелствата, за да загине Арсени, вместо да се застъпят и го спасят с влиянието си, те можеха това да сторят, ако бяха били човеци, но, не, те злорадстваха за неизвестността на Арсени и се нахвърлиха като мародери и върху имота му, уверени, че дето и да е той жив, не ще се повече върне.

Взеха редакцията и когато констатираха задълженията на издателството, те усвоиха и земанията, които възлизаха на няколко стотин хиляди лева само в България.

Получих успокоително писмо от Ванчо,. писано с молив, същото и на Шанданов чрез Чаков.

Перо Шанданов, не помня кои бяха придружаващи го войводи, дойдоха от страна на Ванчо, и от своя, за да ми се зарадват за щастливото си избавление и уверявайки ме, че те никога не са имали зла умисъл против мене, искаха извинение, че си послужили така, за да турят в капана мнозината, които са смятали за отговорни в заговора срещу Тодора.

С мене беше и Петър Тошев, който ми заяви, че няма да се отделя от мене, докато съм в София.

Изморих се този ден, отидохме у дома му пак, аз не знаех, че семейството ми е още в София да чака завръщането ми.

На другия ден отидох в дома на брат ми. Тук намерих жена си, която беше дошла предната вечер, като чула грозната вест, че и аз съм между убитите в Г. Джумая. Най–много е изплашило жена ми злорадството на Коста Кондов, който беше в Пловдив околийски началник. Той беше един от приятелите на Протогеров. Никакъв повод не съм му давал, за да прояви такова злорадство. Напротив, ние бяхме приятели и съграждани с него.

Жена ми настояваше да си идем в Пловдив, но аз исках да остана до края на делото на мародерите. Да видя докъде ще стигнат и след това да си отида.

През деня дойде у дома Чаков, за да ми съобщи, че са го викали за разпит от ВМРО. Питали го дали Алеко се е срещал в къщата му с Хаджидимов. Казал е, че са се срещали неведнъж, а два пъти и за тези срещи много добре знае и Протогеров, пред когото Алеко ми поръчваше да намеря Хаджията и му кажа да дойде у дома в 8 часа след пладне.

В София имаше двама, които бяха назовавани с името Хаджи. Аз мислех, че Алеко, който в мое присъствие поръчваше на Чаков да каже на Хаджията да бъде точно в 8 ч. вечерта, помислих, че се отнася до Хаджи Кимов, който беше функционер на ВМРО и изпълняваше някаква касиерска длъжност. Помислих, че го вика на среща по някаква служебна работа по парични въпроси. Алеко събираше за Организацията грамадни суми от Петричко, Струмишко и други окръзи под негово ведомство.

Сега, когато ми каза Чаков, аз си обясних защо Протогеров се усмихна ехидно, когато Алеко поръчваше да се види с Хаджията.

Същевременно, Чаков ми заяви, че другарите са му взели подписа за снемане мандата си от членството в РТ и са искали и аз да си дам оставката писмено. Не, казах, ще си помисля дали да сторя това сега, аз се съмнявам защо искат моята оставка, но и да ми наложат, няма да сторя това писмено, нека те да правят, каквото искат. Славчо Абазов и Д. Антонов, господарите на положението след удара върху РТ, си служеха с името на ВМРО и заявяваха, че тя е налагала да си дадем оставките.

Запитах Дрангов, той каза, че нищо подобно няма и, че нашите работи ние ще трябва да си уредим.

Вестникът беше вече в ръцете на хора, удобни на ВМРО и ЗП. Сега трябваше и РТ да остане на разположение на Абазов. По–голямо нещастие за Илинденската организация от това не можеше да бъде. Но да си кажа правото, аз бях изгубил смелостта си, за да мога да реагирам енергично против това мародерство над трупа на РТ и Илинденската организация. Изгубих смелостта си, защото в София не намерих нито един от съчувствениците си. Те се потайваха и с право страняха от мене. Единствен Петър Тошев не ме напусна и единствен той прояви застъпничество за мен и пред хората на ВМРО, с които се познаваше още от ученическата скамейка. Останалите или злорадстваха, или пък бяха повлияни от мизерните агитации, че сме били подкупени с червонци, за да участваме в заговора против Тодора, агитация, която се водеше от мизерните задгранични представители, които изкуствено подклаждаха огъня против Илинденската организация, за да отбият атаките на властта за прибързаното и неискрено споразумение във

Георги Баждаров

Виена с Трети интернационал и подписването на компрометиращия ги като комунистически съюзници на българска почва – Манифест. Те препоръчаха на Тодора, вместо честна борба, позорно отказване от подписа си. Започнаха жестоко обвинение против вестник "Илинден" и редактора му за безподобна "клевета" с публикуване на Манифеста. Обвиниха Йовков като голям интригант, че публикува един документ, който беше скрепен с подписите на двамата членове на ЦК на ВМРО и с третия сложен по делегация. Факт, който не можеше с нищо да се опровергае, защото фотографически снимки от оригинала му се намираха в тайната архива на министъра на Вътрешните дела и вероизповеданията, а отсетне беше факсимилиран този Манифест. В него ясно личаха самоличните подписи на Чаулев и мизерният Протогеров, а из Манифеста ясно личи почерка на Тодора, дето е нанасял поправки за усилване точките, заплашващи устоите на Цанковата власт в София. И тъкмо затова немилостивото премахване на Арсени е престъпление на ВМРО, а най–много на [Кирил] Пърличев, [Георги] Баждаров и [Наум]Томалевски, ведно с техните сподвижници от София, интелектуалци, които умишлено измисляха клюките и, когато им се удаде случай, те унищожиха морално и затриха физически един не само невинен, но голям писател и поет на майката родина, всецяло предаден в нейна услуга, най–искрено и безкористно служейки й, като понасяше и несгодите да издава и поддържа сам вестника на Илинденската организация.

След срещата ни с Чаков, двамата избранници на софийското дружество "Илинден" свикаха заседание в Крушовския дом в София, с дневен ред: доклад на двамата членове върху създаденото положение на РТ и изменение на състава му.

Макар и с усложнена рана, отидох на това заседание. Заявих, че аз нищо не ще приказвам, нито за, нито против – при наличността на председател на РТ, тези приятели си свикаха едно сепаратистко събрание, на което щели да редят новия състав на РТ, което пък никой не можеше да го стори в момента, защото парабелите бяха най–силните аргументи и усилено действаха. Всичко можеше, и престъпления от по–голямо значение, отколкото това да смъкнат един състав на РТ и да го заменя с друг.

Абазов откри събранието с няколко глупави думи, заявявайки на членовете, че РТ е било без председател!?, който си е подал оставката. А това не беше верно. Подпредседателят като престъпник се е укрил, Чаков си е дал оставката и някои други.

Необходимо е да бъдат изключени от Организацията Занков и Йовков, като "съучастници в заговора против Тодора" и пр.

Помислих в този момент да стана и заявя, че председателя е налице и че това събрание е незаконно и каквото извърши, ще бъде едно беззаконие, но смелостта ми липса от факта, че в събранието нямаше истински илинденци, те бяха малцина, а от моите приятели имаше, но тези, които умееха във всяко време да се приспособяват и в дадения случай уверен бях, че никой не ще ме подкрепи, напротив, противниците ми щяха да се нахвърлят и предизвикат скандал, нужен им, за да ме злепоставят още повече пред неосведоменото за истината общество. С право си мислех, че това ще бъде една излишна жертва, трябваше с търпение да се изчака моментът, когато за делата си сами ще се разкаят тези приятели.

Премълчах по един престъпен дори начин, когато слушах да говори с един мазен тон провокаторът Д. Антонов, в качеството му на секретар докладчик. Премълчах, когато Сребрен п. Петров, слушайки мръсните обвинения от Антонов, се обърна към мене и ме запита: *"Слеп ли беше, Ацев та не видя това?"*

Задоволих се да кажа: "Бъдещето ще покаже дали съм бил сляп и дали е имало нещо да не видя в "Илинден"."

Търпеше се всичко, което каза Антонов, дори нещо повече, слушателите не бяха доволни, защото им се видяха думите и фактите не прави и измислени. Обаче, когато чух пледоарията на В[елко] Думев, един стар човек и със семейство, пледоария отличаваща се с безподобната си жестокост, не можах да се стърпя и му казах, апострофирайки го: *"Ти си жесток бе, господине, само жесток си, грехота е, един ден ще ти тежи всичко това на съвестта."*

Той се ограничи да се извини с думите: *"Ама, Петре, аз нищо за тебе не казах, защо се сърдиш."*

Нахвъри се върху мене Саракинов. Цялата аудитория мълчеше: *"Чакай, ще дойде и твоят ред – каза, – пък ще видим как ще излезнеш от тука."*

Заявих му, че ми е безразлично какво ще кажат и решат за мене. Моята съвест е чиста, чисто ми е челото и пак с чисто чело ще изляза от тука, не аз за всичко това, което слушам ще се червя, а те, защото всичките тук обвинения са фантазия и измислици жестоки. Станах от мястото си отидох назад, дето Тошев настоятелно ме помоли да си мълча, че това събрание не е, на което бих могъл да приказвам. И без тези негови настоявания нямаше какво повече да приказвам, но да си изляза от събранието, не ми се искаше, защото всички мародери явно чувстваха моето присъствие и не бяха свободни в изложенията на фалшивите си факти, за да уязвят Занков и Йовков.

Например: Александър Ефтимов, вземайки думата, почна да сипе клевети против Занков и Йовков по повод подаване на меморандум до правителството през 1923 год. във връзка със спиране на македонските вестници и арестуването на македонци през април 1924 год. Изявленията на Ефтимов бяха такива, че граничеха с детинска глупост.

Запитах го: *"Ти, господин Ефтимов, през 1924 год, м. април какъв беше в Ръководното тяло на Илинденската организация?"*

"Секретар" – отговори.

"Ами, къде ти беше умът и езикът да изкажеш тези нелепости през

време на заседанията по повод изготвянето на този протест против беззаконията на тогавашното правителство, а сега си се заел да заинтригуваш събранието с глупостите си, застрами се мизернико."

Ефтимов има смелостта да поддържа становището си, с оправдаването, че е бил заблуден от Занков и Йовков.

В същото време на масата на секретаря Антонов стоеше протоколната книга и всеки можеше да прочете протоколите под Nr.7 от 10.IV.1924; Nr.8 от 11.V.1924; Nr.9 от 14.IV.1924 и да узнае в кое от заседанията на РТ е бил докладван меморандумът и след сериозно обмисляне с пълно единодушие е бил приет. Взето е и решение за да има по–голяма тежест този исторически документ, да бъде подписан от всички членове на РТ, контролната и редакционната комисии. А което беше най–важно, Ефтимов беше секретар, който е държал и написал тези протоколи. Поразен бях от безсрамието му и го апострофирах.

Решиха в това събрание да лепнат едно с нищо неоправдано неизмиваемо леке на Илинденската организация. Изключиха Йовков, само за да извинят престъпниците, които го лишиха така жестоко от живота му. Изключиха Занков, за да насърчат преследвачите му.

Излязох от това събрание покрусен до такава степен, че не можах да си простя, че не реагирах още в началото на събранието, за да не дам възможност да проявят тази жестокост – най–напред против свидната ми Илинденска организация и после против невинните доблестни членове на тая Организация.

Напуснахме заедно с Петър Тошев. Събранието реши да се извикат подгласниците, за да заместят изхвърлените членове от РТ. Заместник ми беше Д. Иванов, а за редактор на вестника бе избран Хр. Шалдев.

Петре Тошев, отправяйки нецензурирани думи по адрес на всичката тази малобройна сган, която с малки изключения одобри постъпката на Абазов и Д. Антонов, псувайки и по адрес на Д. Иванов, който така леко беше погледнал на работата и мимо приятелството, което ни свързваше, прие по незаконен път да се качи на председателският стол, той се обърна и ми каза: *"Чудя ти се на акъла защо се навираш, нали ми каза, че ще си прост зрител и няма нищо да те вълнува, защо се унижи да апострофираш тези подлеци и жестоки хора, те са без съвест и без морал, хора, готови да предадат и брата си за кокал."*

Съвсем не се кая, Петре, че не се въздържах, но се кая, че още в началото аз не реагирах, но не допусках, че ще се прояви жестокостта на Думева и глупостта на Ефтимова, както и клеветата на Д. Антонов.

Накратко да завърша този пасаж.

Димитър Иванов председателства последователно няколко години Илинденската организация. Славчо Абазов беше вечният касиер, който безнаказано злоупотребяваше с илинденската каса. Когато внезапно умря, завлече на Организацията една сума от 50–60 хиляди лева, сума, която по документи се знаеше, че е у него, а такива, за които счетоводителя, не беше длъжен да води сметка, колко са били, само Абазов си знаеше и занесе тая тайна в гроба си.

Д. Иванов също напусна председателството си след Абазов с едно задължение от 20–30 хил. лв., което го извини с обстоятелството, че тази сума е била "кафе пари" за хората, които са го посещавали в канцеларията, а такъв разход не се разрешаваше на председателя, без разрешението на счетоводителя. Когато в един от конгресите се повдигна въпросът за тези суми, аз не взех думата и не пожелах да ги окачествя, нито да злоупотребя с тези факти, за да заклеймя на позорния стълб вчерашните джелати на моите другари и самия мене.

Оставих да говорят най–красноречиво самите факти. [Стефан] Аврамов един от членовете на РТ и секретар от бюрото на конгреса, след свършване на заседанието дойде при мен и изказа учудването си, както и онова на мнозина делегати, че аз съм премълчал в този момент. Казах му, че не съм злопаметен, че по–добре говорят фактите. Господ да им плаща за всичко. Плати им, за голямо нещастие. Абазов умря млад, а Д. Иванов не бе повече избран в РТ.

Сега вече нямаше какво да чакам в София. От Ванчо получих писмо, което го давам дословно, писано с молив:

> *Драги учителю и приятелю г–н П. Ацев,*
>
> *Първо – спокойствие.*
>
> *Второ – вяра в звездата на отечеството и свободата.*
>
> *Трето – ужасно зло е докарано за родината от двамата убити. Доле предателите и техните хора, но жив е македонският Бог. Добре дошел все пак жив и здрав.*
>
> *Младите ще чакаме от тебе и хората като тебе съвети и насърчения.*
>
> *Повече като се видим. Скоро, много скоро ще наузнаете всичко, вярвам дълбоко, че ще оправдаете всичко и ще ни поздравите.*
>
> *Ваш* ***Ив. Михайлов***

Почти едновременно Чаков ми предаде следното писмо до него от Шанданов.

Перо Шанданов

Уважаеми г–н Чаков,

Получих бележката Ви за среща с Брезова, но понеже него го няма тука, а го замествам, ще ви моля, ако обичате елате до обяд ул. "Веслец" Nr.47, за да поговорим. Интересува ни най–много положението на нашия идеен учител Петър Ацев, когото случайността не го пощадила. Моля ви предайте му нашата горчива мъка за нещастния случай с него. Моля, вземете на наша сметка лекари, за да го излекувате час по–скоро в тия сюблимни за народа ни моменти, в които той със своя авторитет може да изиграе най–благородната роля.

С много сърдечни поздрави

(без дата и място)

Ваш ***П. Шанданов***

Д. Антонов, Абазов, ЗП и около тях македонстващите – винаги зад граница, не бяха на това мнение и извършиха концунство с устава ни, за да ме изместят. И аз трябваше да си ида час по–скоро в Пловдив, още повече, че бях с изпокъсани дрехи от бодливата тел при раняването ми.

Заминах си, като научих положението за смъртта на Арсени, а за Занков се осведомих от Владислав Георгиев, който се върна след нас и ни запозна с одисеята, която те двамата бяха преживяли. *"Грозно сме били злепоставени, грозно"* – казваше В. Георгиев.

Отидох си в Пловдив, дето всички почти македонци и познати граждани ми се радваха за избавлението ми. Само Анго Попов с антуражът му бяха недоволни.

Лекувах раната си още дълго време в Пловдив. Чудно ми беше, че не така лесно зараства раната ми. В сравнение с получените през 1905 год. в сражение турци, тази рана беше драскотина. Същият ляв крак беше преди пронизан, ходех без превръзка, само с залепен колодиум, зарасна за няколко дни. Сега повече от месец сменявах превръзките и мажех целебния мехлем, препоръчан от проф. д–р Ал. Станишев.

От Пловдив ме питаха какво да правят, бях председател на двете дружества – Илинденското и Македонското благотворително дружество "Гоце Делчев". Илинденци не бързаха, а Македонското дружество, под натиска на

Анго Попов, бяха принудени да бързат.

Бяха изпратили чак в София деловодителя на дружеството Никола Радев, за да ме види в какво състояние се намирам. Този момък искрено ми съчувстваше и работеше с голямо усърдие с мене, зарад моето безпристрастие в работата и толерантното ми отношение към личните убеждения на хората. Като дойде в София и ме видя, каза: *"Бай Ацев, ако ми кажеш само по никой начин няма да избързваме със събранието без тебе, при все, че Анго Попов може да си служи със заплашвания."*

Казах му отсега, че за дълго още не ще има самостоятелност в нашите дружества, че те ще паднат под влиянието на Анговци, които са силните на деня и са в състояние много пакости да донесат. Жалко, че ще има едно постепенно израждане на организациите ни, но това засега е непреодолимо с нищо. Върни се в Пловдив и кажи на другарите от дружеството да свикат събрание, пред което да дадат какъв да е отчет и направете избор, мене по никой начин няма да ме избирате. Необходимо е известно време да стоя настрана. И действително, ако бях желал само да кажех на Н. Радев, пловдивчани на всяка цена щяха да ме преизберат. Нямах желание да проявя такава амбиция, когато не щеше да бъде възможно да проявя инициатива, свободна от клеветите на Анговци.

Същото стана в "Илинден." Когато се върнах, дадох отчет и помолих да не ме избират повече.

Никола Радев, когато се върнал, успокоил приятелите ми, че съм добре, с лека рана. Казал е, че съм на мнение и без мене да стане събранието и че не трябва да ме избират. Събранието е било свикано. Избрали са ново настоятелство, в което влиза и Анго Попов, като представител на ЗП на ВМРО: за председател е избран Тодор п. Антов, стар жител и виден деятел на ВМОРО из Македония през турския режим. Високо интелигентен и съвестен деятел и между емиграцията. Прояви една великолепна деятелност. Постепенно той изтика Анго от настоятелството и запази Организацията от разпадане. Той стана председател и на "Илинден" също и сам до известна закрепи положението, но условията, при които сега се развиваше илинденската дейност, бяха под знака на позора от Крушовския дом и делото от Г. Джумая. Разпадна се почти д–во "Илинден" в Пловдив, като това още по–лошо стана из провинцията; повече от сто дееспособни дружества останаха да функционират само няколко.

Заредиха се скучни дни. Научих за масовите кланета из Петрички окръг. Убити бяха всички бивши деятели от Серската група на Сандански. Много загинаха незаслужено и много глупаво. Ванчо Михайлов ми пишеше, че много работи ще научим, след което щял съм да им се извиня за всичко сторено. Да прощава, аз и тогава, и сега никога не ще простя за проливане на братската кръв, а още по–малко за невината такава. Запазените дневници на всички конгреси на македонските организации са свидетелство за това. Единствен бях през всичкото време, когато се стараех да убедя младите, че престъпно е да се мисли, че чрез насилие може да се побеждава опозицията. Междуособицата която взе своите жертви, е в състояние да погребе едно, макар и голямо, дело, но не и да го закрепи. Винаги виках против убийствата. Лично пред Иван Михайлов, в срещата си с него, осъдих убийството на Протогеров, разсъждавайки по следният начин:

Убихте Протогеров, направихте го незаслужено светец и знаме на вашата опозиция. С убийството вие не отмъстихте достатъчно за Тодора. Имайки фактите на ръка, вие трбваше търпеливо да чакате конгреса, дето да го атакувате с тези факти, да го опозорите и по най–позорен начин да го изпъдите, като дадете гласност на позора му пред обществото. Дето и да идеше след това той, в което и общество да се явеше, даже и между онези, които му внушаваха идеята за убийството на Тодора, той щеше да бъде гледан и посрещан с презрение, за да умира във всеки момент още веднъж морално. А това е ужасна, най–грозната смърт за един общественик като него, и да няма, ще се събуди в него съвест, която ще го доведе до една изповед, преди да се самоубие. Сега какво направихте вие? Убихте го и ведно с него изгорихте всички факти. Сега никой няма да ви повярва каквото и да кажете и пишете след тоя ви акт, както не ви вярваха и на протоколите, съставени при убийствата след Джумайските събития.

Не вярват много хора даже в обвинението на Атанасов и Алеко Паша, а по никой начин не ще ви извинят за всички убийства, които сте вършили в миналото, вършите и сега. Когато тези думи му ги казах в Банско, беше с цел да спася живота на предалите се четници над с. Обидим от Каркалашевата и не помня коя друга чета, държащи страната на ЗП и Протогеров.

Очаквах в Пловдив да бъда извикан за среща с Ванчо, но не бях удостоен с такова нещо. А положението от ден в ден като че ли се сгъстяваше около мен. Свикан беше редовен конгрес от илинденци.

Другарите ми от Пловдив ме избраха за делегат. Отидох в София. Чувствах колко беше задушна атмосферата. Конгресът се състоя в Дюлгерското здание на улиците "Христо Ботев" и "Пирот". За председател беше препоръчан Ангел Узунов, който нямаше качества за действителен член на Илинденската организация.

"Влачи куче да не квичи". Този конгрес трябваше по такъв начин да узакони делото на събранието в Крушовския дом след Джумайските събития. Взех думата в този конгрес, за да отхвърля обвиненията, изсипани против "Илинден" за участие в заговора против Тодора. По най–нахален начин бях апострофиран и прекъсван от простаците в този конгрес. Принуден бях да завърша с заявлението, че илинденецът не може да бъде предател и изменник. Тъкмо бях започнал да говоря за Занков, който се криеше, макар, че беше в София, той нищо не беше научил за мене. Сега, когато е прочел във вестниците, че аз съм делегат, той се извини, че не би ме злепоставил, ако знаел, че аз не съм зарязал обществените работи след джумайските преживявания.

Той през зимата, след Джумайските събития, беше написал едно отворено писмо, в което между другите аргументи, с които си служеше, за да докаже, че убийството на Тодора не е дело на илинденци, нито на комунисти, а си е чисто дело на Протогеров и другарите му Атанасов и Алеко.

За уликите за Протогеровото участие в заговора той споменаваше приблизително такова нещо: "Протогеров в срещата си с Ацев казал: *"Казал, знам какво ще правим с тоя наш другар – да е жив е зло, да е мъртъв пак зло."* Имах на ръка това писмо, но го завлече една жена и не ми го върна повече.

За това писмо имах неприятност през зимата на 1924 год., викан бях от г–н Коста Кондов, който поиска да опровергая писмото от Занков. Подозренията за участието му в заговора почнаха след разпространението на Занковото отворено писмо. Ванчо Михайлов и всички щипяни вече бяха почнали да събират данните за това. Писмото им отвори очите, макар че те изглупиха и преизбраха Дядо Ангел в ЦК на ВМРО.

Протогеров беше избран по настоянията на ЗП, а задграничните представители Пърличев, Баждаров и Томалевски не можеха да имат вяра в мълчаливото и енергично "хлапе" Михайлов. Те искаха да имат един стар вълк в ЦК на ВМРО, за да могат по–лесно да си разиграват, както до сега, коня. Заявиха на още неосведомения Ванчо, че е необходимо знаме на ВМРО. Такова за пред външният свят ще бъде Протогеров, макар че той ще бъде една проста кукла, от която дори няма да се иска и работа. Душата на ЦК ще бъде Ванчо.

Казах на Коста Кондов, че съм готов да им подпиша тази декларация–опровержение, само че аз не знам в що се състои изопачаването на думите ми от страна на Занков. Дайте писмото да го прочетем и то ако има защо, като повторих думите, които бях чул по адрес на Тодора от Протогеров. Ако е за тези думи, да ги напиша, и няма защо да ги опровергават, че те са действително казани. Не стана драго на Кондов, той искаше аз да пиша опровержение и да го подпиша. Писах го, без да имат налице писмото на Занков. Декларацията, която им подписах беше още едно обвинение, вместо извинение. Протогеров беше поставен на тясно, но повтарям, младите, повлияни от задграничните представители Пърличев и Баждаров, преизбраха Протогеров и започнаха още от първия ден да мислят и кроят как да го премахнат. Незачитан, Протогеров, от една страна, тежейки, му от друга съществуването на известни личности, като Чаулев, моя милост, Чаков и Занков, той се стараеше да ни унищожи физически, докато не беше излязло открито участието му в заговора против Тодора.

След атентата в черквата "Св. Неделя" удаде се удобен случай за моето унищожаване, но не сполучливо, пак останах жив. Занков избяга във Виена. Сега Протогеров съсредочи вниманието си против Чаулев, Занков и Влахов. Изпрати тайно и лично да бъдат убити Занков, Влахов и Чаулев. Сполучи да убие последният, но Занков излезна по–хитър, той се пазеше и от брата си.

Един ден през 1928 год. в павилиона ми на пловдивската гара се яви братът на Методи Патчев и ми каза: "Много ти здраве от Занков! Той иска да му пишеш, ако искаш, пиши му, аз имам адреса му, ще му го изпратя." Запитах го как така са могли да получат писмо от него, чрез кого? Патчев ми каза, че писмото се е получило у един фурнаджия на ул. "Мария Луиза," близо до ъгъла, дето улицата завива към гробищата.

Отговорих, че няма какво да му пиша, ако иска той сам, Патчев, да му пише и му зададе няколко въпроса, след което може би ще му пиша и аз. Какви бяха въпросите не си спомням, но все бяха във връзка с пакостното дело, което вършеха разните самозвани образувания на комитети в чужбина, все от името на Македония. Питах го как гледа на тези работи, и добре ли е сторил, като е влязъл в една от тези организации в общение с Влахов и Чаулев.

Патчев с удоволствие си записа въпросите, представяше се пред мене като федералист и функционер на Обединената ВМРО във Виена. След известно време той ми донесе отговор. Отворено писмо без плик. Поиска отговор. Не му дадох пак и му казах, че ще прочета писмото и ще видя дали ще му отговоря сам. Повторих, че той трябва да му отговори и му дадох пак въпросите, които ме интересуваха.

Сега умишлено, аз третирах тезата за инициативата на помирение, за да може координираните прояви на ВМРО и ВМРО (обединена) да са от полза за Македония, тъй като ваденето на кирливите ризи помежду им не само не поставят зло и по–голямо озлобление за междуособици, но пакостят на Македония и делото й. Предложих на Занков да ми възложат мандат да посреднича за помирение.

Занков беше писал едно писмо, с което ме кореше, че съм неодобрявал дружбата му с Влахов, като ме питаше: *"С кого искаш да ида, и възможно ли е да отида с убийците?"* Занков беше писал това писмо направо до мене. Патчев не знаеше за него. В същото време аз писах едно писмо на Георги Попхристов, исках среща по много важен въпрос. Беше през месец март, преди убийството на Протогеров. Повикан бях чрез Мишо Шкартов, който още по–преди ми каза, че на масата на Протогеров е видял писма от Занков до мене и че положението е било опасно, да взема мерки, защото Протогеров вече се е стъкмил в качеството си на обвинител и е искал наказанието ми като "рецидивист", като съм влизал с противонародни цели в кореспонденция с Занков и пр.

Аз не бях толкова глупав, та да не виждах какво цели Патчев с желанието си да ме свърже със Занков. Той се стремеше с един куршум да удари два заека. Да злепостави мене. за да може Протогеров да ме обвини и получи мандат за наказанието ми, а пред Занков – Патчев да спечели доверие и един ден да му отиде на гости с парабелите си. Този мизерник не знае ли де се намира, но докрай той не разбра, че аз от първия момент се усъмних и вместо да го изпъдя, пожелах да видя докъде ще дойде подлостта му. Като го гледах само, съжалявах геройчно загиналия му брат, за когото лично отмъстих, като наказах един от предателите му. Сега неговият брат издигаше моята голгота по такъв лицемерен начин, без да знае какво злодеяние върши.

Моят нелегален живот ме е направил фаталист. Не всякага, но винаги преди важни събития в живота ми сънувам и сънищата ми съвпадат с тях.

Когато съм сънувал куче да ме обикаля, доближи и ухапе, винаги съм бил предаван, срещал съм се случайно с неприятел или най–често с формени шпиони, а когато бях ухапан и облет, с бяла пяна от куче по ръцете ми, само след няколко часа бях ранен в двете ми ръце и левия крак. Изобщо кучето ми предвещаваше всякога опастност.

През нощта, когато дойде за пръв път Патчев, за да ми каже много здраве от Занков, сънувах, че едно паленце ме обикаляше и мазно искаше да се гали с мене, но като че ли се зъбеше някак си престорено, без да умее да скрие злобата, която хранеше към мене.

Този човек, без да смее да ме погледне в очите, ми каза: *"Много здраве от Занков."* Веднага си казах: Ето кучето, което сънувах, предпазих се от излишни излияния, които да му дадат възможност да ме злепостави, но за господарят му не е било нужно това, искал чисто и прсто да има писма, или мой, или Занкови до мене, за да продължи по нататъшната подлост.

Писах веднага на Занков, като му описах съня ми с всички подробности, за да разбере, че посредникът ни не е искрен и храни зли намерения за двама ни.

Занков на свой ред също се е досетил и винаги е давал адреси, чрез които можел да получава писма, но него чрез тези адреси никой не можеше да го намери за среща.

Сега, когато Шкартов ме предупреди, уверих се напълно за намеренията на Патчев и точно разбрах кой и с каква цел го изпратил при мене.

Отидох при Георги Попхристов, ведно с М. Шкатров. Този, последният, ми беше нещо повече от приятел. Той по характер като революционер и млад човек ми напомняше много на моето братче Гога. Това ни свърза тясно и при всички промени в положението ни, си останахме искрени приятели. Той ми повери тайната на Протогеров, даже без да иска от мене ангажи-

Георги Попхристов

мент, че от него съм научил да не казвам, защото знаеше, че не бих за нищо сторил това.

Когато отидох при Георги Попхристов, посрещна ме с насмешка: *"А, бе Петре, какви са тези конспирации от тебе, ти си кореспондирал със Занков, оплака се Протогеров на съвещанието, обаче аз го успокоих, че сигурно /Ацев/, ако има подобно нещо, ще дойде при някого от нас, за да ни уведоми, почакайте. И като получих писмото ти, рекох, вероятно това е за въпросната му кореспонденция, но право да ти кажа на Протогеров никак не му стана драго, когато и Ванчо не обърна никакво внимание върху тая точка от доклада му"*.

В това време влезна Кирил Пърличев.

"Разгеле – каза Попхристов, – *ето и Пърличев, нека и той чуе с каква цел си дошел."*

Аз направих изложението и предложих услугите си да посреднича за помирението на двете организации.

"Ето го, Ацев пак с вечния си оптимизъм" – отговори Пърличев.

"Защо пък само моят оптимизъм допуска тая възможност, не е ли по-нужно, щото да стане от невъзможното една щастлива действителност? Добрата воля от едната и другата страна може да спести много злини за делото, пък, ако не ви е удобно, кажете ми, аз не правя капитал от това, но смятам от голяма полза би било да се влезне в преговори; каквито и да са резултатите, ВМРО ще спечели."

"Е, добре, да видим какво ти пише Занков, пък после ще ти кажем какво ще решим."

Заявих, че самото писмо не ще го изпратя, а препис от него може да ви дам. Носех писмото, но не им го показах, че съдържаше адресите, на които можех да пиша на Занков, адреси, които сега Протогеров ги не знаеше, нито неговото паленце.

Отиде си Пърличев, Попхристов ме информира за положението в ЦК на ВМРО и ЗП. Обтегнати отношения с Ванчо. Протоколът на споразумението по изборите за предстоящия конгрес на ВМРО отпадна и ние избрахме по един делегат от всяка околия.

Същото стана със Солунския и други окръзи. Ванчо има меншество в разширения съвет на ВМРО, от ЦК трима, ЗП трима и по трима подгласници, та всичко дванадесет души. Ванчо в този съвет има на своя страна само [Йордан] Гюрков, та двама срещу 9 души, единия Панчо Михайлов, убит от другарите си, преждевременно беше излязъл от съвета, та бяха единадесет. Казах му: *"Гледайте да се споразумеете, че може да излезне някое зло от това."*

"Никакво споразумение вече не може да стане, конгресът ще реши. Готвим се да го свикаме, ще видим кога."

Не бях повече посветен във вътрешния живот на ЦК на ВМРО и ЗП. Но и какво можеше да интересува човека от тези господа, които като че ли само за нещастие стояха начело на най–висшите институти на ВМРО. Откакто те станаха водачи, я обърнаха в една външна мафия, носеща малката, но свидна ни ВМРО.

Не се разбраха докрай и заиграха парабелите, за да се отвори най–голямата злоба в междуособиците.

Досега трепаха масово невинни хора, сега почнаха между тях самите, колкото по–преди заедно вършеха енергично злините на Македония, сега се удвои тая енергия, за да се затрият взаимно. Едно само бях на ясно, че Ванчо знае и твърди, че Протогеров е съучастник в заговора и че чакаше удобен момент да го постави на мястото.

Скоро след като беше станал изборът на ЦК на ВМРО през 1925 год., получих чрез един приятел съобщнеие, че съм избран за член от ЦК на ВМРО (обединена) във Виена. Това е станало без знанието и съгласието ми, по желанието на Георги Занков. Той ми пишеше: "*...Сега вече нищо не остава, освен да ме послушаш и дойдаш при нас, защото уверен съм, почнем ли да действаме, ще те убият тамошните убийци. Спомни си хуриетското време, виках те да се прибереш в България, но не те намерих, писах ти, не ме послуша. Отиде в заточение, за да не те окачат на бесилката. Сега избор няма, чакам те да дойдеш.*"

Съветвах се по този въпрос с Тодор Органджиев и д–р Никола Иванов какво да правя. Действително, че такова едно обстоятелство можеше да ме зле постави пред всекиго, ако го научеха непосредствено.

Исках първо мнението на Тодора, за да отговоря ли на Занков или да си премълча. Той беше дошел по работа в Пловдив. Тодор каза: *"Не, ти няма да пишеш нищо на Занков, ела в София ще се съвещаваме с доктора"*.

Отидох в София, прочетох писмото и отидох на срещата с двамата ми приятели. Те ме посъветваха да поискам среща с Ванчо, за да му открия за този ми избор и да му заявя, че това е станало без мое знание и аз им го откривам преди да им го предаде някой възможно и в изопачен вид.

Чрез Иван Харизанов поисках среща с Ванчо, защото беше невъзможно да получа такава посрЕством ЗП. То считаше за необходимо да не бъде заобикаляно, всичко трябваше чрез него да се донася и изнася за и от ЦК на ВМРО.

Срещнах се с Ванчо в София в една къща близо до ул. "Гладстон" и бул. "Македония". Няколко часа разговаряхме. Най–напред му съобщих какво известие съм получил от Виена, с молба да не иска да зная чрез кого и как съм го получил, че то беше за мене една необходима тайна.

Второ, поисках да зная какво е положението вътре в Македония и с какви средства си служат за работа там. Информира ме и поиска да узнае мнението ми по съществуването на четническия институт. Препоръчах малките чети и приспособяването им към условията. Може да не се движат всякога и на всякъде четници, но да се изостави изцяло институтът не е необходимо. Наложително беше да има чети, за да бъде запазена връзката между миналото и настоящето и в даден случай на нужда от респект да става чрез тях, вместо чрез местни терористи, които биха се компроментирали, а неприятелят е жесток, тъй като за делата му не се държи сметка, както някога в турско време.

Говорихме за зловредността от съществуването на опозиционно настроени поделения на ВМРО. Предложих на всяка цена да се погрижат и влязат във връзка с тях за разбирателство, тъй като с насилие не ще се унищожат, особено Виенската ВМРО (обединена). Само средствата и хората ще се разпиляват. Предложих още услугата си да вляза в сношение, даже и да ида във Виена без знанието на ЗП, обаче в такъв случай неосведомените ще загърмят във вестниците, че съм предател, изменник и пр., а аз не мога да понасям това.

Отляво надясно: Гьорче Петров, Арсени Йовков и Георги Попхристов

Накрая зададох въпроса: "Вярва ли Ванчо в писанията в книгата "Заговорът за убийството на Тодора", или знае, че Тодор е убит от другарите *му?"*

Ванчо каза: *"Да, тъкмо твоето твърдение е вярно, а не и всичко онова, що е писано прибързано в книгата "Заговорът".*

Повече не намерих за нужно да говоря по този въпрос, защото без да се споменават имена, знаеше се кои се визират.

Ванчо съжаляваше, че поради нуждата от стария дрипел [Александър Протогеров], като знаме за пред чуждият свят, е бил преизбран, но щял и този въпрос да се уреди, кога му дойде редът.

Препоръчах му да престанат вече с убийствата, които достатъчно компрометираха Организацията и България пред чуждия свят.

Той си позволи да ме запита: "И шпионите ли ще трябва да търпим?"

"Да – казах – ВМРО трябва да се предпазва от шпионите. Тя може да е господар на живота само на своите активни членове, които за издадена тайна, съгласно Устава и Правилника на Организацията се наказват след съд на смърт. Що се отнася до поведението на деятели от емигрантските организации, всички дружества вън от Македония, властта на ВМРО не се простира над тях, нито пък за убежденията си, емигрантите не са отговорни пред ВМРО по простата причина, че те не са членове на ВМРО, нито са длъжни да знаят кое е тайна и кое не за ВМРО. Всичко, което стане достояние до тях, не е вече тайна."

Ванчо обеща да смекчи положението в това отношение, обаче независеше само от него. Болест беше станало за всички членове от ЦК на ВМРО и ЗП просто да злосторничат. Най–невинната критика срещу човек от ВМРО или приближените й корифеи, влачеше след себе си преследване, често и смъртно наказание, без всякакво предупреждение. Най–голяма вина в това отношение се падаше на ЗП, което изпусна навремето юздата на организираните си хора в България и те от деятели–революционери се превърнаха ги във формени убийци, които често вършеха убийства по свой почин, особено след раздялата с Ванчо. Станаха престъпни убийства, които наляха голяма доза масло в огъня, за да се разгори до неугасеваемост. Сбогувах се с Ванчо към три или четри часа след полунощ. Втори път го видях в Банско след убийството на Протогеров.

За честта на бившата ВМОРО, бившите войводи много малък процент бяха покварени и си оцапаха ръцете с братска кръв. Повече изпълнителни функционери из България бяха новаците, подготвени от ЗП и ЦК. Напоследък поддържани и материално.

След като говорихме с Георги Попхристов, както по–горе споменах, отидох си. Нямаше нужда да търся Ванчо, още повече, че се информирах от новия му противник – Попхристов. Неудобно беше да се срещам и с него, който ще искаше да му кажа какво съм чул от Попхристов. Отидох си в Пловдив. Тук Протогеров нямаше приятел, освен Анго Попов, посредством ЗП. Коста Кондов беше вече преместен в София. Начело на [дружество] "Гоце Делчев" стоеше г–н [Тодор] Попантов, който не допускаше никакви произволи и репресии от Задграничното представителство на ВМРО. Пърличев веднъж се опита да посплаши пловдивчани, обаче обърка конците и се намери като пате в кълчища. Реакцията, която срещна от нас, срещна я и у Попантов, който с достойнство защити пловдивчани.

Изобщо ние до убийството на Протогеров и до края на вилнеещия терор бяхме избегнали убийствата. Някои неуравновесени личности на края причиниха няколко злосторства, но скоро и на тях сложи край лично г–н Н. Мушанов, като заплаши с коренно унищожение всякакви македонски организации, ако не престанат убийствата.

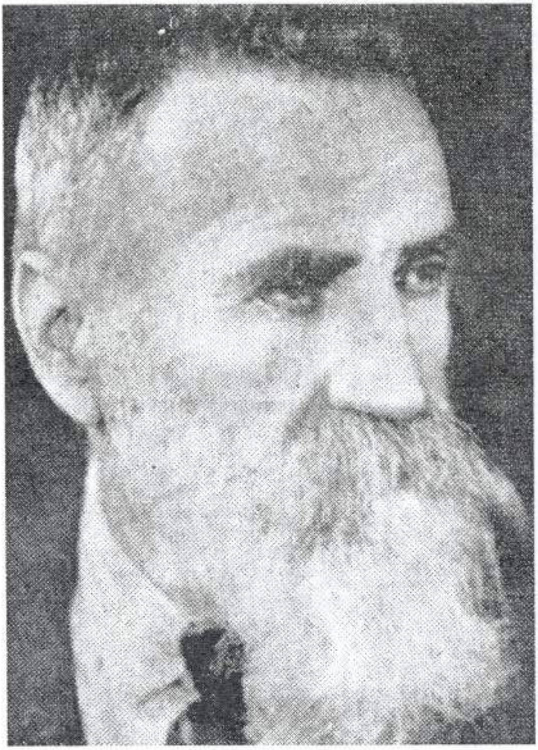

Петър Ацев

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Много дълго стана това ми изложение, макар че се мъчих да съкратя разказа си в повечето случай с общи думи. Често се отклонявах за пояснение на известни пунктове, иначе не биха били разбрани и от най–компетентия в македонските работи.

Една от целите, както видите от по–горе, на изложението е да се реабилитира напълно Илинденската организация, която немилостиво беше обвинена в заговорничество в лицето, макар и на двама–трима членове, както пишеше мизерният писач в книгата "Заговорът". Никога и никой от средата на "Илинден" не е конспирирал против когото и да е, а най–малко срещу Тодора, който от всички ни беше почитан с всичките му качества като деец от бившата ВМОРО, и служеше като звено между старото и новото. Почитах го още и за това, че хранехме надежда, че най–сетне и той ще се отърси от недостатъците си и от зловредното влияние над него от съветниците му интелектуалци, които умееха да се приспособяват и използват Тодора за свой лични и партийни интереси в България.

ГЕОРГИ ЗАНКОВ

Георги Занков не е конспирирал, напротив, той искрено желаеше да се изяви като активен деятел, като се надяваше, че тогава между мен и Тодора ще се създаде старата хармония, за да се осмисли деятелността ни вътре в Македония, защото Занков не разбираше иначе членството във ВМРО, освен да твори делото вътре в Македония. С гордост на душата си, той се отдели от истинската ВМРО, която можеше да му даде възможност да се прояви вътре в Македония

Отиде той във Виена, но не позволи онова търгашество, което, ако му беше допаднало на душата, можеше да му дава средства за охолно съществуване. Не беше търтей, както мнозина го смятаха, а делови и за осмислено дело човек. Ратник в миналото, и сега искаше да бъде такъв, защото смяташе, че само деятелността, и то енергичната, ще може наново да стегне мрежата на Организацията вътре в Македония, за да може да се създаде основателно надежда за освобождение на Македония. Той не беше за парадирането из София. Той не одобряваше тартюфщината и македонстването. Искаше изобщо да се възвърне старото време във формата на новото. Да се създадат условия за продължение на борбата вътре в Македония и при днешните условия, макар страната да бе разпокъсана на три части.

АРСЕНИ ЙОВКОВ

Останал ли е още някой да се съмнява в тоя човек, има ли още човек, който вярва в клеветите за него? Има ли още в душите на онези, които го изпратиха на бесилката, тогавашната злоба? Не ги ли мъчи съвестта? Пред факта, че те унищожиха един от най–големите журналисти и писатели за майка Македония? Има ли някой от убийците му да не се кае за злосторството с убийството на тоя невинен човек? Има ли илинденец, който да не се възмущава от обстоятелството, че негови другари така, без всякаква нужда и право, се погавриха над трупа му, като Славчо Абазов и Д. Антонов, и се съгласиха да хвърлят камък и върху трупа му, като го изключиха? Не ги ли мъчи за това им дело съвестта и не желаят ли да умият калта от лицето на Илинденската организация и своето, като свалят шапки и кажат "Бог да прости невинният Арсени" и се засрамят. Същото да стори и цялата Организация, като ликът му се постави наред със заслужилите илинденци и македонски деятели?

Арсени, докато беше жив, имаше и вестника "Илинден", когато той умря, умря и вестникът, защото перото и способностите на Арсени са рядкост. Арсени беше и писател и поет. Неговата неиздадена поема е едно творение, което само щеше да го постави в реда на големите поети. А той беше още много млад, за да беше разгърнал изцяло своите способности и дарования. Несгодите в живота и тревогите всред кошмарните преследвания от ЗП и ВМРО му отнемаха златното време, въпреки това той работеше върху поемата си, изготвяше вестника и се мъчеше да се справи с всички клевети. Нищо престъпно не е замислял. Когато се убеди, че по честен път няма да намери спокойствие да работи, за да даде воля на дарованието си, той потърси път доброволно да се отправи в изгнание. Предвари го злото, стъкмено му от самозабравили се хора. Той загина преждевременно. Загуби от това Македония, загуби Илинденската организация, изгуби обществото, журналистиката и литературата един достоен за живот млад човек, една дарба каквито малко народите създават.

Свалете шапки, на колене за паметта на Арсени Йовков и кажете "Бог да го прости." Така само ще се почисти и петното от лицето на Илинденската организация, за да се съвземе от анемичния си живот и наново с всички сили да твори за преуспяване освободителното дело на Македония.

Ще се умие петното и от лицето на ВМРО, която е била заблуждавана ред години и отклонявана от истинския й път.

А ще умие ли ВМРО петното от лицето си, ако искрено се осъзнае и разкае за всичките си прояви вън от пределите на Македония.

Почти изцяло тази й проява беше фалшива по простата причина, че се движеше върху колелата не на македонската кола, а върху колата на чиновническата емиграция, върху колелата на политиканстващи македонци в България, които по най–немилостив начин изкористиха и се тъкмят да изкористят всички македонски организации, заради която цел те ги държат в заблуда и в клещите на демагогията.

Една ВМРО ,отърсена от старите заблуди и ограничена в своето предназначение – там в страната на Паяк, Беласица, Огражден, Осогово, Кожух, Нидже, Клепа, Бабуна, Бигла, Пелистер, Бистра, Караормана, Караджица, Суха гора, Шар и Черна гора и пр. и пр., би била възстановила името и силата на македонското освободително дело. Пред такава дейност всеки, дори и врагът, би се преклонил, защото от опит се знае, че срещу такава Организация не достигат средствата на държавата за борба с нея. А такава една ВМРО ще възстанови вярата в душата на македонеца, ще възстанови покрусените души и, издигайки повалените знамена, ще повдигне и духа, ведно със светлите народни идеали, за да закрепнат железните македонски мишци, които ще изковат свободата на Македония.

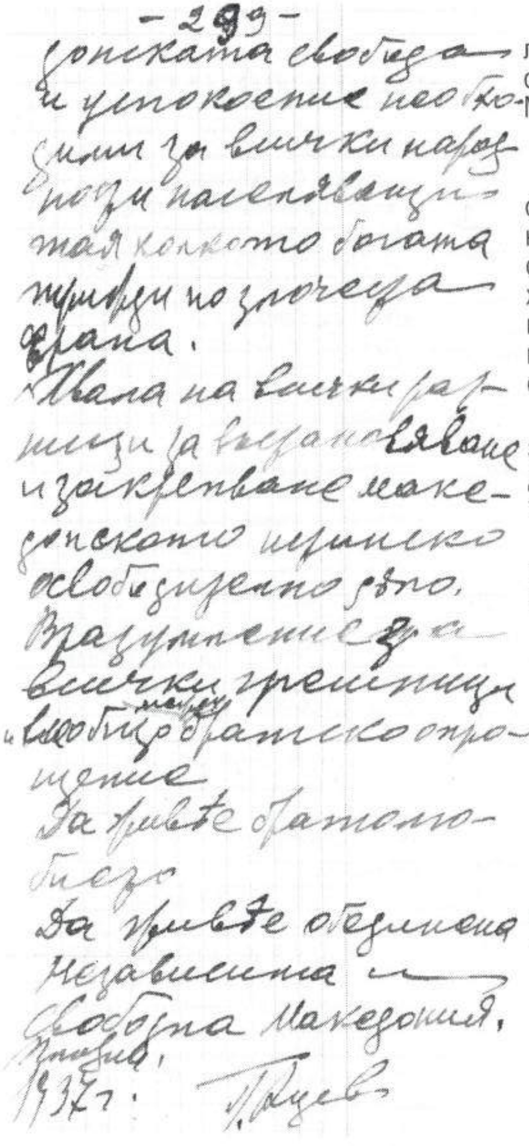

- 299 -

донската свобода и успокоение необходими за всички народности населяващи тая колкото богата трижди по злочеста страна.

Хвала на всички ратници за възстановяване и закрепване македонското истинско освободително дело.

Вразумление за всички грешници и всеобщо междубратско опрощение

Да живее братолюбието

Да живее обединена независима и свободна Македония,

Пловдив,
1937 г. П. Ацев

Свалете шапки и на колене пред всички загинали за свободата на майката родина Македония.

Да живее ВМРО!

Да живеят емигрантските организации, поели пътищата, които водят към македонската свобода и успокоение, необходимо за всички народности, населяващи тая колкото богата, трижди по–злочеста страна.

Хвала на всички ратници за възстановяване на македонското истинско освободително дело.

Вразумление за всички грешници с всеобщо междубратско опрощение.

Да живее братолюбието!

ДА ЖИВЕЕ ОБЕДИНЕНА, НЕЗАВИСИМА И СВОБОДНА МАКЕДОНИЯ!

гр. Пловдив,
1937 г. ***Петър Ацев***

Още стотици книги на дейци родени в географска област Македония може да намерите на:

МАКЕДОНИЯ
Чекаларов
МАТОВ
ТОМОВ
БАЖДАРОВ
ДИМИТРОВ
ХРИСТО МАТОВ
Петров
ШАТЕВ
Библиотека "Струмски"

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

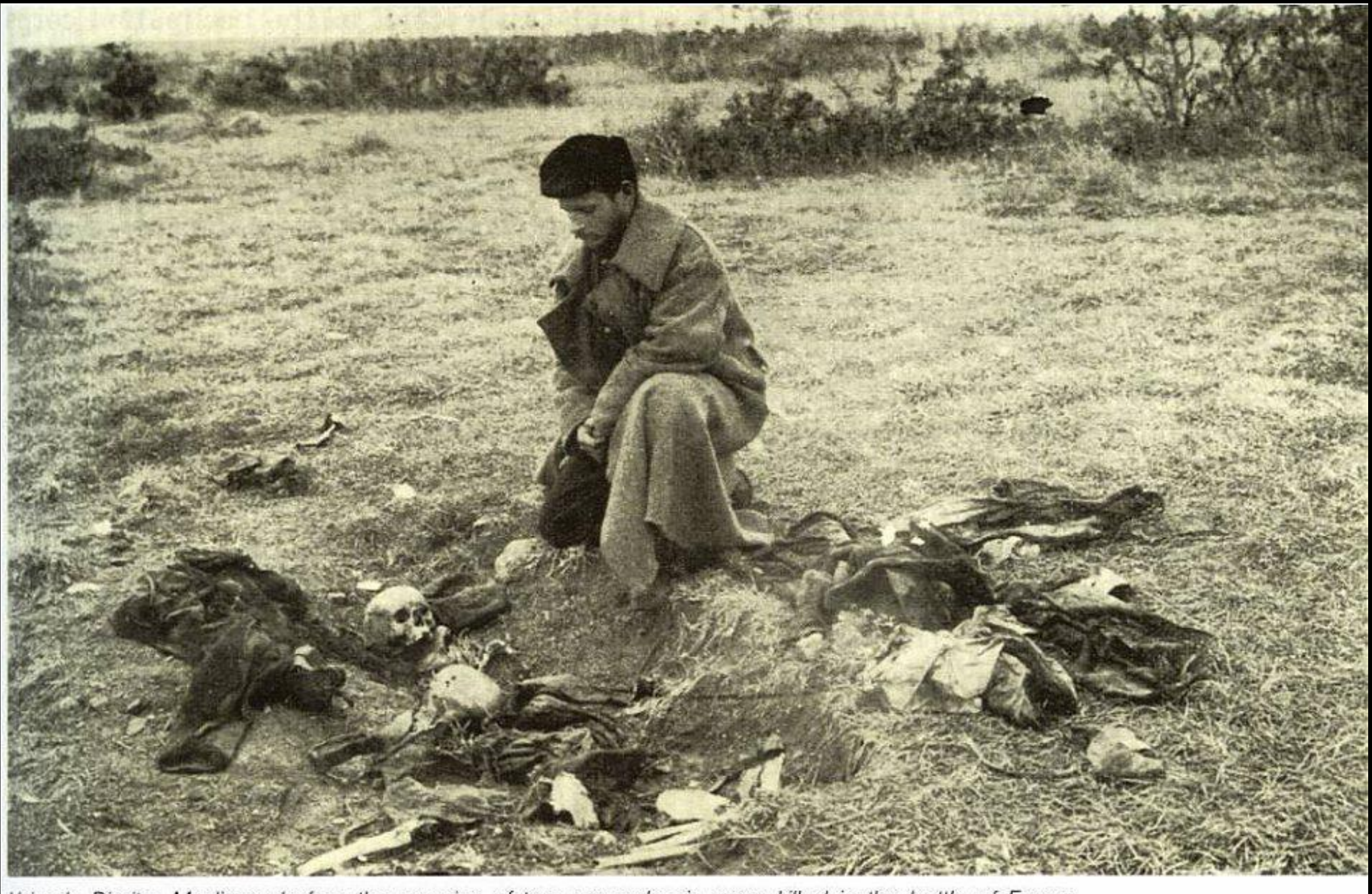

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres